

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**  
**АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК**  
**МВС УКРАЇНИ**  
**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР**  
**АКАДЕМІЇ ВВ МВС УКРАЇНИ**

**„Психологічна безпека особового складу  
силових структур та персоналу  
екстремальних професій”**

**Матеріали міжнародної науково-практичної  
конференції**

*Україна (м. Харків)  
18 листопада 2009 року*

**Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій:** Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 18 листопада 2009 року). – Х.: Академія внутрішніх військ МВС України, 2009. – 276 с.

**Оргкомітет конференції:**

**Голова оргкомітету – О.А. Савченко,** заступник командувача внутрішніх військ по роботі з особовим складом, генерал-лейтенант.

**Заступники голови оргкомітету:**

**В.І. Воробйов,** кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного центру проблем службово-бойової діяльності внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України, генерал-майор;

**І.І. Приходько,** кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії з проблем будівництва та психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України, підполковник.

**Відповідальний секретар оргкомітету – І.В. Воробйова,** кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем будівництва та психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України.

У збірнику представлено наукові доповіді та повідомлення, в яких відображено пріоритетні напрямки розвитку психологічної науки з проблем психологічної безпеки особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій, шляхів підвищення ефективності наукових досліджень, вдосконалення взаємодії між науковими установами та вищими навчальними закладами різних силових структур у проведенні наукової роботи та результати наукових досліджень у галузі екстремальної психології.

Публікується за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції „Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій”, що відбулася в Академії внутрішніх військ МВС України 18 листопада 2009 року у м. Харкові.

Матеріали конференції будуть корисними науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, психологам-практикам, керівникам і працівникам силових структур.

Доповіді відтворені безпосередньо з авторських оригіналів. За достовірність представлених результатів відповідальність несуть автори.

© АВВ МВС України

Міжнародна науково-практична конференція, Академія внутрішніх військ МВС України  
18 листопада 2009 року м. Харків

# ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

*Савченко О.А.,*  
заступник командувача внутрішніх військ МВС України  
по роботі з особовим складом, генерал-лейтенант

## Актуальні проблеми психологічної роботи у внутрішніх військах МВС України

### Шановні учасники міжнародної науково-практичної конференції!

**Дозвольте щиро привітати Вас від імені командування Головного управління внутрішніх військ МВС України з початком конференції, побажати плідної праці, а також висловити надію, що сьогоднішній форум надасть нового імпульсу нашій спільній роботі щодо вирішення широкого кола науково-теоретичних та прикладних проблем психологічної безпеки особистості в ризиконебезпечних сферах службово-бойової діяльності!**

Тема нашої конференції є відображенням нагальних потреб сучасного суспільства у практичній реалізації напрацювань фундаментальної психології у галузі психологічної безпеки особистості. У цьому аспекті психологічна наука і практика має засвідчити свою гуманістичну основу щодо створення умов для задоволення основної потреби людини – самореалізації в творчій професійній діяльності, через підтримку, збереження і відновлення функціонального стану працездатності, психічних і фізичних можливостей організму.

Зважаючи на те, що забезпечення охорони громадського порядку у суспільстві, захисту громадян від протиправних посягань відносять до основних пріоритетних завдань, які покладено на внутрішні війська – військовослужбовці повинні завжди бути готовими виконати ці відповідальні завдання. Загальновідомо, що успіх будь-якої справи значною мірою залежить від рівня підготовки, кваліфікації військових фахівців, їх фахової, фізичної та психологічної підготовки, мотивації до служби та додержання законності в діяльності, відданості справі і розуміння своєї ролі й місця в колективних діях, рівня дисциплінованості.

Актуальність удосконалення психологічної підготовки особового складу до діяльності у екстремальних умовах зумовлено тим, що тільки за роки незалежності при виконанні службових обов'язків загинуло 12 військовослужбовців внутрішніх військ. Ряд військовослужбовців отримали поранення під час виконання миротворчої місії у Косово, м. Митровиця, де один офіцер від отриманих поранень загинув. За останні п'ять років 363 військовослужбовці внутрішніх військ побували у миротворчих місіях, із них 80 військовослужбовців виконували по 2-3 місії.

За несвоєчасного або непрофесійного надання психологічної допомоги, психологічної реабілітації, негативні наслідки посттравматичних стресових розладів можуть спричиняти професійну деформацію особистості військовослужбовця, деформацію його професійно важливих якостей, розвиток посттравматичних стресів. Виведення військовослужбовців від отримання психологічних травм під час виконання службових обов'язків вимагає від нас міняти напрямки та визначати пріоритети удосконалення психологічної підготовки особового складу, змінювати структуру психологічного супроводу службово-бойової діяльності.

Важливим компонентом удосконалення психологічної роботи у внутрішніх військах є соціальні перетворення щодо впровадження гендерної політики у нашій державі. На рівні внутрішніх військ це завдання повинно бути визначено як перехід від "охоронної політики щодо жінок" до паритетної рівності статей з розробкою і психологічним обґрунтуванням широкого кола проблем, що стосуються особливостей їх становища й досвіду. При цьому, подальший напрям звершень у гендерній політиці позначається перспективою рівності отриманих результатів від службово-бойової діяльності.

На формування якостей військовослужбовців нової формації, перш за все, високого рівня теоретичних знань та практичних навичок, їхнього вміння своєчасно орієнтуватися в обстановці та адаптуватися до реальних умов, повинна бути спрямована система психологічного забезпечення. Тому особливо назрілим сьогодні є питання розробки та систематизації психологічних знань у вигляді спеціальних технологій й впровадження їх у різні види діяльності.

Окремої оцінки та уваги в системі психологічної роботи у внутрішніх військах заслуговує діяльність органів військового управління. Сучасні умови вимагають означення більш чіткої і дієвої позиції з боку всіх суб'єктів виховної та психологічної роботи щодо:

- необхідності подальшого удосконалення (упорядкування) нормативно-правової бази з метою чіткого окреслення предметного поля діяльності психолога внутрішніх військ та виконання його функціональних обов'язків;
- удосконалювання підготовки кваліфікованих офіцерів-психологів з урахуванням психологічних особливостей службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України;
- врахування психологічних факторів у системі бойової та спеціальної підготовки, вихованні військовослужбовців та атестуванні особового складу ;
- розвитку спеціальних психолого-педагогічних компетенцій керівного складу та ефективного керівництва військово-соціальними процесами;
- підвищення ефективності психологічної допомоги особовому складу;
- ефективної психопрофілактичної роботи.

Визначальним спрямуванням військово-психологічних досліджень у внутрішніх військах є подолання розриву між теоретичною та практичною військовою психологією внутрішніх військ. Науково-дослідна установа має бути центром методичного забезпечення для вирішення проблем психології у

військах. На часі реалізація психологічних знань у вигляді наукової обґрунтованості управлінських рішень, розробки спеціальних психологічних технологій, серед яких особлива роль має належати психотренінговим технологіям, інтерактивним методам навчання особового складу, розвитку соціально-психологічної компетенції офіцерського складу.

Серед інших, украї необхідним залишається питанням підготовки офіцерських кадрів для органів виховної та психологічної роботи. Очевидно, це вимагає розробки нових підходів до їх фахової підготовки з урахуванням професійної та військово-прикладної складових. Сподіваюсь що і це питання не залишиться поза увагою учасників конференції.

На моє глибоке переконання психологічне забезпечення повинно охоплювати всі сфери діяльності військової служби – починаючи від професійно-психологічного відбору військовослужбовців на службу у внутрішні війська й закінчуючи психологічним супроводом службово-бойової діяльності, бойової служби, спрямованими на ефективне розв'язання широкого кола службово-бойових завдань та соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас.

Один з перших кроків вирішення проблем психологічної роботи у внутрішніх військах зроблено. У липні 2008 року створено сектор „**3 проблем психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України**” при науково-дослідній лабораторії № 2 науково-дослідного центру Академії. У штаті сектору працюють: провідний науковий співробітник – доктор психологічних наук, професор Тімченко Олександр Володимирович, кандидат психологічних наук, професор Ліпатов Іван Іванович, старші наукові співробітники кандидати психологічних наук Воробйова Інна Вікторівна, Мацегора Яніна Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент Пасічник Володимир Іванович, очолює науково-дослідну лабораторію кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник підполковник Приходько Ігор Іванович, які складають основу наукового потенціалу для вирішення проблем психології в процесі службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України.

За короткий період співробітниками науково-дослідного сектору вирішена низка науково-практичних завдань, а саме: виконується чотири науково-дослідні роботи з проблем вдосконалення системи психологічного забезпечення внутрішніх військ, розробляється автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу за контрактом; вдосконалення форм та змісту бойових документів з морально-психологічного забезпечення при виконанні службово-бойових завдань внутрішніми військами. Видано монографію „**Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України**” (автор – підполковник Приходько І.І.), навчальний посібник „**Основи роботи психолога внутрішніх військ**”, який має гриф „Рекомендований Міністерством освіти і науки України для вищих навчальних закладів МВС України III-IV рівнів акредитації” для використання у навчальному процесі

(авторський колектив – І.І. Ліпатов, І.І. Приходько, Ю.Б. Ірхін, В.І. Пасічник, М.І. Товма, М.І. Досяк, І.Й. Ліпатов), підготовлений до видання навчально-методичний посібник **„Методика проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень у внутрішніх військах МВС України”**.

До вирішення проблем удосконалення психологічного забезпечення військовослужбовців внутрішніх військ спонукає співпраця між вченими Академії внутрішніх військ МВС України та представниками науково-дослідної лабораторії „Екстремальної та кризової психології” Університету цивільного захисту України, науковий колектив цієї лабораторії постійно приймає участь у проведенні спільних науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з проблем військової психології.

Взаємодія з науковцями наукової лабораторії психологічного супроводження оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ Київського національного університету внутрішніх справ, та особисто її керівником – кандидатом психологічних наук підполковником міліції Ірхіним Юрієм Борисовичем сприяє вирішенню проблем психології під час підготовки фахівців для психологічної служби внутрішніх військ.

Висновки наукових досліджень, що впроваджуються у військах, спонукають нарощуванню ефективності психологічної підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням. Так, на їх основі психологом військової частини 4114 Ваврисюком Ю.Б. запропоновано власний досвід психокорекційної роботи з військовослужбовцями, відпрацьовані методики групової та індивідуальної психопрофілактичної роботи (сеанси музично-кольорового супроводження) для підготовки особового складу до бойової служби. Подібні напрацювання здійсненні старшим офіцером-психологом майором Чижевським С.А. у військовій частині 2260, де підготовка до несення служби здійснюється з використанням обладнання кімнати психологічного розвантаження та елементів тренінгових технологій.

Впроваджуючи сучасні наукові здобутки у психологічну роботу, у внутрішніх військах здійснюються два наукові (дисертаційні) дослідження на здобуття ступеню кандидата психологічних наук: старшим офіцером відділу морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності управління виховної роботи підполковником Досяк М.І. за темою: „Формування професійно-важливих психологічних якостей військовослужбовців внутрішніх військ для діяльності в екстремальних умовах” та офіцером-психологом військової частини 3045 старшим лейтенантом Кузьмінім Є.В. за темою: „Формування толерантності до страху та фобій у військовослужбовців внутрішніх військ”. Ще два офіцери внутрішніх військ вступили до ад’юнктури Академії управління МВС та Київського національного університету внутрішніх справ у поточному році. Наукові дослідження, які реалізуються у внутрішніх військах, розкривають сутність особливостей психологічної підготовки особового складу внутрішніх військ до діяльності в екстремальних умовах та сприятимуть нарощуванню

професійності психологічної підготовки особового складу до виконання завдань за призначенням.

Таким чином, психологічна робота у внутрішніх військах і її професійний рівень відповідає сучасним умовам службово-бойової діяльності. Це дає підстави стверджувати, що особовий склад підпорядкованих управлінь територіальних командувань, з'єднань та військових частин має достатній рівень психологічної підготовки до виконання службово-бойових завдань за будь-яких умов обстановки.

### **Шановні товариші!**

Зрозуміло, що серед багатьох проблемних питань, які стосуються психологічного забезпечення життєдіяльності військ і які вимагають першочергового розв'язання, я зупинився тільки на окремих. Сподіваюсь, що учасниками конференції буде продовжено фахову розмову, і наша міжнародна науково-практична конференція сприятиме розширенню позитивного ефекту попередніх напрацювань, налагодженню подальшої плідної співпраці між силовими відомствами інших держав та військовими формуваннями України.

Надіюсь, така перспектива розвитку психологічної роботи знайде своє втілення в професійній діяльності кожного присутнього, і ми будемо робити все можливе для нарощування професійності офіцерів-психологів військ, активно і ефективно використовувати набутий досвід психологічної роботи у профілактиці та недопущенні негативних явищ серед особового складу внутрішніх військ. Тому прошу вас глибоко проаналізувати стан психологічної роботи, ті здобутки, які є на сьогодні у військах, врахувати визначені проблемні питання та завдання, передбачені для внутрішніх військ діючою нормативно-правовою базою з метою надання діяльності з організації та здійснення психологічного супроводу службово-бойової діяльності практичної спрямованості, орієнтованої на успішне вирішення наявних службово-бойових завдань.

Впевнений, що скоординована робота під час проведення науково-практичної конференції, плідний обмін думками та досвідом колег з інших держав буде сприяти позитивним змінам у роботі з військовослужбовцями внутрішніх військ та надасть новий імпульс удосконаленню професійної діяльності.

**Дякую за увагу! Бажаю Вам плідної роботи!**

# РОЗДІЛ 1

## ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Бомстарк Г.  
Baumstark Guy*

### **Особливості професійної діяльності персоналу ризиконебезпечних професій Франції**

Визначено основні фактори (індивідуально-психологічні та ті, що пов'язані з умовами праці), які впливають на ефективність професійної діяльності військовослужбовців Збройних сил, Національної жандармерії, поліцейських та пожежних Франції. Обґрунтовано напрями забезпечення особистої безпеки особового складу ризиконебезпечних професій Франції.

### **Plan de l'intervention pour la conference du 18.11.2009 Academie des troupes de l'interieur a Kharkov**

#### **I - introduction:**

Dans nos sociétés contemporaines, il est essentiel de reconnaître l'honneur et la grandeur des hommes et des femmes qui servent la Patrie et dont l'exercice de leur métier peut les conduire au sacrifice suprême. Au regard du dévouement et des exploits des serviteurs de la Nation au cours de l'histoire, l'Etat français a toujours reconnu l'état de dangerosité des métiers relatifs à la sécurité nationale spécifiques aux gendarmes, militaires et policiers. Paradoxalement, le corps des Sapeurs Pompiers n'a été reconnu officiellement comme une profession à risque qu'en 2008.

Avec l'évolution des missions, des risques et des cadences d'interventions liées au monde moderne, la France a reconnu dès les années 1990 le phénomène de risque psychologique. Ainsi, il a été développé le concept de préparation et de soutien psychologique au profit des gendarmes et militaires avant et au retour de missions à haut risque. L'évolution de notre société est marquée par des rapports de force intra et extra communautaires agressifs. De plus l'ensemble des administrations en charge de la sécurité intérieure doit lutter contre les activités croissantes d'organisations criminelles de plus en plus violentes. Il convient d'ajouter que depuis une quinzaine d'années, gendarmes, policiers, militaires et pompiers agissent de plus en plus à l'étranger dans le cadre d'accords de coopération et d'organisations internationales, les plaçant souvent dans des situations extrêmes de tension de désastre, de crise et de guerre.

**C'est en ce sens que la notion de métier à haut risque psychologique doit être désormais reconnue comme profession spécifique en raison des situations de stress qu'elle comporte.**



Reconnaître cet état de fait, c'est finalement reconnaître successivement les facteurs particuliers de risque psychologiques puis les mesures spécifiques à mettre en œuvre pour préserver les capacités humaines et professionnelles de nos personnels.

## **II - plan de l'intervention:**

**PREMIERE PARTIE: LES FACTEURS PARTICULIERS DE RISQUE PSYCHOLOGIQUE:**

- Sous partie 1: facteurs liés à la personnalité.
- Sous partie 2: facteurs liés aux conditions de travail.

**DEUXIEME PARTIE: LES MESURES SPECIFIQUES A METTRE EN ŒUVRE POUR PRESERVER LES CAPACITES HUMAINES ET PROFESSIONNELLES DE NOS PERSONNELS.**

- Sous partie 1: mesures préventives prises aux niveau du soldat.
- Sous partie 2: mesures générales prises au niveau de l'Administration.

## **III – conclusion:**

En France, nous considérons les métiers liés à la sécurité militaire et civile comme des professions pouvant comporter de hauts risques psychologiques, en raison des situations opérationnelles extrêmes auxquelles sont confrontés les personnels des Forces Armées, de la Gendarmerie, de la Police Nationale, des Sapeurs Pompiers.

Ces situations difficiles, rencontrées en France comme à l'étranger sont une source de stress important qui peuvent fragiliser le personnel dans sa vie professionnelle, mais aussi dans sa vie privée.

C'est pourquoi la préparation opérationnelle des personnels en charge de la sécurité doit impérativement comporter deux phases distinctes mais complémentaires prenant en compte d'une part l'acclimatation à l'environnement missionnel, et d'autre part le retour au calme post missionnel.

Enfin, le caractère professionnel des personnels exerçant un métier à risque passe avant tout par une prise en charge personnelle de l'individu dans la gestion de sa vie privée qui doit tendre vers l'épanouissement et l'équilibre dans tous les domaines.

*Ваврисюк Ю.Б.*

### **Можливості використання структурно-якісного аналізу при тестуванні анкетною «Прогноз» у психокорекційній роботі з військовослужбовцями, що виявили низький рівень нервово-психічної стійкості (Авторський метод)**

**Постановка проблеми.** Двічі на рік в державі здійснюється призов на строкову службу у Збройні Сили, прикордонні та внутрішні війська, інші військові формування.

Власне у Внутрішні війська потрапляє (призивається) понад 12000 юнаків. Службово-бойова діяльність (СБД) військовослужбовців ВВ проходить у

складних, а здебільшого в екстремальних умовах, пов'язаних з ризиком для здоров'я та життя, вимагає від призваних на службу високого рівня розвитку певних індивідуально-психологічних якостей, які нададуть змогу сформувати професійні якості, необхідні для успішного виконання службово-бойових завдань (СБЗ). Тому вивчення рівня нервово-психічної стійкості (НПС) допризовників є першочерговим завданням психологів.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Проблему визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації до діяльності в екстремальних умовах розглядали: Ю.А. Баранов, В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, М.М. Козяр, С.Ю. Лебедева, І.І. Ліпатов, О.М. Логачов, В.А. Молотай, О.А. Матеюк, О.М. Охременко, І.В. Платонов, В.А. Пономаренко, І.І. Приходько, В.Ю. Рибніков, О.В. Тимченко, А.І. Черняк [1-4] та багато інших науковців. Проте в їхніх дослідженнях є різні підходи до визначення поняття «нервово-психічної стійкості». Деякі автори використовують поняття «нервово-психічна нестійкість», тощо. Тому є необхідність у визначенні змісту терміну, що розглядається, яке надасть можливість практичним психологам шкіл та інших учбових закладів, що працюють з допризовною молоддю, а також військовим психологам, до яких потрапляють призовники, визначати осіб з низьким рівнем НПС, а також оцінювати вірогідність їх розвитку і проявів у поведінці та діяльності людини.

**Мета статті.** На прикладі тесту-анкети «Прогноз-2» запропонувати структурно-якісний аналіз особистості респондента з використанням авторського програмного забезпечення з метою подальшого консультування та психокорекційної роботи.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Аналіз наукових досліджень з зазначеної проблеми свідчить, що окремі науковці по результатам тестувань паралельно використовують терміни «нервово-психічна стійкість» та «нервово-психічна нестійкість». Але існує певна норма. В 1993 році Міністерством освіти та Психологічним інститутом Російської Академії Освіти був виданий посібник «Психологічна діагностика». В ньому визначено, що в якості порівняльного критерію при тестовому дослідженні доцільно використовувати так званий «соціально-психологічний норматив (СПН)».

СПН можна визначити як систему вимог, яку суспільство ставить до кожного з його членів. Відповідно, оцінка результатів тестування повинна проводитись за ступенем наближення до СПН, який диференціюється в освітньо-вікових межах. Таким чином, СПН є тою ідеальною моделлю вимог соціальної спільноти до особистості, це та сама «НОРМА».

Стосовно тестів-анкет «Прогноз», які мають на меті початкове, орієнтовне виявлення рівнів НПС і за їх градацією рівні визначають як «високий», «середній» та «низький», саме «високий» рівень НПС, що прогнозує витривалість в стресі, спокійну та урівноважену поведінку та малоймовірність нервово-психічних зривів – все це є нормою, що визначено СПН, а в певній мірі «середній» і в повному обсязі «низький» належать до нервово-психічної нестійкості. Автор тесту «Прогноз» Ю.А. Баранов, що розробив його у 1981

році в лабораторії Військово-медичної академії ім. Кірова у Ленінграді під нервово-психічною нестійкістю розуміє підвищену схильність нервової системи індивіда до зривів в умовах впливу екстремальних факторів.

Автор тесту-анкети «Прогноз-2» В.Ю. Рибніков за мету своєї анкети ставить раннє виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості, визначення рівня нервово-психічної стійкості у військовослужбовців при їх професійно-психологічному відборі. «Прогноз-2» також дозволяє виявляти окремі передхворобливі ознаки особистісних порушень і оцінити вірогідність виникнення нервово-психічних зривів. Методика використовується в якості ре тесту анкети «Прогноз».

Тести-анкети «Прогноз» відомі широкому загалу психологів, мають високу валідність, апробовані у збройних силах та інших військових і силових формуваннях, вони рекомендовані ще свого часу Центральним військово-медичним управлінням міністерства оборони СРСР (1988 рік), посібником «Практическая психодиагностика» під редакцією Д.Я. Райгородського (2002 рік) та виданням Московського інституту психотерапії для спеціалістів, що працюють з персоналом (2003 рік).

Автору статті щорічно під час призовів на строкову службу доводиться досліджувати методиками «Прогноз» понад 300 респондентів. Дослідження 18—19-ти річних юнаків показують стійку тенденцію, що до групи з низьким рівнем НПС попадає від 1,5% до 6%. Тобто переважна більшість призваних осіб відповідає нормі, чи соціально-психологічному нормативу і їх лише можна градувати за рівнями нервово-психічної стійкості, а саме як «високий», «середній» та «низький» рівень і не застосовувати термін «нервово-психічної нестійкості».

З характеристик рівнів нервово-психічної стійкості, наданих В.А. Барановим та В.Ю. Рибніковим впливає лише що ВИСОКОМУ рівню НПС притаманні витривалість у стресі, спокійна та урівноважена поведінка, нервово-психічні зриви малоїмовірні. СЕРЕДНІЙ рівень НПС вважається достатнім, але існує вірогідність нервово-психічних зривів в екстремальних ситуаціях. НИЗЬКИЙ рівень НПС нестійкий в стресі, відрізняється підвищеною схильністю до зниження якості діяльності в напружених ситуаціях; висока вірогідність нервово-психічних зривів; схильність до конфліктності. Таким особам необхідне поглиблене психофізіологічне обстеження і консультація психоневролога.

При цьому анкети-тести «Прогноз» не передбачили якісних, розгорнутих характеристик респондентів.

Зрозуміло, що найбільший інтерес після первинної психодіагностики викликають особи з низьким рівнем НПС. Вони визначаються за допомогою 3-х «ключів», розроблених авторами-тесту-анкети «Прогноз» Ю.А. Барановим та В.Ю. Рибніковим. Працюючи з ними автор аналізував їх відповіді на запитання тесту-анкети і дійшов висновку, що стимульний матеріал, а відповідно і відповіді можливо згрупувати за наступними показниками-визначеннями:

1. вольові якості;

2. адекватність світосприйняття;
3. наявність чи відсутність твердої життєвої позиції, наявність ознак суїцидальної поведінки;
4. схильність до нервових зривів та афективної поведінки.

Вийшло, що за винятком 15 питань (стверджень), що виявляють відвертість, **вольові якості** характеризують 14 стверджень, **адекватність світосприйняття** – 19 стверджень, **життєву позицію та наявність ознак суїцидальної поведінки** – 18, **схильність до нервових зривів та афективної поведінки** – 16 стверджень.

Відповідно до згрупованих показників автором були виготовлені ще 4 «ключі», що виявляють на бланку відповіді перераховані групи.

За наявності значної кількості виборів респондентом певних показників, що характеризують за кількістю низький рівень НПС з'являється можливість їх якісного оформлення у вигляді характеристики за перерахованими показниками. З цією метою стимульний матеріал був переформульований зі стверджень у характеризуючі речення.

Запропонований метод написання психологічної характеристики на підставі особистих відповідей респондента можна використовувати як при обробці за допомогою «ключів», так і за допомоги авторської комп'ютерної програми. Отримана психологічна характеристика дає змогу психологу вести предметну розмову, починаючи з первинного інтерв'ю при консультуванні, так і в подальшій психокорекційній роботі з метою дезавуації негативних рис, самооціночно виявлених респондентом.

Практика показала що в разі необхідності консультування пацієнтів з клінічними проявами у Львівській обласній клінічній психіатричній лікарні разом з іншими психодіагностичними матеріалами лікарями-психіатрами схвально сприймалась характеристика на підставі особистих відповідей респондента на запитання анкети «Прогноз».

Учасники Другої Міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні аспекти національної безпеки», що відбулась у Львівському державному університеті внутрішніх справ в березні 2008 року піднімали питання щодо психологічної готовності старшокласників до військової служби (О.М. Хлівна), особливості емоційної саморегуляції важких підлітків (Т.В. Макота) та вікові нормативні кризи у шкільному дитинстві (В.М. Поліщук) [5].

В світлі вимог національної безпеки автор вважає, що психологічне супроводження повинно здійснюватись від всіх дитячих установ, що мають в штаті психологів. І саме запропонована розробка структурно-якісного аналізу особистості допризовників та призовників на підставі тесту-анкети «Прогноз» здатна допомогти психологам у загальноосвітніх, спеціально-професійних, середньо-спеціальних та вищих учбових установах у виявленні емоційно-вольової готовності як структурного компоненту психологічної готовності юнаків до військової служби.

## **Висновки:**

1. Структурно-якісний аналіз при тестуванні анкетною «Прогноз» розширює інструментальну базу тестів, що крім профілів та кількісних показників характеризують особистість у вигляді словесно-логічного портрету.

2. Запропонований метод доцільно запровадити у роботу психологів учбових закладів для видачі психологічних характеристик призовної молоді, що забезпечить послідовність психологічного супроводження від навчального закладу до військових частин, де юнакам доведеться виконувати службові обов'язки зі зброєю в руках.

### **Література.**

1. Козоріз К.І. Соціально-психологічне забезпечення оптимізації формування готовності військовослужбовців до виконання завдань вартової служби / Козоріз К.І. // Вісн. Київськ. Нац. Ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2005. – №9. – С. 86-89.

2. Молотай В.А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19. 00. 19 / Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 20 с.

3. Платонов І.В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності: Автореф. дис... канд. психол. наук: 20. 02. 02. / Національна академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 16 с.

4. Черняк А.І. Психологічна готовність до діяльності в особливих умовах як предмет психологічного дослідження / Черняк А.І., Молотай В.А. // Вісн. Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2006. – Вип. 12-13. – С. 95-98.

5. Макота Т.В. Особливості емоційної саморегуляції важких підлітків, -- с. 137-139; Поліщук В. М. Вікові нормативні кризи у шкільному дитинстві, -- с. 171-174; Хлівна О. М. Психологічна готовність старшокласників до військової служби, -- с. 230-231 // Психологічні аспекти національної безпеки: Тези Другої Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 264 с.

***Вороб'єва І.В., Мацегора Я.В.***

### **Реконструкція життєвого опыта как способ диагностики устойчивости к слухам (опыт применения матриц Келли)**

Радикальные преобразования украинского общества, происходящие в последнее время в политической, экономической и социальной сферах, в значительной мере способствуют возникновению и распространению разнообразной недостоверной или частично достоверной информации об определенных событиях.

Тем не менее, слухи рассматриваются не только как стихийное коммуникативное явление, но и как технология влияния на общественное сознание, эффективный способ информационно-психологического воздействия.

Проблема слухов издавна привлекает внимание как зарубежных, так и отечественных исследователей и освещается в работах таких ученых, как: Р. Кнэпп, Г. Оллпорт, Л. Постман, Г. Бакнер, П. Лайнбарджер, Р. Росноу,

П. Бордиа и Н. Дифонзо, Ю.Шерковин, Г. Почепцов, Л. Орбан-Лембрик, А. Караяни, А. Лактионов, Д. Горбатов, М. Ключко, А. Назаретян.

Известный русский историк и социальный философ А.С. Ахиезер, предлагает социокультурную трактовку феномена слухов: „Слухи – постоянно действующая система интерпретации событий массовым сознанием в соответствии с исторически сформированным менталитетом. Слухи – неофициальная форма связи в большом обществе, постоянный процесс освоения событий в дуальной оппозиции: комфортное-дискомфортное состояние, тайный шепот широких масс, формирующий общую духовную атмосферу в обществе, против которой бессильны как система массовой информации, так и самые крайние методы массового террора. Слухи, достигая определенной степени интенсивности, порождают страх, фобии, дискомфортное состояние, могут превратиться в массовые действия, в неповиновение власти, в погромы и т.д.” [1, с 339].

По определению известного социального психолога Т. Шибутани, слухи – это „циркулирующая форма коммуникации, с помощью которой люди, находясь в ситуации неопределенности, объединяются и создают возможную интерпретацию этой ситуации, используя для этого свой интеллектуальный потенциал” [8].

Г. Почепцов отмечает, что слухи принадлежат к категории сообщений, которые самотранслируются. Они циркулируют благодаря действию таких факторов: во-первых, по всей вероятности, слухи отражают определенные коллективные представления, установки и стереотипы; во-вторых, слухам присущий исключительно устный механизм функционирования (попадая в СМИ, они дают повод для опровержения или подтверждения, но при этом перестают быть самостоятельным источником информации); в-третьих, слухам присуща содержательная яркость (с их помощью часто транслируется ожидаемая той или иной аудиторией информация. Это не противоречит тому, что такие сообщения могут содержать как положительные, так и отрицательные новости. Главное здесь другое: эти новости воспринимаются как вероятные) [4].

Таким образом, в определении слухов можно выделить четыре ключевых аспекта, а именно: слухи, во-первых, – это весть, новость, сообщение, информация. Во-вторых, сообщение, которое недостаточно отражает реальное положение дел или искажает их. В-третьих, слухи – это показатель массового сознания, с их помощью создается и передается общественная мысль, настроение, социальные стереотипы и установки аудитории, информационная ситуация в регионе. В-четвертых, они являются способом психологического влияния (изменения мыслей, отношения, настроения, поведения отдельных людей и социальных групп).

Очерчивая функциональное поле слухов в информационно-психологическом пространстве, один из главных специалистов в этой сфере Л. Фараго отмечал, что они могут использоваться для укрепления авторитета их распространителей, инициации недоверия людей друг к другу, порождения сомнения в справедливости собственного дела [2].

Среди причин возникновения слухов, по мнению А.Г. Караяни, не менее значимой является возможность удовлетворения с их помощью актуальных потребностей людей. Известный специалист в области военной психологии и психологии пропаганды Э. Боринг подчеркивал: „Люди повторяют слухи только тогда, когда они способствуют удовлетворению какой-либо их потребности” [2]. К перечню основных потребностей, которые удовлетворяются с помощью слухов, принадлежат [5, с. 179]: утилитарные потребности; потребности в престиже; познавательные потребности; эмотивные потребности.

Еще одним важным аспектом, влияющим на интерес к слухам, как отмечает В.В. Латынов, является уровень тревожности индивида: более тревожные люди чаще обсуждают и передают слухи [3].

Учитывая все вышеперечисленное в литературе рекомендуют следующие правила противодействия слухам, а именно: чтобы руководить слухами, нужно или уменьшить их значимость для аудитории, или устранить неопределенность в их содержании.

Целенаправленное использование слухов, как технологии влияния на общественное сознание делает **актуальными** исследование устойчивости к слухам работников правоохранительных органов. Однако трудности работы в данном контексте возникают не только и не столько в формировании устойчивости к слухам, сколько в диагностике отношения к ним, так как последние имеют выраженную социальную нагрузку.

Таким образом, **цель** данного исследования – реконструкция личного опыта обследуемых и на его основании определение их устойчивости к слухам.

В качестве процедуры исследования использовалась техника репертуарных матриц.

В исследовании приняли участие 47 человек, обучающиеся в ВУЗах МВД Украины.

Методика репертуарных матриц позволяет реконструировать индивидуальный опыт человека. Ее достоинство в том, что каждое рассматриваемое с помощью этой техники явление оказывается взаимосвязанным с другими явлениями, определяется через них, выступает в контексте всех отношений обследуемого человека. Благодаря такой структуре матриц более точно прогнозируется поведение обследуемого. При этом последнему становится практически невозможно преднамеренно изменить результат в сторону социальной желательности. Это делает репертуарные решетки очень привлекательными для исследования явлений, которые имеют выраженную социальную окрашенность.

Так, создавая перечень объектов, позволяющих реконструировать систему отношения к слухам, мы проанализировали литературу и выделили такие аспекты этих отношений как: нравственность, информированность, эмоциональная устойчивость, успешность и значимость для других. Данные категории были представлены дихотомически, то есть, как позитивными, так и негативными полюсами. Таким образом, список ролей составили:

- „Знающий человек”;
- „Харизматический человек”;
- „Тревожный человек”;
- „Высоконравственный человек”;
- „Аутсайдер”;
- „Эмоционально устойчивый человек”;
- „Циничный (безнравственный) человек”;
- „Авторитетный человек”;
- „Недалекий (глупый) человек”.

Как видим, некоторые роли включают несколько аспектов выделенных отношений. Кроме того, в список вошли две контрольные роли: первая – „Человек, подверженный влиянию слухов”, и вторая – „Человек, устойчивый к слухам”. Кроме того, в матрицу введена такая роль как „Я сам”, которая является, по сути, точкой отсчета при обработке и интерпретации результатов исследования.

Как и положено, при работе с матрицами, обследуемым зачитывался список ролей. Им предлагалось выбрать и вписать в матрицу конкретных людей из своего окружения, которые ассоциируются с данными ролями. В дальнейшем, обследуемые работали именно с перечнем этих людей из своего окружения. Благодаря этой процедуре происходит реконструкция индивидуального опыта обследуемого, который, порой, противоречит усвоенным общественным эталонам должного, правильного и не всегда полностью осознается. Так, в ментальном опыте отражены свойственные человеку картина мира, положение его самого в нем, отношение между людьми. В этом ментальном опыте представлены взаимосвязи явлений и объектов, не описанные наукой, а найденные личностью в ежедневном собственном познании действительности, критерием истинности которых являются успехи и ошибки индивидуального развития в обществе [7].

Следующий этап работы с матрицей предполагает воссоздание системы конструкторов, посредством которых обследуемый воспринимает (видит, оценивает, анализирует) окружающий мир. Так как нас интересовала именно система отношения к слухам, то для выделения конструкторов мы предлагали сравнить все роли с контрольными („Человек, подверженный слухам” и „Человек, устойчивый к слухам”). Далее выделенные конструкторы, которые представляют собой оценочные оси (дихотомии), использовались для ранжирования людей, ассоциированных с заданными ролями. В результате каждая роль, в том числе и контрольные, получили оценку по каждому из конструкторов. При обработке и интерпретации мы исходили из того, что чем сильнее совпадают оценки ролей, тем ближе они находятся в индивидуальной структуре сознания.

Кроме того, сравнение ролей производилось опосредовано через ассоциирование с цветами теста Люшера. Данная процедура впервые была предложена А.Г. Шмелевым и показала неплохие результаты в его



исследовании. Эта процедура позволяет реконструировать систему отношений на глубинном, слабо осознаваемом и вербализуемом (неосознаваемом) уровне.

По предварительным результатам были сформированы две группы исследования. Так, в **первую группу** вошли лица, у которых и на осознаваемом и на неосознаваемом уровне было отмечено сближение (позитивная корреляция) „Я сам” с ролью „Человека, устойчивого к слухам”, и удаление (отрицательная корреляция) с ролью „Человека, подверженного слухам”. Во **вторую группу** вошли лица, у которых наоборот установлена положительная корреляция между „Я сам” и ролью „Человека, подверженного слухам”, и отрицательная – с ролью „Человека, устойчивого к слухам”. Составляя группы, мы отобрали лица, у которых сложилось однозначное отношение к слухам, которые осознавали себя либо, как устойчивых, либо как подверженных влиянию слухов. Для анализа отбирались результаты только тех лиц, у которых сложившаяся оппозиция (дихотомия) „устойчивость-подверженность”, проявлялась и на осознаваемом и на неосознаваемом уровнях. Оценки людей и событий через систему оппозиций максимально информативны для целей предсказания. Категория дихотомии сознания признается Келли одной из наиболее важных для анализа. Отсутствие дихотомии означает, что человек в своем сознании исключает саму возможность иного осмысления явления, события, обстоятельства, что связано с травмирующим опытом, действием вытеснения. Поскольку в небольшом пилотажном исследовании трудно учесть все особенности опыта, то матрицы лиц, у которых дихотомия «устойчивость-подверженность» слухам не сформировалась, исключались из анализа.

Далее мы реконструировали систему отношения к слухам в каждой группе, как на осознаваемом (вербализуемом), так и на неосознанном (через ассоциации с цветом) уровне. Нас интересовало с какими из предложенных ролей ассоциируются контрольные роли. Технически в качестве показателя близости ролей брался коэффициент ранговой корреляции. Результаты данного этапа исследования представлены в табл. 1-4. Кроме того, нами была проанализирована система используемых каждой группой конструкторов.

Как видим из данных представленных в табл. 1, в обеих группах наблюдается большой разброс данных (диапазон) корреляции между ролью „Человека, подверженного слухам” и ролями „Знающего”, „Тривожного”, „Высоконравственного”, „Эмоционально устойчивого” и „Авторитетного человека”. Показатели корреляции между контрольной ролью и ролями „Аутсайдера”, „Циничного” и „Глупого человека” образуют в исследуемых группах дихотомии. Так, обследуемые первой группы ассоциируют „Человека, подверженного слухам” с „Аутсайдером”, „Безнравственным” и „Глупым человеком”. В группе, которую составили лица, подверженные слухам, дается противоположная характеристика. Правда, здесь надо внести некоторое уточнение. Так, в первой группе показатели корреляции между ролью „Человека, устойчивого к слухам”, и ролями „Аутсайдера” и „Глупого человека” полностью приходятся на позитивный диапазон корреляционных связей ( $0,30 \pm 0,21$  и  $0,43 \pm 0,37$  соответственно). Показатели же корреляции

контрольной роли с ролью „Циничного (безнравственного) человека” хотя и сдвинуты в сторону позитивной корреляции, но затрагивают и негативный диапазон корреляционной связи ( $0,23 \pm 0,35$ ). Таким образом, в первой группе „Человек, подверженный слухам” воспринимается однозначно как слабо приспособленный к жизни, имеющий трудности адаптации. По параметру нравственности, единого мнения в группе нет. Смещение корреляции между контрольной ролью и ролью „Циничного (безнравственного) человека” к позитивному полюсу скорее является следствием восприятия их как слабо адаптированных к жизни в обществе, плохо ориентирующихся в нормах социального взаимодействия, чем как однозначно аморальных.

**Таблица 1**

**Показатели корреляции между ролями, отражающими различные аспекты отношений и ролью „Человека, подверженного слухам”, в исследуемых группах (вербализуемый уровень)**

Роли	Группа 1 «устойчивые к слухам»	Группа 2 «подверженные слухам»	t	p
Знающий человек	$-0,11 \pm 0,47$	$0,14 \pm 0,72$	0,61	-
Харизматический человек	$-0,21 \pm 0,38$	$0,04 \pm 0,29$	1,18	-
Тревожный человек	$0,23 \pm 0,49$	$0,19 \pm 0,57$	0,11	-
Высоконравственный человек	$-0,16 \pm 0,46$	$-0,08 \pm 0,41$	0,28	-
Аутсайдер	$0,30 \pm 0,21$	$-0,26 \pm 0,56$	1,91	0,1
Эмоционально устойчивый человек	$-0,44 \pm 0,23$	$-0,27 \pm 0,47$	0,86	-
Циничный (безнравственный) человек	$0,23 \pm 0,35$	$-0,45 \pm 0,21$	3,83	0,05
Авторитетный человек	$-0,25 \pm 0,41$	$-0,02 \pm 0,47$	0,79	-
Недалекий (глупый) человек	$0,43 \pm 0,37$	$-0,49 \pm 0,33$	4,11	0,05

Внимательный анализ результатов второй группы показал, что в этой группе однозначно к негативному диапазону корреляции относится взаимосвязь между контрольной ролью и ролями „Циничного (безнравственного)” и „Недалекого (глупого) человека” ( $-0,45 \pm 0,21$  и  $-0,49 \pm 0,33$  соответственно). То есть, в данной группе не допускается возможность оценки „Человека, подверженного слухам”, как „Глупого” и „Безнравственного”. Однако с противоположными ролями („Знающего” и „Высоконравственного человека”) „Человек, подверженный слухам”, не имеет однозначно позитивных корреляционных связей. Подобная ситуация наталкивает нас на мысль о действии в структуре самосознания этих лиц описанного В.В. Столиным механизма предохранительного клапана, который можно сформулировать следующим образом: „Из того, что я не хорош, еще не следует, что я плох”. О том, что не все из данной группы обследуемых верят в благополучие „Человека, подверженного слухам”, говорит диапазон корреляционных связей

между контрольной ролью и ролью „Аутсайдера” ( $-0,26 \pm 0,56$ ). Таким образом, несмотря на видимую позитивную оценку в данной группе роли „Человека, подверженного слухам”, в структуре сознания этих лиц существует защитный механизм, препятствующий проникновению в их сознание негативной оценки. Эта ситуация является следствием противоречия личного опыта успешного использования слухов и общественного мнения о целесообразности и возможности использования такого рода информации. Возникающие в этой группе чувство вины, стыда и стремление оправдать себя позволяют предположить их нормальную первичную социализацию, знание и ориентацию в нормах общества.

Рассмотрим, с какими ролями в исследуемых группах идентифицируется „Человек, устойчивый к влиянию слухов”. Результаты данного этапа исследования представлены в табл. 2.

**Таблица 2**

**Показатели корреляции между ролями, отражающими различные аспекты отношения и ролью „Человека, устойчивого к слухам”, в исследуемых группах (вербализуемый уровень)**

Роли	Группа 1 «устойчивые к слухам»	Группа 2 «подверженные слухам»	t	p
Знающий человек	$0,42 \pm 0,31$	$-0,41 \pm 0,27$	3,46	0,05
Харизматический человек	$0,12 \pm 0,36$	$0,17 \pm 0,55$	0,16	-
Тревожный человек	$-0,26 \pm 0,42$	$-0,36 \pm 0,37$	0,39	-
Высоконравственный человек	$-0,09 \pm 0,50$	$-0,002 \pm 0,18$	0,39	-
Аутсайдер	$-0,54 \pm 0,21$	$0,14 \pm 0,53$	2,44	0,05
Эмоционально устойчивый человек	$0,24 \pm 0,29$	$0,20 \pm 0,21$	0,25	-
Циничный (безнравственный) человек	$-0,41 \pm 0,27$	$0,36 \pm 0,23$	4,83	0,05
Авторитетный человек	$0,32 \pm 0,25$	$-0,05 \pm 0,43$	1,55	-
Недалекий (глупый) человек	$-0,54 \pm 0,23$	$0,27 \pm 0,33$	4,27	0,05

Как видим из данных представленных в табл. 2, обследуемые, и устойчивые, и подверженные к влиянию слухов, имеют большой разброс данных корреляции контрольной роли с ролями „Харизматического”, „Тревожного”, „Высоконравственного”, „Эмоционально устойчивого” и „Авторитетного человека”. Данный разброс говорит об отсутствии универсального опыта. Взаимосвязи между ролью „Человека, устойчивого к слухам” и ролями „Знающего”, „Аутсайдера”, „Циничного” и „Глупого человека” образуют дихотомию в исследуемых группах. Так, в первой группе роль „Человека, устойчивого к слухам” ассоциируют с ролью „Знающего”, не-„Аутсайдера”, не-„Глупого”, не-„Циничного человека”. В этом отношении лица, устойчивые к действию слухов проявляют достаточное единодушие. Так,

все корреляционные связи между контрольной ролью и ролями „Знающего” ( $0,42 \pm 0,31$ ), „Недалекого (глупого)” ( $-0,54 \pm 0,23$ ), „Циничного (безнравственного) человека” ( $-0,41 \pm 0,27$ ) и „Аутсайдера” ( $-0,54 \pm 0,21$ ), имеют выраженный полюс. Кроме того, в данной группе существует и выраженная дихотомия в оценке „Человека, устойчивого к слухам”, по параметру ума (прямая связь с ролью „Знающего” и обратная с ролью „Глупого”), и по параметру социальной значимости (прямая связь с ролью „Авторитетного человека” и обратная с ролью „Аутсайдера”). По параметру нравственности дихотомия отсутствует, по эмоциональной устойчивости – слабо выражена.

Таким образом, в данной группе „Человек, устойчивый к слухам”, воспринимается как знающий, социально успешный и небезнравственный, то есть хорошо приспособленный (адаптированный) к жизни в своем социальном окружении.

В группе лиц, подверженных слухам, можно говорить скорее не о выраженном, а умеренном противоположном полюсе указанных корреляционных связей. Так, диапазоны корреляционных связей лишь несколько сдвинуты от нуля к позитивному полюсу между контрольной ролью и ролями „Аутсайдера” ( $0,14 \pm 0,53$ ) и „Глупого человека” ( $0,27 \pm 0,33$ ). Только по показателям корреляции роли „Человека, устойчивого к слухам”, и ролями „Знающего” ( $-0,41 \pm 0,27$ ), и „Циничного человека” ( $0,36 \pm 0,23$ ) позиции обследуемых данной группы более сходны. В данной группе из-за такой умеренности связей, можно достаточно условно говорить о дихотомии по параметру ума (прямая связь с ролью „Глупого человека” и обратная с ролью „Знающего”) и по параметру эмоциональной устойчивости (прямая связь с ролью „Эмоционально устойчивого человека” и обратная с ролью „Тревожного человека”)).

Таким образом, во второй группе роль „Человека, устойчивого к слухам” воспринимается как нечувствительного к информации (обратная связь с ролью „Знающего” и „Тревожного человека” и прямая с ролью „Глупого” и „Эмоционально устойчивого человека”). Такая невосприимчивость к информации, по-видимому, и приводит к грубости (прямая связь с ролью „Циничного человека”) и социальной неуспешности (прямая связь с ролью „Аутсайдера”).

Обследуемые первой группы роль „Человека, подверженного слухам” и роль „Человека, устойчивого к слухам” практически по 50-70% конструктам оценивают противоположно. Они используют крайние позитивные (12, 11, 10) и крайние негативные (1, 2, 3) ранги. В то же время, во второй группе только 15-20% конструктов становятся дихотомической осью. По остальным конструктам оценки очень близкие. То есть, обследуемые первой группы оценивают мир по принципу „или-или”, а второй – „или-и”. Первые категорически уверены в выбранной жизненной позиции, вторые хотя и уверены, но не исключают возможности, что их позиция может быть не эффективной, а противоположная не такой уж бесперспективной.

Мы уже отмечали, что оценки групп различны, в первую очередь, по параметрам знания и социальной значимости. Но если для первой группы это не просто отдельные критерии, а критерии, либо занимающие ключевое место в системе оценки, либо настолько тесно связанные с другими оценками, что их изменения приводят к изменениям во всей системе оценок. То во второй группе это лишь один из способов оценки, наряду с другими. Так, в этой группе только 15-20% конструкторов оказываются задействованы для дифференциации „Человека, устойчивого к слухам”, от „Человека, подверженного слухам”. Еще столько же конструкторов используется от середины позитивного полюса (диапазон от 6 до 12 рангов), без какого-либо использования негативного полюса (диапазон от 1 до 6 рангов). Возможно, поэтому признавая не сто процентную эффективность своего опыта, они отрицают идентификацию своей роли „Человека, подверженного слухам” с ролью „Глупого” и „Безнравственного человека”. Оценивая противоположную роль, они вводят параметр эмоциональности. На наш взгляд, это не только оценка „Человека, устойчивого к слухам”, как не чувствительного к информации, как не способного стать харизматическим лидером, но и следствие ощущения эмоционального отвержения со стороны таких людей. Подверженные слухам ощущают негативную оценку со стороны общества в целом, они чувствуют, что оказываются в изоляции и пытаются защититься от этого негатива.

Приведем примеры конструкторов, которые используются в первой группе: (не)суетливый, (не)справедливый, (не)добрый, спокойный (тревожный), (не)коммуникабельный, (не)надежный, (не)эмоциональный, веселый (грустный), (не)сильный волей, (не)цепкий, защищает (унижает) других, (не)требовательный, влиятельный (полный «нуль»), (не)трудолюбивый, (не)решительный, (не)уверенный, (не)ответственный, раскованный (замкнутый), (без)инициативный, принимает (отвергает) других и их синонимы.

Хотя это список и длинный, в нем хорошо читаются три блока – контроль над эмоциями, ответственность (волевые качества, контроль над собственными поступками), и коммуникативная компетентность (контроль над отношениями). Интересно, что в данном списке ни разу не встретились конструкторы, связанные с оценкой мышления, информированности.

Список полюсных конструкторов второй группы намного меньше: (не)наивный, (не)целеустремленный, острозычный (тупозычный), открытый (замкнутый), эмоционально возбудимый (спокойный), (не)надежный, умный (глупый), (не)доброжелательный, (не)коммуникабельный, (не)ответственный, (не)отзывчивый, (не)влиятельный.

В половину диапазона (только позитивным полюсом) используются конструкторы: хороший человек, легко общаться, дружелюбный, доброжелательный, исполнительный, веселый, добрый и их синонимы.

Отметим, что в отличие от первой группы, где конструкторы относятся к характеристикам отдельного человека, во второй – конструкторы больше характеризуют отношение человека с социальным и предметным миром.

Как видим, применение репертуарных матриц в полной мере позволяет диагностировать неоднократно описанную в психологической литературе связь подверженности слухам с нехваткой информации и эмоциональностью, тревожностью. Однако, результаты нашего исследования демонстрируют, что в отличие от мнения Л. Фараго, усиление авторитета связано не с распространением, а с устойчивостью к слухам.

Результаты исследования, полученные на осознаваемом уровне, подтверждаются данными полученными на неосознаваемом (невербальном) уровне (табл. 3-4).

**Таблица 3**

**Показатели корреляции между ролями, отражающими различные аспекты отношений и ролью «Человека, подверженного слухам», в исследуемых группах (неосознаваемый уровень)**

Роли	Группа 1 «устойчивые к слухам»	Группа 2 «подверженные слухам»	t	p
Знающий человек	-0,38±0,18	0,28±0,61	2,10	0,05
Харизматический человек	-0,36±0,52	-0,18±0,22	0,75	-
Тревожный человек	0,05±0,58	-0,38±0,47	1,29	-
Высоконравственный человек»	-0,25±0,42	0,07±0,47	1,10	-
Аутсайдер	0,36±0,35	-0,26±0,62	1,87	0,1
Эмоционально устойчивый человек	-0,26±0,30	-0,25±0,16	0,10	-
Циничный (безнравственный) человек	0,17±0,36	-0,62±0,29	3,83	0,05
Авторитетный человек	-0,15±0,57	0,25±0,70	0,93	-
Недалекий (глупый) человек	0,44±0,23	-0,30±0,62	2,28	0,05

Как видим из данных представленных в табл. 3, корреляционные взаимосвязи между ролью „Человека, подверженного слухам”, и ролями, отражающими различные аспекты человеческих отношений в исследуемых группах, на неосознаваемом уровне практически такие, как и на осознаваемом. Так, по показателям корреляции между ролью „Человека, подверженного слухам” и ролями „Харизматического”, „Тревожного”, „Высоконравственного”, „Эмоционально устойчивого” и „Авторитетного человека” значимых различий между исследуемыми группами установлено не было. В обеих группах данные показатели корреляции имеют большой диапазон, сосредоточенный вокруг нуля, что говорит об отсутствии универсального, типичного опыта. Как и на осознаваемом уровне в исследуемых группах установлены противоположные направления корреляционных связей между ролью „Человека, подверженного слухам”, и ролями „Аутсайдера”, „Недалекого (глупого)”, „Циничного (безнравственного)

человека”. На неосознаваемом уровне к этому перечню добавилась связь контрольной роли с ролью „Знающего человека”.

Отметим, что на неосознаваемом уровне у обследуемых первой группы при оценке „Человека, подверженного слухам”, еще более оказалась выраженная дихотомия по параметру ума (выраженная обратная связь с ролью „Знающего человека” и выраженная прямая связь с ролью „Глупого человека”). А вот дихотомия по параметру социальной успешности стала менее выраженной. Так, увеличился диапазон корреляционных связей между контрольной ролью и ролью „Аутсайдера”, и снизилось среднее значение корреляционной связи между ролью „Человека, устойчивого к слухам”, и ролью „Авторитетного человека”. Как и на осознаваемом уровне в данной группе невыраженной остается дихотомия по параметру нравственности, однако на неосознаваемом уровне акцент смещается в сторону менее негативной оценки (ослабевает связь с ролью „Безнравственного человека” и усиливается с ролью „Высоконравственного”). Таким образом, на неосознаваемом уровне у обследуемых первой группы „Человек, подверженный слухам”, воспринимается достаточно категорично в параметрах ума (как не-„Знающий” и „Глупый”) и несколько более мягко в параметрах социальной успешности и нравственности. То есть, в этой группе на неосознаваемом уровне, как и на осознаваемом, критикуется (воспринимается как неприемлемый для себя) способ мышления, работы с информацией „Человека, подверженного слухам”, однако ослабевает уверенность в его слабой адаптивности к своей социальной группе.

В группе лиц, подверженных слухам, на неосознаваемом уровне контрольная роль получает более позитивную оценку по параметру ума. Так, в данной группе средние показатели корреляции между ролью „Человека, подверженного слухам” и ролью „Знающего человека” усиливаются, а с ролью „Глупого человека” ослабляются. Во второй группе на неосознаваемом уровне более категоричными становятся показатели корреляции между ролью „Человека, подверженного слухам” и ролью „Циничного (безнравственного) человека” ( $-0,62 \pm 0,29$ ). Хотя эта категоричность и не приводит к формированию нравственной дихотомии, так как средние значения корреляции контрольной роли с ролью „Высоконравственного человека” практически равны нулю. В данной группе на неосознаваемом уровне практически такие же показатели взаимосвязи между ролью „Человека подверженного слухам” и ролью „Аутсайдера”. Таким образом, во второй группе на неосознаваемом уровне „Человек, подверженный слухам” еще более позитивно воспринимается в параметрах ума, знания и еще более отрицается его безнравственность. Как видим, рассматриваемые выше защитные механизмы, наиболее хорошо проявляется именно на неосознаваемом уровне. Эти результаты показывают возможность диагностировать с помощью матриц такой часто описываемой в психологической литературе характеристики лиц, подверженных слухам, как наличие у них состояния дискомфорта, тревожности.

Рассмотрим отношение к роли „Человека, устойчивого к слухам” на неосознаваемом уровне.

**Таблица 4**

**Показатели корреляции между ролями, отражающими различные аспекты отношений и ролью «Человека, устойчивого к слухам», в исследуемых группах (неосознаваемый уровень)**

Роли	Группа 1 «устойчивые к слухам»	Группа 2 «подверженные слухам»	t	p
Знающий человек	0,25±0,64	-0,50±0,18	2,71	0,05
Харизматический человек	0,17±0,35	-0,33±0,47	1,81	0,1
Тревожный человек	-0,24±0,41	-0,18±0,44	0,22	-
Высоконравственный человек	-0,05±0,40	-0,11±0,59	0,18	-
Аутсайдер	-0,45±0,43	0,54±0,17	5,07	0,05
Эмоционально устойчивый человек	-0,09±0,67	0,23±0,53	0,84	-
Циничный (безнравственный) человек	-0,06±0,66	0,26±0,27	1,06	-
Авторитетный человек	0,10±0,57	0,11±0,39	0,03	-
Недалекий (глупый) человек	-0,39±0,40	0,22±0,44	2,23	0,05

Как видим из данных представленных в табл. 4, как и на осознаваемом уровне не установлены значимые различия и выраженные направления корреляционных связей между ролью „Человека, устойчивого к слухам” и ролями „Тревожного”, „Высоконравственного”, „Эмоционально устойчивого” и „Авторитетного человека”. К этому списку на неосознаваемом уровне добавились также показатели корреляции между контрольной ролью и ролью „Циничного (безнравственного) человека”. Отметим, что в первой группе на неосознаваемом уровне при оценке „Человека, устойчивого к слухам”, несколько ослабла дихотомия по параметру ума. Так, в этой группе ослабла сила связи между контрольной ролью и ролью „Знающего” (0,25±0,64) и „Недалекого (глупого) человека” (-0,39±0,40). В то же время, в группе лиц, подверженных слухам, данная дихотомия усилилась в большей мере за счет снижения позитивности, чем за счет усиления негатива. Так, взаимосвязь роли „Человека, устойчивого к слухам”, и роли „Знающего человека” стала выраженной негативной (-0,50±0,18).

Отметим, что на неосознаваемом уровне наметилась тенденция к значимым различиям между показателями взаимосвязи роли „Человека, устойчивого к слухам” с ролью „Харизматического человека” (t=1,81, p≤0,1). Хотя в обеих группах средние показатели по данной взаимосвязи и невысокие, но в первой группе они смещены к позитивному полюсу (0,17±0,35), а во второй – к негативному (-0,33±0,47).



Еще одна взаимосвязь обращает на себя внимание. Так, в первой группе на неосознаваемом уровне несколько уменьшились средние значения и увеличился диапазон показателей корреляции между ролью „Человека, устойчивого к слухам” и ролью „Аутсайдера” ( $-0,45 \pm 0,43$ ). Во второй группе отмечается полностью противоположная тенденция. Здесь данная связь не только резко усилилась, но и сузилась ее диапазон, оценка приобрела черты универсальности ( $0,54 \pm 0,17$ ).

Противоположные тенденции в направлении связи в исследуемых группах между контрольной ролью и ролью „Аутсайдера” и между контрольной ролью и ролью „Харизматического человека” позволяют говорить о наличии дихотомии по параметру эмоционального лидерства.

Таким образом, на неосознаваемом уровне, в отличие от осознаваемого, роль «Человека, устойчивого к слухам», первой группой оценивается менее категорично и, как следствие, менее позитивно. На неосознаваемом уровне, не поддерживаемая социальной желательностью, привлекательность данной роли несколько блекнет. Во второй группе снижается позитивная оценка «Человека, устойчивого к слухам» по параметру ума и усиливается негативная (с одновременным снижением позитивной) по параметру эмоционального лидерства.

Таким образом, мы видим, что на неосознаваемом уровне у первой группы несколько снижается негативность оценки роли „Человека, подверженного слухам” и несколько снижается позитивность в оценке „Человека, устойчивого к слухам”. У второй группы, напротив, оценка „Человека, подверженного слухам” становится более позитивной, а „Устойчивого к слухам” – менее позитивной, а по некоторым параметрам (эмоционального лидерства) более негативной. Анализ данных тенденций позволяет предположить, что снижение влияния социальной желательности приводит к некоторой переоценке имеющегося опыта. Так, лица, устойчивые к слухам, на уровне подсознания (где нет поддержки социальной желательностью) могут несколько сомневаться в эффективности стратегии полного отрицания непроверенной информации. А лица, подверженные влиянию слухов, на неосознаваемом уровне более доверяют своему опыту, диктующему необходимость использования всей доступной (в том числе и непроверенной) информации.

Анализируя, какие из цветов, выполняющих роль оценочного конструкта, стали дихотомическими осями для сравнения „Человека, подверженного слухам” с „Человеком, устойчивого к слухам” отметим следующее. В первой группе все цвета достаточно часто выступают в качестве дихотомии, но наибольшее число противопоставлений приходится на дополнительные цвета. Таким образом, и на неосознаваемом уровне наиболее значимой для первой группы являются особенности адаптации (ее успешность-неуспешность).

Во второй группе дихотомию наиболее часто составляют желтый и синий цвета, которые сами находятся в дихотомических отношениях по параметрам интернальности, активности и когнитивных (лево- правополушарных) стилей. Интересно, что если различия по интернальности и активности хорошо

соотносятся с содержательным анализом конструкторов на осознаваемом уровне, то различия в когнитивных стилях – с формальным (используемые ранги, количество конструкторов-дихотомий при оценке контрольных ролей) анализом конструкторов на осознаваемом уровне. Так, для первой группы характерна аналитичность, однозначность, стремление к определенности, а для второй – целостность, синтетичность, эмоциональность.

Проведенное нами исследование позволило сделать следующие **выводы**.

Оценка „Человека, подверженного слухам” и „Человека, устойчивого к слухам” зависит от позиции оценивающего, от его жизненного опыта.

Не только значимость информации, потребность в ней, но и оценка информации как „слух”/”не слух” влияет на отношение к ней и способ работы с ней. Это отношение к информации и способ работы с ней так же зависят от принимаемой по отношению к слухам роли (зависимого/устойчивого к слухам человека).

Снижение влияния социальной желательности приводит к некоторой переоценке имеющегося опыта. Так, лица, устойчивые к слухам, на уровне подсознания могут несколько сомневаться в эффективности стратегии полного отрицания непроверенной информации. А лица, подверженные слухам, на неосознаваемом уровне более доверяют своему опыту, диктующему необходимость использования всей доступной (в том числе и непроверенной) информации.

Применение репертуарных матриц в полной мере позволяет диагностировать неоднократно описанную в психологической литературе связь подверженности слухам с нехваткой информации, эмоциональностью, тревожностью. Однако, результаты нашего исследования демонстрируют, что в отличие от мнения Л. Фараго, усиление авторитета связано не с распространением, а с устойчивостью к слухам.

Матрицы позволяют также диагностировать описываемые в психологической литературе состояния дискомфорта, проблемы адаптации лиц, подверженных влиянию слухов.

Использование репертуарных решеток позволяет предположить, что лица подверженные и устойчивые к влиянию слухов различаются по интернальности, активности и когнитивному стилю. Так, для устойчивых к слухам более характерна аналитичность, однозначность, стремление к определенности, а для подверженных – целостность, синтетичность, эмоциональность.

Восприятие аналитического (левополушарного) стиля как „правильного” связано с существующей системой обучения, направленного на формирование последовательного, логичного мышления. Вместе с тем, в современной системе образования отмечается тенденция к развитию не только интеллектуальных, но и креативных способностей (более связанных с функциями правого полушария). Отметим, что творческие способности включают в себя умение оперировать не четко определенными понятиями, сомнение в общепризнанных истинах, способность перешагнуть через привычные рамки. Возможно, что

перенесение акцента в обучении с развития интеллектуальных способностей на развитие креативных, уберет негативную оценку со слухов, как источника информации и сделает их использование более осознанным, критичным. На наш взгляд, формирование рефлексии отношения к слухам может стать еще одним средством противодействия манипулятивным целям использования слухов в правоохранительной деятельности.

### **Литература.**

1. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3 т. / Ахиезер А.С. – М.: Философское общество, 1991. – Т. 1. – 471 с.
2. Караяни А.Г. Слухи как средство информационно-психологического противодействия / Караяни А.Г. // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С. 47-54
3. Латынов В.В. Слухи: социальные функции и условия появления / Латынов В.В. // Социологические исследования. – 1995. – № 1. – С. 12-17
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Почепцов Г.Г. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 656 с.
5. Социальная психология. Краткий очерк / [Под общ. ред. Г.П. Предвечного и Ю.А. Шерковина]. – М.: Политиздат, 1975. – 319 с.
6. Франселла Ф. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ. / [Общ. ред. и предисл. Ю.М. Забродина и В.И. Похилько] / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.
7. Холодная М.А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта / Холодная М.А. – Киев: УМК ВО, 1990. – 75 с.
8. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани; [пер. с англ. В.Б. Ольшанского]. – М.; Ростов н/Д: АСТ: Феникс, 1999. – 544 с.

*Гіренко С.П.*

## **Конфліктологічна культура правоохоронців як чинник їх психологічної безпеки**

**Актуальність** проблеми формування конфліктологічної культури працівників правоохоронних органів, курсантів та слухачів вищих навчальних закладів МВС сьогодні, на наш погляд, зумовлена потребами докорінної зміни відношення суспільства до міліції, підвищення рівня поваги та довіри, в першу чергу за рахунок підвищення рівня професіоналізму та соціально-психологічної компетентності. На жаль, зміст професійної освіти працівників практично усіх підрозділів ОВС(крім практичних психологів та соціологів) лише номінально включає психолого-педагогічну та конфліктологічну складову у вигляді дисциплін «Психологія» (28 аудиторних годин) та «Професійно-психологічна підготовка працівників ОВС» (36 аудиторних годин). Цього явно недостатньо для успішного засвоєння психологічних та конфліктологічних знань, необхідних у повсякденній професійній діяльності, для формування особистісно-кваліфікаційних характеристик, що забезпечують значні позитивні зміни у ставленні громадян до правоохоронців, їх соціальному статусі. Відродження поваги та довіри з боку суспільства може відбутися як наслідок

реформації органів внутрішніх справ в напрямку конструктивної взаємодії з населенням підвищення морально-етичних якостей працівників, подолання байдужості та конфліктності по відношенню до населення.

Процес формування професійно-психологічної та конфліктологічної культури працівників правоохоронної сфери супроводжується значними змінами в їх особистісних якостях – характері, спрямованості та здібностях. Зміни відбуваються в когнітивній, мотиваційній, комунікативній, емоційно-вольовий та поведінковий сферах.

Аналіз наукових публікацій з проблем професійної компетентності працівників ОВС дає підстави автору зробити висновок, що проблема конфліктологічної культури правоохоронців сьогодні залишається недостатньо розглянутою. Досить рідко зустрічаються дослідження педагогічних умов та технологій формування психологічної, конфліктологічної та педагогічної складової професійної культури у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ.

Теоретико-методологічні засади професійної культури фахівця у навчальному процесі, зміст та складові соціальної конфліктологічної компетентності особистості, методи та умови подолання, профілактики міжособистих протиріч визначаються у працях А.Анцупова, О.Бандурки, О.Бодальова, І.Ващенко, А.Деркач, Є.Зеєра, І.Зимньої, Е.Клімова, Н.Левітова, Л.Нечепоренко, І.Родигіної, Л.Петровської, М.Пірен, Н.Самсоної, В.Шадрікова та інших дослідників.

**Метою** нашої роботи є загальна характеристика конфліктологічної культури працівників ОВС як чинника, що впливає на психологічну безпеку особистості, аналіз педагогічних умов її формування у вищих навчальних закладах.

До шляхів підвищення психологічної безпеки особистості в конфліктних або складних ситуаціях міжособистісної взаємодії (конфліктологічний аспект) нами віднесені наступні:

#### 1. Формування конфліктологічної культури особистості.

Необхідність формування конфліктологічної культури суб'єктів нашого суспільства зумовлена потребами суспільства в гармонізації відношень між окремими людьми, групами, об'єднаннями, державами і багатьма іншими різноманітними структурними елементами, між якими можуть виникнути і виникають гострі розбіжності, суперечки, конфлікти і війни. Невирішені протиріччя загострюються, створюючи конфлікти, в яких страждають, або навіть гинуть люди. Жертвами світових конфліктів стали та продовжують ставати сотні мільйонів людей по всьому світу. Динаміка конфліктних стосунків на різних рівнях набирає обертів кожного року.

Результати опитування курсантів 2-4 курсів різних спеціальностей та навчально-наукових інститутів свідчать про те, що близько 92% респондентів відносять майбутню професійну діяльність до «конфліктонебезпечної» за змістом. Причинами цього називаються: характер та специфіка професії (боротьба зі злочинністю), постійне психофізіологічне, емоційне та фізичне

напруження, система статутних відносин та постійна відмова від реалізації особистих бажань заради служби, необхідність часто «тримати при собі» власну думку та точно виконувати накази керівництва та ін. Це свідчить про усвідомлення майбутніми правоохоронцями складностей майбутньої роботи, частину з яких вони переживають вже зараз.

Конфлікти несуть небезпеку не тільки через протидію досягненню нами власної мети. Гострі протиріччя створюють обставини, за яких їх учасники відчують деструктивні для власного психічного здоров'я емоційні стани та почуття, руйнують стосунки, довіру, а нерідко, кар'єру. Наслідком невирішених конфліктів є невротичні стани особистості, мотиваційні та ціннісні кризи.

Поняття «культура» визначає людину, узятую з погляду її загальності, є найважливішою стороною відтвореної нею діяльності, вчинків, спрямованої на суспільство, оточуючих людей. Тому вищезазначені чинники повинні розглядатися не окремо, а тільки в сукупності, взаємопов'язано.

Під **конфліктологічною культурою** ми розуміємо динамічну сукупність стійких індивідуальних особистісних компонентів, які проявляються на фізіологічному, нервово-психічному, емоційно-вольовому, комунікативному, поведінковому рівнях; виражаються в ставленні до проблемних та важких ситуацій взаємодії особистості з іншими, організують її реакції та поведінку в конфліктах, і з рештою, спрямовані на їх розв'язання та попередження. Зазначені компоненти впливають на процес та наслідки міжособистісної взаємодії з близькими, колегами по роботі, керівництвом та підлеглими, формування та досягнення власних цілей, мотивацію, самооцінку. Забезпечуючи цілісність та послідовність формування людини у різні вікові періоди, конфліктологічна культура впливає не тільки на комунікативні здібності, а й формує внутрішню здатність реагувати певним чином на конфлікти, що періодично виникають. Таким чином корегується готовність реагувати на конфліктні ситуації (фрустраційна установка), зокрема на професійну діяльність.

На нашу думку, конфліктологічна культура містить в собі більше варіантів можливостей формування особистістю соціальних відносин (організаційних, сімейних, внутрішньогрупових), забезпечує поєднання конструктивної та раціональної поведінки суб'єктів в конфлікті, життєвого досвіду та особистої мотивації. Її формування базується на принципах всебічного розвитку особистості людини, гармонійних стосунків людини та суспільства, взаємоповаги та порозуміння – як необхідних умов для співпраці.

2. Підвищення рівня практичної професійної психологічної та конфліктологічної компетенції вже працюючих працівників міліції, а особливо – когнітивного, комунікативного, емоційно-вольового та діяльнісного (поведінкового) компонентів.

На нашу думку, основу для формування професійної компетентності працівників міліції становлять саме професійне та педагогічне середовище, в яких відбувається придбання та корекція психолого-педагогічних та

конфліктологічних знань майбутніх та працюючих правоохоронців. Зміст освіти працівників міліції, будь то слідчий, працівник ДАІ, громадської безпеки або кримінального розшуку, повинен включати достатню кількість дисциплін психолого-педагогічного та конфліктологічного напрямів, які формують когнітивну основу фахової компетентності. В значній мірі саме від цієї компетентності залежить рівень психологічної безпеки людини в різних складних ситуаціях взаємодії, адже ситуативно специфіка роботи працівників міліції впевнено відноситься до стресо та конфліктонебезпечних. Як наслідок постійного психоемоційного напруження, невирішених внутрішніх та міжособистісних конфліктних ситуацій у значної кількості працівників згодом підвищується рівень особистісної тривожності, конфліктності, агресивності, з'являються неврози, бажання змінити роботу, змінюється мотивація до служби та виконання обов'язків. Але навчальні плани підготовки фахівців вищезазначених напрямів в більшості містять невелику кількість годин за дисциплінами психологічного та конфліктологічного напрямку.

Останнім часом з'явилися позитивні зрушення в цьому напрямку. Навчальні плани магістрів («Правоохоронна діяльність»), що навчаються у Харківському національному університеті внутрішніх справ (надалі ХНУВС) включають дисципліну «Управління конфліктами в ОВС». Також, до планів підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу та атестованих працівників інших підрозділів ХНУВС включені дисципліни конфліктологічного, та психолого-педагогічного циклу, а саме: «Технології розв'язання конфліктів у вищому навчальному закладі», «Використання новітніх педагогічних технологій у навчальному процесі», «Сучасна педагогічна психологія у ВНЗ» та ін.

Згідно результатів нашого дослідження, чинники, які, на думку курсантів та працівників ОВС впливають на рівень психологічної безпеки правоохоронців, умовно можна розділити на дві групи (особистісних та соціальних):

**До особистісних чинників належать:**

- рівень конфліктостійкості (здатність стримувати безпосередні конфліктні імпульси, контролювати власний конфліктний стан в ситуації дестабілізації міжособистісних стосунків та внутрішньої кризи);
- самооцінка, самосприйняття;
- емоційний самоконтроль та відносна стабільність конфліктних ситуаціях;
- рівень особистісної конфліктності та агресивності;
- наявність чітко виражених деструктивних установок у міжособистісних стосунках, емоційні бар'єри у спілкуванні;
- досвід раціональної (конструктивної) поведінки в конфліктних ситуаціях;
- комунікативна та перцептивно-інтерактивна компетентність;
- толерантність-принциповість людини;
- гуманістична спрямованість та інвайроментальна культура;

**До соціальних чинників (критеріїв) віднесені:**

- рівень групової згуртованості колективу;
- показники групової конфліктності (умовно – це кількість конфліктів в групі за проміжок часу);
- наявність свідків та груп підтримки в конфліктних ситуаціях;
- групова думка щодо предмету конфлікту;
- наявність довготривалих невирішених конфліктів та конфронтації між окремими членами колективу.

Результати дослідження конфліктності та конфліктостійкості, стратегій конфліктної поведінки курсантів 1-4 курсів та працівників ОВС свідчать, що респонденти усіх груп мають середній рівень конфліктності (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Середньогрупові показники конфліктності та конфліктостійкості, стратегій конфліктної поведінки курсантів та працівників ОВС**

Група	Особистісна конфліктність	Стратегії конфліктної поведінки					Конфліктостійкість
		Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Уникання	Пристосування	
Курсанти (1 курс)	22 (середній)	27,2%	11,7%	21,5%	32,5%	33,7%	24 нижче середнього
Курсанти (4 курс)	24 (середній)	22,8%	16,0%	30,7%	26,9%	25,3%	32 середній
Працівники ОВС	19 (середній)	24,0%	17,5%	34,2%	18,0%	21,5%	39 Вище середнього

В групі працівників ОВС (стаж від 2 до 14 років) близько 14 % мають рівень конфліктності вище середнього та високий. Близько 18 % опитаних мають рівень конфліктності нижче середнього. Серед курсантів 1 курсу високий рівень конфліктності мають близько 10%, а низький – близько 17 %. В групі курсантів 4 курсу високий рівень конфліктності спостерігається у 16 %, а низький – близько 15%.

Нами спостерігається різниця середньо групових показників конфліктостійкості між респондентами усіх груп. Курсанти 1 курсу переважно мають рівень конфліктостійкості нижче середнього, на відміну від працівників зі стажем, рівень яких вище середнього.

Також потрібно відмітити той факт, що в групах з середнім та високим рівнем конфліктостійкості вищі показники мають такі стратегії конфліктної

поведінки, як «компроміс» та» співробітництво», і навпаки, нижчими є показники «суперництва».

На нашу думку, високий рівень конфліктостійкості та конфліктологічної компетентності є основою, що забезпечує конструктивні наслідки протиріч та конфліктів, які виникають у професійній діяльності. Він уберігає особистість від руйнування своєї цілісності, невротичних станів, внутрішніх протиріч, надає впевненості. Також конфліктологічна компетентність є основою для раціональної поведінки суб'єктів в конфлікті, зберігає позитивні стосунки та працездатність особистості, колективу.

*Гребенюк А.Н., Кушнір Л.А.*

### **Перспективные подходы к обеспечению безопасности пожарных и спасателей на основе оценки химического риска**

**Введение.** Профессиональная деятельность пожарных и спасателей сопряжена с возможностью воздействия на организм комплекса экстремальных факторов, среди которых ведущее место занимают нервно-эмоциональные нагрузки как в условиях оперативного ожидания, так и при выполнении боевой задачи, необходимость принятия решений при дефиците информации и времени, а также вредные эффекты физических (шум, вибрация, высокая температура воздуха), химических (оксид углерода, диоксид азота, формальдегид, углеводороды) и радиационных факторов [2, 5]. Спектр, интенсивность, продолжительность и кратность воздействия этих факторов зависят от конкретной ситуации, сложившейся при ликвидации пожара или проведении аварийно-спасательных работ. Правильная оценка складывающейся при пожарах ситуации, в особенности химической обстановки, позволяет обеспечить максимальный уровень безопасности жизни и здоровьем данных специалистов. Одним из перспективных подходов к объективизации опасности воздействующих факторов экстремальных ситуаций является расчет риска.

Целью настоящей работы явилось обоснование новых подходов к обеспечению безопасности профессиональной деятельности пожарных и спасателей путем использования методологии оценки риска воздействия химических веществ на здоровье людей.

**Материалы и методы.** В ходе оценки профессионального химического риска работников, связанных с воздействием вредных и опасных химических веществ, обследованы 62 специалиста Главного управления МЧС России по Астраханской области: 32 сотрудника государственной противопожарной службы (мужчины в возрасте 22–46 лет со стажем работы от 5 месяцев до 20 лет) и 30 бойцов аварийно-спасательного отряда (26 мужчин в возрасте 24–45 лет со стажем работы от 1 года до 7 лет, 4 женщины в возрасте 33–43 года со стажем работы от 1 до 15 лет).



Оценку профессионального риска, связанного с воздействием химических веществ, выполняли в соответствии с Руководством Р 2.2.2006-05 и Руководством Р 2.2.1766-03 [6, 7].

С целью прогноза неблагоприятных эффектов для здоровья пожарных был проведен анализ проб воздуха зоны задымления, отобранных на 3426 пожарах. Выявление химических факторов опасности осуществлялось на основании данных, полученных в 2003-2007 гг.

Расчет прогностического неканцерогенного риска при воздействии химических веществ проводился согласно методике А.В. Мельцера (2008). Риск оценивался в долях единицы, значимый риск возникновения профессионального заболевания определялся при значениях 0,16 и более [4].

Для расчета риска здоровью профессионалов вследствие хронических неканцерогенных эффектов была также использована методика оценки риска Американского агентства по защите окружающей среды (EPA US, 1999) на основе расчета коэффициента опасности (HQ); в качестве референтных концентраций были использованы значения ПДК рабочей зоны [9].

Расчет риска развития неканцерогенных эффектов при комбинированном воздействии химических веществ проводится на основе расчета индексов опасности (HI), с учетом критических органов/систем, поражаемых исследуемыми веществами [9]. В качестве основы для расчета канцерогенного риска использовались результаты исследования воздуха рабочей зоны.

Для расчета индивидуального канцерогенного риска использовалась экспоненциальная модель, которая на уровне малых концентраций полностью совпадает с линейной, но дает более точные результаты при высоких уровнях воздействия. В качестве нормативного расчетного канцерогенного риска для промышленных рабочих брали величину, рекомендованную EPA US: 1 случай новообразования на 10 000 работающих – т.е. 0,0001.

Расчет рисков проводился с помощью программы «Risk Analyses», разработанной авторами на основании пакета программ «Microsoft Excel».

Для ответа на вопрос о степени приемлемости риска и необходимости принятия решений по совершенствованию системы медицинского обеспечения (этап управления риском) результаты, полученные при расчете рисков, сопоставляли с данными медицинской документации и результатами медицинского обследования людей.

**Результаты и их обсуждение.** В результате проведенных совместно с сотрудниками исследовательской пожарной лаборатории ГУ МЧС России по Астраханской области исследований было установлено, что основными компонентами зоны задымления при пожарах являются оксид углерода, диоксиды серы и азота, хлороводород, формальдегид, бензол, углеводороды (табл. 1). Именно эти вредные химические факторы пожаров обуславливают высокую степень опасности и вредности условий труда сотрудников государственной противопожарной службы.

Учитывая непредсказуемость пожаров, расчет неканцерогенного химического риска проводился, исходя из условия ежесменного возгорания

различных материалов, времени локализации и ликвидации пожара до 60 минут.

**Таблица 1**

**Характеристика химических факторов при ведении боевых действий  
пожарными ГУ МЧС по Астраханской области**

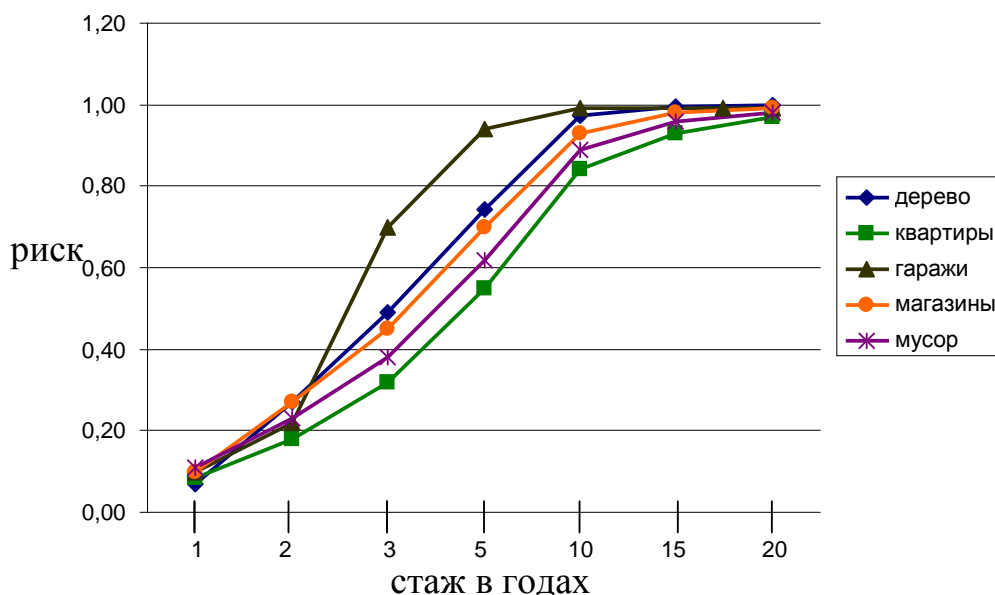
Название химического фактора (класс опасности)	ПДК, мг/м <sup>3</sup>	Концентрации при горении различных материалов – минимальные, максимальные (числитель), средние (знаменатель) из максимально-разовых, (мг/м <sup>3</sup> )				
		Деревянные дома	Квартиры	Гаражи	Магазины, склады	Мусор
Хлороводород (2)	5	–	<u>1,5-86,5</u> 22,0	<u>11,5-38,5</u> 19,0	<u>10,5-74,5</u> 41,0	<u>6,5-9,5</u> 7,5
Формальдегид (2)	0,5	<u>11,9-39,6</u> 12,6	<u>9,0-14,6</u> 11,7	<u>9,7-161,2</u> 38,6	<u>5,0-19,3</u> 4,9	<u>11,6-23,2</u> 15,7
Бензол (2)	15	–	–	<u>14,5-33,0</u> 24,0	–	<u>2,4-22,5</u> 15,6
Серы диоксид (3)	10	<u>13-175</u> 28,2	–	<u>18-54</u> 22,3	<u>14-22</u> 18,0	<u>11-57</u> 27,0
Азота диоксид (3)	2	<u>3,0-4,4</u> 4,0	<u>2,0-5,6</u> 2,6	<u>2,0-21,8</u> 14,2	<u>18,6-29,6</u> 23,4	<u>4,0-16,2</u> 4,8
Углерода оксид (4)	20	<u>56-2520</u> 596	<u>22-36</u> 30	<u>14-2920</u> 996	<u>26-346</u> 182	<u>4-54</u> 24
Сумма углеводородов (4)	900	<u>9-720</u> 189,0	<u>1,8-6,3</u> 3,6	<u>17-369</u> 126,0	<u>41,4-57,6</u> 42,3	<u>1,8-126,0</u> 50,4
Коэффициент суммации	≤ 1	57,21	25,7	134,24	30,7	35,1

В результате проведенных расчетов установлено, что прогностический значимый риск возникновения профессиональной патологии по содержанию формальдегида и оксиду углерода отмечается у пожарных при стаже 3 года, а по содержанию в воздухе рабочей зоны диоксида серы при горении деревянных домов – при стаже 15 лет. По суммарному показателю от всех токсикантов значимый риск возникает с 2 лет стажа при горении любого вида материала.

Для долгосрочного прогноза влияния химических факторов пожаров на здоровье и расчета стажевых нагрузок использовались концентрации, принятые за среднюю за весь период наблюдения (2003-2007 гг.).

В результате расчетов установлено, что накопление неканцерогенного риска у пожарных происходит при горении любого вида материала при возрастании стажа трудовой деятельности; приоритетным при этом является риск при горении гаражей (рис. 1). Накопленный прогностический риск (за 10, 15 и 20 лет) для здоровья стажированных рабочих имеет высокие величины, значимые для возникновения профессиональных заболеваний при условии

сохранения постоянства условий труда и не использования ими средств индивидуальной защиты.



**Рис. 1. Динамика неканцерогенного химического риска пожарных в зависимости от трудового стажа и вида горящего материала**

При расчете коэффициента (Н<sub>Q</sub>) и индексов опасности (Н<sub>I</sub>) для компонентов смеси веществ, действующих ингаляционным путем, было установлено, что коэффициенты опасности для каждого из веществ (за исключением суммы углеводов), суммарные и групповые индексы опасности значительно превышают единицу. Этот результат свидетельствует о том, что при сохранении данных условий труда, если не использовать специальные средства защиты органов дыхания, вероятность развития неспецифических эффектов у пожарных при остром поступлении вещества весьма вероятна.

В дальнейшем установлено, что суммарный канцерогенный риск пожарных при ежесменном возгорании деревянных домов или квартир достигает приемлемых значений уже при 5-летнем стаже работы. При горении магазинов суммарный приемлемый риск достигается при 10-летнем стаже работы. При горении гаражей или мусора, содержащего резину, канцерогенный риск, превышающий приемлемый уровень, достигается уже при 2-летнем стаже работы.

Анализ заболеваемости показал, что большинство обследованных пожарных имеют хронические заболевания. Наиболее распространенными заболеваниями среди них являются болезни системы кровообращения (28,1%), костно-мышечной системы и соединительной ткани (21,8%), а также патология органов пищеварения (18,7%). В меньшем числе случаев были зарегистрированы болезни органов дыхания (6,3%) и нервной системы (6,3%). Практически здоровыми оказались только 25,0% обследованных пожарных.

Результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что пожарные и спасатели в процессе своей профессиональной деятельности подвергаются воздействию химических веществ, что в дальнейшем может отразиться на состоянии их здоровья. Согласно концептуальной модели оценки профессионального риска здоровью, базирующейся на системе санитарно-гигиенических нормативов и гигиенической классификации условий труда, уровень профессионального риска у пожарных относится к 4 категории (сверхвысокий). Труд спасателей в режиме повышенной готовности по наиболее значимым факторам производственного процесса классифицируется как допустимый по тяжести (2-й класс условий труда) и напряженный труд 2-й степени, а в режиме ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций – как вредный (тяжелый) труд 2-й степени, напряженный и опасный (экстремальный) труд. При этом спектр и интенсивность выполняемых спасателями работ весьма индивидуальны, и зависят от времени года, региона, типа поисково-спасательного формирования, наличия дополнительной специальности [2].

В ряде работ показано, что хронические психоэмоциональные нагрузки в сочетании с воздействием вредных токсичных факторов сказываются на изменении психоэмоциональной сферы пожарных и, как следствие, способствуют развитию болезней [3, 5]. Кроме того, установлена зависимость заболеваемости пожарных от числа случаев выездов на пожары, частоты и продолжительности пребывания в средствах индивидуальной защиты, выявлена связь заболеваемости и функционального состояния организма от стажа работы по специальности, определен перечень производственно обусловленных заболеваний пожарных [1, 8].

Все это диктует необходимость объективной оценки риска воздействия химических веществ на здоровье пожарных и спасателей, строгого соблюдения правил техники безопасности в ходе выполнения боевой задачи, а также проведения ранней и донозологической диагностики скрытых форм химической патологии – аллергических и иммуносупрессивных процессов, болезней системы кровообращения и онкологических заболеваний.

#### **Выводы:**

1. Оценка риска воздействия химических факторов на здоровье людей позволяет оперативно принимать управленческие решения, направленные на оптимизацию системы медицинского обеспечения специалистов опасных и вредных профессий.

2. Высокие значения прогностического риска возникновения профессиональной патологии и индукции канцерогенных эффектов у сотрудников государственной противопожарной службы диктуют необходимость использования ими в ходе выполнения боевой задачи средств индивидуальной защиты, увеличения частоты проведения периодических медицинских осмотров, расширения вида и объема клинико-лабораторных исследований, строгого учета медицинских противопоказаний к осуществлению или продолжению работы.

#### **Литература.**

1. Алексанин С.С. Медицинские последствия влияния производственных факторов на пожарных / С.С. Алексанин, М.В. Санников, О.М. Астафьев // Вестник Российской Военно-медицинской академии. – 2008. – № 3 (23). – Прил. 2, Ч. I. – С. 158-160.
2. Алексанин С.С. Анализ профессиональной нагрузки спасателей МЧС России, гигиеническая оценка тяжести и напряженности их труда / С.С. Алексанин // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. – 2007. – № 1. – С. 59-63.
3. Кушнир Л.А. Особенности восприятия химического риска сотрудниками Государственной противопожарной службы и аварийно-спасательного отряда Главного управления МЧС России по Астраханской области // Кушнир Л.А., Бояринцев В.В., Гребенюк А.Н. // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. – 2009. – № 1. – С. 62-68.
4. Мельцер А.В. Оценка риска воздействия производственных факторов на здоровье работающих: автореф. дис. ... д-ра мед. наук / А.В. Мельцер. – СПб., 2008. – 39 с.
5. Рукавишников В.С. Медицина труда пожарных: итоги и перспективы исследований / В.С. Рукавишников, И.В. Колычева // Медицина труда и промышленная экология. – 2007. – № 6. – С.1-5.
6. Руководство по гигиенической оценке факторов рабочей среды и трудового процесса. Критерии и классификация условий труда: Руководство Р 2.2.2006-05. – СПб.: ЦОТПБСППО, 2005. – 14 с.
7. Руководство по оценке профессионального риска для здоровья работников. Организационно-методические основы, принципы и критерии оценки: Руководство Р 2.2.1766-03. – М.: Федеральный центр госсанэпиднадзора Минздрава России, 2003. – 24 с.
8. Эльгаров А.А. Медицина труда лиц опасных профессий / А.А. Эльгаров, А.М. Муртазов, А.Г. Шогенов // Медицина труда и промышленная экология. – 2007. – № 5. – С. 1-5.
9. Guidance for Conducting Health Risk Assessment of Chemical Mixtures (External Scientific Peer Review Draft) NCEA-C-0148 // United States Environmental Protection Agency, National Centre for Environmental Assessment, Risk Assessment Forum. – Washington DC, April 1999. – 148 p.

*Гузенко Є.В.*

### **Організаційно-правові засади психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України**

На сучасному етапі розвитку та реформування внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України пріоритетного значення набувають завдання підтримання бойової та мобілізаційної готовності на такому рівні, який забезпечував би якісне виконання службово-бойових завдань у різних умовах обстановки, удосконалення системи навчання та подальше підвищення професійного рівня всіх категорій військовослужбовців, впровадження нових форм та методів роботи з особовим складом, зокрема, організаційно-правового регулювання психологічного службово-бойової діяльності військовослужбовців, як основи зміцнення дисципліни і законності, формування та закріплення професійно важливих якостей.

Організаційно-правова база, на якій дотепер ґрунтується нормативне та організаційне регулювання цілісної системи психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ, виявилась недосконалою і такою, що тягне за собою невинуватну плінність кадрів, моральні, психологічні та матеріальні втрати. Зокрема, спостерігається відсутність концептуальної моделі організаційно-правового забезпечення діяльності психологічної служби у внутрішніх військах при виконанні службово-бойових завдань.

Виявляється недостатня вивченість організаційно-правових засад психологічного забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ.

Гостро постають питання нормативно-правового закріплення соціально-психологічних професійно важливих аспектів діяльності військовослужбовців, що сприятимуть успішному й ефективному виконанню ними службово-бойових завдань.

На сьогодні не є таємницею, що система ВВ МВС України відчуває потребу у війнах нової формації, професіоналах, що сприйматимуть та розвиватимуть сучасні інновації. У контексті гуманізації правоохоронних структур європейських країн вирішення цих проблем можливе за умов створення принципово нової інноваційної системи організаційно-правового регулювання системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань за призначенням.

Враховуючи зазначені проблеми, з травня 2008 року кафедрою тактико-спеціальної підготовки Академії управління МВС здійснюються наукові дослідження з розробки інноваційної системи організаційно-правового регулювання психологічного забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань.

Дана тема є відносно новою для професійної діяльності внутрішніх військ. Як свідчить аналіз відповідної літератури вітчизняними та зарубіжними науковцями здебільшого розглядаються нормативно-правові аспекти службово-бойової діяльності, що виявляються у військових Збройних Сил України і Радянського союзу (у мирний та воєнний час), у медиків, службовців Міністерства Надзвичайних Ситуацій, при стихійних лихах, катастрофах тощо.

Теоретико-методологічною основою наших досліджень слугують праці із організації службово-бойової діяльності силових структур України (В.І. Зелений, А.В. Брушлінський, Т.М. Титаренко, В.П. Примак, С.П. Потеряйко, С.В. Лисенко), що розкривають зв'язок особистості і діяльності, теоретико-експериментальні дослідження організації оперативно-службової та службово-бойової діяльності органів внутрішніх справ і внутрішніх військ МВС України (О.М. Морозов, О.Д. Сафін, І.І. Приходько, В.І. Пасічник, І.Й. Ліпатов, О.В. О.В. Тимченко, М.І. Товма), дослідження психологічного впливу організаційно-правових факторів службової діяльності на військовослужбовців внутрішніх військ (В.І. Барко, О.В. Тимченко, Ю.Б. Ірхін, І.І. Приходько).

Враховуючи те, що військовослужбовці внутрішніх військ виконують завдання з охорони громадського порядку, конвоювання та екстрадиції підсудних або засуджених, охорони дипломатичних представництв та консульських установ, охорони ОВДО та АЕС, приймають участь у спеціальних операціях та інше, при проведенні досліджень нами визначатимуться психологічні аспекти впливу умов здійснення службової бойової діяльності на особистість військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні ними службово-бойових завдань, установлюватимуться психологічні критерії організаційно-правового забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ, досліджуватиметься професіогенез військовослужбовців внутрішніх військ у системі організаційно-правового забезпечення службової бойової діяльності.

Основна гіпотеза наших досліджень полягає в тому, що успішність виконання службово-бойових завдань військовослужбовців внутрішніх військ залежить від рівню організаційно-правового забезпечення службової бойової діяльності, що виникають унаслідок впливу психологічних, психофізіологічних та соціальних чинників службової діяльності [1].

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези нами було проведено системний аналіз та узагальнення науково-теоретичних даних, систематизовано наукову літературу та нормативно-правові акти з питань організації службово-бойової діяльності в органах внутрішніх справ України.

Також нами було виявлено діалектичний зв'язок структурних компонентів системи профвідбору з психологічними механізмами виявлення та формування професійно важливих індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, на якому наголошує у своїх наукових працях О.М. Столяренко [3].

Очікуваний результат наших досліджень полягатиме у підвищенні психологічної та професійної надійності військовослужбовців при виконанні ними службово-бойових завдань за призначенням, зниженні рівня плинності кадрів серед військовослужбовців ВВ МВС України, скороченні термінів адаптації до військової служби та виконання службово-бойових завдань після вводу в бойову службу, зменшенні матеріальних, часових витрат та задіяності офіцерського (сержантського, старшинського) складу в процесі здійснення організаційно-правового супроводу військовослужбовців.

Перший етап дослідження дозволив нам дійти висновку, що організаційно-правове регулювання психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ – це вжиття спеціальних і додаткових заходів організаційно-правового та управлінського характеру, спрямоване на максимальне поліпшення якості виконання посадових обов'язків, вдосконалення професійних дій та ефективне вирішення службово-бойових завдань.

Діяльність частин і підрозділів внутрішніх військ в екстремальних умовах потребує всебічного організаційного, психологічного та правового забезпечення. Особливого значення організаційно-правове регулювання

психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України набуває при вирішенні нагальних оперативно-службових і службово-бойових завдань при виникненні надзвичайних ситуацій, при загрозі вчинення терористичних актів, при техногенних катастрофах і природних катаклізмах [2].

Отже, враховуючи суто психологічну забарвленість цього процесу, організаційно-правове регулювання психологічного супроводження службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України – це процес, який перш за все передбачає особливу професійну і психологічну підготовленість спеціалістів служби психологічного забезпечення [1]. Зокрема, за провідним фахом – психологічне забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ.

Виходячи з цього, основними цілями організаційно-правового регулювання психологічного супроводження службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України нами виділяються:

1) формування екстремально-психологічної підготовленості і готовності особового складу до вирішення оперативно-службових і службово-бойових завдань;

2) підтримання оптимального рівня морально-психологічного стану і професійної працездатності;

3) забезпечення ефективних дій військовослужбовців внутрішніх військ в екстремальних ситуаціях, пов'язаних з подоланням психологічних труднощів;

4) надання невідкладної психологічної допомоги безпосередньо в ході вирішення оперативних завдань в екстремальних ситуаціях;

5) збереження (чи відновлення) психічного здоров'я і соціально-психологічного благополуччя в постекстремальний період;

6) формування навичок забезпечення особистої професійної безпеки в ситуаціях підвищеного і смертельного ризику.

У відповідності від мети і ситуативної спрямованості організаційно-правове регулювання психологічного супроводження службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України має такі завдання [3]:

1) вивчення, оцінка і прогнозування морально-психологічного стану особового складу та налаштованості військовослужбовців на успішне подолання труднощів;

2) розробка заходів з удосконалення морально-психологічного стану особового складу;

3) формування і підтримання здорового й устояного соціально-психологічного клімату в колективах;

4) подолання конфліктів, їх розрішення і припинення;

5) реалізація правових і соціальних гарантій військовослужбовців внутрішніх військ, передбачених державними нормативно-правовими актами;

6) підтримання взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування з метою вирішення проблем забезпечення особового складу всім необхідним для здійснення службово-бойової діяльності;



7) здійснення заходів з послаблення впливу психотравмуючих факторів надзвичайних ситуацій та зниження психологічних утрат;

8) проведення культурно-дозвільних заходів і виховної роботи, забезпечення військовослужбовців друкованими засобами масової інформації;

9) здійснення психологічної експертизи управлінських рішень та консультивання керівників з питань психологічного керування особовим складом і здійснення психологічного впливу на об'єкти професійної діяльності.

Таким чином, з урахуванням мети, завдань та змісту організаційно-правового забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань, на основі проведеного теоретичного аналізу, після повного та всебічного опрацювання професійної літератури нами з'ясовуватимуться основні юридичні, правові та організаційні тенденції щодо побудови системи організаційно-правового регулювання психологічного забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ МВС України.

За результатами завершення емпіричних дослідів нами буде встановлено психологічні критерії організаційно-правового забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ. На основі проведеного експерименту нами також планується розробити програму (алгоритм дій) з організаційно-правового регулювання психологічного забезпечення службової бойової діяльності внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань.

#### **Література.**

1. Андреев О.О. Психологичне супроводження службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України в екстремальних умовах: Навчальний посібник / Андреев О.О., Дзюба В.М., Іріхн Ю.Б., Потеряйко С.П. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2009. – 82 с.

2. Приходько І.І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: монографія / Приходько І.І. – Харків: Акад. ВВ МВС України, 2008. – 190 с.

3. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособие для вузов / Столяренко А.М. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.

*Дежурный Л.И., Лысенко К.И., Закурдаева А.Ю.*

### **Защита от юридической ответственности сотрудников силовых структур и персонала экстремальных профессий в случае неумышленного причинения вреда пострадавшему при оказании первой помощи. Международный и российский опыт**

Оказание первой помощи пострадавшим в первые минуты после серьезной травмы значительно увеличивает шансы пострадавшего на выживание. Однако в Российской Федерации до приезда медицинской бригады первая помощь пострадавшим практически не оказывается, в том числе сотрудниками МВД и аварийно-спасательных формирований. Одним из основных демотивирующих факторов, снижающих частоту оказания первой помощи, является боязнь

потенциальных участников оказания первой помощи последующего судебного преследования в случае неумышленного причинения вреда жизни или здоровью потерпевшего в ходе оказания первой помощи.

С целью стимулирования общественности, и в том числе сотрудников силовых структур и персонала экстремальных служб, к оказанию первой помощи в большинстве развитых стран существуют правовые нормы, защищающие лиц, причинивших неумышленный вред пострадавшему в ходе оказания первой помощи, от юридической ответственности и соответствующие судебные прецеденты. Однако в Российской Федерации в связи с крайне редким оказанием первой помощи пострадавшим соответствующая правоприменительная практика к настоящему моменту не сложилась.

С целью устранения данного пробела в рамках выполнения мероприятий федеральной целевой программы «Повышение безопасности дорожного движения 2006 – 2012 годах» нами был изучен и оценен с точки зрения возможности и целесообразности адаптации для российского законодательства зарубежный опыт защиты от юридической ответственности в случае причинения вреда жизни или здоровью. Проведенные исследования показали следующее.

Для стран англо-саксонской правовой семьи (США, Канада, Австралия) характерно издание отдельного нормативного акта (Закона Доброго Самаритянина) в рамках гражданского законодательства, освобождающего от возмещения ущерба в случае неумышленного причинения вреда жизни или здоровью пострадавшего в процессе оказания первой помощи, при условии отсутствия в действиях лица, оказывающего первую помощь признаков крайней небрежности. В зависимости от юрисдикции могут также устанавливаться дополнительные условия освобождения от юридической ответственности.

В странах романо-германской правовой семьи (Германия, Австрия, Швейцария) защита от юридической ответственности в случае неумышленного причинения вреда жизни или здоровью в процессе оказания первой помощи происходит путем применения норм соответствующего законодательства о крайней необходимости.

Опыт применения вышеназванных норм стран романо-германской правовой семьи представляет наибольший интерес с точки зрения возможности адаптации данного правоприменительного опыта в российской правовой системе. Это обусловлено принадлежностью Российской Федерации к странам романо-германской правовой семьи и схожестью правовых систем данных стран.

Институт крайней необходимости также известен российскому праву. Причем нормы статьи 39 Уголовного кодекса Российской Федерации [1], закрепляющие крайнюю необходимость в качестве обстоятельства исключающего преступность деяния, аналогичны нормам о крайней необходимости уголовных кодексов Германии, Австрии, Швейцарии.

Согласно статье 39 Уголовного кодекса Российской Федерации:

### *«Статья 39. Крайняя необходимость»*

*1. Не является преступлением причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам в состоянии крайней необходимости, то есть для устранения опасности, непосредственно угрожающей личности и правам данного лица или иных лиц, охраняемым законом интересам общества или государства, если эта опасность не могла быть устранена иными средствами и при этом не было допущено превышения пределов крайней необходимости.*

*2. Превышением пределов крайней необходимости признается причинение вреда, явно не соответствующего характеру и степени угрожавшей опасности и обстоятельствам, при которых опасность устранялась, когда указанным интересам был причинен вред равный или более значительный, чем предотвращенный. Такое превышение влечет за собой уголовную ответственность только в случаях умышленного причинения вреда» [1].*

Неумышленное причинение вреда в ходе оказания первой помощи пострадавшим при травмах и неотложных состояниях подпадает под признаки деяния, совершенного в состоянии крайней необходимости. Так, в данном случае оказание первой помощи направлено на спасение охраняемых законом интересов - жизни или здоровья человека, которые согласно ст. 2 Конституции Российской Федерации признаются высшей ценностью. При этом угроза жизни или здоровью пострадавшего не может быть устранена другими средствами до приезда бригады скорой помощи.

Таким образом, неумышленное причинение вреда жизни или здоровью потерпевшего в процессе оказания первой помощи согласно Уголовному кодексу Российской Федерации [1] не является преступлением и не наказуется.

Аналогично крайнюю необходимость понимает Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации (статья 2.4.) [2].

Данные нормы призваны способствовать повышению социальной активности людей, предоставляет им возможность принимать участие в предотвращении вреда правам человека, интересам государства и общества, в том числе оказывать первую помощь пострадавшим, не опасаясь последующего судебного преследования. Однако в настоящее время в Российской Федерации судебные прецеденты, признающие неумышленное причинение вреда жизни или здоровью в ходе оказания первой помощи, совершенным в состоянии крайней необходимости, отсутствуют. В связи с этим общественность и правоприменительные органы не информированы о том, что действие данной нормы распространяется на случаи причинения вреда в ходе оказания первой помощи пострадавшим.

В целях устранения данного информационного пробела необходимо включить в комментарии к Уголовному кодексу Российской Федерации [1] и Кодексу об административных правонарушениях Российской Федерации [2] разъяснения относительно возможности применения к таким деяниям норм о крайней необходимости.

Однако согласно действующему гражданскому законодательству лицо, причинившее вред жизни или здоровью в процессе оказания первой помощи, может быть привлечено к гражданской (имущественной) ответственности (статья 1067 Гражданского кодекса Российской Федерации):

*«Статья 1067. Причинение вреда в состоянии крайней необходимости*

*Вред, причиненный в состоянии крайней необходимости, то есть для устранения опасности, угрожающей самому причинителю вреда или другим лицам, если эта опасность при данных обстоятельствах не могла быть устранена иными средствами, должен быть возмещен лицом, причинившим вред.*

*Учитывая обстоятельства, при которых был причинен такой вред, суд может возложить обязанность его возмещения на третье лицо, в интересах которого действовал причинивший вред, либо освободить от возмещения вреда полностью или частично как это третье лицо, так и причинившего вред» [3].*

Вероятность привлечения лица, причинившего вред жизни или здоровью в ходе оказания первой помощи, к имущественной ответственности, также снижает частоту оказания первой помощи, вследствие боязни потенциальных участников оказания первой помощи последующего привлечения к имущественной ответственности.

В целях стимулирования общественности к оказанию первой помощи и повышения частоты и качества ее оказания в рамках федеральной целевой программы «Повышение безопасности дорожного движения 2006 – 2012 годах» нами были предложены изменения и дополнения в Гражданский кодекс Российской Федерации [3], предусматривающие освобождение от возмещения вреда лиц, причинивших вред при оказании первой помощи.

#### **Литература.**

1. Уголовный кодекс Российской Федерации: федер. закон от 13 июня 1996г. № 64-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – №24, ст.3244.
2. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях: федер. закон от 30 декабря 2001 г. № 195-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002, N 1 (часть I), ст. 1.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая: федер. закон от 26 января 1996г. № 14-ФЗ (в ред. Федерального закона от 18.07.2005 № 89-ФЗ) //Собрание законодательства Российской Федерации, 1996, N 5, ст. 410.

***Довбня В.В.***

### **Деякі аспекти психологічного забезпечення силових структур, можливі шляхи його покращення**

Географічне, геополітичне, геоекономічне положення України у Європі є унікальним. З одного боку це створює як сприятливі умови у розвитку України, а з другої сторони може спричинити виникненню конфліктно небезпечних

ситуацій зумовлених значною кількістю внутрішніх і зовнішніх загроз. Кризові ситуації можуть бути спричинені політичними, економічними, соціальними конфліктами, стихійними лихами спільними для всіх (природного та техногенного характеру) а також індивідуально пережитими трагедіями (втратами рідних, аваріями, злочинами).

Визначення близькі за змістом «криза», «кризові явища» тощо широко використовуються в чинному законодавстві, наприклад, у статтях 3 та 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо координації «...в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України». У Законі України «Про основи національної безпеки України» застосовуються поняття «демографічна та соціальна кризи», у рішеннях уряду – «кризові ситуації», «кризи та кризові явища» – в економіці, енергетиці, фінансовій сфері тощо.

Високій рівень небезпеки, загроза життю та матеріальним цінностям, стан невпевненості, можлива втрата контролю над ситуацією є характерними рисами кризової ситуації.

Державні органи у найкоротші терміни повинні максимально мінімізувати, спричинені цими ситуаціями, наслідки та розміри потенційної шкоди. У подоланні кризових явищ в державі створенні відповідні структури і одною із них є внутрішні війська МВС України.

Спіцефічні функції що виконують внутрішні війська МВС України такі як: участь у припиненні масових заворушень у тому числі і у виправно – трудових установах; пошуку і затримання озброєних злочинців; виконання завдань у обмеженому просторі зі спецконтингентом при конвоюванні та їх охороні під час судових процесів, супроводження спеціальних вантажів з ядерними матеріалами, надання допомоги місцевим органам та населенню під час техногенних аварій та природних катаклізмів у державі, пов'язанні з високим рівнем ризику для життя та здоров'я, великим морального та фізичного навантаження на особовий склад військ.

За таких умов успіх діяльності залежить не тільки від професійних навичок військовослужбовців, але і від індивідуальних якостей особистості. На передній план виходять такі як спроможність витримувати високі навантаження та спроможність до швидкого відновлення функцій професійної діяльності.

Ми є свідками того що сьогодні у світі важливу роль у забезпеченні національної безпеки держав відіграє інформаційна революція.

Аналіз всіх війн та збройних конфліктах, що були розв'язані після другої світової війни, показує широке застосування протиборчими сторонами інформаційно-психологічного впливу як на свідомість ворогуючої сторони так і на думку світової спільноти.

Прості спостереження показують як інтересах інформаційної складової у боротьбі використовуються найсучасніші досягнення науки и техніки, розробляються та застосовуються нові сценарії, легенди, способи, сили, засоби, комплекси і системи цілеспрямованого та високоефективного впливу на

психіку и поведінку населення окремих країн, військовослужбовців, правоохоронців та всієї світової спільноти.

Інформація, чи її недостатність як і її відсутність впливають практично на всі психічні процеси, а при довгостроковому впливу і на психічні якості людей, їх морально-психологічний стан, поведінку і поступки.

У сучасному світі, політичні фальсифікатори інформації захватують глобальні засоби масової інформації, свідомо формують і нав'язують людству, супротив їх бажання і волі, нові, дуже часто необґрунтовані матеріальні потреби, які розбещують і калічать фізичне и духовне здоров'я.

Можливості цілеспрямованого інформаційного та психологічного впливу на свідомість, психіку, мораль людини, або групи людей, суспільства, постійно зростають та розширяються. У першу чергу цей вплив направлений на тих хто забезпечує зовнішню та внутрішню безпеку держави.

Кризові явища соціально-економічного і духовного характеру, складна, часто суперечлива суспільно-політична, оперативно-криміногенна, інформаційна, морально-психологічна обстановка у районах дислокації військ і сил, та у населених пунктах де виконуються завдання сприяють розповсюдженню негативної інформації, деморалізує, підриває стосунки між військовослужбовцями, втягують їх та членів сімей у політичне протистояння, негативно впливають на морально-психологічний стан, що у свою чергу веде до зниження бойової готовності та спроможності виконувати службово-бойові завдання з'єднань, частин та підрозділів.

Наслідком психологічного та інформаційного впливу фізичного навантаженням у військовослужбовців ВВ МВС України у зоні виконання завдань виникає стрес.

Канадський фізіолог Г.Сельє в 1936 році ввів поняття «стрес» при описуванні адаптаційного синдрому: «Стрес – стан психічного напруження, що виникає у людини у процесі діяльності у найбільш складних умовах як у повсякденній діяльності, так і у особливих умовах...».

Стрес є наслідком, такого стану організму, який виникає у наслідок важкого напруження особистості, близького до межі опору, чи перевищує цю межу. Як правило стрес виникає під впливом відчуття загрози.

Отже стрес буде прямо впливати на психологічний стан військовослужбовців. Необхідно визначити стресові фактори які будуть значно впливати на психологічний стан військовослужбовців: реальна і постійна загроза загибелі, поранення, травмування, хвороби – як по відношенні до себе, так і товаришів; порушення біологічного ритму сну (необхідність здійснення цілодобової охорони); постійні труднощі у битву; слабка інформованість особового складу про фактичне положення справ і оперативної обстановки в регіоні; недостатнє забезпечення (продуктами, технікою, зброєю, боєприпасами); неадекватно низька заробітна платня важкої і небезпечної служби; знаходження в умовах ворожо налаштованого оточення, чужої мови, чужої культури, чужих традицій; напруженість у відношеннях з місцевою громадою та представниками влади; постійна напруженість у зв'язку з

ідентифікацією оточуючих: свій-чужий і як результат – постійна, підозрілість, категоричність у спілкуванні, надлишкова жорстокість; слабкий рівень взаємодії з іншими силовими структурами.

Вагомого значення у критичних ситуаціях набуває інформаційно-психологічний вплив на керівний склад, від якого залежить швидкість та адекватність прийняття важливих рішень.

Фактори, що сприяють виникненню емоційного стресу у керівників у критичних ситуаціях можуть бути розділені на три групи: інформаційна; задачі які необхідно виконати у критичній ситуації; умови у яких приймається рішення.

Такими факторами можуть бути через мірність чи недостатність інформації та її протиріччя, невизначеність вимог, критичні обставини ризику та відповідальність при прийнятті рішення.

Дослідження американських вчених допомогли виявити низку основних специфічних реакцій керівника на стрес, які приводять до негативного впливу на процес прийняття рішення:

1. зосередження уваги тільки на одному варіанті, а не враховувати альтернативи;

2. спрощений підхід до дій протидіючої сторони;

3. втома на протязі довготривалого періоду, що приводить до проявів таких якостей як підозра, ворожість, параноя;

4. обмеження часу на прийняття рішення, що може привести до втрати уваги над загрозливою ситуацією, до неправильної оцінки майбутніх наслідків;

5. по мірі накопичення стресу керівник з метою збереження самооцінки, робить спроби вийти із складної ситуації, або зменшити для себе відповідальність за свої рішення;

6. вибір для консультацій тільки тих помічників (фахівців), що підтримують його особисту позицію, що у свою чергу обмежує інформацію необхідну для прийняття рішення [2].

Під цілеспрямованим інформаційним та психологічним тиском руйнується мораль та психіка населення у тому числі і представників силових структур.

Накопичення цих та подібних факторів психічного навантаження військовослужбовців ВВ при виконанні СБД в зоні кризової (конфліктної) ситуації, безпосередня участь у збройних сутичках може призводити до появи службової психотравми .

По досвіду участі силових структур Російської федерації у зоні збройного конфлікту показує, що для зменшення бойової психотравми здійснювались наступні заходи:

- відряджений до зони збройного конфлікту особовий склад розташувати компактно, з відповідною охороною. Створення більш дрібних груп з різними місцями дислокації зводилось до мінімуму. Якщо це було неможливо, то як можна частіше ці групи повинні відвідувати керівники, психолог;

- раннє активне виявлення осіб з можливим розвитком дезадаптивних реакцій або особистої декомпенсації;

- обов'язковий зв'язок з «Великою землею», з родичами, регулярне інформування особового складу про становище в регіоні;
- командир, заступник по роботі з особовим складом, психолог мають проводити постійну роботу по налагодженню добросусідських зв'язків з місцевими жителями;
- всебічна підтримка авторитету командира;
- в період оперативного спокою (до речі є одним з найбільш складних періодів), після нетривалого відпочинку, організувати розумну зайнятість особового складу, приділити увагу дозвіллю, фізичним тренуванням, загально-інформаційним заняттям.

На етапі психологічної роботи з військовослужбовцями після повернення до постійного місця дислокації основними напрямками роботи психологів на цьому етапі є:

- психодіагностика загального психологічного стану особового складу, який повернувся з відрадження;
- соціально-психологічні дослідження стану морально-психологічного клімату в колективі;
- реабілітаційні заходи із співробітниками, у яких виявлено ознаки ПТСР;
- психологічне консультування співробітників з актуальних особистісних і сімейних проблем [1].

У зв'язку зі складним та спіцефічним спектром завдань, що вирішуються військовослужбовцями ВВ МВС України, виникає необхідність психологічного забезпечення їх службово-бойової діяльності (СБД).

В цілому психологічне забезпечення СБД у ВВ МВС України можна представити заходами, які з організаційної точки зору можна розподілити на три етапи:

Перший етап – психологічна підготовка до роботи в екстремальних умовах.

Другий етап – включає заходи щодо психологічного супроводу особового складу в ході виконання службово-бойових завдань.

Третій етап – психологічна робота з військовослужбовцями після виконання завдань.

На кожному з трьох етапів психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах, використовуються різні організаційні, методичні підходи та специфічна діяльність психологів.

Дана схема організації психологічного забезпечення передбачає комплексність, системність і ефективність заходів, спрямованих на формування підтримку і відновлення здатності військовослужбовців виконувати службово-бойові завдання.

Для нейтралізації цих процесів та мінімізації їхнього впливу на особовий склад силових структур необхідно створити спеціальні умови які направлені на забезпечення психологічної стійкості та вироблення психологічного імунітету їхніх працівників, загартованості колективів.



У зв'язку з вище розглянутим стає явним те, що проблема психологічного захисту потребує досліджень у наукових установах силових структур.

Така якість особистості, як психологічна стійкість повинна формуватись у ході підготовки у навчальних закладах.

Для розвитку стресостійкості курсантів виникає необхідність розробки моделей навчально-тренувальних занять, що у свою чергу потребує модернізації підготовки у профільних закладах освіти до дій в особливих умовах.

З метою підвищення рівня стресостійкості, актуальним є питання розробки та застосування модифікованої спеціальної програми фізичної підготовки.

Програма повинна мати психологічне наповнення з елементами тактико-спеціальної підготовки з відповідним концентрованим навчально-тренувальним навантаженням.

Існує нагальна потреба розробки моделей підготовки військовослужбовців які повинні забезпечувати формування психологічної стійкості у особового складу в умовах кризових ситуацій.

Також необхідно переглянути методику оцінки професійного та психологічного стану особового складу під впливом факторів ризику, окрім традиційних методів, є доцільним використання найбільш сучасної технології, до яких належить компютеризована автоматизована система оцінки факторів ризику і аналізу їх впливу на особистість. Така система використовує композицію «традиційного» інтерв'ю на основі спеціалізованого опитувального посібника і передову технологію голосового аналізу.

#### **Література.**

1. Топчий С.С. Главное - сбечь людей. [army.lv/ru/glavnoe – sbereg-lyudey/402/483](http://army.lv/ru/glavnoe-sbereg-lyudey/402/483)
2. Фисенко П.И. Лично-психологические источники опасностей в обществе и психологические аспекты национально-государственной безопасности. – М., 1994.
3. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. – М.: РАГС, 1998.
4. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика: учеб. пособие для вузов / Столяренко А.М. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.
5. Порфирьев Б.Н. Управление безопасностью в природно-техногенной сфере на основе концепции риска / Порфирьев Б.Н. // Управление риском. – 2002.

*Досяк М.І.*

### **Актуальність розвитку професійно-важливих якостей військовослужбовців внутрішніх військ для діяльності в ризиконебезпечних умовах**

Становлення і розвиток внутрішніх військ тісно пов'язаний із суспільно-економічним та політичним розвитком нашої держави. В умовах прискореного комплектування внутрішніх військ військовослужбовцями військової служби за контрактом, набір та підготовку професіональних військових, які повинні бути

готовими виконувати поставлені завдання за будь-яких умов обстановки, є одним з найбільш важливих пріоритетів удосконалення психологічної роботи у внутрішніх військах. Формування професійної готовності означеного рівня є ототожненням готовності військовослужбовців до захисту прав і свобод громадян на основі високих професійних якостей. З урахуванням вищезазначеного першим і основним завданням психологічного забезпечення є відпрацювання ефективних заходів щодо формування у військовослужбовців внутрішніх військ таких професійно важливих якостей, які б дозволили виконати поставлені на війська завдання у ризиконебезпечних умовах.

У цих умовах набуває пріоритетного значення формування та розвиток методологічних основ визначення професійно-важливих якостей, необхідних для військових спеціальностей, передбачених номенклатурою посад внутрішніх військ. Адже формування професійно-важливих якостей повинні базуватись на відповідних базових якостях кандидатів на службу та ефективного прогнозування їх можливого розвитку в процесі службово-бойової діяльності, навчального процесу.

Методологічною основою для вивчення зазначеного питання є оптимізація професійної діяльності, запропонована науковцями у своїх працях С.Д.Максименко, К.К.Платоновим, М.Й.Боришевським, М.С.Корольчуком, О.П.Макаревичем та іншими авторами. Практичною частиною дослідження професійно-важливих якостей у військових структурах займались Б.Ф.Ломов, М.С.Корольчук, О.П.Макаревич, В.І.Лебедев та інші. Визначені дослідники звертались до вивчення професійно-важливих якостей льотчиків, моряків, воїнів аеромобільних військ та операторів систем озброєння. У внутрішніх військах увазі щодо визначеного напрямку психологічної підготовки керівників внутрішніх військ приділялось дуже мало, та не здійснювалось ґрунтовного визначення існуючих проблем і шляхів їх вирішення, незважаючи на те, що за особливостями службово-бойової діяльності військовослужбовці військ часто-густо залишаються на одинці під час безпосереднього виконання ними службово-бойового завдання та вимушені самостійно приймати рішення щодо застосування чи незастосування спеціальних засобів та зброї. І від правильності прийняття рішення залежить життя не тільки підпорядкованого особового складу але і громадян, оточення.

Слід підкреслити, що формування професійно-важливих якостей, – це набуття відповідних задатків, особистісних якостей, які в процесі їх удосконалення переходять у систему навиків, умінь і знань та є підґрунтям для успішного виконання поставленого завдання за будь-яких умов обстановки.

Формування професійно-важливих якостей внутрішніх військ у процесі службово-бойової діяльності їх психологічної структури обумовлені насамперед особливостями завдань, які покладені на внутрішні війська, а саме, психологічних особливостей виконання завдань з:

- охорони та оборони важливих державних об'єктів, установ, об'єктів матеріально-технічного та військового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

- супроводження спеціальних вантажів;
- здійснення пропускового режиму на об'єктах, що охороняються;
- екстрадиції, конвоювання заарештованих і засуджених;
- охорона підсудних під час судового процесу;
- переслідування і затримання заарештованих і засуджених осіб, які втекли з-під варти;
- участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю;
- участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах, що охороняються;
- охорона дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України.

Про наявність зазначених особливостей неодноразово наголошувалось на різного рівня нарадах, конференціях, круглих столах розглядалися при формуваннях нормативно-правових документів і науково-практичних рекомендацій. І загальні проблеми знайшли своє відображення в керівних документах. Про те відсутність програмного документа (проекту, програми, перспективного плану), який би визначав систему заходів та механізмів формування важливих професійно-важливих якостей для діяльності в складних ризиконебезпечних умовах, не дозволяє цілеспрямовано проводити роботу щодо їх формування та вдосконалення на відповідному професійному рівні.

З іншої сторони актуальність означених питань полягає в якісно новій соціально-психологічній ситуації, що склалася у внутрішніх військах МВС України, обумовлена складністю та суперечливістю сучасних процесів політичного, соціально-економічного та духовного реформування українського суспільства. Така ситуація пов'язана з великою кількістю чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До них, у першу чергу, належать такі, які призвели до руйнування ціннісних орієнтацій, напрямків формування професійно-важливих якостей, системи управління, як єдиної системи безпеки, погіршення матеріально-технічного, фінансового та науково-методичного забезпечення. Адже внаслідок занадто довгого нехтування психологією в Радянському суспільстві утвердився стереотип, що психологічні чинники є чимось хворобливим і вона потрібна тільки особам з певними поведінковими відхиленнями. Та ще і на даний час в окремих соціальних колах суспільства знання психології вважаються вторинними, непевними та розпливчатыми, де кожний може трактувати їх по-своєму. Багато цьому сприяла недостатня компетентність багатьох наставників в умовах, коли виникає необхідність розв'язання складних та неординарних завдань, пов'язаних із реорганізацією існуючих та становленням нових моделей і структур управління у військовій сфері, автономністю життєзабезпечення.

Відсутність науково-обґрунтованих досліджень щодо формування важливих професійних якостей у молодших командирів (сержантів) призвели до руйнації їх ролі в підтриманні статутного порядку в підрозділах внутрішніх військ. Означена проблема є ідентичною в інших силових структурах України. На даному етапі розвитку внутрішніх військ недостатнє наукове обґрунтування

проблем становлення молодих офіцерів спонукає до плинності кадрів саме цієї категорії. І при нехтуванні психологічних аспектів формування професійно-важливих якостей молодих офіцерів та невілювання їх вирішення можна прогнозувати втрату визначеної ролі чергової низової управлінської ланки.

У науковій та методичній літературі ще не достатньо розроблені зміст та структура розвитку професійно важливих якостей, технологій її формування в процесі навчальної та службово-бойової діяльності. Побутує думка, що формуванням професійно-важливих якостей можна займатись і без наукового обґрунтування. Таке ставлення до зазначеної проблеми ставить під сумнів ефективність цієї роботи, і результат її буде ситуативним (тимчасовим), що не дасть можливості прогнозувати успішне виконання поставленої службово-бойової задачі, особливо в ризиконебезпечних та екстремальних умовах.

Одним із першочергових завдань у напрямку формуванням професійно-важливих якостей набуває напрямок розвитку військової освіти, здатної забезпечити сучасні внутрішні війська високоосвіченими, інтелігентними, соціально зрілими та творчо спрямованими офіцерами. Внутрішнім військам сьогодні потрібні не просто висококваліфіковані командири та начальники, а психологічно компетентні, розважливі професіонали, справжні лідери військових колективів зі стійкими професійними навиками до професійної діяльності. Для розв'язання означеного кола питань перш за все потрібно:

- усунути розбіжності між психологічним і соціальним ідеалом офіцера та реальним рівнем сформованих лідерських якостей випускників вищих військових закладів освіти;

- привести рівень професійної компетентності до такого рівня готовності, який би забезпечував виконання і командирських, і лідерських функцій у ході професійної діяльності;

- створити такі умови для проходження військової служби, які б забезпечували відповідний рівень самореалізації молодих офіцерів та спонукали до продовження служби у внутрішніх військах після закінчення терміну першого контракту;

- забезпечити роботу системи самовдосконалення офіцерів усіх рівнів та ланок управління з урахуванням досвіду аналогічних військових структур країн Європи і світової практики з метою формування цілісної уяви про військову службу в якості офіцера;

- здійснювати моніторинг проходження мотиваційних процесів військовослужбовців під час службово-бойової діяльності внутрішніх військ та здійснювати їх корегування відповідно до обставин, що створились.

Однією з яскраво виражених загальних потреб щодо формування професійно-важливих якостей військовослужбовців внутрішніх військ є службове перенавантаження особового складу. Слід підкреслити, що чим більше службове навантаження на підлеглих, тим більша вірогідність проявів невідповідності професійно-важливих якостей, особливо при створенні ризиконебезпечних ситуацій. Подібні ситуації можуть виникати не тому, що підлеглі не мають достатніх професійних навиків, це може бути наслідком фізіологічного,

психологічного, інтелектуального, морального, перевиснаження особового складу. І за таких умов тільки високопрофесійні командири (начальники) спроможні локанічно змінювати думку підлеглого та створювати умови для успішного виконання службово-бойових завдань і при цьому уникнути конфліктів у середині військового колективу.

При створенні умов для розвитку важливих професійних психологічних якостей необхідно враховувати формування нової мотиваційної системи військовослужбовців, комплексного підходу, а головне – тенденцій їх формування в нових, динамічних умовах, етапу розвитку внутрішніх військ. Реалізація тенденцій удосконалення зазначених якостей можлива тільки в їх тісній єдності наукового обґрунтування та практичних діяч. Інакше кажучи, для визначення шляхів реалізації завдання щодо формування професійних психологічних якостей військовослужбовців до діяльності в ризиконебезпечній обстановці треба створювати такі умови, при яких максимально проявляються психологічні задатки особистості, а не набуті навички в процесі навчання. Тоді виявляються правильні шляхи цинічних процесів удосконалення важливих професійних психологічних якостей і стає можливим прогнозування успішного виконання службово-бойового завдання. А результатом такого дослідження мають бути виділені значимі професійно важливі психологічні якості, які повинні бути закладеними в професіографічний опис та використані при розробці психограми конкретної військової спеціальності внутрішніх військ. Такий підхід забезпечить максимальну відповідність індивідуально-психологічних характеристик і можливостей формування професійно-важливих якостей у керівників особистості тим вимогам, які пред'являє до неї даний вид військово-професійної діяльності.

Визначення психологічних аспектів формування професійно-важливих якостей у керівників внутрішніх військ дозволять підвищити інтерес до військових спеціальностей, розкрити творчий потенціал професії офіцера, сформувати готовність до виконання керівних функцій у різних умовах обстановки. Це, у свою чергу, дозволить виконувати службово-бойові завдання, покладені на внутрішні війська, за будь-яких умов обстановки та сприятиме кар'єрному росту офіцерів, об'єднуватиме можливості всіх навчальних дисциплін, спрямувавши їх на розкриття цілісного змісту військової діяльності.

### **Література.**

1. Указ Президента України від 25.05.2007 № 474 „Про приведення системи управління внутрішніми військами у відповідність із Конституцією України”.
2. Наказ командувача внутрішніх військ МВС України від 28.01.2006 № 39 “Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення діяльності внутрішніх військ МВС України”.
3. Директива командувача внутрішніх військ від 1.09.2008 №14 „Про виховну роботу у внутрішніх військах МВС України”.
4. Соціально-психологічна робота у внутрішніх військах МВС Росії. Навчально-методичний посібник Головного командування внутрішніх військ МВС Росії. – М., 2004.
5. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ / Барко В.І. – Київ: Ніка-Центр, 2003.

6. Психопрофілактична робота з персоналом органів внутрішніх справ. Навчальний посібник / Ірхін Ю.Б. – К.: КНУВС. – 2005.
7. Ілляк О.О. Теорія і практика виховної роботи. Навчальний посібник / Ілляк О.О. – Харків: ХВУ, 2006.
8. Макаревич О.П. Психологія регуляції поведінки особистості у складних ситуаціях / Макаревич О.П. – Київ: Оріяни, 2001.
9. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ. Монографія / Медведєв В.С. – К.: КІВС – 1997.
10. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності. Підручник / Корольчук М.С. – К.: Ніка-Центр, 2004.
11. Гічун В.С. Особливості служби у внутрішніх військах МВС України та її вплив на психічний стан військовослужбовців. Методичні рекомендації / Гічун В.С. – К.: ГУ ВВ МВС України, 2001. - 16 с.
12. Новиков В.С. Теоретические и прикладные основы профессионального психологического отбора военнослужащих. Руководство / Новиков В.С., Боченков А.А. – СПб.: ВмедА, 1997. – 188 с.
13. Приходько І.І. Концепція створення системи психологічного забезпечення внутрішніх військ МВС України/ Приходько І.І. // Актуальні проблеми будівництва та розвитку внутрішніх військ МВС України: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: ВІ ВВ МВС України, 2001, - С. 30-32.
14. Методичні рекомендації по добору кандидатів до складу миротворчих сил ООН // МВС Психологічна служба. – К., 2007. - 15 с.

*Желаго А.М.*

### **Методологічні засади дослідження психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України**

Проведений аналіз наукової літератури дозволив встановити, що в будь-якій діяльності людини, особливо особового складу силових структур та інших екстремальних професій, результативність і безпека виконання службових обов'язків залежать від декількох складових: психофізіологічного стану – самопочуття (стану здоров'я), настрою (психічного стану), рівня сформованості спеціальної (фахової) працездатності (наявності професійних навичок і умінь) [1-6]. В умовах загроз, небезпек, стресів і конфліктів у багатьох людей ці показники різко погіршуються. Це, в першу чергу, стосується військовослужбовців, оскільки більшість службово-бойових завдань виконується ними саме за таких умов. У ситуації небезпек та загроз військовослужбовці (особливо ті, які не мають ґрунтовної фахової підготовки та достатнього досвіду службово-бойової діяльності (СБД)) можуть втрачати контроль над собою, ситуацією, підлеглими, що нерідко призводить до трагічних наслідків. Саме тому проблема психологічної безпеки фахівців екстремального профілю діяльності є актуальною і потребує дослідження.

На нашу думку, психологічна безпека особистості представляє складну багатофакторну категорію, яка визначає рівень захищеності психіки людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, спроможність

усунення виникаючих внутрішніх та зовнішніх загроз та можливість збереження достатньо стійкого дієздатного рівня [2]. Психологічну безпеку особового складу силових структур можна розглядати з двох точок зору [3]:

1. Як стан вона представляє собою набір певних якостей, характеристик, умінь конкретної особистості, який може в даний момент характеризувати рівень її психологічної захищеності, тобто здатність протистояти загрозам, небезпекам та негативним впливам;

2. Як процес вона може представляти комплекс заходів, направлених на формування у конкретної особистості стану психологічної безпеки, тобто це процес актуалізації особою здібностей та формування якостей, які необхідні їй для захисту від негативних психологічних впливів.

На основі теоретичного вивчення проблеми ми прийшли до наступної вихідної гіпотези дослідження: професійно-психологічна підготовленість здійснює вирішальний вплив на психологічну безпеку фахівців екстремального профілю діяльності. З цього вихідного припущення випливають наступні часткові гіпотези:

- необхідні уміння і навички формуються в процесі навчання (у майбутніх спеціалістів ще у ВНЗ) та (або) набуваються з досвідом (військовослужбовці контрактної служби – молодші командири). Кінцевим результатом цього є сформована професійно-психологічна готовність до конкретної професійної діяльності за різних умов, що включає у себе усвідомлення психологічних небезпек професійної діяльності, знання способів та умінь їх подолання;

- професійно-психологічна підготовленість обумовлюється наявністю у особового складу військовослужбовців внутрішніх військ (ВВ) певних особистісних якостей, у тому числі тих, які забезпечують спрямованість особистості на підтримання свого психічного здоров'я.

Мета дослідження: визначити фактори, які впливають на стан психологічної безпеки військовослужбовців ВВ. Визначена мета обумовила постановку відповідних задач дослідження, а саме:

- за допомогою опитування військових фахівців, які мають значний досвід СБД встановити особливості забезпечення психологічної безпеки особового складу;

- проаналізувати отримані дані і визначити, які фактори найбільше впливають на формування психологічної безпеки військових фахівців.

- дослідити наявність зв'язку сформованості певних особистісних якостей і досвіду військовослужбовців зі станом їх психологічної безпеки.

Для вирішення даних задач нами був використаний метод експертних оцінок [7]. В якості експертів були залучені офіцери підрозділів, частин та з'єднань ВВ з досвідом служби від 5 до 10 років – 18 респондентів, з досвідом служби від 10 до 15 років 20 респондентів. В якості основного засобу збору первинної інформації була використана спеціально розроблена анкета. Вона включала 20 питань, які виявляли оцінку стану психологічної безпеки діяльності опитуваних; небезпечні фактори, що супроводжують їх діяльність та ступінь їх впливу на успішність здійснення ними їх професійної діяльності.

Як показало дослідження, 65% опитаних офіцерів вважають, що вони здатні у певній мірі протистояти негативним факторам та загрозам психологічній безпеці, які супроводжують їх професійну діяльність, а також боротися зі стресом. Однак протистояти даним загрозам і небезпекам їм допомагають особисті психологічні якості, які військовослужбовцям вдалося сформувати протягом всієї професійної діяльності. На думку 85% опитаних респондентів успішному здійсненню ними заходів психологічної безпеки сприяє їх власний службовий досвід, а 15% респондентів – притаманні їм певні психологічні риси особистості (темперамент, емоційно-вольова стійкість, рівень фрустрованості, толерантності до соціального середовища тощо). За результатами дослідження опитані вважають основними такі фактори, що впливають на формування психологічної безпеки:

- 57% опитаних наявність певних фахових знань;
- наявність певних особистісних якостей (генетичнообумовлених або набутих в процесі професійної діяльності) – 43% респондентів;
- наявність службово-бойового досвіду – 29%;
- психологічна підготовленість (у тому числі вміння застосовувати методи психічної саморегуляції) – 25%;
- наявність необхідних фахових умінь та навичок (застосування спеціальних засобів, засобів індивідуального та колективного захисту, озброєння та техніки) – 26%;

Стосовно питання, чи задоволені респонденти станом своєї психологічної безпеки, думки розподілилися таким чином, що ми змогли зробити висновок: більшість офіцерів не замислюється над такою проблемою, як їх психологічна безпека, не виділяє її як особливий стан і необхідну умову для здійснення успішної (надійної) професійної діяльності. На нашу думку, це значною мірою спричинено тим, що ця проблема мало досліджується в науці, недостатньо описана в літературі та не зайняла гідне місце в підготовці майбутніх офіцерів. Ми вважаємо, що дана проблема потребує подальшого поглибленого вивчення.

У процесі проведення дослідження також були встановлені і фактори, які негативно впливають на особисту безпеку військовослужбовців ВВ. На думку опитаних, ними є:

- правова незахищеність (відзначили 54% респондентів);
- нещасні випадки (15% відповідей);
- фізичні травми при виконанні службових обов'язків (10 % респондентів).

На основі аналізу даних проведеного дослідження визначено, що до компонентів, які впливають на особисту безпеку особового складу відносяться:

- вік;
- стаж служби загальний та на посаді командира певної ланки (взводної, ротної, батальйонної);
- наявність професійної освіти та її профіль;
- наявність спеціальних знань;
- ступінь засвоєння умінь та сформованості навичок професійної діяльності;



- наявність досвіду службово-бойової діяльності;
- наявність певних особистісних якостей;
- професійно-психологічна підготовка.

Отже, усі необхідні якості, знання, уміння, навички, які допомагають військовослужбовцям ВВ протистояти негативним впливам і загрозам, що супроводжують їх професійну діяльність, є невід'ємними та необхідними складовими їх професійно-психологічної підготовленості до здійснення фахової діяльності. Саме вона і є вирішальним фактором, що впливає на успішність здійснення та забезпечення психологічної безпеки професійної діяльності, що є підтвердженням основної гіпотези нашого дослідження.

### **Література.**

1. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-центр, 2006. – 576 с.
2. Приходько І.І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / Приходько І.І. // Вісник Національної академії оборони України, 2009. – 3(11).
3. Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов/ [Под ред. проф. А.М. Столяренко]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 639 с.
4. Психология и педагогика: Учеб пособие для вузов. / [Под ред. проф. А.М. Столяренко]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 423 с.
5. Колесникова Т.И. Психологический мир личности и его безопасность / Колесникова Т.И. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. - 176 с.
6. Социальная психология / [Под ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача]. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 600 с.
7. Сурмін Ю. Майстерня вченого/ Ю. Сурмін. – К.: Навчально-методичний центр 2006. – 302 с.

*Ілюк О.О.*

## **Комплексний підхід до розроблення методики оцінювання психологічної безпеки особового складу**

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі реформування силових структур України все більшої актуальності набувають проблеми посилення ролі людського фактору у виконанні поставлених завдань та психологічної безпеки особового складу. У деяких наукових дослідженнях йдеться про психологічний захист, класифікацію негативних психологічних факторів, застосування різноманітних способів психологічного захисту та інше. Проте дослідження щодо цілісного визначення сутності, змісту та оцінювання психологічної безпеки особового складу не проводились.

**Мета статті** – визначити генезис, сутність, зміст, критерії та формули оцінювання психологічної безпеки; запропонувати класифікацію змістовних компонентів, критерії та формули оцінювання психологічної безпеки особового складу у повсякденній життєдіяльності та виконання завдань у екстремальних

умовах; дослідити діалектичний взаємозв'язок між моральним духом, морально-психологічним станом та психологічною безпекою особового складу.

**Викладення основного матеріалу.** З метою фізичного виживання, захисту від сил природи, ворогів та інше люди з давніх часів об'єднувалися у групи, роди, племена, держави. Безпеку людям надавала влада цих об'єднань та соціальне середовище їх життєдіяльності. Рівень особистої та колективної безпеки залежав від ефективності роботи державної влади щодо виконання своїх зобов'язань перед громадянами. Це стосувалося всіх без винятку, включаючи і особовий склад військових формувань, що стояли на захисті інтересів громадян цієї держави. Важливими мотивами для вступу на військову службу були не тільки почуття військового обов'язку, а й потреби громадян щодо попередження та ліквідації загроз їх життєдіяльності. Повнота реалізації державою взятих зобов'язань свідчила і свідчить про рівень безпеки особового складу. Але безпека військовослужбовців формувалася і формується не тільки державою, а й злагожденістю, єдністю особового складу частин і підрозділів де вони проходять службу та особистими зусиллями кожного з них. Тобто сукупність захисних дій держави, організації і самої особистості створюють систему комплексного захисту особового складу (Рис. 1).

Небезпека, детермінована об'єктивною дійсністю, через відчуття відображається у свідомості військовослужбовця, генерує душевні переживання та негативно впливає на психологічне здоров'я військовослужбовця. Отже психологічна безпека – це положення при якому загрози об'єктивної дійсності не завдають шкоди чуттєвому світу та психічному здоров'ю особистості і їх стан не понижує якість виконання службово-бойових завдань військовослужбовцем.

Але військовослужбовцю завдають шкоди не тільки загрози повсякденної життєдіяльності, а й негативні фактори обстановки в ході виконання завдань у надзвичайних умовах. Для позначення психологічної небезпеки, яку спричиняють ідейні, соціальні, політичні, психологічні та адміністративні загрози у повсякденній життєдіяльності військовослужбовця пропонується категорія базова психологічна небезпека (БПН), а для позначення захисту чинником якого є ідейні, соціальні, політичні, психологічні та адміністративні фактори, пропонується ввести категорію базовий психологічний захист (БПЗ).

Психологічна безпека військовослужбовця формується не тільки складниками базового психологічного захисту, але й сформованим у особистості механізмом психологічного захисту. Цей механізм також активно стримує негативну дію ідейних, соціальних, політичних, психологічними та адміністративних загроз у ході повсякденної життєдіяльності. Його пропонується позначати категорією механізм базового психологічного захисту (МБПЗ).

Для позначення спільної дії складників базового психологічного захисту, і механізму базового психологічного захисту пропонується категорія комплексний базовий психологічний захист (КБПЗ).

Психологічну небезпеку, спричинену негативними факторами обстановки у надзвичайних умовах пропонується позначати категорією фонова ситуаційна психологічна небезпека (ФСПН). Фонову ситуаційну психологічну небезпеку досліджену перед виконанням завдань у надзвичайних умовах пропонується позначати категорією прогнозована фонова ситуаційна психологічна небезпека (ПФСПН). Фонову психологічну небезпеку досліджену в період виконання завдань у екстремальних умовах чи після завершення дій пропонується позначати категорією реальна фонова ситуаційна психологічна небезпека (РФСПН).

Виконання завдань в екстремальних умовах не припиняє діє загроз, що руйнують психіку військовослужбовця у повсякденній життєдіяльності. Для показників сукупної дії базової психологічної небезпеки і фогової ситуаційної психологічної небезпеки пропонується категорія комплексна ситуаційна психологічна небезпека (КСПН).

При виконанні військовослужбовцями завдань в екстремальних умовах активно працює і їх механізм психологічного захисту від негативних факторів обстановки, але детермінантні фактори цього механізму в умовах надзвичайних обставин мають певну відмінність від повсякденного життя. Для показників сумарної дії факторів механізму психологічного захисту особистості в екстремальних умовах пропонується категорія механізм ситуаційного психологічного захисту (МСПЗ).

Виконання завдань в екстремальних умовах дію повсякденних загроз як і дію базового психологічного захисту не зупиняє, до неї дія МСПЗ лише додається. Показник сукупної дії механізму ситуаційного психологічного захисту і базового психологічного захисту пропонується позначати категорією комплексний ситуаційний психологічний захист (КСПЗ).

Показником психологічної безпеки військовослужбовця є відношення між показниками психологічного захисту та показниками психологічної небезпеки. Відношення базового психологічного захисту до базової психологічної небезпеки пропонується позначати категорією норма психологічної безпеки (НПБ). НПБ є показником психологічної безпеки, що надається особистості організацією і державою. А так як під організацією розуміється військова частина або підрозділ, які є структурним компонентом силової державної установи, то НПБ є показником психологічної безпеки, що надається військовослужбовцю державою.

Відношення КБПЗ до базової психологічної небезпеки пропонується позначати категорією базова психологічна безпека (БПБ), а відношення комплексного ситуаційного психологічного захисту до комплексної ситуаційної психологічної небезпеки пропонується позначати категорією ситуаційна психологічна безпека (СПБ).

У залежності від отриманих результатів рівень норми психологічної безпеки (РНПБ), рівень базової психологічної безпеки (РБПБ), рівень ситуаційної психологічної безпеки (РСПБ) пропонується класифікувати як

задовільний, незадовільний, загрозливий. Безпека не може бути ні відмінною ні доброю. Вона або є, або її немає.

Основною категорією для дослідження базового психологічного захисту пропонується категорія моральний дух. Аргументом на користь цього ствердження є дослідження філософсько-етимологічної сутності поняття «дух», яке є ключовим у словосполученні моральний дух і поняття «психіка» із словосполучення базовий психологічний захист.

У словнику С. І. Ожегова поняття «дух» визначається як психічні здібності (свідомість, мислення), те, що спонукає до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дію [1, 177], а поняття «психіка» там же тлумачиться як сукупність душевних переживань, як відображення у свідомості об'єктивної дійсності [1, 622]. Свідомість – це вища, властива лише людині форма відображення об'єктивної дійсності [2, 335]. Отже: свідомість людини – це форма відображення об'єктивної дійсності; моральний дух (духовне) – це раціональна сфера свідомості людини; психіка людини – це чуттєва сфера свідомості людини. Маючи спільну основу раціональна і чуттєва сфери свідомості людини взаємозв'язані, взаємообумовлені. Чинниками морального духу (раціонального) є: об'єктивна дійсність; мозок людини; чуттєва сфера психіки людини. Чинниками психічного (чуттєвого) є: об'єктивна дійсність; мозок людини; раціональна сфера психіки людини.

Це просте дослідження свідчить, що моральний дух (раціональне, свідоме) і психіка людини (чуттєве, підсвідоме) мають спільні: першоджерело – об'єктивну дійсність; матеріальну основу – мозок людини; форму відображення об'єктивної дійсності – свідомість людини.

І по-друге, моральний дух і базовий психологічний захист військовослужбовця мають спільні чинники, а саме; ідейний, соціальний, політичний, психологічний та адміністративний.

Системний підхід до проведеного дослідження та закони формальної логіки дають право зробити висновок, що маючи показники рівня морального духу особового складу можна визначити такий важливий аспект життєдіяльності військовослужбовця як базовий психологічний захист.

Моральний дух особового складу – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної єдності, соціального захисту та професіоналізму військовослужбовців, рівня розвитку військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню готовність особового складу до виконання військового обов'язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій.

Складниками морального духу як і базової психологічної безпеки є: ідейний, соціальний, політичний, психологічний та адміністративний. Моральний дух – це показник лояльності, «партнерськості» держави і організації до особистості, з точки зору раціональної сфери свідомості особистості, який формує внутрішню силу, що спонукає дану особистість до дій. Показник цього «спонукання» залежить від того на скільки держава і

організація виконують перед даною особистістю взяті на себе зобов'язання, відносно самої особистості. Базова психологічна безпека – це показник того, на скільки держава і організація захищають особистість від різноманітних загроз спрямованих на цю особистість, з точки зору ірраціональної (чуттєвої) сфери свідомості особистості. Це особистісний чуттєвий індикатор дій держави і організації щодо захисту особи від загроз її життєдіяльності.

Показники базового психологічного захисту можна визначити за тими ж складниками що й морального духу і навпаки. За чисельними показниками рівень морального духу (РМД) і рівень базового психологічного захисту (РБПЗ) однієї і тієї ж особистості однакові, їх логічні обсяги співпадають. Моральний дух і базовий психологічний захист особистості – це категорії, які є показником єдності і взаємообумовленості раціональної та ірраціональної (чуттєвої) сфер свідомості особистості.

Сукупність показників (РБПЗ) і рівня сформованості механізму базового психологічного захисту особистості (РСМБПЗ) визначають рівень комплексного базового захисту (РКБПЗ). Рівень комплексного базового психологічного захисту це – показник рівня базового морально-психологічного стану (РБМПС) або іншими словами, це – показник рівня морально-психологічного стану особистості в умовах повсякденної життєдіяльності.

Логічний обсяг категорії морально-психологічний стан є більшим за логічний обсяг категорії моральний дух на величину логічного обсягу категорії механізм базового психологічного захисту. Показники РМПС будуть завжди більшими за показники РМД однієї і тієї ж особи.

Відповідно, рівень комплексного ситуаційного психологічного захисту (РКСПЗ) це – показник рівня ситуаційного морально-психологічного стану особистості (РСМПС) або іншими словами, це – показник рівня морально-психологічного стану особистості у екстремальних умовах. В одних і тих же умовах показники РМПС однієї і тієї ж особистості будуть більшими за показники РМД на величину показників рівня сформованості механізму ситуаційного психологічного захисту (РСМСПЗ).

Морально-психологічний стан особового складу – це сукупність душевних переживань, як відображення у чуттєвій сфері психіки людини реальних дій держави і організації щодо захисту її життєдіяльності від різноманітних загроз та рівня сформованості особистісного механізму психологічного захисту.

Для дослідження показників РМД та РБПЗ пропонується методика оцінювання морального духу особового складу, зміст якої автором доповідався в ході науково-практичної конференції Академії ВВ МВС України у квітні поточного року [3].

У методиці оцінювання морального духу особового складу абсолютним показником всіх факторів, що досліджуються застосовується 100 бальна шкала. Для уніфікації всіх обчислень вона пропонується і в методиці оцінювання психологічної безпеки особового складу. Тобто всі фактори, що опрацьовуються переводяться в одну систему оцінювання – 100-бальну.

Згідно с зазначеною системою оцінювання максимальний (ідеальний) рівень морального духу та базового психологічного захисту особового складу відповідає показнику – 100 балів. Пропонується максимально можливий (ідеальний) рівень морального духу та базового психологічного захисту особового складу позначати категорією абсолютний рівень морального духу (АРМД) та абсолютний рівень базового психологічного захисту (АРБПЗ). АРМД та АРБПЗ = 100 балів. Показники морального духу та базового психологічного захисту, що є результатом дослідження, пропонується позначати категорією реальний рівень морального духу (РРМД) та реальний рівень базового психологічного захисту (РРБПЗ). Базова психологічна небезпека це різниця між показниками АРБПЗ або АРМД та РРБПЗ або РРМД.

Факторами механізму психологічного захисту пропонуються: віковий фактор (ВФ) – кількість прожитих років; службовий фактор (СФ) – кількість років календарної військової (спеціальної) вислуги; методичний фактор (МФ) – сукупність показників комплексної перевірки знання та застосування особовим складом прийомів і способів психологічного захисту; екстремальний (ЕФ) – наявність досвіду виконання службово-бойових завдань у екстремальних умовах.

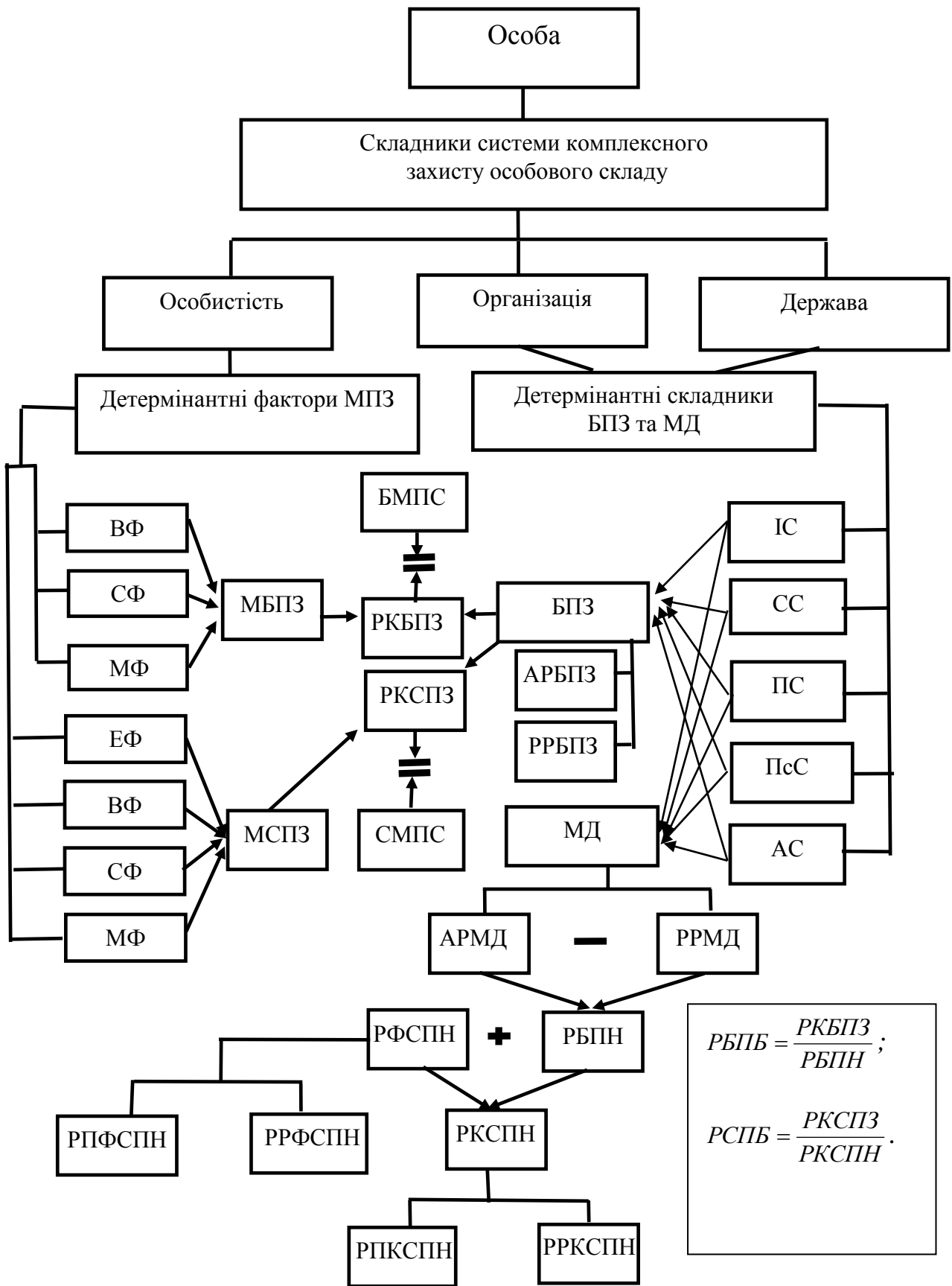
На основі аналізу наукової літератури, емпіричних досліджень та теоретичних узагальнень, багаторічного особистого досвіду виконання службово-бойових завдань у надзвичайних умовах у методиці оцінювання психологічної безпеки особового складу запропоновано висновки щодо визначення коефіцієнтів ваги, градації та оцінювання факторів МБПЗ, МСПЗ, наведено критерії, формули визначення рівня БПН, БПЗ, КБПЗ, ФСПН, ПФСПН, РФСПН, КСПН, КСПЗ, БПБ, СПБ.

### **Висновки.**

1. Психологічна безпека особового складу – це показник захищеності військовослужбовця від негативного впливу постійно діючих ідейних, політичних, економічних, соціальних, психологічних, адміністративних загроз його життєдіяльності та психотравмуючих факторів обстановки у період виконання завдань в екстремальних умовах.

2. Психологічна безпека особового складу максимально залежить від повноти реалізації державою гуманітарної та соціальної політики у силових структурах, рівня сформованості військових колективів, досвіду військової служби та службово-бойової діяльності військовослужбовців, рівня психологічної підготовленості особового складу.

3. Запропонована методика дає можливість на високому рівні об'єктивності оцінювати психологічну безпеку, морально-психологічний стан, моральний дух особового складу в умовах повсякденної життєдіяльності та дій в екстремальних умовах, визначати причини їх пониження, органи державного (військового) управління до цього причетних, приймати зважені міри щодо їх покращення, враховувати отримані результати для прийняття рішення командирами (начальниками) для застосування частин і підрозділів при виконанні поставлених службово-бойових завдань.



**Рис. 1. Система комплексного захисту особового складу**

## Література.

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка/ С.И. Ожегов. – М.: Сов. энцикл., 1970. – 900 с.
2. Философский словарь. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.
3. Ілляк О.О. Розробка методики визначення рівня морального духу особового складу внутрішніх військ та інших силових структур України / Ілляк О.О. // Збірник тез доповідей науково-практичної конференції Акад. ВВ МВС України 9-10квітня 2009 р. – Х.: Академія ВВ МВС України. 2009. – С. 32-34.

*Ірхін Ю.Б.*

### **Психосемантичні засади формування довірчих відносин в оперативно-розшуковій діяльності ОВС**

У вирішенні завдань боротьби зі злочинністю чільне місце традиційно посідає оперативно-розшукова діяльність, як особливий вид правоохоронної практики. Вузько спрямована галузева специфіка застосування заходів ОРД передбачає використання специфічних засобів, форм і методів. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності здавна викликають зацікавленість як науковців-теоретиків, так і практичних працівників оперативних підрозділів.

Серед розмаїття видів діяльності в органах внутрішніх справ оперативно-розшукова діяльність належить до типу „людина-людина”. З позицій суто психологічного підходу це означає, що оперативно-розшуковій діяльності притаманні підвищені вимоги до комунікативних здібностей, рівня розвинення інтелекту та загальних здібностей суб’єкту цієї діяльності.

Сучасна правоохоронна практика свідчить, що використання здобутків психологічної науки при розкритті й доведенні злочинних дій суттєво сприяє гуманізації та підвищенню дієвості й ефективності усієї правоохоронної діяльності.

Успішність професійних дій працівника міліції, як правило, досягається з використанням психологічних знань, а також вироблених на їх основі навичок і вмінь, зокрема, знання основ людського поведіння, знання законів психофізіології та розмаїття притаманних людській істоті поведінкових форм.

Застосування онтологічного підходу до вивчення сучасної (у межах нового та новітнього історичних періодів) практики застосування психологічних знань у кримінальному провадженні та при розкритті злочинів дозволило нам виділити окрему парадигму людського соціального буття як універсальне соціальне явище – довірчість.

Незважаючи на широку концептуальну й прикладну розробленість у різних наукових галузях, феноменологія довірчих відносин залишається однією з дискусійних та нерозроблених проблем. Особливо це стосується площини прикладних психологічних наук. Довірчість як суспільна дефініція здавна є об’єктом прискіпливої уваги науковців. У сучасних юридичних науках склалася



устояна традиція надавати перевагу розгляду довірчості в якості невід'ємного компоненту оперативно-розшукової діяльності. Особливо яскраво це виражається при опрацюванні питань роботи з агентурою, налагодження контактів з об'єктами оперативної уваги, вербування, втілення, отримання конфіденційної інформації, та інших.

Переважає більшість сучасних науковців відносять довірчість до категорії феномену. У відповідності до специфіки вирішуваних завдань лише змінюється приналежність феноменологізації довірчості: у спілкуванні довірчість – це феномен спілкування, у міжособистісній взаємодії – це феномен міжособистісної взаємодії, у психологічному контакті – це феномен психологічного контакту і т.п.

Також у залежності від напрямку і спрямування практичного впровадження варіює й якісна характеристика довірчості – на рівні визначення міри, ступеню чи якості приватних особистих або міжособистісних зв'язків використовується поняття довірчі „стосунки”, за умов наявності ознак зв'язків між людьми, спільнотами, соціальними групами та ін. використовується поняття довірчі „відносини”.

Питання довірчих відносин і стосунків в теорії оперативно-розшукової діяльності у тій чи іншій мірі у своїх дослідженнях розглядали Ю.М. Антонян, Б.І. Бараненко, А.І. Берлач, В.І. Василичук, В.Я. Горбачевський, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, В.М. Євдокимов, А.І. Кітов, А.П. Кіцул, Є.Д. Лук'янчиков, В.В. Матвійчук, Є.М. Моїсєєв, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, А.І. Папкін, А.Р. Ратінов, Е.В. Рижков, О.М. Столяренко, Л.Б. Філонов, В.О. Черепанов, Ю.В. Чуфаровський та інші.

У теорії управління персоналом органів внутрішніх справ України, у кримінальній психології та в психології оперативно-розшукової діяльності різні аспекти довірчості висвітлювалися в працях Д.О. Александрова, В.Г. Андросюка, В.І. Барка, Г.Є. Запорожцевої, В.П. Казміренка, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Костицького, С.Д. Максименка, Н.П. Матюхіної, В.С. Медведєва, О.М. Морозова, О.Є. Моїсєєвої, І.М. Охріменка, В.М. Плішкіна, В.В. Рибалки, В.М. Синьова, В.О. Татенка, С.І. Яковенка та інших.

На нашу думку вчасно знайти вірну відповідь на актуальні питання оперативно-розшукової діяльності, вийти на найбільш вірогідні версії при розкритті злочинів, здолати бар'єри в системі міжособистісних стосунків можливо лише за допомогою специфічної сфери людських відносин – довірчості.

Упродовж 2004-2009 років нами здійснювалися наукові дослідження психосемантики довірчих відносин у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ України. Зокрема, особливу увагу нами було приділено побудові психосемантичної моделі асоціативно-вербальної мережі у міжособистісній комунікації, яка за законами психолінгвістики слугує фундаментом побудови довірчих міжособистісних відносин.

В якості відправної моделі нами було обрано гіпотезу лексикалізації граматики мови Ю.М. Караулова [1]. За цією гіпотезою вся граMATика будь-якої мови прив'язана до окремих лексем. Враховуючи, що лексика не може існувати без граматики, вона представлена у мовленнєвій свідомості людини у вигляді словоформ, які у відповідних абстрактних наочних образах віддзеркалюють всю граматику.

У дискурсі зазначеного науково-дослідного напрямку нами було проведено кілька експериментів, зміст яких полягав у вивченні виявлених інформантами асоціацій, які виявлялися реактивно у відповідь на пред'явлені їм словесні стимули. Результати цих експериментів засвідчили, що окремі вислови (слова) розуміються інформантами в якості конкретних устояних словоформ, які зберігаються в пам'яті людини у складі звичних для неї послідовних наборів словоформ, кожна з яких входить до інших складних мовленнєвих систем.

Приміром, стимуляційне застосування слова "ХОРОШО", яке в тлумачному словнику визначається як ступінь оцінювання чого-небудь, в інформантів викликало такі асоціати: "добре", "погано", "так", "є", "гарно", "згоден", "кінець" й інші. Стимуляція "бігти" викликала у інформантів такі асоціати: "без огляду", "швидко", "бігом", "уперед", "далеко", "від дому", "від проблем" й інші.

Цікаво, що в цьому експерименті слова, що визначають речі, дії, ознаки та інші реальні образи, виділяються найбільш активно та закріплюються в пам'яті носія мови. Це свідчить про високий рівень сформованості сенсорної пам'яті та наявність значного сенсорного досвіду інформантів.

У природному світі є безліч явищ, які існують незалежно від наших бажань та прагнень, і мають єдині, притаманні лише їм значення. За певних умов предмети і явища виконують сигнальну функцію за своєю причинно-наслідковою природою. Так, висока температура тіла свідчить про хворобу, темні хмари – про непогоду. В інших випадках сигнальна функція предметам "нав'язується". Деякі речі свідомо представляють у вигляді інших речей і навмисно використовують їх ознаки в якості знаків або сигналів. У нашому експерименті це яскраво засвідчила асоціація словоформи "хорошо" в його негативному сенсі "погано".

Так ми дійшли висновку, що з одного боку – предмет (або явище) за зовнішніми ознаками являє собою тільки те, що він собою являє, а з іншого боку він несе в собі зовсім інше семантичне навантаження (порою зовсім протилежне за суттю і природою).

Отже, суть цієї різниці полягає в тому, що часто предмети (або явища) виступають не в ролі носіїв своїх безпосередніх функцій, а в ролі комунікативних знаків.

Комунікативний знак (за Ю.С. Масловим) – це навмисно відтворений матеріальний факт, розрахований на сприймання певним об'єктом, і призначений слугувати засобом передачі інформації про ознаки, що знаходяться поза цим фактом [3].

Комунікативний знак у будь-якій формі має такі ознаки:

– це обов'язково матеріальне явище, що обов'язково сприймається почуттям;

– означає дещо, що знаходиться поза ним;

– не зв'язаний із своїм змістом природним або причинним зв'язком;

– обов'язково є носієм інформації для сприймаючого об'єкта.

Під визначення знаку підходить доволі широке коло явищ від примітивної сигналізації до фактів людської культури, зокрема – кінетичне мовлення, світлофори і семафори, мова барабану, особлива посвистова мова „сільбо гомеро”, різні штучні мови („лінкос”, „паладо” й ін.), правила етикету, настільні ігри, тощо.

Наявність значної кількості схожих назовні і в той же час відмінних за походженням, призначенням і використанням систем із знаковими властивостями свого часу призвела до необхідності зайнятися їх систематизацією, а важливість проблеми знаковості і наявність великого обсягу знакових систем обумовили виникнення особливої науки – семіотики.

Семіотика, як комплексна наука розглядає знакові системи в таких напрямках:

– біосеміотика (природні, біологічно існуючі знаки);

– етносеміотика (культура, звичаї, традиції, пози);

– лінгвосеміотика (мова зі стилістикою і супутніми знаковими системами);

– абстрактна семіотика (загальні властивості і відношення знакових систем незалежно від матеріального втілення);

– загальна семіотика (вивчення загальних питань усіх напрямків).

Якщо в дискурсі семіотики знак розглядається в основному як семантична одиниця, у практичній психології з'являється можливість використання знаку суто в якості ефективного засобу передачі, отримання і фіксування певного роду інформації.

У дискурсі порушених нами питань міжгалузевий підхід до застосування знакових систем в якості семантичних паттернів дозволяє використовувати основні засади семіотики при формуванні довірчих відносин в оперативно-розшуковій діяльності.

В онтологічному плані мова являє собою психічний об'єкт, а мовлення – явище фізичне (фізіологічне), доступне спостереженню. У певній мірі мова відноситься до мовлення як ідеальне до матеріального [2].

Виходячи із засад семіотики, мова – це знакова система, але доволі особливого роду. З погляду на такі устояні лінгвістичні постулати, як „Мова є системою знаків, що виражають поняття” та „Слово – це не річ, а її розуміння” [2] цілком логічно постає беззаперечність ролі знакових паттернів у процесі здійснення психологічного впливу при формуванні довірчих відносин.

На нашу думку, для найбільш повного і ефективного доведення визначеного інформаційного паттерну в процесі формування стану довірчості

недостатньо використовувати лише мовні і мовленнєві символи, що визначають їх суть і зміст.

Вирішення завдань прикладного характеру в розробці новітніх технологій цілеспрямованого формування довірчих відносин неможливе без розкриття і застосування нейропсихологічної методології. Окрім цього, найбільш корисним у цьому плані є вмiле поєднання сучасних досягнень психолінгвістики.

Зміст психолінгвістичного впливу полягає в тому, що функціонування нервової системи міцно зв'язано з мовними здібностями. Усі стратегії або програми, за допомогою яких людина організовує і спрямовує власну поведінку складаються із нервових і мовленнєвих паттернів.

Серед найбільш ефективних і сприйманих у світовій практиці психолінгвістичних технологій, які можливо використати в наших умовах, чільне місце посідають технології побудови метафорічних утворень та формування відповідного рівня нейролінгвістичної готовності, що ґрунтується на сенсорному досвіді.

Виходячи з основних постулатів психолінгвістики, як прикладної галузі психології, досвід людини складається із інформації, яка надходить із зовнішнього оточення і сприймається за допомогою органів почуттів, а також асоціативних згадувань, фантазій, відчуттів і емоцій [2].

Також, досвід використовується в акумулюванні розмаїття знань у житті людини. Інформація, що надходить через органи почуттів, накопичується, кодується і пакується за допомогою наявних знань.

Сенсорний досвід – це інформація, що сприймається через органи почуттів, а також знання про зовнішній світ, народжені цією інформацією. Психолінгвістичні технології базуються на активному використанні сенсорного досвіду людини. При цьому особливо підкреслюється відмінність між первинним і вторинним досвідом.

Первинний досвід – це інформація, яку ми дійсно, насправді сприймаємо сенсорними органами. Вторинний досвід – це вербальні або символічні уявлення, створені нами з метою віддзеркалювання і впорядкування первинного досвіду (власна інтерпретація реальних подій).

Окрім сенсорного досвіду існують й інші форми досвіду, зокрема – фантазії, уявлення і галюцинації, провідною відмінністю яких є те, що вони більше виробляються головним мозком, ніж сприймаються органами почуттів. Тобто, умовно їх можна назвати суб'єктивним досвідом.

Сенсорний досвід у сукупності з іншими формами складає загальну інформаційну систему людини (систему знань), до якої, зокрема входять думки, переконання, цінності, самопочуття, світогляд і світосприймання. Ця внутрішня система знань створює набір „внутрішніх фільтрів”, які зосереджують і спрямовують наші почуття. Водночас, ці фільтри узагальнюють, перетворюють і викривлюють реальну дійсність.

Таким чином, на прикладі застосування засад психолінгвістики можна вочевидь упевнитись в беззаперечній ролі психосемантичних технологій у процесі формування довірчих відносин, що у свою чергу надає нам можливість

інакше інтерпретувати актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності і винаходити нові їх вирішення.

### **Література.**

1. Караулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика языка / Караулов Ю.Н. – М.: Просвещение, 1993.
2. Лурия А.Р. Основные проблемы психолингвистики / Лурия А.Р. – М.: «Академия», 2002.
3. Хроленко А.Т. Общее языкознание. Учебное пособие / Хроленко А.Т. – М.: Просвещение, 1989.

*Карпенко З.С.*

### **Біологічне спричинення в контексті психологічної безпеки особистості**

Серед різних видів детермінізму, застосовуваних для пояснення персоногенезу, розрізняємо біологічний детермінізм, що розглядає психіку та її вищу інтегральну форму – свідомість – еволюційним надбанням людини в боротьбі за виживання як у контексті органічного світу загалом, так і в контексті внутрішньовидової боротьби.

Відтак різні форми гетероагресивної поведінки (прагнення до територіальної експансії та ідеологічного домінування, економічний, військово-політичний шантаж, маніпулювання суспільною свідомістю, інформаційні війни, не кажучи вже про відверті, відомі своєю бузувірською жорстокістю протистояння і безупинне змагання в розробці засобів масового знищення населення інгрупи, аж до плетіння службових інтриг і використання службового становища з метою визиску підлеглих і пролонгування власної домінантної позиції та інше) знаходять своє еволюційне виправдання.

Наразі детермінація культурою не має релевантного представництва на рівні генетичної, анатомо-фізіологічної, нейрогуморальної і т. д. організації людського організму.

І хоча відкриття останніх десятиліть в царині біопсихології вражають (відкриття генів, відповідальних за патологічні схильності, вразливість до різноманітних адикцій, навіть відкриття «нейронів емпатії»), все ж доводиться констатувати, що в інтересах виживання людства як біологічного виду еволюційний принцип «мета (виживання) виправдовує засоби (перемогти, знищити слабшого)» все ще зберігає тверді позиції. Культурний же чинник продовжує значною мірою протистояти, часто програючи, загальнобіологічній мотивації. І в цьому сенсі мало що змінилося з часів Дарвіна і Фрейда.

До того ж і сам культурний чинник аксіологічно неоднорідний. Не все, що іменується авангардною культурою (мистецтвом), стає класикою, котра акумулює еволюційно прогресивні патерни світорозуміння і життєтворчості, а те, що заявляє про себе як контркультура, насправді змінює з плином часу свій статус, переходячи в розряд вершинних досягнень людського духу і забезпечуючи тяглість соціокультурного поступу. Це покладає велику

відповідальність на сучасну філософію і політику освіти, педагогічну психологію, нарешті – аксіологічну психологію особистості, які покликані науково обґрунтувати еволюційну перспективність як для біологічного виду *homo sapiens*, так і для різних сегментів сукупного «культурно-феноменологічного тіла» людства – спільнот і окремих особистостей – загальнолюдських (і персональних) вартостей: здоров'я, істини, справедливості, достатку, доброти, краси творчої самореалізації, переживання гармонії зі світом тощо. Отже, щоб витримати нерівну конкуренцію між психологічним спадком тривалого філогенезу і прижиттєвими набутками онтогенезу, ціннісна зорієнтованість соціалізації та виховання повинна бути переконливо артикульована і технологічно розпрацьована.

Останнє не потрібно розуміти як наругу над духом і монополію на знання істини. Йдеться про такі аксіологічно зорієнтовані психотехнології розвитку особистості, які задіюють як зовнішню (адаптаційно-репродуктивну, екстринсивну) мотивацію, так і внутрішню (спонтанно-творчу, інтринсивну) мотивацію, встановлюючи в інтраперсональному просторі людини природно-культурну єдність самобутніх духовних інтенцій з нормативними ціннісними уявленнями суспільства.

Було б наївним очікувати запрограмованих успіхів на шляху збалансування автентичного і нормативного. Феномени наднормативної, надситуативної, надрольової активності явно переважають очікування спільнот, в які особа буттєво включена. Драма наднормативності – в соціально-культурній компетентності особистості, світогляд якої виявляється ширшим за світогляд групи, до якої вона статусно, нормативно-приписово включена. В результаті беруть гору не особистісні амбіції, як про це можуть судити «адекватно компетентні» люди, а подвижницькі зусилля нормативних девіантів. І тільки вихід останніх на ідейно споріднені спільноти, підтримка референтних осіб чи тільки одного Господа Бога допомагає гіперкомпетентним, аксіологічно «просунутим» здійснити свою персональну місію з реконструкції суспільного організму.

Водночас аксіопсихологічна консервативність споріднена з нормативною вузькістю і паразитує на експлуатації іміджевого амплуа добропорядного обивателя, який знає, чого від нього очікують, і старається догодити референтному оточенню, або прикинутися, що відповідає цим очікуванням. Соціальна мімікрія веде до помноження симулякрів-покручів, масок лояльності до певних норм і правил як прийнятих у даній соціоекологічній ніші. Нехтування автентичної духовної мотивації, власної суб'єктності веде до надмірного і нераціонального використання захисних психологічних стратегій та підтримання хиткого душевного комфорту, заснованого на перекручених моральних уявленнях і девальвованих ціннісних ідеалах.

На противагу енергетичній інкапсуляції за допомогою психологічних захистів копінгове подолання спрямовує енергетичний імпульс назовні, на вирішення проблем соціокультурного розвитку. Звідси стає зрозумілим реверсивний механізм переадресування агресії нормативних консерваторів на

нормативних девіантів: блокування і глухота до власних духовних запитів веде до нарощення захисного панцира, який зусиллями його власника має вигляд цілковито відданого певним нормативним кліше (семіотичне маркування одягу, аксесуарних аспектів матеріально-речового довкілля тощо) відповідного статусу (соціальної ролі), способу і стилю життя, з одного боку, і агресивно-вороже відстоювання статичних симулякрів обмеженої культуровідповідності, з другого боку.

У свою чергу взаємна непокєднуваність (аксіологічна, просторово-часова невідповідність) консервативно-реактивних і прогресивно-активних особистостей веде до напруженого протистояння за виборення цивілізаційної перспективи, в якій особистісно-духовне, індивідуально-суб'єктне начало ініціює процеси соціокультурних трансформацій на морально виправданій, гуманній основі любові до себе і до ближніх як до гармонійного, раціонально обгрунтованого співжиття усіх суб'єктів цілісного суспільного організму.

Таким чином, персонологічний вимір біологічного детермінізму зміщує акцент у природній еволюції людини з адаптивного пристосування психофізіологічного апарату людини як об'єкта заданої культуральної стимуляції на вироблення психофізіологічних засобів розповсюдження соціокультурних інновацій людини як суб'єкта власного і суспільного аксіогенезу (розвитку ціннісно-сислової сфери особистості).

Виконання цього еволюційного надзавдання зробить самоактуалізацію, професійну гіперкомпетентність, доброякісний етичний перфекціонізм, аксіопсихологічне розширення новітнім еволюційним критерієм біопсихосоціокультурного розвитку людини на протигагу інституційно зарегульованій нормативній стагнації, ціннісно-орієнтаційній вузькості, тілесно-іміджевій запакованості духовно злиденного сноба.

Викладені тут міркування міцно закорінені в контекст соціально-політичних, економічних, світоглядних перетворень сучасного українського суспільства. На часі перегляд ставлення до інтелігенції, його еліти, яка покликана бути водночас як носієм нового технократичного мислення, так і гуманітарного діяння в інтересах особи, держави, людства загалом.

У контексті біологічного спричинення повинна розглядатися і психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій, сам вибір яких часто-густо є спробою самоопанування особистістю власних деструктивних інтенцій, відреагуванням агресивних спонукань, а відтак завжди залишається загроза втрати самоконтролю, виміщення власних злості і гніву на доступних об'єктах, службове зловживання чи недобросовісне виконання посадових обов'язків. Тому й зберігає повсякчасну актуальність морально-духовне виховання майбутніх силовиків, засоби профілактики емоційного вигорання і професійної деформації, підвищення стресостійкості працівників органів внутрішніх справ, рятувальників та інших представників ризиконебезпечних професій.

Отже, проблема біологічного спричинення людської поведінки є комплексним теоретико-емпіричним об'єктом, розв'язання якої потребує

складних міждисциплінарних досліджень і практичної взаємодії фахівців різних професій.

*Кривенко О.В.*

### **Адміністративно-правове регулювання психологічної безпеки особового складу внутрішніх військ при кризових ситуаціях**

Проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою [1] вимагає від її керівництва вжиття реальних, результативних заходів щодо забезпечення прав і свобод як громадян України, так і співробітників та військовослужбовців правоохоронних органів, які забезпечують реалізацію вищезазначених прав і свобод. Проведення виборчої президентської 2009-2010 років компанії неминує призведе до загострення політичної боротьби, проведення масових політичних акцій, прямого протистояння політичних сил, а можливо і до акцій громадської непокори.

Внутрішні війська МВС України є унікальним військовим формуванням держави, яке виконує службово-бойові завдання інтересах чотирнадцяти міністерств та відомств держави (Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба України, Міністерство закордонних справ, Міністерство з питань надзвичайних ситуацій і в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство промислової політики, Міністерство палива та енергетики, Міністерство юстиції, Міністерство охорони навколишнього природного середовища, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Національна академія наук, Національне космічне агентство, НАЕК “Енергоатом”, Державний департамент з питань виконання покарань).

Завдання, що виконують військовослужбовці внутрішніх військ МВС України такі як: пошук і затримання озброєних злочинців; участь у припиненні масових заворушень у тому числі і у виправно – трудових установах Державного департаменту виконання покарань; виконання завдань при конвоюванні спецконтингенту, в тому числі засуджених до довічного ув’язнення та їх охорона під час судових процесів; супроводження спеціальних вантажів з ядерними матеріалами; надання допомоги місцевим органам та населенню під час техногенних аварій та природних катаклізмів у державі, пов’язанні з високим рівнем ризику для життя та здоров’я, великим моральним та психологічним навантаження на особовий склад підрозділів та частин.

При цьому, службово-бойова діяльність військовослужбовців насичена такими ситуаціями, які характеризуються наявністю факторів, що містять такий вплив на людей та їх діяльність, який називається екстремальними. Екстремальні (від латинського *extremum* – крайній, граничний, критичний) - це такі ситуації, які ставлять перед людиною великі труднощі, спонукають її до повного використання сил та можливостей щоб подолати їх, виконати



поставлені завдання [2]. Такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт з асоціальними (кримінальними) елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил при виконанні завдань, знижують функціональні резерви організму, аж до їх повного вичерпання.

За таких умов успішне виконання службово-бойових завдань потребує не тільки високої професійної підготовленості військовослужбовців, а й спроможність витримувати значні психологічні навантаження та здатності до швидкого відновлення спроможності до виконання службово-бойових завдань.

Кризові явища соціально-економічного та політичного характеру, складна, часто суперечлива оперативно-криміногенна, інформаційна, морально-психологічна обстановка у районах виконання службово-бойових завдань, розповсюдження негативної, часто не правдивої інформації, стресові ситуації, в які не рідко потрапляють військовослужбовці військ, потребують посиленої психологічної підготовленості особового складу.

Слід зазначити, що належна організація психологічної підготовки військовослужбовців не можлива без якісного нормативно-правового регулювання діяльності органів військового управління та посадових осіб військових частин та підрозділів внутрішніх військ.

На наш погляд, зазначене регулювання повинно здійснитись шляхом підготовки та видання адміністративно-правових актів на наступних рівнях правового регулювання:

- загальнодержавному – шляхом внесення доповнень до закону України „Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України” [3] – визначенням обов’язків командирів (начальників) щодо організації психологічної роботи, статусу та обов’язків психологів військових частин;

- галузевому – шляхом затвердження наказом Міністра внутрішніх справ Керівництва з психологічної роботи в військових частинах внутрішніх військ МВС України з визначенням науково-методичного, матеріально-технічного, фінансового забезпечення психологічної роботи та організації підготовки (перепідготовки). Слід зазначити, що діючий наказ Міністра внутрішніх справ від 28.07.2004 №842 юридично відношення до внутрішніх військ немає [4];

- регіональному рівні – шляхом визначення наказами командирів посадових обов’язків командування, командирів підрозділів, психологів військових частин з урахуванням специфіки виконання службово-бойових завдань даної частини.

Необхідно зазначити, що без відповідного нормативного врегулювання психологічної роботи у внутрішніх військах МВС України неможлива належна організація зазначеної роботи на належному рівні і, як наслідок, успішне виконання службово-бойових завдань.

### **Література.**

1. Конституція України. Ст.1 – Харків: Бурун Книга, 2006. – 72с.
2. Адаев А.И. Оценка и прогноз психологической готовности сотрудников ОВД к деятельности в экстремальных ситуациях / Адаев А.И. – СПб., 2004.
3. Закон України „Про статут внутрішньої служби Збройних Сил України”.

4. Наказ Міністра внутрішніх справ від 28.07.2004 №842 „Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України”.

*Лоренсо Руїс А.  
Dr. Alexis Lorenzo Ruiz*

### **Основные закономерности в оказании социально-психологической помощи пострадавшим при чрезвычайных ситуациях**

Представлен детальный анализ основных понятий и исследований в области психологической науки и чрезвычайных ситуаций на Кубе и в Латинской Америке. Особое внимание уделяется ведущим закономерностям в процессе социально-психологической подготовки и оказании помощи пострадавшим от последствий чрезвычайных ситуаций. Данные аспекты являются результатами двадцатилетней практической деятельности автора в этой области по оказанию социально-психологической помощи пострадавшим лицам разных культур при различных чрезвычайных ситуациях. Результатами проведенной работы доказана актуальность и необходимость в продолжении усовершенствования психологических программ в данной области.

### **Regularidades psicológicas y sociales imprescindibles a conocerse por parte del personal e instituciones vinculados a las situaciones de desastres**

#### **Introducción.**

A partir del Decenio Internacional de los Desastres en los años noventa coordinado por las Naciones Unidas la humanidad comenzó a tomar mayor conciencia de la gravedad y magnitud que nos acechaba en cuanto a las emergencias y los desastres. No obstante, tal criterio se afianzó en muchos campos del saber, peor en menor medida en lo relativo a la verdadera comprensión de las complejidades del comportamiento humano en tales circunstancias, pues los aspectos psicológicos y sociales apenas eran tomados en consideración.

La actualidad y vigencia del tema que nos ocupa radica en los siguientes *razonamientos*:

1. Los desastres como fenómenos no se les puede seguir llamando *naturales*, pues su principal causa es el ser humano en el proceso autodestructivo del medio ambiente y la propia sociedad humana.

2. Las crecientes consecuencias y severo impacto de índole biológico-psicológico-social-espiritual y medioambiental de los desastres en los inicios del siglo XXI, no es más exclusiva en los países del Tercer Mundo subdesarrollado, sino también en países del Primer y Segundo mundo también, pues nada ni nadie está exento de ello.

3. La incapacidad de la comunidad científica internacional y de la propia humanidad para comprender los matices de los desastres no como fenómenos estáticos, sino como situaciones que se forman y desarrollan como procesos.

4. La necesidad de analizar con mayor seriedad y sistematicidad todos sus requerimientos de índole psicológico-social como un área imprescindible de desarrollo tanto de conceptualizaciones como de nuevas tecnologías que van a favorecer los sistemas de pronósticos, preparativos y elevar la capacidad de respuesta ante los desastres.

En la búsqueda de respuestas a estos u otros problemas, poco a poco a nivel internacional va surgiendo un movimiento de publicaciones enmarcadas en las nuevas actividades de la Estrategia Internacional para la Reducción de los Desastres – IRSD / EIRD (38) que van más allá de la teoría abstracta del problema ortodoxo de la salud mental académica donde se incluyen los criterios psicológicos y sociales, lo que percibimos en los criterios del continente Europeo intentado integrar la Medicina de Emergencias (9), en las Ex Repúblicas Soviéticas (1,3), en los Estados Unidos partiendo de los preceptos de la psicotraumatología (6,13,26), los cuales de una u otra manera se reflejan en los Manuales de la Oficina Panamericana de La Salud para las Américas (8,14,16,28,32). Todos ellos de una u otra manera en congruencia con las estrategias de la Organización Mundial de la Salud (12) y la Asociación Psiquiátrica Mundial – WPA a través de sus expertos (5). Muy novedosa en pos de aglutinar a los estudiosos del tema ha sido la propuesta de Guía sobre Salud Mental y Apoyo Psicosocial en Situaciones de Emergencia por el Comité Permanente Interagencial (15,29). Inclusive las instituciones religiosas le están prestando atención a estos aspectos (35).

No obstante, se requiere ir más allá de una declaración de la importancia de la inserción de la salud mental como área de estudio y actuación, por lo cual resaltamos los aportes de colegas psicólogos que han propuesto conceptualizaciones muy *sui generis* sobre el comportamiento humano en desastres delimitándose incluso estos temas como una nueva disciplina en la ciencia psicológica (34,36,38), propuestas de perfiles psicológicos tanto de los profesionales como de los socorristas con caracterizaciones muy profundas de todo lo que acontece en cada una de las etapas del ciclo de reducción de los desastres (17,25,30,33).

Se exponen a continuación algunas ideas y experiencias al respecto de cómo en Cuba y Latinoamérica se ha trabajado y piensa al respecto, con vistas a ofrecer perspectivas poco conocidas al Lector de los territorios de Ucrania, Rusia, Bielorrusia y otros países vecinos sobre *las regularidades psicológicas y sociales del acontecer en desastres*.

### **Desarrollo.**

La psicología como ciencia en Cuba y Latinoamérica ha seguido las mismas pautas y regularidades de lo acontecido en otros continentes con sus particularidades. De igual manera que las situaciones de desastres en nuestra Región responden a sus factores de riesgos y vulnerabilidades geográficas- geológicas-hidrometeorológicas-físicas, u otras, las cuales igualmente al resto del mundo se perciben muy afectadas por las consecuencias tanto del cambio climático, como de los fenómenos de la

globalización, la crisis mundial y el incremento de la pobreza, entre muchas otras cuestiones. Todas ellas muy pocas veces tomadas en cuenta en los análisis de los desastres, por la fuerte presencia de los *mitos y estereotipos* en nada acordes a las realidades del *normal* comportamiento humano ante lo *anormal* de los desastres como tal.

*La experiencia nacional e internacional nos recomienda para una mejor comprensión de esta valoración seguir profundizando en la Ecuación conceptual básica de los desastres a nivel psicológico y social. La cual generalmente puede ser agrupada en 4 elementos:*

1. Al *desastre*: incluye ello a todas sus características, desde el tipo de fenómeno, las amenazas (de origen natural, tecnológicas, sanitarias u otras), la manera de surgir y desarrollarse (súbita, lenta, paulatina), los diferentes tipos de riesgos / vulnerabilidades, los daños más típicos ante cada desastre por años y épocas históricas.

2. Al ser humano, al *individuo*: se trata de analizar cada una de las características de las personas que se van a ver involucradas (tanto directa como indirectamente) en cada tipo de desastres, sus experiencias previas, los niveles culturales / escolaridad y de preparación / capacitación / actuación en desastres, la pertenencia a unos u otros grupos sociales / étnicos, las posibilidades de accesibilidad a los servicios básicos en cada localidad. Muy importante, destacar a las experiencias previas y en particular las vivencias de todo tipo en desastres, lo cual no es sinónimo ni de sufrimientos – traumas ni de algunas entidades nosológicas o diagnósticos profesionales reconocidos como enfermedades-dolencias mentales u otras.

3. A la *comunidad*: entorno y medio donde van a desarrollarse los individuos y los desastres de manera concreta y objetiva. Se requiere de una amplia caracterización de los aspectos topográficos- geológicos- ingenieros - sociodemográficos – culturales, entre otros, cada uno de ellos vinculados a las capacidades y posibilidades de preparación / actuación en desastres.

4. A la *respuesta*: la interacción entre cada uno de ellos va a llevarnos a las valoraciones de las posibles *respuestas* desde lo individual-grupal-familiar-institucional-comunitario y social, que ante algunos desastres se ha vivenciado por su magnitud e impactos puede llegar a ser de nivel y alcance global (18).

Ello nos lleva a delimitar a las *insuficiencias más frecuentes en las publicaciones* periódicas existentes en la Región latinoamericana vana a estar de una u otra manera relacionados con las cuestiones inherentes a los *insuficientes esfuerzos que se dedican a los preparativos para desastres*, de los cuales destacamos a los siguientes tópicos:

1. La ausencia de una sistematización y unificación conceptual acorde a las exigencias y tendencias históricas de nuestra cultura / realidades sobre el comportamiento humano y de que vamos a comprender como situaciones de desastres a nivel psicológico y social.

2. La gran variedad de contenidos, formas, vías y objetivos con que y para los que se diseñan dichos programas de preparativos en desastres.

3. Los peligros que nos amenazan por desastres en la actualidad al mundo son más frecuentes e intensos, por ende los riesgos y vulnerabilidades a los mismos se hace también más manifiesta. Sin embargo, los programas de preparación para desastres siguen siendo parcializados, muy abstractos, más asociados a la teoría academicista que a las experiencias-lecciones de buenas prácticas.

4. Los aspectos psicológicos y sociales en los programas de preparación para desastres siguen siendo muy minoritarios, con inadecuaciones, muy alejados de su propia esencia, con un mayor peso a favor de las consideraciones propensas a las ideas de “daños” psicopatológicos-psiquiátricos.

5. Los criterios concebidos y demostrados como ciencia constituida en preparación para desastres apenas se divulgan y conocen mucho más allá de sus propios escenarios. Por lo cual no llegan a ser tenidos en cuenta ni debidamente ni implementados ni validados a pesar de ser necesarios ante muy similares realidades en desastres en otros países y culturas de la Región.

6. Muy importante, prevalece el discurso y la declaración más que la verdadera consciencia y adecuada aplicación de la comprensión y actuación multi e inter disciplinaria – de la multi e inter sectorialidad en el campo de los desastres.

7. En consecuencia, hoy son muy pocos los países con la existencia de sus propios programas nacionales de preparación en desastres, y principalmente - los especializados para los aspectos psicológicos y sociales.

En Cuba las exigencias psicológicas y sociales al personal e instituciones vinculados a las situaciones de desastres no existían antes del año 1959, solamente a partir del triunfo de la Revolución se comienzan a dar los primeros pasos al respecto. Hasta hace unos treinta quizás veinte años apenas se hablaba-sabía de las cuestiones de índole psicológica y social en desastres propiamente dichos, pues ellos se veían y desarrollaban de manera implícita en cada uno de los demás programas de preparación concebidos por nuestra Sociedad y Sistema de Medidas de Defensa Civil por sus principios y experiencias concretas en cada lugar y comunidad del país. El cumplimiento de las actividades y la preparación de toda la sociedad para la respuesta en cada etapa del ciclo de reducción de desastres, es hoy en Cuba una demostración y el cumpliendo acorde a *la Directiva No. 1 del Primer Vice-Presidente del Consejo de Defensa Nacional de Cuba- 20 de junio del 2005*-documento rector dentro del marco legal integrador de la actuación en desastres (11).

*Nosotros en lo personal comenzamos a trabajar en este tema como psicólogo a partir del año 1990, cuando Cuba responde ante la solicitud de ayuda para los damnificados por el accidente nuclear de Chernobil por parte del Gobierno de la Ex Unión Soviética con la organización del Programa humanitario de atención médica – psicosocial-educativa y cultural conocido internacionalmente como “Niños de Chernobil”. Programa que ya a beneficiado a más de 25 mil personas en el Centro Sanatorial ubicado en la Ciudad de Tarará en las afueras de la Ciudad de La Habana, y una cifra superior en el Centro Médico Internacional Infantil de “Evpatoria”, ubicado en la península de Crimea en Ucrania a partir de febrero del año 1998. Se puede decir sin duda alguna que el nacimiento como disciplina*

*independiente de la Psicología en emergencias y desastres en Cuba, ocurre con el diseño de las acciones psicológicas y sociales del programa de Chernobil (21,22,24).*

A manera de integración la experiencia acumulada y todos los encuentros que hemos realizado tanto con Especialistas como los Damnificados vinculados a desastres (de Cuba, Latinoamérica, y otras culturas) en estos veinte años en el marco de nuestro trabajo práctico directo de atención a personas-instituciones-comunidades podemos enunciar algunas *regularidades psicológicas y sociales imprescindibles a conocerse por parte del personal e instituciones vinculados a las situaciones de desastres*, entre las cuales señalamos a las siguientes:

1. *Los desastres* a lo largo de la historia, en la actualidad y siempre deben ser considerados como procesos que transcurren por el ciclo de reducción de los desastres y siempre van a estar vinculados a múltiples fenómenos histórico-económicos-sociales-culturales-medioambientales u otros, según se trate el objeto de análisis.

2. *La memoria histórica* sobre cada individuo, grupo, institución, comunidad, sociedad, región, continente y a nivel mundial deberá ser estudiada y conocida tanto en lo general como en lo relativo a los desastres. En la misma se van a insertar y armonizar de manera dialéctica todos los fenómenos de carácter subjetivo y objetivo que de una u otra manera se requieran analizar.

3. Siempre van a co-existir y necesitar de las respectivas interacciones los elementos procedentes de la *sabiduría popular y del quehacer científico* vinculados a los desastres. Por lo cual se requiere realizar siempre al ocurrir un desastre un *profundo y multi e interdisciplinario análisis de las lecciones aprendidas* (tanto de las buenas como de las malas prácticas).

4. En los reportes sobre desastres no puede ser excluido ningún aspecto a la hora de analizarles con seriedad: evento (posible desastre)- individuo (posible damnificado), entorno-medio (comunidad) y el comportamiento humano (posibles respuestas). Donde el rol y accionar de los *aspectos psicológicos y sociales* debe ser obligatorio.

5. El *comportamiento humano en desastres* no resulta en la mayoría de los casos como posible consecuencia de una manera *automática un conjunto de manifestaciones psicotraumáticas* porque el proceso de estresogénesis no funciona como una relación tan fatalista del tipo lineal “*causa-efecto*” en los desastres. Por lo tanto, el ser humano en desastres mayormente va a demostrar un comportamiento “*normal*” ante las exigencias *críticas-amenazantes-conflictivas-desbordantes* denominadas “*anormales*” en situaciones de desastres por su esencia, dado las posibilidades incalculables de la resiliencia para re-estructurar y movilizar los mecanismos necesarios de la adaptación y readaptación humana.

6. Los sistemas y programas de preparación – prevención – promoción - capacitación con un matiz psicológico y social resultan vitales para desde el ANTES favorecer el desarrollo en lo individual-grupal-institucional-comunitario y social los niveles necesarios de *entrenamiento histórico-cultural general y en desastres*. Lo cual deberá ir dirigido a todos los factores implicados en los desastres a través del propio proceso de preparación psicológica y social con vistas a sistematizar los

reflejos condicionados necesarios y alcanzar un *sobreaprendizaje de conductas adaptativas* mucho más amortizadoras de los *posibles* impactos del desastre. Ejemplo de ello resultan los simulacros, simulaciones, ejercicios de laboratorio, rollplaying-visualizaciones-catarsis-etc., in situ de situaciones reales de desastres.

7. La *preparación psicológica y social para desastres* deberá desarrollar una *amplia gama de actividades* de índole informativas, motivacionales y de capacitación; y de estas últimas diseñar programas de preparación de nivel básico, avanzado y llegar a alcanzar los conocimientos-habilidades y destrezas profesionales en estos temas.

8. Cada individuo, grupo, familia, institución, comunidad y sociedad deben tener concebidos, revisados, actualizados y validados por los Especialistas y Organismos del Sistema de Defensa / Protección Civil sus respectivos *programas / planes de reducción de desastres*: respondiendo siempre al qué-cómo-cuándo-cuánto y por qué HACER.

9. En cada uno de los grupos poblacionales, según sus propias particularidades históricas-económicas-psicológicas-sociales-culturales u otras, deben tener dominio de las *técnicas de primeros auxilios y de la primera ayuda psicológica ante situaciones críticas*. Tomando en consideración las lecciones aprendidas al respecto en situaciones de desastres anteriores.

10. De gran importancia se considera conocer siempre en cada institución y comunidad como se encuentra la *preparación (general y en desastres)* y experiencias previas / paralelas existentes entre los integrantes de las Sociedades Nacionales de la Cruz Roja, Equipos de Bomberos-Rescate y Salvamento, Brigadas de los Sistemas de Urgencias Médicos de Emergencias y Urgencias en general, la funcionabilidad de los Equipos de los Colectivos de Psicología-Psiquiatría, u otros afines, tanto a nivel hospitalario (con régimen de internamiento parcial-total y las Unidades de Intervención en Crisis-UIC) como principalmente a nivel comunitario. A todos ellos se les denomina *Equipos de Trabajo Multi e Interdisciplinarios* con posibilidades de *brindar de ser necesario ayuda con el apoyo de las técnicas especializadas* – psicológica-social – psicopatológica – psiquiátrica-psicofarmacológica – psicoterapéutica, antiestrés, briefing, defusing, debriefing, EMDR, u otras; las cuales se recomienda deben estar de antemano protocolizadas y debidamente validadas.

11. Valorar en consecuencia siempre los niveles de *disposición y de preparación psicológica y social para desastres de los recursos humanos desde el ANTES tanto del personal voluntariado-socorristas como de los profesionales de una u otras disciplinas*.

12. El conocimiento contemporáneo existente sobre desastres desde lo individual-grupal-familiar-comunitario y hasta la sociedad como un todo, el debido *entrenamiento y los sistemas de pronóstico / alerta temprana* deben incluir en sus tópicos a los aspectos psicológicos y sociales de manera integrada y dialécticamente interrelacionados con los otros criterios en análisis.

13. Debe existir una *coherencia e interrelación permanente e ininterrumpida entre las experiencias y vivencias en desastres* locales-nacionales e internacionales sobre cada uno de los aspectos relativos a los desastres.

14. Con vistas a garantizar cada una de estas *regularidades psicológicas y sociales imprescindibles* para desastres, se requiere conocer-respetar-diseñar-actuar y apegarse al *marco legal existente en cada país para los desastres*. Además, dicho marco legal debe estar incluido y respaldado por la *voluntad política y la planificación de todo el desarrollo sostenible socioeconómico y cultural* en cada uno de nuestros países.

### **Literatura consultada.**

1. Борчук Н.И. Медицина экстремальных ситуаций / Борчук Н.И. – Минск.: Вышэйшая школа, 1998. – 238 с.
2. Лоренсо Руис А. Психологические основы международных реабилитационных программ для пострадавших от крупномасштабных критических инцидентов: Дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Университет внутренних дел; Международный детский медицинский центр "Евпатория". – Х., 2000. – 220 с.
3. Яковенко С.І. Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від катастроф (на прикладі постчорнобильської ситуації): Дис... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 1998. – 484 с.
4. Apoyo Psicológico basado en la Comunidad. Manual de Formación. Federación Internacional de Sociedades de la Cruz Roja y la Media Luna Roja. Geneva, 2003. [http://www.cruzroja.org/documentos/docs/manual\\_apoyo\\_psicologico\\_sp.pdf](http://www.cruzroja.org/documentos/docs/manual_apoyo_psicologico_sp.pdf)
5. Benyakar M. (2003): Lo Disruptivo. Amenazas individuales y colectivas: el psiquismo ante guerras, terrorismos y catástrofes sociales. Editorial Biblos; Buenos Aires, Argentina.
6. Andrew M. Psychological treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD). Cochrane Database Syst Rev. 2007;3: CD003388
7. Brunet i Bragulat, I. (2002): Catástrofes, asistencia psicológica y organización ambiental. En, [http://www.cuadernosdecrisis.com/v1\\_002html](http://www.cuadernosdecrisis.com/v1_002html)
8. Cohen, R.E.; Ahearn, Fr.L.Jr. (1980): Manual de la Atención de Salud Mental para víctimas de desastres. Copyright HARLA S.A. de C.V. Printed in México.
9. Community Emergency Preparedness: A Manual for managers and policy-makers. World Health Organization; Geneva, Switzerland, 1999.
10. Cruz Roja Media Luna Roja - América Latina - Salud. La Política de Apoyo Psicológico se funda en la Estrategia 2010 de Salud y Servicios a la Comunidad (Revisado 281009) <http://www.cruzroja.org/salud/apoyo.htm>
11. Directiva No. 1 del Vicepresidente del Consejo de Defensa Nacional para la planificación, organización y preparación del país para las situaciones de desastres. Centro de Información del CLAMED. La Habana, 2005.
12. Environmental Health in Emergencies and Disasters. A Practical Guide. Edited by B. Wisner and J. Adams. World Health Organization; Geneva, Switzerland, 2002.
13. Everly, G.S.Jr.; Lating, J. (1995): Psychotraumatology: key papers and are concepts in post-traumatic stress. N.Y.: Plenum.
14. Guía para la elaboración de los planes nacionales de salud mental en situaciones de desastres y emergencias en los países centroamericanos. Área de Preparativos para Situaciones de Emergencias y Socorros en Casos de Desastres Unidad de Salud Mental y Programas Especializados. Octubre, 2003. <http://www.crid.or.cr/digitalizacion/pdf/spa/doc15324/doc15324.htm>
15. IASC Guidelines Mental Health and Psychosocial Suport. Geneva, 2007.
16. Impacto de los Desastres en la Salud Pública. Editor Eric K. Noji. OPS; Sept. 2000. USA. [disaster-publications@paho.org](mailto:disaster-publications@paho.org)
17. Incidentes con múltiples víctimas. Recomendaciones y dispositivos de actuación en salud mental a víctimas y familiares. Editado por Osasun Sailaf, Departamento de Sanidad del País Vasco, España. 2006.



18. Lorenzo Ruiz, A. "Teoría y prácticas en actividades de preparación psicosocial para emergencias y desastres en Cuba y América Latina". Memorias del III Congreso Nacional de Innovaciones en Psicología y Salud Mental. Organizado por la Escuela de Psicología de la Universidad de Tunja, Estado de Boyacá-Colombia. Imprenta y Publicaciones UPTC, Tunja-Colombia. Septiembre del 2008, pp.: 4-20
19. Lorenzo Ruiz, A. (2003). Apoyo psicológico en desastres. Apoyo Psicológico en Desastres. En, Gerencia de Desastres en Cuba Una compilación de Artículos contribuidas por el Centro de Información y Documentación del Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). Oficina de Asistencia Humanitaria de La Comisión Europea CARDIN. Biblioteca de la University of The West Indies. Kingston, Jamaica; Octubre, 2003; pp:10-16. Web site: <http://wwwcardin.uwimona.edu.jm:1104>
20. Lorenzo Ruiz, A. (2005). Rol de la psicoterapia integrada individual / grupal a un programa de rehabilitación para niños damnificados por desastres. En, Revista Electrónica de Psicología Iztacala Vol. 8 No.3, Diciembre de 2005. Universidad Nacional Autónoma de México Campus Iztacala. <http://www.iztacala.unam.mx/carreras/psicologia/psiclin/principal.html>
21. Lorenzo Ruiz, A. (2006). La Psicología en el Programa cubano de atención a personas afectadas por el accidente de Chernobil. En, La Monografía "Hacer y Pensar LA PSICOLOGÍA"; pp: 129.157. Compilación y Prólogo Ana María del Rosario Asebey y Manuel Calviño. Editorial Caminos, La Habana-Cuba.
22. Lorenzo Ruiz, A. (2006). Reflexiones sobre la evolución del quehacer psicológico en el tema de emergencias y desastres. Análisis de la experiencia en Cuba. En, la Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS; pp. 7-37. <http://www.cuadernosdecrisis.com/num5vol2/Num5Vol2-2006.pdf>
23. Lorenzo Ruiz, A.; Martínez Gómez, C.; Ventura Velázquez, R.E. (2009) Lineamientos para la salud mental en emergencias y desastres en Cuba. Bases metodológicas para la elaboración e implementación de la Indicación No. 20 del Ministro de Salud Pública de Cuba. La Habana, Cuba. (En soporte magnético, Centro de Información del Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres).
24. Lorenzo Ruiz, A.; Perez Lovelle, R.; Amargós, G.; Becquer, L.; Vasileva Angelova, M.; Perez, B. (1997): Psychological study of the Children from the areas affected by the Nuclear Accident in Chernobil who were treated in Cuba. I/A/E/A- TECDOC- 958. Viena, Austria; pp. 69-89.
25. Losada Fernández, P. (2004) Función y perfil profesional del psicólogo como recurso humano en catástrofes. Ponencia presentada en el Congreso IV Conferencia Internacional de Psicología de la Salud "PSICOSALUD' 2004". La Habana, Cuba. 15al 19 de noviembre 2004. Publicado en el CD ROM de sus Memorias.
26. Mitchell, J.T.; Everly, G.S.Jr. (1997): Critical Incident Stress Debriefing (CISD). An Operations manual for the Prevention and Traumatic Stress Among Emergency services and Disaster Workers. Second Edition Revised by Chevron Publish. Co., Maryland, USA.
27. Modelo de Intervención en Crisis para Niños y Niñas en situación de desastres. Guía Metodológica, Tercera Edición. Industrias Gráficas, S.A. de C.V. UNICEF El Salvador, 2001.
28. Musse Torres, J. Manual de Procedimientos en Emergencias. Publicación del Centro de entrenamiento de bomberos profesionales. Oficina Panamericana de la Salud. Washintong. D.C. 2000.
29. Nair Puthanveetil Unnikrishnan (2007). The Guidelines AISC. [Aid workers put rights first in mind care.](http://www.tsunamiresponsethatch.org/trw/2007/03/13/aid-workers-put-rights-first-in-mind-care/) Inter-Agency Standing Committee (IASC). Bangalore, India.<http://www.tsunamiresponsethatch.org/trw/2007/03/13/aid-workers-put-rights-first-in-mind-care/>; [indiadisasters.org](http://indiadisasters.org)
30. Palacios Banchemo, A.; Condori Inga, L; Ego-Aguirre Madrid, V. (2007). Impacto psicológico en el trabajo en emergencias y desastres en equipos de primera respuesta. En, <http://www.monografias.com/trabajos46/trabajo-en-emergencias/trabajo-en-emergencias.shtml>

31. Prewitt, J.O. (2002): Apoyo Psicosocial en Desastres: Un Modelo para Guatemala. Cruz Roja Guatemalteca. Impreso en Ciudad Guatemala, C.A., por impresos Otto Master.
32. Protección de la Salud Mental en situaciones de desastres y emergencias. Serie de Manuales y Guías sobre Desastres, No. 1; Washintong, D.C., Agosto 2002 [disaster-publications@paho.org](mailto:disaster-publications@paho.org)
33. Psycho-Social help to war victims, refugee women and their families. Editors Libbi Tata Arcel; Vera Folnegovic-Smalc, Dragica Kozaric-Kovavic, Ana Marusic. IRCT. 1995.
34. Santini, O.A.; López, D.O. (1997): DESASTRES. Impacto Psicosocial. Alción Editora, Córdoba, Argentina.
35. Servicio Psicosocial basado Comunidad. Guía del Facilitador. Editado por ACT Internacional, Ayuda Luterana de la Iglesia Sueca, Ayuda de la Iglesia Noruega, Asistencia Prebisteriana para Desastres. Versión 2, mayo del 2005. [www.svenskakyrkan.se/psychosocialservices](http://www.svenskakyrkan.se/psychosocialservices) o [www.act-intl.org](http://www.act-intl.org)
36. Shapiro, F. (2004): Desensibilización y reprocesamiento por medio de movimiento ocular (Eye Movement Desensitization and Reprocessing- EMDR). Editorial Pax, México, S.A.
37. UN, EIRD, Campaña de las Naciones Unidas sobre la Reducción de desastres en el 2000, [www.unisdr.org](http://www.unisdr.org)
38. Valdés Valdés, O.; Lorenzo Ruiz, A.; Amador Lorenzo, E.L.; Cols. (2008): A prepararnos y protegernos: medio ambiente y desastres". Manual 3. Editado por Ministerio de Educación, Ministerio de Salud Pública, Ministerio de la Agricultura de Cuba. La Habana. Impreso por Molinos Trade.
39. Valero Álamo, S. (2002): Psicología en las Emergencias y los Desastres. Editorial San Marcos, Perú.

*Луньов В.Є.*

## **Юридичне мислення в контексті психологічної безпеки працівників оперативного розшуку**

Психологічна безпека працівників органів внутрішніх справ взагалі, та оперативного розшуку зокрема, є актуальною, та водночас маловивченою проблемою.

Безпека особового складу органів внутрішніх справ та складові юридичного мислення аналізуються Л.І. Нетражицьким. Професійне юридичне мислення вивчалось В.М. Сирих, С.І. Вільнянським, А.Ф. Черданцевою, В.Е. Жеребкиною, А.А. Старченко, в контексті логічних операцій юридичного мислення. Соціально-психологічні проблеми юридичного мислення розкрито в дослідженнях В.В. Лазарева [1, 2, 5].

Поняття психологічної безпеки ми розглядаємо в контексті виникнення та закріплення негативних психологічних наслідків для психічної діяльності індивіда, що може мати прояви в паталогізованих патернах поведінки, посттравматичних стресових розладах, емоційній нестійкості, нервово-психічній напруженості, неконтрольованій агресивності, тощо.

Прийнята Міністерством внутрішніх справ Концепція психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ визначає такі

стресогенні та віктимогенні чинники діяльності працівників органів внутрішніх справ:

- ризик для життя і здоров'я;
- дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень;
- постійно існуюча протидія з боку правопорушників і злочинців;
- загроза помсти працівникові та членам його сім'ї з боку злочинців за його професійні дії;
- необхідність застосування табельної вогнепальної зброї;
- висока ціна можливих помилок;
- усвідомлення великої відповідальності, включаючи кримінальну, за результати й наслідки роботи;
- велике психологічне та фізичне навантаження;
- конфліктні ситуації в процесі службової діяльності;
- інтенсивні дії несприятливих факторів навколишнього середовища.

Серед значної кількості факторів, що зумовлюють фізичну та психологічну безпеку працівників оперативного розшуку та сприяють виконанню його функціональних обов'язків, в науковій літературі виділяються наступні індивідуально-психологічних якості, властивості та вміння:

- спроможність вирішувати професійні завдання в ситуаціях, пов'язаних із високим ступенем ризику та підвищеною для життя здоров'я;
- психологічна та фізична готовність до зустрічі із силовою протидією злочинних елементів;
- високий рівень відповідальності за власні дії (відсутність права на помилки);
- спроможність до інтенсивної міжособистісної комунікації з асоціальними та кримінально орієнтованими особами;
- висока психофізіологічна витривалість, пов'язана з відсутністю фіксованого робочого часу;
- спроможність витримувати довготривалі емоційні напруження, стани тривоги, почуття страху, невідомості, неможливості поділитися власними сумнівами з близькими;
- постійна інтелектуальна активність (аналіз інформації, що безперервно змінюється, втримання в пам'яті великої кількості фактів, прийняття рішення в умовах дефіциту часу);
- спроможність до ролевого перевтілення, вміння видавати себе за інших людей, розігрувати ролі різноманітних соціальних і професійних типів;
- мовна вправність, уміння швидко і зрозуміло пояснити критичну ситуацію іншому, приховуючи при цьому дійсні наміри;
- високий рівень самостійності, сміливості, персональної активності й схильності до розумного ризику [2].

Як стає зрозумілим з вище визначеного, співробітнику оперативного розшуку необхідно мати достатньо розвинені пізнавальні, емоційні та вольові здібності.

На нашу думку психологічна безпека працівника оперативного розшуку є складним феноменом, який безпосередньо забезпечує можливість оцінювання потенційної загрози, пошук адекватних засобів реагування та попередження негативних явищ. Все це безумовно потребує достатньо розвинених навичок мислення.

Разом з тим, психологічна безпека стає результатом наявності таких компонентів юридичного мислення як:

- усвідомлення проблеми;
- пошук способів розв'язання проблеми;
- вибір оптимального рішення;
- прогнозування впливу можливих варіантів вирішення проблеми;
- втілення обраного;
- перевірка та аналіз рішення.

В юридичній та психологічній науках виділено наступні особливості професійного мислення працівника кримінального розшуку:

1. Творчість — здібність до самостійної постановки завдань і знаходження способів їх рішення.

2. Гнучкість — уміння змінювати свою діяльність і змінювати ухвалені рішення відповідно до нової інформації, здатність піти від шаблонних рішень.

3. Сприйнятливість — так звана «чуйність на випадок».

4. Полінаправленість — уміння оцінювати широкий круг питань і фактів з використанням граничної великої кількості знань з минулого досвіду. Здібність до одночасного висунення декількох задумів рішення.

5. Критичність — співвідношення задумів рішень з об'єктивними умовами завдання, обґрунтованість, аргументованість задумів, що виділяються як переважні.

6. Вибірковість — уміння знайти в умовах завдання найбільш істотне, відрізнити головні зв'язки і закономірності від неістотних, другорядних.

7. Оперативність — уміння вирішувати завдання в найкоротший час, швидко орієнтуватися в умовах завдання.

8. Проникливість — уміння розібратися в рушійних мотивах поведінки людей, здатність розуміти і передбачати їх вчинки [3].

Таким чином, мислення оперативного працівника це творче мислення, що має суто практичну спрямованість на вирішення конкретних завдань боротьби із злочинністю. Враховуючи складність, багатоплановість, різноманітність завдань, що вирішуються працівником ОРД, можна з повною підставою віднести його пізнавальну діяльність до розряду творчих.

Юридичне мислення полягає у вмінні адекватно оперувати правовими поняттями, розумінні сутності правових явищ та правозначимих ситуацій. Визначати елементи конструювати та відтворювати правозначущі ситуації в умовах відсутності необхідної інформації, застосуванні практичних навичок побудови гіпотез, та шляхів їх доведення [4].

Отже, ми можемо припустити, що прогностична, попереджувальна та оперативна функції юридичного мислення можуть знижувати загальний

рівень віктимності в ризиконебезпечній діяльності оперативних співробітників.

### **Література.**

1. Асямов С.В. Профессионально-психологический тренинг сотрудников органов внутренних дел: Учебное пособие / Асямов С.В., Пулатов Ю.С. – Ташкент: Академия МВД Республики Узбекистан, 2000. – 141 с.
2. Овчинников А.И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ / Овчинников А.И. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – 344 с.
3. Овчинников А.И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / Овчинников А.И. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2002.
4. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / Ратинов А.Р. – М., 1967.
5. Столяренко А.М. Психологическая подготовка сотрудников органов внутренних дел / Столяренко А.М. – М., 1987.

*Молдавчук В.С.*

### **Удосконалення психологічного супроводу службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України**

Сучасне розуміння безпеки суспільства виносить на передові позиції завдання посилення професійного потенціалу особового складу силових структур України до діяльності у екстремальних умовах. Перевагою наукових досліджень проблем психологічної безпеки особистості є відповіддю сучасного суспільства на загрози національної безпеки та нарощування умінь вчасно і раціонально реагувати на світові небезпеки. 29 жовтня 2009 року нами прийнято участь у Другій Всеармійській науково-практичній конференції у Національному університеті Збройних Сил України, де розглядалися „Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах”. 30 жовтня 2009 року відбулася науково-практична конференція Академії управління МВС, де розглядалися актуальні питання управління органами внутрішніх справ в сучасних умовах, і пріоритетним напрямком конференції пройшло обговорення питань щодо ролі психологічної складової у забезпеченні громадської безпеки суспільства.

Служба у внутрішніх військах навіть у мирний час носить бойовий характер та пов'язана з великими психологічними навантаженнями на особовий склад з'єднань та частин військ. Військовослужбовцям постійно приходиться стикатися з фактами протиправної, а іноді й злочинної діяльності, перебувати в умовах підвищеного ризику для життя та особистого здоров'я.

Протистояти протиправним діям, якісно виконувати службово-бойові завдання спроможні тільки військовослужбовці, які мають стійкі навички службово-бойової діяльності, володіють високими морально-психологічними якостями. Проте, якість призовного контингенту з кожним роком має тенденції до погіршення. Дослідження, які проводяться офіцерами-психологами внутрішніх військ, показують, що в середньому 23-25% військовослужбовців

молодого поповнення мають ознаки нервово-психічної нестійкості, 15-20% молодих солдат виховувались в неповних сім'ях або родичами, 3-5% молодих солдат мають досвід неодноразового вживання наркотичних та збуджуючих речовин, а 62% – алкогольних напоїв.

Підвищені фізичні й психологічні навантаження на особовий склад внутрішніх військ, висока відповідальність за успішне виконання поставлених завдань, ризики захворювання туберкульозом, ВІЛ/СНІДом призводять до психологічного та фізіологічного виснаження військовослужбовців. Виникає висока ймовірність професійної деформації та схильності до асоціальної поведінки (пияцтва, ігрової залежності, зловживання лікарськими препаратами, тощо), що може спонукати до загострення психосоматичних розладів (шлункових захворювань, серцевих нападів, гіпертонії та ін.). Психологічна підготовка особового складу до діяльності в екстремальних умовах обумовлює удосконалення самої системи психологічної роботи, нарощування її ефективності, а також вона повинна відповідати сучасним реаліям суспільства щодо здійснення оптимального психологічного впливу на весь особовий склад.

З метою якісного забезпечення психологічного супроводу службової діяльності, удосконалення та оптимізації системи психологічної підготовки військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань у внутрішніх військах заснована психологічна служба в складі органів виховної роботи та створений відповідний штат офіцерів-психологів. В управліннях територіальних командувань, навчальних закладах та з'єднаннях створені групи психологічної роботи, у яких передбачені посади старших офіцерів-психологів та офіцерів-психологів. У кожному полку та окремому батальйоні введені посади офіцерів-психологів.

Пріоритетним напрямком психологічної роботи у внутрішніх військах є формування психологічної готовності військовослужбовців для успішного виконання службово-бойових завдань за будь-яких умов обстановки, збереження їх боєздатності та професійно-важливих якостей впродовж усього періоду проходження військової служби.

Для ефективної психологічної підготовки особового складу до виконання службово-бойових завдань у внутрішніх військах активно створюється відповідна матеріальна база. На даний час у військах офіцерам психологам виділені окремі службові кабінети, обладнані автоматизовані робочі місця, створено 27 сучасних кімнат психологічного розвантаження. Ці кімнати відповідають всім вимогам та використовуються в цілях психологічної підготовки особового складу до несення вартової служби, надання психологічної допомоги військовослужбовцям, віднесеним до групи посиленої психологічної уваги та військовослужбовцям, яким визначено службу без зброї, психологічного розвантаження військовослужбовців після несення бойової служби, зняття стресів, після перебування в екстремальних ситуаціях, формування у особового складу відповідних професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, поліпшення настрою, аутогенного тренування, корекції асоціальної поведінки.

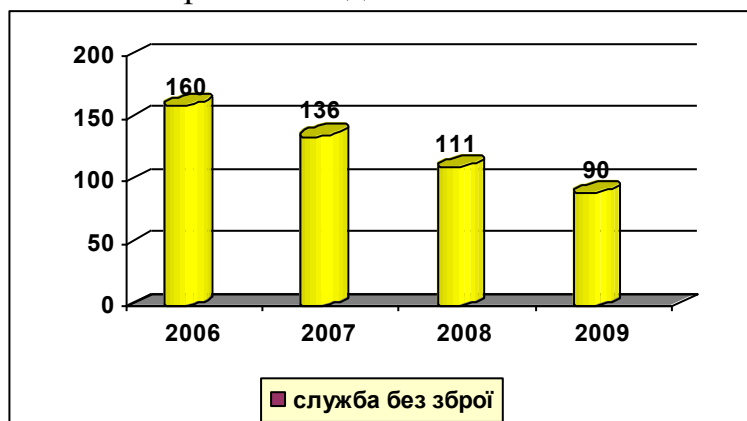
Впроваджуючи у практичну діяльність військового управління сучасних технологій психологічної роботи, наукового супроводження виконання службово-бойових завдань, на базі науково-дослідної лабораторії Академії внутрішніх військ створений та активно діє сектор „З проблем психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ”.

Спільними зусиллями сектору та офіцерів-психологів внутрішніх військ успішно вирішуються завдання щодо формування у особового складу психологічної готовності до виконання завдань, які покладені державою на внутрішні війська.

Завдяки втіленню наукових розробок в службово-бойову діяльність та проведеній роботі суттєво покращився професійно-психологічний відбір кандидатів для проходження служби у внутрішніх військах. Зменшилась кількість військовослужбовців строкової служби, які призивались з різними психологічними вадами.

Аналіз ефективності професійно-психологічного відбору свідчить, що у 2006 році до групи посиленої психологічної уваги відносилось 8,9% призованих на службу від їх загальної кількості; у 2007 році – 8,3%; у – 2008 році 5,86%. За результатами психологічного вивчення призову І-2009 – 5,82%.

Спостерігається динаміка зменшення осіб, яким призначено службу без зброї.



У 2006 році службу без зброї було призначено 160 військовослужбовцям, у 2007 – 136 військовослужбовцям, у 2008 – 111 військовослужбовцям, у 2009 – 90 військовослужбовцям строкової служби. Це є свідченням того, що існуюча система професійного

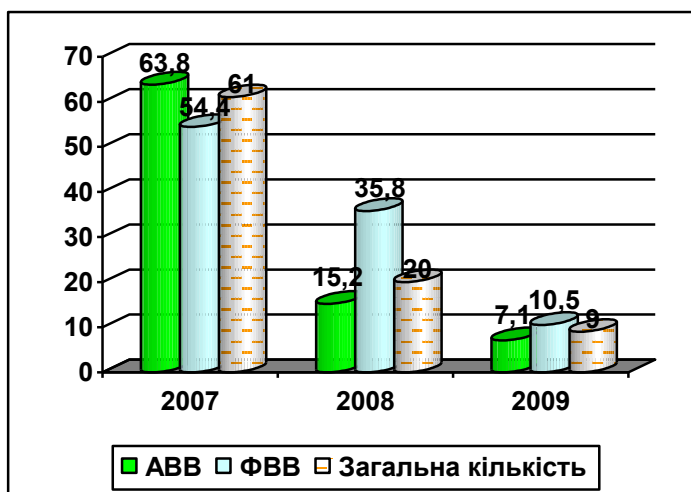
психологічного відбору у внутрішні війська за кількісними та якісними показниками має тенденцію до покращення. І це є результатом, насамперед, кропіткої роботи науковців спільно з офіцерами психологами та виховних структур військ.

На сьогоднішній день укомплектування штатних посад психологічної служби внутрішніх військ професійними психологами, складає 56%. І нестача професійних знань хоч і покривається частково досвідом роботи з особовим складом та, все ж таки, дана обставина уповільнює процес надання кваліфікованої психологічної допомоги військовослужбовцям, ставлячи під сумнів ефективність та професійність її проведення.

Зазначеній проблемі знайдені шляхи вирішення. І на даний час на факультеті внутрішніх військ Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби КНУВС ми здійснюємо підготовку фахових офіцерів-психологів. На разі проходять навчання три групи

(І-го, ІІ-го та ІІІ-го курсів), які налічують 54 курсанти за профілем підготовки „психологія”.

Другою проблемою удосконалення психологічної роботи у внутрішніх військах є допущення дефектів професійної підготовки офіцерських кадрів, які криються у психологічній роботі щодо формування позитивної мотивації курсантів навчальних закладів внутрішніх військ до військової служби. Недоліки у формуванні мотивації курсантів навчальних закладів внутрішніх



військ до військової служби створюють тимчасову налаштованість їх на проходження служби у військах. Перші негаразди чи проблеми соціального, побутового характеру підштовхували їх до звільнення з лав внутрішніх військ або переведу до інших силових структур держави. З посиленням психологічної роботи, уточненням пріоритетів її роботи за останні три роки кількість звільнення молодих офіцерів значно зменшилась з 60% у 2007 році до 9% у 2009 році від їх загальної кількості.

Третьою проблемою у психологічному забезпеченні діяльності внутрішніх військ є сучасні вимоги до професійно важливих якостей призовного контингенту. Вимоги щодо психологічних властивостей військовослужбовців внутрішніх військ за останні роки значно зросли, а психологічні та психофізіологічні якості кандидатів на військову службу мають тенденцію до погіршення. Так, тільки серед кандидатів на військову службу за контрактом у близько 18% психологічні властивості не відповідають наявним вимогам; 5,6% кандидатів обирають військову службу за відсутності інших можливостей для самореалізації; 2,3% влаштовуються на службу у внутрішні війська з метою отримання високих заробітків, яких у внутрішніх військах немає. У подальшому, внаслідок невідповідності професійно важливих якостей і психологічних властивостей до умов службово-бойової діяльності у 30% військовослужбовців військової служби за контрактом контракт припинявся передчасно, а у 50% військовослужбовців цієї категорії контракт не продовжувався на наступний термін.

Розглядаючи перспективи розвитку системи психологічної роботи у внутрішніх військах, її удосконалення і оптимізації, розроблення сучасних заходів психологічної підготовки військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань у ризиконебезпечних умовах, на нашу думку, необхідно:

- продовжувати роботу над удосконаленням психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовцями внутрішніх військ МВС України, вдосконаленням її нормативно-правової бази та матеріально-технічного забезпечення;



- нарощувати ефективність психологічної роботи щодо формування психологічної готовності особового складу до діяльності в екстремальних ситуаціях та при ускладненні умов виконання службово-бойових завдань,

- здійснювати реалізацію наукових досліджень у практичну діяльність з питань психологічного супроводу військовослужбовців, нарощувати ефективність реально працюючої системи психопрофілактичної та психогігієнічної роботи у військах;

- підняти якість професійної психологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів як майбутніх офіцерів на такий рівень, який буде забезпечувати повну професійну придатність та збереження професійно-важливих якостей військовослужбовців внутрішніх військ у процесі проходження військової служби, формувати позитивну мотивацію до їхньої професійної діяльності;

- здійснювати моніторинг соціально-психологічних процесів у військових колективах внутрішніх військ, систематично вивчати морально-психологічний клімат у підрозділах та надавати методичну і практичну допомогу у вирішенні виявлених проблем.

Вирішення означених задач надасть можливості нарощування ефективності психологічного супроводу службово-бойової діяльності, активно та результативно сприятиме командирам і штабам у справі формування у воїнів нервово-психологічної стійкості, високих громадських, патріотичних і морально-бойових якостей особового складу, зміцнення колективних військово-службових відносин та, в цілому, сприятиме загальному удосконаленню психологічної підготовки особового складу внутрішніх військ до успішного виконання службово-бойових завдань за призначенням.

Здійснюючи аналіз стану психологічної роботи, прошу врахувати визначені проблемні питання та завдання передбачені діючою нормативно-правовою базою діяльності внутрішніх військ з метою надання організації та здійснення психологічного супроводу службово-бойової діяльності практичної спрямованості, орієнтованої на успішне вирішення наявних службово-бойових завдань. Тоді сьогоднішній захід, міжнародна науково-практична конференція, плідний обмін думками та досвідом колег з силових відомств інших держав, наукового та науково-педагогічного складу навчальних закладів, наукових установ, буде сприяти позитивним змінам у психологічній роботі та виведенню психологічної роботи у внутрішніх військах на новий якісний рівень.

*Неудахин Г.В., Дежурный Л.И., Лысенко К.И., Чурсин А.А.*

### **Оказание первой психологической помощи в экстремальных ситуациях**

При развитии любой экстремальной ситуации (дорожно-транспортное происшествие, взрыв, разбойное нападение) ее участники и очевидцы, как правило, испытывают значительные психоэмоциональные перегрузки. Эти

перегрузки значительно возрастают, если в ходе экстремальной ситуации появляются пострадавшие и возникает необходимость в оказании первой помощи. При этом лица, оказывающие первую помощь, находятся в наиболее сложной ситуации, поскольку им необходимо осуществить ряд мероприятий, направленных на устранение опасности для жизни раненых. Психоэмоциональное перенапряжение, стресс могут крайне негативно влиять на состояние человека и, в результате, снижать эффективность оказания помощи. В частности, психологический статус оказывающего помощь может ухудшиться в результате следующего:

1. Дефицит времени. В большинстве экстремальных ситуаций, когда пострадавший находится в тяжелом состоянии, требуются не только быстрые и правильные действия по оказанию первой помощи, но и оперативное реагирование на изменение его самочувствия. Необходимость быстрого принятия адекватных решений крайне негативно влияет на человека, зачастую вызывая у него срыв психологических адаптационных возможностей.

2. Боязнь неправильных действий. Человек, оказывающий первую помощь, может опасаться причинения вреда пострадавшему своими неверными и несвоевременными манипуляциями, и ухудшения вследствие этого его состояния. В результате участник оказания помощи может даже отказаться от всех необходимых действий, что в свою очередь повысит риск неблагоприятного исхода.

3. Влияние личности пострадавшего. В ходе происшествия могут пострадать люди, с которыми очевидец может находиться в родственных или дружественных связях. Соответственно, при оказании первой помощи таким пострадавшим, риск развития психоэмоционального стресса у участника оказания помощи значительно возрастает. Помимо этого, в случаях большого количества пострадавших иногда приходится начинать оказание помощи с незнакомых лиц с более тяжелыми травмами, временно оставляя пострадавших родственников и друзей, что также приводит к дополнительному стрессогенному воздействию на оказывающего помощь.

4. Чувство ответственности и долга с одной стороны повышает мотивацию к оказанию первой помощи. С другой стороны, оно может вызывать дополнительные переживания у участника оказания помощи, приводя к ухудшению его самочувствия.

После разрешения экстремальной ситуации у большинства участников оказания первой помощи могут сохраняться остаточные явления психоэмоционального стресса. Крайне тяжело переносится гибель пострадавших, особенно, во время оказания помощи. Довольно часто человек, оказывавший первую помощь, переживает по поводу своих действий, считая их неверными или неполными. Иногда может развиваться так называемая «зацикленность» на ситуации, когда участник оказания помощи вновь и вновь мысленно возвращается к обстоятельствам происшествия, вспоминая, как это происходило. В результате этого, в ряде случаев развиваются как психические, так и соматические заболевания.

Для того чтобы справиться с вышеописанными проблемами, следует использовать следующее:

1. Во время обучения правилам и навыкам оказания первой помощи следует отдавать предпочтение четким алгоритмам действия на месте происшествия. Владение алгоритмами оказания помощи позволяет очевидцу происшествия за ограниченное время организовать свои действия и своевременно реагировать на изменяющиеся условия оказания помощи.

2. Также при такой подготовке, используя современные педагогические технологии, следует добиваться доведения степени владения практическими навыками до автоматизма для достижения максимальной эффективности действий на месте происшествия.

3. Участник оказания первой помощи должен четко осознавать необходимость выполнения определенных действий, поскольку бездействие и отказ от оказания первой помощи тяжелому пострадавшему практически всегда приведет к значительному ухудшению его состояния, а, возможно, и к смерти. В то же время даже простейшие манипуляции могут повысить шанс пострадавшего на выживание. Кроме этого, приняв решение о выполнении какого-либо действия, направленного на оказание первой помощи, ее участник должен осуществить его полностью, после чего перейти к следующим мероприятиям. Это позволит избежать растерянности у оказывающего помощь и мобилизует его.

4. После оказания первой помощи, особенно в случаях, если пострадавший погиб, следует разобрать эту ситуацию с человеком, ее оказывавшим. Иногда возможно решение ситуационной задачи, аналогичной происшествию, с выполнением практических действий с использованием необходимого оборудования (манекены-тренажеры, имитаторы повреждения) и оснащения, которое имелось у участника оказания помощи на момент происшествия. В любом случае следует убедить очевидца в полноте и правильности его действий.

5. В тяжелых случаях следует настоятельно рекомендовать участнику оказания первой помощи прохождение полноценного курса психологической реабилитации.

Помимо вышесказанного, участнику оказания первой помощи не следует забывать, что пострадавший также находится под действием мощных стрессорных факторов, наличие которых вызывает в его организме не только серьезные психические изменения, но и значительные физиологические сдвиги, которые могут ухудшать его самочувствие и состояние. Самые значимые негативные факторы следующие:

- Болевые ощущения. Вызывают утяжеление состояния пострадавшего, в том числе и за счет развития соматических нарушений, в частности болевого или травматического шока.

- Страх смерти, обезображивания, утраты конечностей, потери трудоспособности.

- Опасения пострадавшего относительно неграмотности человека, оказывающего помощь, неправильности его действий. В ряде случаев пострадавшие могут пытаться руководить действиями участника оказания помощи или даже отказываться от нее.

- Страх за пострадавших близких (если в случае происшествия утрачен визуальный или другой контакт с ними).

- Ощущение брошенности, возникающее в случаях, когда пострадавших много, а участников оказания первой помощи мало. В таких ситуациях помощь может оказываться вначале более тяжелопострадавшим, в то время как остальные участники происшествия могут опасаться того, что им помощь не будет оказана.

В связи с этим участнику оказания первой помощи следует помнить о том, что ему надо стараться поддерживать вербальный и тактильный контакт с пострадавшим. Обязательно следует сообщить ему о своей квалификации, о пройденных курсах подготовки по первой помощи. В процессе оказания помощи надо информировать пострадавшего, находящегося в сознании, обо всех своих манипуляциях, получая разрешение на их выполнение. В то же время не следует идти на поводу у пострадавшего, используя его рекомендации по оказанию помощи в качестве руководства к действию, поскольку он может быть некомпетентен и неверно оценивать свое состояние. Во время общения можно попробовать выяснить страхи пострадавшего и постараться устранить их.

Используя подобные простейшие приемы и принципы, можно эффективно оказать первую помощь пострадавшим и избежать развития психологических проблем у участников ее оказания.

*Осьодло В.І.*

### **Роль і місце психолога у військово-професійній діяльності**

Розвиток Збройних Сил висуває серйозні вимоги до їх психологічного забезпечення. Життєдіяльність військовослужбовця здійснюється в екстремальних умовах військової служби, тим самим ставлячи його постійно в ситуації вибору, випробування на міцність духовних і фізичних сил. Конструктивне вирішення вибору на користь розвитку особистості військового професіонала покликана забезпечити військова психологія.

З іншого боку, психологічний аналіз війни, бою дозволяє правильно обґрунтувати шляхи вдосконалення бойової, гуманітарної, психологічної підготовки, несення бойового чергування, вартової служби і бойового чергування оскільки необхідним учасником, суб'єктом будь-яких подій тут є людина. Військова наука нерозривно приречена на співпрацю з військовою психологією. Таким чином, важливість військової психології продиктовано:

1. Необхідністю вдосконалення військово-професійного розвитку військовослужбовців і обґрунтування ефективних шляхів розвитку Збройних Сил. Військова психологія спирається на образ людини-діяча, суб'єкта військової діяльності у мирний і воєнний час;

2. Потребою людини у війську постійно вирішувати особисті проблеми, реалізовувати себе, шукати і знаходити сенс свого буття, будувати свою сім'ю, виховувати дітей. У вирішенні цих проблем військова психологія спирається на образ "людини, що потребує".

Стратегічний шлях розвитку військової психології у теперішній час полягає в забезпеченні конструктивного вирішення об'єктивної суперечності між "людиною-діячем" і "людини, що потребує", "людиною-цінністю" і "людиною-засобом" на користь людської особистості – захисника Батьківщини.

Для того, щоб відповідати рівню поставлених завдань військова психологія сама "повинна змінитися", переглянути свою методологію, світоглядні позиції, теоретичну концепцію, методи і технології, що використовуються.

Коло обов'язків військового психолога є дуже широким. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців і цивільного персоналу, соціально-психологічних процесів у військових колективах, розробка рекомендацій посадовцям, психологічний супровід військовослужбовців, зарахованих в групу динамічного спостереження, психопрофілактика суїцидальних дій військовослужбовців, аналіз мікрогруп і розробка рекомендацій по комплектуванню бойових розрахунків, чергових змін, варт і добового наряду, надання психологічної допомоги військовослужбовцям і членам їх сімей, перевірка морально-ділових якостей і визначення ступеню нервово-психічної стійкості, відбір військовослужбовців за призовом і за контрактом, навчання офіцерів, прапорщиків і молодших командирів основам психології та педагогіки.

Дуже часто військові психологи займаються проблемами адаптації молодого поповнення. Приходять вчорашні діти, часто не готові до дорослого життя, - сумують за домівкою, не можуть ужитися в колективі, не знаходять спільної мови з товаришами по службі. І необхідно за короткий час їх вивчити, розробити рекомендації, допомогти адаптуватися. Бувають дуже важкі солдати, з низькими моральними якостями, з низьким рівнем військової дисципліни. Але не можна піддаватися емоціям, висловлювати своє особисте (негативне) відношення. І не можна забувати, що хоча тут в період служби цей військовослужбовець доставляє багато турбот і проблем своїм командирам і товаришам по службі, нерідко викликаючи у них негативне відношення, для своїх батьків він є найдорожчою людиною, і вони щодня думають про нього і чекають на його повернення. Правило психолога: люди не діляться на хороших і поганих. Вони є різними. Це люди, у яких є проблеми. Коли надаєш допомогу людині, не можна дивитися на нього, маючи як мірило стан військової дисципліни і відношення до служби. А як не просто офіцерові бути неупередженим і, працюючи з людиною, не давати оцінку її вчинкам з позиції Дисциплінарного статуту. Завжди слід пам'ятати, що якщо людина прийшла до

психолога за допомогою, значить, у неї не та проблема, яка може бути вирішена на стройовому плацу.

Робота військового психолога спрямована також на підвищення ефективності діяльності військовослужбовців, підтримку їх психологічної стійкості і морально-психологічного стану. Тут до основних обов'язків психолога підрозділу (частини) можна віднести:

- знання психологічних якостей військовослужбовців;
- вивчення соціально-психологічних процесів в підрозділі (частини);
- розробка пропозицій по зміцненню військової дисципліни і профілактиці правопорушень;
- організація і проведення психологічної роботи по підтримці бойової і мобілізаційної готовності;
- надання психологічної допомоги військовослужбовцем з ознаками нервово-психічної нестійкості;
- проведення заходів щодо психологічної адаптації військовослужбовців до умов військової служби;
- участь в професійному психологічному відборі особового складу підрозділу (частини);
- організація психологічної допомоги військовослужбовцям і членам їх сімей;
- організація взаємодії з медичною службою підрозділу (частини);
- методичне забезпечення занять по психолого-педагогічній підготовці з офіцерами, прапорщиками, сержантами;
- проведення заходів щодо протидії негативному психологічному впливу на особовий склад;
- участь в розвитку матеріально-технічної бази психологічної роботи;
- інформування про заходи, що проводять посадові особи вищих органів управління.

Для вирішення цих різноманітних завдань фахівець повинен зібрати інформацію про психічний стан і індивідуально-особистісні якості кожного окремого військовослужбовця, уміти визначати їх професійні якості з метою уточнення військової спеціалізації. Ця інформація передається психологом командиром підрозділу (командирам підрозділів – у частині).

Психолог досліджує і соціальні процеси в підрозділі (підрозділах частини), враховує ситуацію, що склалася, розробляє пропозиції, заходи щодо організації психологічної допомоги.

Обмін інформацією та її розповсюдження не повинні використовуватися на шкоду військовослужбовцям, членам їх сімей, цивільному персоналу і відбувається в основному у взаємодії психолога із заступником командира частини з виховної та соціально-психологічної роботи, а також з усіма командирами і начальниками (також з усіма іншими органами виховної та соціально-психологічної роботи).

Експертні процедури по аналізу вчинків військовослужбовця здійснюються при сумісній участі всіх органів виховної і соціально-психологічної роботи.

Розглянемо способи, за допомогою яких військовий психолог вирішує свої професійні задачі.

Психолог вивчає види праці військовослужбовців, ситуації їх службового і побутового життя, спостерігає за поведінкою військовослужбовців, проводить тестування, анкетування особового складу, спілкується з ними. Зібрана інформація піддається аналізу. Психолог сам виокремлює проблеми, намічає способи їх вирішення, розробляє пропозиції по наданню психологічної допомоги. Психолог планує і проводить заходи щодо професійного психологічного відбору особового складу. У разі потреби йому доводиться організовувати "Центри психологічного розвантаження", проводити консультації. Особлива форма діяльності – виступи перед офіцерами, прапорщиками і сержантами з лекціями, міні-тренінгами, оперативною інформацією. Далі розглянемо, що він повинен знати, уміти, які індивідуально-особові якості можуть сприяти успіху в його праці. Психолог повинен володіти і письмовою мовою, бо йому доводиться подавати рапорти вищим посадовцям, писати звіти про виконану роботу. Як професіонал військовий психолог повинен орієнтуватися в науково-психологічній літературі, в методиках і процедурах обстеження. Як військовослужбовець, він повинен володіти спеціальними військовими знаннями, передбаченими підготовкою за фахом. Окрім цього, психолог частини (підрозділу) повинен володіти сучасними інформаційними технологіями (Інтернет, текстові і обчислювальні комп'ютерні програми). Для проведення індивідуальних консультацій, публічних виступів, роботи з малими групами військовому психологові важливо володіти ораторськими здібностями, організаторськими і педагогічними вміннями, прийомами психологічної дії.

Робота військового психолога припускає часту зміну видів і об'єктів діяльності. Темп роботи – високий, доводиться заповнювати багато документів в умовах дефіциту часу, при цьому потрібна висока концентрація уваги, щоб не допустити помилок. Робота вимагає довготривалого зберігання інформації у великих об'ємах. Оперативне відтворення інформації стосується вузького кола питань. Діяльність психолога часто припускає вольову регуляцію емоційного стану. Оскільки в даний час рівень психологічних знань населення в цілому не достатньо високий, у психолога можуть виникати суперечності, факти нерозуміння його з боку керівництва, він повинен уміти "зробити себе зрозумілим", прийнятним, повинен уміти протистояти нерозумінню і протидії з боку інших людей. Хоча праця психолога у формальному відношенні є недостатньо чітко регламентованою та обов'язково узгодженою з керівництвом, завдання, що він виконує, можуть бути унікальними, не стандартизованими. Помилки психолога при виконанні своїх обов'язків проявляються не відразу, але наслідки можуть бути згубними для всього особового складу.

Як пріоритетні напрями роботи військового психолога можна також назвати: проведення цілеспрямованих досліджень по науково-методичному забезпеченню психологічної роботи, розробці рекомендацій по попередженню самогубств, недопущенню до зброї осіб, схильних до нервово-психічних зривів

при незначних фізичних і психічних навантаженнях, підвищення рівня професійної підготовки більшості військових психологів, усунення формалізму при проведенні заходів психологічної допомоги і реабілітації військовослужбовців, що брали участь в бойових діях або миротворчих акціях, нарощуванню матеріально-технічної бази психологічної роботи, обладнанню кімнат психологічного розвантаження, їх технічному оснащенню на рівні вимог, що висувуються до психореабілітаційної роботи в сучасних умовах.

Головну увагу в повсякденній практичній діяльності військових психологів треба зосередити на вдосконаленні і розвитку системи психологічного забезпечення завдань бойової і мобілізаційної готовності що вирішуються військами (силами), миротворчих операцій, несення бойового чергування, вартової служби, зміцнення правопорядку і військової дисципліни, попередження загибелі особового складу внаслідок суїцидальних подій. Психологічну роботу проводити безпосередньо в ротах (батареях), з конкретною людиною.

Вважа за доцільне висловити думку, що майбутнє військової психології лежить в розробці техніки і інструментарію з психологічного обстеження військовослужбовців, розробці форм, методів і способів зміцнення їх морально-психологічного стану, ведення комунікативних процесів з панікерами, боягузами і дезертирами, проведення психореабілітаційних заходів з військовослужбовцями, що мають ознаки посттравматичного стресового розладу.

Для того, щоб підвищити роль і вагомість наказів і розпоряджень, що приймаються, доцільно ввести їх психологічну експертизу, яку слід розуміти не як своєрідну цензуру, а як захід, який сприяє недопущенню можливих помилок при прийнятті рішень, що мають певні психологічні наслідки, зменшенню їх негативного впливу на морально-психологічний стан військовослужбовців і членів їх сімей.

### **Література.**

1. Біла книга 2007: оборонна політика України. – К.: М-во оборони України, 2008. – 119 с.
2. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України: Затверджено Указом Президента України від 4 вересня 1998 року. – № 981/98.
3. Концепція морально-психологічного забезпечення, підготовки та проведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України. – К. : М-во оборони України, 1999. – 10 с.
4. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил) у сучасних умовах / Алещенко В.І. // Зб. наук. праць.- К.: КВГІ, 1999.- №2(9). - С. 3-11
5. Осьодло В.І. Психологічна робота у військах (силах): Навчальний посібник / Осьодло В.І., Криворучко П.П. – К.:ВГІ НАОУ, 2002. – 96 с.



## **Система психологічної безпеки особового складу як предмет і мета психологічного забезпечення службово-бойової діяльності**

На сьогоднішній день проблема психологічної безпеки особистості набула вагомого та актуального звучання. Цьому в значній мірі сприяє динаміка неухильного зростання шкідливостей та загроз психічному здоров'ю людини.

Аналіз проблеми підтримання психологічної безпеки особового складу силових структур дозволив встановити наявність значної кількості об'єктивних та суб'єктивних факторів негативного впливу на стан психічного здоров'я військовослужбовців. Погіршення соціально-економічної ситуації в суспільстві, зниження рівня життя населення, багаточисленні стресогенні ситуації, конфлікти, економічне неблагополуччя, незбалансоване харчування і т.д. накладаючись на значні фізичні та психічні навантаження та професійні шкідливості військової служби у своїй сукупності впливають на зниження особистісного порогу спротиву людини. А це, в свою чергу, підвищує вірогідність психоемоційного перенапруження, перевтомлення, погіршення функцій організму і в кінцевому підсумку приводить до зриву психічної діяльності.

Ще більш вагомі передумови для формування психічної патології у військовослужбовців виникають при ускладненнях службово-бойової діяльності, коли мають місце загрози їх життю, здоров'ю, соціальному статусу, самооцінці.

У зв'язку з цим психологічне забезпечення службово-бойової діяльності набуває особливого значення, змістової складності та багатоплановості завдань. Це і психодіагностика функціональних станів військовослужбовців, оцінка й прогнозування їх динаміки, і адекватна та ефективна підтримка, збереження й відновлення їх працездатності, і моніторинг та корекція надійності діяльності особового складу на всіх етапах виконання завдань, і посилення психічної стійкості та психологічної готовності до подолання складностей та випробувань, і створення мотиваційної основи для рішучих та самовідданих дій, адже людина може переносити найтяжчі страждання лише у тому випадку, коли вона розуміє їх оправданість й значущість, відчуває свою захищеність і потрібність, знаходить увагу, повагу та моральну підтримку зі сторони оточуючих. Всі перелічені завдання за своєю спрямованістю мають на меті підвищення ефективності службово-бойової діяльності особового складу, але в своїй основі реалізуються через систему психологічної безпеки особистості військовослужбовця, яку формує виконання всіх означених завдань.

Проведені нами дослідження дозволяють визначити в системі психологічної безпеки особистості три складові: людина – діяльність – безпека діяльності.

Перша складова визначає здатність людини протистояти небезпеці. Вона включає в себе:

- біологічний компонент, як природну властивість саморегуляції, самозабезпечення, надлишкового резервування можливостей організму;
- психологічний компонент, як індивідуальні особливості психічних процесів та станів, що визначають реакцію людини на небезпеку;
- професійні якості та досвід, як компонент, що впливає на протидію небезпеці в праці через безпечне вирішення всіх завдань;
- соціальний компонент, як ступінь мотивації до безпеки праці.

Таким чином, рівень індивідуальної захищеності людини від небезпеки є наслідком дії складової системи саморегуляції, яка базується на динамічній структурі особистості.

Друга складова визначає не тільки процес діяльності, а й простір, в якому вона здійснюється і де людині може загрожувати небезпека.

В практиці особового складу внутрішніх військ друга складова включає і навколишнє соціальне оточення, і військову техніку та озброєння, і стрес-фактори, що супроводжують діяльність, і небезпеку та шкідливості які можуть виявитися джерелом психічної травми. При цьому висока ціна помилки в діяльності з підвищеною небезпекою зумовлює відповідний психологічний настрій, настанову й особисту відповідальність за безпечну працю.

Третя складова – безпека діяльності, яка спрямована на зниження рівня загальної небезпеки при виконанні службово-бойових завдань та сприяє підвищенню захищеності людини при їх здійсненні через організацію професійної діяльності військовослужбовців, розроблення і використання індивідуальних технічних та психологічних засобів захисту, організацію навчання виконанню правил безпеки, пропаганду й виконання умов безпеки діяльності.

На основі взаємодії усіх трьох складових (людина-діяльність-безпека діяльності) складається фактичний рівень психологічної безпеки особистості. Таким чином, визначена система психологічна безпеки особистості приводить до зменшення небезпек службово-бойової діяльності, сприяє підвищенню професійної майстерності військовослужбовця, мотивує його до виконання правил безпеки і оволодіння засобами захисту.

*Пеленейченко Л.М.*

### **Мовна поведінка як чинник психологічної безпеки суб'єктів правоохоронної діяльності**

Мова – могутній чинник життя і діяльності людини. Це не тільки засіб спілкування й вираження думок, а й засіб світосприйняття, самовираження, самореалізації і психологічного впливу на інших. Слово здатне спровокувати конфлікт, розпалити його чи нейтралізувати, усунути конфліктну ситуацію, воно може слугувати стимулом до ефективної діяльності, а може стати нездоланною перешкодою у виконанні фахових функцій. Велике значення мови

у розв'язанні повсякденних завдань зумовлює актуальність комплексу проблем, що стосуються ролі мови у створенні психологічної безпеки суб'єктів правоохоронної діяльності.

На тлі беззаперечного прийняття положення про значну роль мови у створенні психологічної атмосфери колективу звертає на себе увагу недостатність теоретичних праць, які б стосувалися конкретних сфер діяльності, зокрема правоохоронної. З огляду на викладений факт формулювалася мета цієї роботи – виявити мовні чинники психологічної безпеки суб'єктів правоохоронної діяльності.

Поставлена мета зумовила необхідність звернення до питань про види мовних чинників, які спрацьовують у повсякденній діяльності і в умовах конфлікту, в конфлікті, що вирішується без ускладнень діяльності, і в екстремальних ситуаціях.

У цій роботі мовні чинники було поділено на два типи в залежності від комплексу засобів, за допомогою яких вони здійснюють вплив: 1) мовні одиниці, що виражають агресивність і слугують у здійсненні особистісної агресії, 2) мовні стратегії і тактики учасників спілкування. До мовних індикаторів агресії віднесено групи слів зі специфічним прагматичним навантаженням: принизливі слова, лайливі слова, нецензурна лайка, «слова-ярлики», слова на позначення негативних рис людини, слова, що виражають емоційний стан суб'єкта впливу. Небезпека психологічної агресії полягає в тому, що вона може спричинити низку негативних наслідків: погіршення самопочуття людини і захворювання, помилки у виконанні поставлених завдань і навіть їх зрив, розчарування у роботі з подальшим звільненням, депресію з подальшими негативними наслідками і навіть суїцид.

Специфічну роль у порушенні умов психологічної безпеки відіграє нецензурна лайка. Її дія має двоїстий характер: відкритий і прихований. Відкритий характер є ідентичним описаному вище. Прихований не проявляється помітно відразу. Як і будь-який негативний фактор, нецензурна лайка порушує гармонійність комунікації і руйнує позитивний стан не тільки оточення, а й самої мовної особистості, що виступає як суб'єкт мовної діяльності. Шкідливий вплив нецензурної лайки зумовлений походженням слів відповідної групи.

Відомо, що нецензурні лайливі слова з'явилися переважно в епоху Петра 1, коли в Росії почали працювати іноземці, представники інших культур. Окремі елементи цих культур нав'язувались і росіянам, що вкрай дратувало, а часто й ображало росіян. Згадуючи в розмові про іноземця, люди називали його чи за іменем, чи за національністю, чи за зверненням, прийнятим в його культурі, і при цьому вкладали у відповідну назву всю свою ненависть. Поступово в мовленні відповідні назви дещо змінили звукову форму, слова зазнали семантичного, фонетичного, граматичного освоєння і стали уособлювати ненависть і всю гаму негативних почуттів. Ось чому всі нецензурні лайливі слова несуть за собою шлейф негативних асоціацій поколінь.

Слова, що виражають агресію, здійснюють значно більший вплив на особистість, ніж ті, що виражають позитивні наміри, і це теж має логічне пояснення. Позитив людина частіше сприймає як норму, навіть якщо цей позитив є похвалою, заохоченням. Коли людину хвалять, вона переживає приємні відчуття, можливо, деяку незручність, яка пояснюється сором'язливістю, але в глибині душі вона усвідомлює, що це винагорода за її позитивні вчинки, тобто вона цю похвалу заслужила. У разі мовної агресії людина переживає почуття образи, яке посилюється тим, що акт агресії сприймається як незаслужений. Навіть якщо людина винна в чомусь, вона не може оцінити себе критично і повною мірою визнати свою провину. Агресія, звернена до неї, завжди розцінюється як незаконна, що і спричиняє відповідні наслідки: або відсіч ворогу (і тоді створюється конфлікт, сварка), або дистанціювання від суб'єкта агресії, що призводить до комунікативних негараздів, порушення гармонійності спілкування і, як наслідок, порушення психологічної безпеки. Негативні емоції завжди переживають більш гостро. Цей факт добре відображений у народній мудрості: говорять, що ложка дьогтю псує бочку меду, але не навпаки!

Друга причина негативного впливу мовної агресії на психологічну безпеку особового складу військових формувань полягає в особливостях функцій слова, зокрема функції стимулу. Саме цю функцію використовують у маніпулятивних цілях особи, які хочуть нав'язати людині свою програму дій. Суб'єкт мовної агресії може й не ставити за мету маніпулювання свідомістю, але він його здійснює. Слово, яке виражає агресивність, може стимулювати до таких учинків: грубість у відповідь на грубість; застосування фізичної сили; озлобленість проти суб'єкта агресії, більш слабких людей або всього світу, яка спрацьовує неначе міна уповільненої дії; депресію з усіма негативними наслідками. Який саме вчинок стане відповіддю на агресію – залежить від особистості об'єкта агресії: чим психологічно слабкіший цей об'єкт, тим серйознішими можуть бути його вчинки.

Абсолютно недопустима мовна агресія в конфліктних та екстремальних ситуаціях. У таких ситуаціях парадигма слів, які стають носіями ідеї агресії, розширюється. До їх складу входять уже не тільки групи слів, згаданих вище, а й ті, що асоціативно пов'язані з негативними подіями. Не можна вживати слова, які навіюють думку про насилля, вбивство, смерть, безвихідний стан, не рекомендується заперечувати, забороняти тощо. Якщо в повсякденній діяльності мовні одиниці, що є індикаторами агресії, можуть призвести до тяжких наслідків, то в конфліктних та екстремальних ситуаціях вони можуть стати роковими, спровокувати непередбачувані події, трагедії.

Мовна стратегія інтерпретується як сукупність факторів, що забезпечують загальний тон спілкування, своєрідний загальний план мовної діяльності, а тактика – як конкретні способи реалізації цього плану. У сучасному цивілізованому світі позитивну оцінку отримали такі стратегії, як стратегія ввічливості та стратегія співробітництва (або кооперації). Стратегії протистояння і сварки розцінюються у сучасному світі як прояв моральної

слабкості і недостатності інтелекту. Отже, запорукою психологічної безпеки особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій є коректна професійна поведінка, що відповідає соціальним реаліям сучасності.

*Пилипенко В.П.*

### **Про деякі проблемні питання психологічного забезпечення під час виконання службово-бойових завдань**

Суспільство вимагає якісного покращення теоретичної та практичної підготовки спеціалістів, що діють в ризиконебезпечних умовах, в тому числі керівних (офіцерських) кадрів. Однак вирішення проблеми ускладнюється негативним впливом цілого ряду зовнішніх факторів, що позначається на загальному психологічному настрої фахівців усіх категорій. Останнім часом організація і самоорганізація людської діяльності частіше стала будуватися на підставі наукових знань. Шалено розвивається наукова організація праці, в тому рядку і наукова організація розумової праці, виникла нова наука – праксеологія (загальна теорія правильної діяльності, чи в буквальному перекладі хорошої роботи), частіше кажуть про наукову організацію відпочинку (досугу). Наука відпрацьовує все більше впевнені рекомендації про режим роботи та відпочинку, ґрунтованих на знаннях біоритму людського організму, аутотренінгу, гігієні фізичної і розумової діяльності. Все це допомагає (або допоможе в майбутньому) людям, спиратися на загальні знання про межі можливостей людського організму, грамотно та гармонійно визначати межі досягнутих людиною навантажень і способів уникнути трагічних зривів від перевантажень. Але і в майбутньому виникнуть якісь науки, які навчать людину самому головному – умінню бути щасливим і отримувати насолоду від праці. А саме це вміння визначати, що людина може і на які навантаження вона здатна.

Підготовка майбутніх фахівців психологічного забезпечення ризиконебезпечних професій здійснюється в умовах, коли майже повністю зруйнована система героїко-патріотичного виховання молоді. Зародки нової моралі, заснованої на владі грошей, все більше проникають до навчального середовища, викликають глибокі зрушення у світосприйнятті, життєвих орієнтирах молодих людей. Все це не може негативно не впливати на ставлення майбутніх фахівців до своєї професійної підготовки. Сподівання на швидке усунення зазначених недоліків є марними. Тому виникає необхідність у пошуках внутрішніх резервів підвищення ефективності навчання та розвитку діяльності фахівців психологічного забезпечення.

Такими внутрішніми джерелами активності особистості у процесі набуття знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого навчання, самоосвіти та майбутньої професійної діяльності є, перш за все, фундаментальні потреби, мотиви, професійні інтереси, ставлення до навчання, професії.

Психологічні проблеми які виникають у особового складу під час виконання службово-бойових завдань кожного разу різні, ступінь та глибина їх постійно збільшується. Але на мій погляд, основна причина виникнення стресу у особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій полягає у відсутності мотивації у своїх діях. Через певні обставини суспільство відноситься негативно до силових структур та персоналу екстремальних професій, що не сприяє підтриманню високого морально-психологічного стану. Незважаючи на відкритість та гуманізацію силових структур суспільство відірвано від грубої реальності, а його окремі члени попадаю у неадекватну, іноді і ворожу атмосферу, часто не витримує такого контрасту.

Стрес отриманий під час виконання службово-бойового завдання в значній мірі впливає на рівень виконання завдання в цілому.

При виконанні конкретних службово-бойових завдань не завжди у психологів є можливість оперативно отримувати інформацію про події в країні, рішення державної влади, наказів міністерства та відомств з тих чи інших питань з метою їх доведення до особового складу, що діє в напружених умовах обстановки. Не встановлено порядок фінансування та організація питань забезпечення необхідною інформацією за місцем виконання службово-бойових завдань поза пунктами постійної дислокації та порядок взаємодії різних відомств. При виконанні завдань по за межами постійної дислокації на особовий склад здійснюється зовні масований інформаційно-пропагандистський та психологічний вплив, в тому числі з залученням священнослужителів, кваліфікованих психологів, відомих громадських діячів, спортсменів та представників культури і мистецтва, народних депутатів України, жінок та дітей, а також з використанням потужних аудіо, відео засобів. Адекватна протидія даному впливу не завжди здійснюється, в тому числі з причини слабкої технічної забезпеченості. Наявні сили та засоби як виховної роботи так і психологічного впливу військових частин, підрозділів цілком зосереджені на підтриманні морально-психологічної стійкості особового складу, що виконує службово-бойові завдання. Офіцери органів виховної роботи, в тому числі і психологи військових частин постійно (позмінно) знаходяться безпосередньо в бойових порядках.

Питаннями підтримання психологічної стійкості у особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій до початку дій, під час та після виконання службово-бойового завдання приділялось недостатньо уваги. Але з іншого боку, ми не знаємо чи існує взагалі ефективний спосіб відгородити психіку нормальної людини від ризиконебезпечної ситуації, особливо таких, як зміни в світоглядних установах, самого психологічного стану та волі людини, втрата близьких людей, убивство собі подібних в мирний час, війна.

Перенесені особовим складом силових структур та персоналом екстремальних професій великі фізичні та психологічні навантаження впливають на психічний стан багатьох з його членів. Вивчив існуючий досвід і основуюсь на новітні розробки пропоную до складу підрозділів які виконують

службово-бойові завдання в екстремальних ситуаціях включати психіатрів та психологів, з метою щоб вони займалися своїми прямими обов'язками та могли своєчасно реагувати на можливі кризи в морально-психологічному стані військовослужбовців і підрозділів, повернення до нормального ритму життя.

Поряд з зростанням військового і технічного, людського факторів сучасних екстремальних ситуацій, психологічний фактор має вирішальну роль, що і зумовлює необхідність психологічного забезпечення в сучасних умовах.

Сьогодні відбуваються суттєві зміни в світоглядних установах особового складу в розумінні ними змісту обов'язку перед Батьківщиною, честі і патріотизму, військово-професійної компетентності та багато іншого.

Морально-психологічне забезпечення в силових структурах наряду з оперативним, технічним, тиловим і медичним забезпеченням є одним з основних видів всебічного забезпечення, об'єктивною необхідністю, яка сприяє ефективності виконання завдання. Своєчасне вивчення і впровадження передового (доцільного, ефективного) досвіду психологічного забезпечення дозволить уникнути помилок при підготовці особового складу до якісного виконання поставлених завдань.

### Література.

1. Антипов В.В. Психофизиологическая адаптация к экстремальным ситуациям / Антипов В.В. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004.
2. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): Монографія / Барко В.І. – К.: Ніка-Центр, 2002.
3. Бесчастный В.Н. Психология эффективного руководителя ОВД: Научно-практическое пособие / Бесчастный В.Н., Лефтеров В.А., Литвинова Г.А. – Донецк: Донецкий юридический институт МВД при ДонНУ, 2005.
4. Варій М.Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні / Варій М.Й. – Львів: ВВП ДУ “Львівська політехніка”, 1996.
5. Говоруха В.В. Морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: Навчальний посібник / Говоруха В.В., Іллюк О.О. – Харків: ВІ ВВ МВС України, 2000.
6. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного та фізичного здоров'я особистості / Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Косенко А.Ф., Кочергіна Т.І. – К.: Інкос, 2002.
7. Кравченко О.В. Психологічне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ в ризиконебезпечних ситуаціях оперативно-службової діяльності: Навчальний посібник / Кравченко О.В., Тімченко О.В., Христенко В.Є. – Харків, 2002.
8. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Навчальний посібник / Ірхін Ю.Б. – К.: РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005.
9. Ірхін Ю.Б. Психологічна діагностика й прогнозування ефективності здійснення управлінських функцій керівниками органів та підрозділів внутрішніх справ України / Ірхін Ю.Б. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – №1 (25).
10. Основы психофизиологии экстремальной деятельности: Курс лекцій / [Под ред. д.п.н., проф. А.Н. Блеера]. – М.: (б.н.), 2006.
11. Приходько І.І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: Монографія / Приходько І.І. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2008.
12. Тімченко А.В. Психогенни в екстремальних умовах. Боевая психическая травма и методы ее коррекции / Тімченко А.В. – Харьков: ХВУ, 1995.

13. Тімченко О.В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: Монографія / Тімченко О.В. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000.

14. Лисенко В.И. Посттравматические стрессовые расстройства / Лисенко В.И., Тімченко А.В., Яковенко С.И. – Харьков, 1999.

15. Ліпатов І.І. Основи роботи психолога внутрішніх військ МВС України: навчальний посібник / Ліпатов І.І., Приходько І.І., Ю.Б. Ірхін, В.І. Пасічник та ін.– Х.: Акад. ВВ МВС України, 2008.

16. Ягупов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій / Ягупов В.В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002.

17. Психологическое обеспечение деятельности органов внутренних дел в экстремальных условиях: методическое пособие. – М.:ЦЦКП МВД России, 2001.

*Поляков І.О.*

### **Проблеми психологічної безпеки у промисловому альпінізмі**

Промисловий альпінізм – це діяльність із підвищеним ступенем небезпеки та важкими фізичними й психічними навантаженнями.

Промисловий альпінізм, як, властиво, і альпінізм взагалі, являє собою заняття з підвищеним навантаженням на психіку людини.

Однак небезпека реалізується в аварійну ситуацію або навіть у нещасний випадок найчастіше лише в результаті неправильних дій самої людини, у результаті його помилок. Тому альпіністську діяльність потрібно «виводити за межі цих перевантажень». Тобто – підвищити надійність самого альпініста, так як виключити небезпеку самої роботи не можна. Шляхів тут не багато:

1. Підвищити власний рівень захищеності. Тобто підняти рівень підготовленості організму, його тренуваності. Чим вище спортивна форма, тим далі відсувається бар'єр незахищеності.

2. Вивести як найбільше своїх дій у режим автоматизованих навичок. І тут теж потрібна тренування, навчання (або самонавчання).

3. Зменшити число відволікаючих факторів до мінімуму (відволікаючим факторами можуть бути предмети спорядження, одягу, устаткування). І щоб виключити їхній вплив, потрібно всю підготовчу роботу з ними – припасування, налагодження провести заздалегідь, унизу.

4. Ощадливо витратити власні ресурси. Фізичні – намагаючись не перевантажуватися, дотримувати по можливості режим праці й відпочинку, не допускаючи пікових навантажень. І психічні. На них впливають і склад бригади, і психологічна сумісність всіх її членів між собою (психологічний клімат). Це важливо й при виконанні яких-небудь короточасних робіт, але набагато важливіше, коли робота тривала, у відрядженні, у відриві від будинку [1].

Для підвищення психологічної стійкості корисним є вміння користуватися такими методами як, наприклад, аутотренінг, що дозволяє й добре настроїтися на майбутню роботу, і оптимально використовувати час для відпочинку.



I, нарешті, саме головне. Одним з найважливіших аспектів формування психологічної готовності до безпечної діяльності в умовах підвищеної небезпеки, який, властиво, є промисловий альпінізм, є виховання. Так чи інакше, психічні властивості людини багато в чому є наслідком впливу на нього навколишнього соціального середовища. Тому дуже велике значення грає те, як кожний працівник буде ставитися в проблемі забезпечення безпеки. А звідси й формується загальне, колективне відношення до цієї проблеми. У «великому світі» таке відношення суспільства до ряду проблем часто називають менталітетом.

Неправильні характеристики менталітету: «а, наплювати!», «із мною не може нічого відбутися!», «поки немає перевіряючих, можна попрацювати й так (з порушеннями правил)», – і інші.

На сьогоднішній день промисловий альпінізм – це також спосіб заробітку: встановлення на висоті кондиціонерів, затирання міжпанельних швів, прокладка кабелю та багато ін. І альпіністи, намагаючись виконати як можна більше замовлень, нехтують правилами безпеки та страхівки. А більшість з їх не має відповідних свідоцтв та допусків, тобто вони не проходили спеціальної підготовки. А не підготовлена людина на момент екстремальної ситуації на висоті діє хаотично, і це може призвести до тяжких наслідків. У випадку психічного (емоційного) стресу людина оцінює майбутню ситуацію як загрозову або важку. Така оцінка викликає емоції й таку ж адаптаційну перебудову в організмі, як і будь-який фізичний подразник. Однак якщо при фізіологічному стресі адаптаційний синдром виникає в момент зустрічі з подразником, то при психічному стресі адаптація передуює ситуації, наступає завчасно [2].

В останні роки відзначалася умовність повного поділу фізіологічного й психічного стресу. Реакція організму єдина, торкати багато хто його системи й функції, і тому стрес визначається як цільна психофізіологічна реакція, у якій фізіологічні й психічні компоненти і їхня питома вага можуть бути різні.

Ситуацію особистість оцінює з обліком індивідуального накопиченого досвіду й знань, з одного боку, і з обліком відносини між мотивацією й власною можливістю, з іншої. Ця оцінка лежить в основі виникнення емоційного порушення. У свою чергу емоційне порушення може породити різні стани. Це або емоції «гніву», із проявом агресії, симпатичний реакція («ерготропний синдром»), або зниження рівня активності з парасимпатическою активацією («трофотропний синдром»). Велике значення ролі емоцій як, що запускає фактора, надавав П.К. Анохін.

З огляду на важливість оцінки ситуації, і її вплив на характер протікання адаптації особистості в екстремальному середовищі, існує зв'язок між емоційною й конструктивною оцінкою особистості ситуації й успішністю її діяльності:

1. Людина оцінює ситуацію на основі минулого досвіду, із внутрішньо погодженої позиції, між емоційними й раціональною (конструктивною) компонентами.

2. Існує зв'язок між характером оцінки ситуації й характером його діяльності.

### **Література.**

1. Гофштейн А.И. Промальп в ответах на вопросы / Гофштейн А.И., Мартынов А.И. – М.: ТВТ Дивизион, 2005. – 112 с.

2. Погорелов А.Г. Обучение преодолению экстремальных ситуаций альпинистами на этапе их профессиональной подготовки: дис. ...кандидата. психол. наук : 19.00.07 / Погорелов Александр Григорьевич. – М., 2003. – 226 с.

*Приходько І.І.*

### **Психологічна безпека особистості: феноменологія, концептуалізація, методологія досліджень**

Ще з давніх часів проблема безпеки завжди турбувала людство, саме завдяки безпеці, основу якої становить трудова діяльність, суспільство може жити, змінюватися й розвиватися. Раніше це було пов'язано, в основному, з забезпеченням власного життя людини, але на сьогодні на передній план висуваються не тільки вітальні потреби, але й проблема збереження однієї з її складових – безпеки психологічної. Особливо вона набуває актуальності у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, коли з боку засобів масової інформації на психіку людини здійснюється негативний інформаційно-психологічний вплив.

Проведений аналіз наукових джерел показав, що на сьогоднішній день серед вчених немає єдиних поглядів на категорію „психологічна безпека”, тому, на наш погляд, необхідно більш докладно розглянути її зміст.

Найбільш системні наукові дослідження психологічних проблем безпеки людини стали з'являтися наприкінці ХХ століття й були представлені, в основному, у публікаціях російських авторських колективів – С.Ю. Решетиної та Г.Л. Смоляна; С.К. Рощина та В.А. Сосніна; Г.В. Грачова й І.К. Мельника; а також М.А. Котика, І.М. Панаріна, В.Є. Лепського. Уперше термін психологічна безпека було введено С.К. Роциним і В.А. Сосніним у 1995 році, під яким вони розуміли стан суспільної свідомості, в якому суспільство в цілому й кожна окрема особистість сприймають існуючу якість життя як адекватну й надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні й дає їм підстави для впевненості в майбутньому. У тому ж році І.М. Панарін опублікував результати наукових досліджень психологічної безпеки військовослужбовців, розкривши це поняття через використання таких категорій як „психічне здоров'я” і „загрози”, яке ним розглядалося як одна зі сфер національної безпеки держави. При цьому психологічна безпека трактується як такий стан психіки населення держави, при якому забезпечується успішний психічний розвиток, і адекватно відображуються внутрішні й зовнішні погрози психічному здоров'ю.

Декілька пізніше Г.В. Грачов, І.К. Мельник (1996, 1998, 2003), розглядаючи різноманітні аспекти інформаційного впливу як на сучасне суспільство в цілому, так і на конкретну особистість, зокрема, пропонують визначення інформаційно-психологічної безпеки особистості, маючи на увазі, що це „певний стан захищеності психіки особистості від дії різноманітних інформаційних факторів, що перешкоджають або утруднюють формування й функціонування адекватної інформаційно-орієнтовної основи соціальної поведінки людини в цілому й життєдіяльності в суспільстві, а також адекватної системи її суб'єктивних (особистісних, суб'єктивно-особистісних) відносин до навколишнього світу й самої до себе”. У більш широкому розумінні інформаційно-психологічна безпека особистості – це стан захищеності особистості, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта й можливостей розвитку в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем.

Дослідження психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності дозволили Шликовій Н.Л. (2004) визначити її як „складне структуроване психологічне утворення, що припускає розгляд психологічної безпеки як цілісної системи процесів, результатом протікання яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта відбитим характеристикам реальної дійсності”. Складовими психологічної безпеки є протиріччя між цінностями (можливостями) суб'єкта й відбитими у свідомості суб'єкта характеристиками реальної дійсності. Функціонування психологічної безпеки відбувається як „процес емоційно-оцінного відбиття, результатом якого є сукупність порівнюваних суб'єктом еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають наявність і рівень прояву протиріч між цінностями (можливостями) суб'єкта й відбитих характеристиках реальної дійсності”.

Таким чином, на сьогодні існують різні підходи до визначення психологічної безпеки особистості: по-перше, психологічну безпеку можна визначати з погляду формування й розвитку індивідуально-психологічних особливостей людини, які виступають суб'єктивними умовами для формування безпеки; по-друге, психологічна безпека людини розглядається як рівень розвитку умов його життєдіяльності (якості життя); по-третє, психологічна безпека може бути розглянута як результат протікання психічних процесів.

У зв'язку з остаточною невизначеністю даної наукової категорії на початку дослідження нами було висунуто гіпотезу, що психологічну безпеку особистості доцільно розглядати як стабільну та перехідну, тому що людина в певний момент часу перебуває тільки в одному стані, а їхня зміна здійснюється, як правило, у проміжну, перехідну стадію; психічні процеси, стани й властивості особистості, які є інтегральними складовими психологічної безпеки особистості, повинні розмежовуватися за ознакою динамічності – перші більш рухливі, другі займають проміжне положення, треті – найстабільніші.

Системне вивчення психологічної безпеки особистості для визначення її змісту, аналізу, опису, розроблення структурної моделі та проведення

експериментального дослідження нами розуміється як цілісне, складне, поліфункціональне та поліструктурне явище. Такий підхід дозволяє розглядати психологічну безпеку особистості об'єктом системного опису. Зрізом дослідження, що дає можливість одержати найповніший набір її характеристик, стали наявні форми опису її різних рівнів узагальненості: від самих загальних визначень безпеки в різних її видах (соціальної, військової, економічної, гуманітарної, політичної тощо) до опису конкретних її проявів. До термінологічних описів було віднесено словники, підручники, навчальні посібники, монографії, статті, присвячені теоретичному аналізу психологічної безпеки. Емпіричні дослідження містили в собі наукові статті, частини монографій, матеріали науково-практичних конференцій, що висвітлювали експериментальні дослідження психологічної безпеки. Ці два види опису, доповнюючи один одного, вносили істотний вклад у створення цілісного образу уявлень про психологічну безпеку особистості.

З урахуванням положення принципів системного підходу, ми уявляємо психологічну безпеку як якісно-своєрідну систему з властивими їй внутрішніми й зовнішніми зв'язками, специфічними закономірностями. Таким чином, психологічна безпека особистості може розглядатися як багаторівнева динамічна система, яка складається з психічних процесів, станів та властивостей, які перебувають у певному взаємозв'язку й взаємодії. Необхідно підкреслити, що вона є не сумативною, а цілісною системою, якій властиві кореляційні зв'язки, що включають у себе координацію й субординацію її складових елементів.

Розглядаючи психологічну безпеку особистості як багаторівневу й багатоаспектну систему, необхідно досліджувати її психічні проявлення не тільки на різних рівнях, але й виявляти взаємозв'язки, що існують між ними, а також зовнішні впливи на неї. Протиріччя, що виникають між потребами, можливостями й ціннісними орієнтаціями людини й відбитими через свідомість характеристиками середовища, у свою чергу, так само є взаємозалежними, неізолюваними один від іншого, що дозволяє говорити про їх взаємовизначеність.

Основну роль у формуванні психологічної безпеки суб'єкта виконують регуляторні механізми, які відносяться до різних психологічних систем, включаючи діяльність, психічні функції та стани, особистісні характеристики, середовище. Звідси виникає необхідність вивчення цієї категорії як відкритої системи, для якої характерно стан рухливої рівноваги, що зберігає сталість структур при одночасній безперервній взаємодії всіх елементів системи. На відміну від стану рівноваги в закритих системах, повністю детермінованого початковими умовами, відкрита система може досягати стану, що не залежить від її вихідних умов і визначається винятково параметрами системи.

У процесі проведення структурного аналізу нами виявлені наступні основні взаємозв'язки складових системи психологічної безпеки особистості: багаторівневність, яка збігається з багаторівневністю організму людини, суб'єктивність – об'єктивність і ступінь узагальненості (загальні, особливі,

індивідуальні). На базі кожного з них формується одна з трьох підструктур загальної структури психологічної безпеки особистості. Перша підструктура, ієрархічна, утворена характеристиками кожного із чотирьох основних рівнів (видів) організації особистої безпеки людини: фізіологічної, психофізіологічної, психологічної й соціально-психологічної. Друга підструктура, координаційна, розкриває наявність у кожному виді особистої безпеки людини суб'єктивної (переживання самої людини) і об'єктивної (дослідника або спостерігача) сторін. Третю підструктуру психологічної безпеки особистості утворюють три групи характеристик: загальні, особливі й індивідуальні, які взаємовключають один одного.

Багаторівнева структурна схема (модель) психологічної безпеки особистості дає уявлення про три перераховані підструктури й їхні взаємозв'язки в єдиній структурі особистої безпеки людини. Самий нижній, фізіологічний, рівень ієрархічної підструктури включає нейрофізіологічні характеристики, морфологічні й біохімічні зміни, зрушення фізіологічних функцій; психофізіологічний рівень – вегетативні реакції, зміни психомоторики, сенсоріки людини; психологічний рівень – зміни психічних функцій і психічних станів. Характеристики поведінки, діяльності та взаємовідносини людини в суспільстві об'єднані на соціально-психологічному рівні.

У другій структурі психологічної безпеки особистості, координаційної, відбувається подальше впорядкування характеристик компонентного складу з ознак суб'єктивності – об'єктивності. Суб'єктивними, на нашу думку, можна вважати характеристики психічних явищ, що склалися в суб'єкта (людини) в процесі самоспостереження. Об'єктивні характеристики психічних явищ відбуваються в результаті зовнішнього, об'єктивного (прямого або непрямого) спостереження за поведінкою та діяльністю суб'єкта. Третя підструктура психологічної безпеки особистості впорядковує характеристики їхнього компонентного складу за ступенем узагальненості: загальні, особливі, індивідуальні. Загальновідомо, що мета будь-якого психологічного дослідження є розкриття індивідуальних, специфічних психологічних закономірностей об'єкта. Тому при вивченні психологічної безпеки людини ця мета може бути досягнута аналізом її конкретних індивідуальних характеристик (складових) того або іншого суб'єкта. Однак подальша мета психологічного дослідження припускає перехід від єдиного до загального. Це означає, що вивчення індивідуальних характеристик психологічної безпеки особистості може бути лише проміжним етапом аналізу. Повний його цикл припускає виявлення в індивідуальних характеристиках особливих, а потім загальних ознак, тобто дозволить розкрити третю підструктуру психологічної безпеки особистості.

Таким чином, проаналізував сутність та зміст понять безпеки у різних галузях науки, а також проведене власне дослідження дозволило запропонувати наступне визначення: психологічна безпека особистості представляє багаторівневу динамічну систему, яка визначає рівень захищеності психіки

людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, спроможність усунення виникаючих зовнішніх та внутрішніх загроз та можливість збереження на достатньо стійкому дієздатному рівні.

У подальших дослідженнях планується розробити концептуальні підходи щодо визначення системи багаторівневої діагностики психологічної безпеки особистості.

*Приходько Ю.О.*

### **Особиста психологічна безпека в екстремальних умовах**

Сумним симптомом нашого часу є заміна терміну «психологічний комфорт» на термін «психологічна безпека». А що стоїть за змінами в термінології? На жаль, багато що, якщо нам доводиться думати вже не про комфорт, а про безпеку. Рік від року в нашій країні з'являються нові небезпечні для життя і здоров'я чинники: це техногенні і природні катастрофи, терористичні акти, небезпека виявитися заручником, неконтрольоване поширення бойової зброї і т.д.

Аналіз наукових праць по проблематики безпеки дозволяє констатувати, що безпека як захищеність від природних і суспільних катаклізмів, як такий стан життєдіяльності людини, при якій в часі не знижується вірогідність досягнення головної життєвої мети, ради якої він народжується на Землі, незмінно сприймається переважною більшістю соціуму як одна з основоположних цінностей. Проте подолання ряду небезпек минулого (природних і соціальних) не зробило сучасне життя абсолютно безпечним, оскільки при збереженні дуже багато старих з'явилися нові, невідомі раніше, але що немає від цього менш смертоносними для людини небезпеки.

Теоретико-практичною розробкою питань безпеки человека займалися представники різних галузей психології: у психології праці (Балінт І., Елісеєв С.А., Котік М.А., Третяків В.П.), психології спорту (Банковський Ю.В., Загайнов Р.М.), соціальній (Анцупов А.Я., Грішина Н.В., Заикин В.Г.), педагогічній (Шершнев Л.І., Баєва І.А., Дмитрієвський С.А.), юридичній (Авдєєв В.В., Буданов А.В., Бондаревський І.І.), військовій (Ответчиков А.В., Панарін І.) і інших галузях психології.

При цьому доводиться констатувати, що різноплановість освітлення психологічних проблем безпеки не дозволяє скласти цілісне уявлення про ефективні підходи до забезпечення безпеки самою людиною. Як і раніше, в своєму повсякденному існуванні він досить регулярний залишається наодинці з так званими екстремальними ситуаціями, ситуаціями підвищеної ризику, що характеризуються невизначеністю результату - перемогою або поразкою його інтересів, як в ідеальній, так і в матеріальній сферах. Спроби забезпечити життєве середовище, що робляться, не увінчавшись успіхом, показали, що причину небезпек, в які потрапляє людина, невірно шукати в одному лише його

оточенні, необхідно звернутися до розгляду особливостей самої людини, не здатного в силу ряду суб'єктивних чинників заздалегідь «відчутти» ситуацію і залежно від отриманого результату або запобігти небезпеці, або, «проживши» її, витягувати для себе найбільші переваги.

Труднощі, що виникають при цьому, утрудняють вироблення дієвих рекомендацій по організації самим суб'єктом необхідного для нього рівня особистої безпеки в екстремальних ситуаціях. Таким чином, та, що практична зажадалася і недостатня теоретико-практична розробленість даної проблеми в сучасній психологічній науці дозволяє розглядати вибрану для дослідження тему як актуальну і значиму в теоретичному і прикладному відношенні.

Як вказують Соломін В.П. із співавторами [1], безпеку особи визначають три чинники: людський чинник, чинник середовища, чинник захищеності. Перші два вважаються основними. Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку. Середовище традиційно розділяється на фізичну і соціальну. У соціальному середовищі, у свою чергу, виділяють макро- і мікросоціальний рівень. До макросоціального рівня відноситься демографічний, економічний і інші чинники, що впливають на людину, до мікросередовища – його безпосереднє оточення (сім'я, референтна і професійна група і т. д.). Чинник захищеності – це засоби, якими люди користуються для захисту від тривожних і небезпечних ситуацій. Вони можуть бути фізичними і психологічними (механізми психологічного захисту). Рівень захищеності залежить від міри конструктивності і активності поведінки і діяльності людини. При цьому важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація інстинктів, потреб і мотивів діяльності, тобто задоволення потреб людини соціальне прийнятним способом.

Об'єктивна реальність сучасного життя така, що людині доводиться весь час стикатися з надзвичайними ситуаціями, які можуть бути результатами аварії, природного явища, катастрофи, стихійних і інших лих. Вони частенько спричиняють за собою людські жертви, збиток здоров'ю людей або довкіллю, значні матеріальні втрати і порушення умов життєдіяльності людини. Події останніх десятиліть дають підстави передбачати, що частота і міра негативних наслідків несподіваного виникнення надзвичайних ситуацій зростатимуть. Тому готовність людей до ризику, їх поведінка в екстремальних ситуаціях, реакція на несподівані зміни вимагають постійного вивчення з метою забезпечення безпеки.

У зв'язку з актуальністю даної проблеми наші подальші дослідження будуть направлені на встановлення закономірностей, психічних засобів, ефективних стратегій, принципів і методів особистої психологічної безпеки людини в екстремальних умовах.

### **Література.**

1. Соломін В.П. Психологічна безпека / Соломін В.П., Міхайлов Л.А., Малікова Т.В., Шатрова О.В. – М.: Наука, 2005. – 372 с.

## **Політологічні аспекти аналізу психологічної безпеки особового складу силових структур**

**Постановка проблеми.** Глибокі соціально-політичні, економічні та духовні зрушення, що відбулись і продовжують відбуватися в українському суспільстві, вимагають по новому поглянути на проблему безпеки військової людини у соціумі, зокрема – на її психологічну складову. Невідповідність досить високого рівня інтенсивності політико-психологічних трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві, можливостям військової людини адаптуватися до них, низький рівень якості життя, могутні інформаційні впливи на силові структури, насаджування нових стандартів і цінностей визначають постановку проблеми психологічної безпеки військових як одного з перспективних і актуальних напрямків розвитку загальної і військової психології. Дослідження цієї проблеми має як самостійне значення, так і у прикладних аспектах, що досліджують психологічну безпеку суб'єкта професійної діяльності [1].

Оскільки професійна діяльність силових структур напряму пов'язана із забезпеченням національної безпеки, реалізацією завдань внутрішньої та зовнішньої воєнної політики держави, то проблема політологічного аналізу психологічної безпеки в рамках міждисциплінарного підходу (політичної психології) набуває дуже значної актуальності.

**Предмет дослідження** – політико-методологічні аспекти психологічної безпеки особового складу силових структур.

**Мета статті** – визначити напрями політологічного аналізу феномену психологічної безпеки силових структур як суб'єкта професійної діяльності.

Важливим методологічним аспектом такого аналізу є **визначення місця психологічної безпеки у системі національної безпеки**. У сучасних наукових дослідженнях дослідниками у галузі національної безпеки це поняття визначається як ступень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Перегляд пріоритетів в інтерпретації проблем безпеки в умовах поступової демократизації суспільства і перенесення їх з інтересів держави на інтереси самої людини визиває потребу в розробці нового аспекту цієї проблеми – безпеки психологічної.

У законодавчих і інших нормативно-правових документах України загальнодержавного і відомчого значення, що визначають правові основи забезпечення національної безпеки, не представлено поняття психологічної безпеки як її важливої складової [2]. Але потреба в цьому існує, оскільки безпека – вихідна соціальна потреба людини, що сформувалася в людському співтоваристві. Саме потребу в безпеці видатний американський психолог, засновник гуманістичної психології А. Маслоу розглядав як основний фактор, що мобілізує ресурси біологічного і соціального організму в надзвичайних



обставинах, таких як війна, сти'хійні лиха, зріст злочинності, дезорганізація суспільства, розпад влади, важка хвороба або стійко несприятливі ситуації. «Для більшості людей існує загроза, що хаос або нігілізм здатні призвести до регресії від вищих потреб до більш насущних потреб у безпеці» [3, с. 65]. Він вказував, що потреби в безпеці можуть стати досить актуальними щораз, коли на соціальній сцені виникає реальна погроза закону, порядку, владі, суспільству.

За нашою думкою, психологічна безпека може відноситися до соціальної безпеки при взаємозв'язку з політичними, інформаційними, гуманітарними, демографічними, медичними та іншим складовими. Соціальна безпека – стан суспільства, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [4].

Дотримуючись методологічних положень концепції національної безпеки, на наш погляд, психологічну безпеку військовослужбовців силових структур можливо визначити як певний стан захищеності їх психіки від внутрішніх і зовнішніх загроз. Що стосується її суто психологічних характеристик, то базовою причиною виникнення психологічної небезпеки є протиріччя між цінностями (можливостями) військовослужбовця і відбитими у його свідомості характеристиками реальної дійсності, того середовища, в якому він живе та здійснює службово-бойову (професійну) діяльність. Функціонування психологічної безпеки відбувається як «процес емоційно-оцінного відбиття, результатом якого є сукупність порівнюваних суб'єктом еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають наявність і рівень прояву протиріч між цінностями (можливостями) суб'єкта й відбитих характеристиках реальної дійсності» [5, с. 286].

Будучи одною з складових соціальної безпеки, психологічна безпека особового складу силових структур значно залежить від соціальних факторів: соціальних почуттів особового складу та військових колективів, ступеня їх соціальної забезпеченості та захищеності, тобто соціальної комфортності життя. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає в якості одного з основних чинників виникнення та розвитку низки небезпек у військовому сегменті національної безпеки. Йдеться, зокрема, про хронічне недофінансування силових структур, особливо Збройних Сил України, що вкрай негативно впливає на стан безпеки службово-бойової діяльності (небезпечність у наслідок завершення ресурсу експлуатації технічних систем, бойової техніки та зброї, посилення вірогідності техногенних катастроф, зростання травматизму та людських втрат під час виконання службово-бойових завдань), а також на їх соціальний та морально-психологічний стан (неякісні соціально-побутові умови, ненормований робочий час при невисокому рівні оплати праці, невизначені перспективи служби та багато інших). Як наслідок – розчарування

у виборі професії, психологічний розлад, іноді – звільнення з військової служби. В цих умовах важливим фактором зміцнення психологічної безпеки особового складу повинен стати пошук нових підходів до військово-соціальної роботи із військовослужбовцями силових структур як на рівні держави, так і окремої військової частини.

Одним з потужних джерел психологічної небезпеки в сучасних умовах є інформаційно-психологічний вплив на військових як з боку політичних сил в Україні, так і з боку закордонних інформаційних центрів. Фахівці у галузі інформаційних технологій вважають, що інформаційна агресія і інформаційна експансія стає одним з основних важелів впливу на керівництво держав, їх військові організації, формування суспільної думки. Вони виділяють трьох основних суб'єктів інформаційної експансії: США, ЄС та РФ [6]. Вплив здійснюється в основному за допомогою Інтернету та поширенням необхідних думок через усі види ЗМІ. В даний час створено багато нових засобів дії на психіку людей і управління їх поведінкою. У пресі періодично з'являється інформація про американські програми «МК-ультра», АРТИШОК, а також аналогічних програмах, що розробляються у Франції, Німеччині, Ізраїлі, Японії і інших країнах. У останні десятиріччя можливості дії на психіку людини різко зросли. Однією з головних причин цього є значні успіхи, досягнуті в області психотроники, парапсихології, біоенергетики, інших психофізіологічних феноменів.

Отже, **інформаційно-психологічна безпека** розглядається як одна з різновидів психологічної безпеки. Стосовно військовослужбовців вона характеризується як стан захищеності особового складу силових структур від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики військовослужбовців, модифікувати їх поведінку та виконання завдань службово-бойової діяльності.

До соціально-політичних і власне психологічних чинників, що справляють безпосередній вплив на інформаційно-психологічну безпеку особового складу силових структур можливо віднести: посилення прозорості і відкритості силових структур в умовах демократизації суспільства; недосконалість законодавства України щодо обмеження інформаційних впливів на Воєнну організацію з боку політичних сил у середині держави; низький рівень політичної і інформаційної культури особового складу солдатів і сержантів та офіцерів нижчої ланки; появу нових засобів впливу на свідомість військових (комп'ютерні мережі, можливості Інтернету); ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів держави – системи науки, освіти, культури; деструктивну роль нетрадиційних конфесій; брак сформованих психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у значної частини особового складу; недостатній професіоналізм діяльності органів виховної роботи військових установ з організації інформаційно-психологічної протидії.

Для захисту соціальних об'єктів від негативних впливів у процесі глобального інформаційного протиборства необхідне створення системи інформаційно-психологічного забезпечення як складової частини національної

безпеки України, яка повинна забезпечити захист психіки цивільного населення і військовослужбовців силових структур України від негативної інформаційно-психологічної дії. Це дозволить організувати скоординовану діяльність міністерств (відомств), органів державного і військового управління, інститутів Воєнної організації держави, суспільних об'єднань, політичних партій і громадян по забезпеченню безпеки інформаційно-психологічного середовища суспільства, психологічної безпеки населення і особового складу Збройних Сил та інших військових формувань України.

Політична складова в системі інформаційно-психологічного забезпечення, і відповідно, у системі формування психологічної безпеки, найбільш предметно виявляється у **політичній культурі** військових кадрів.

Останню можливо визначити як цілісну сукупність політико-правових, воєнно-політичних та військово-професійних знань, уявлень, переконань військових кадрів, що перетворилися на їх ціннісні орієнтації і установки, засвоєні ними принципи і норми, способи і форми політичної участі, які ефективно реалізуються у свідомості і поведінці у специфічних умовах військової служби [7, с.41]. Саме сформована у людини на базі соціально-політичних знань система цінностей, ступень їх засвоєння та наповнення особистісним смислом робить психіку військової людини більш сталою, стійкою до негативних інформаційних впливів та внутрішніх розладів, більш гнучкою під час руйнівних змін у соціальному середовищі. Тому всією системою гуманітарної складової військової освіти та засобами виховної роботи і морально-психологічного забезпечення у військових установах і частинах мають формуватися ціннісні орієнтації особового складу: почуття національного патріотизму, ідеалів демократії, довіра до інститутів влади, соціальні установки на бездоганне і професійне виконання службового обов'язку. Для підвищення психологічної стійкості важливо використовувати також корпоративні військово-професійні цінності і норми (норми професійної військової етики, додержання Кодексу честі офіцерів, гордість за належність до лав Збройних Сил, внутрішніх військ МВС України, військовий колективізм, військові ритуали і символіку тощо).

Отже, воєнна організація держави, що включає всі силові структури України, є одним з важливіших інструментів забезпечення національної безпеки, може і повинна сама будувати свою власну локальну систему безпеки, у тому числі психологічної, ґрунтуючись на принципах та положеннях загальної теорії національної безпеки.

### **Література.**

1. Приходько І.І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / Приходько І.І. // Вісник Національної академії оборони України, 2009. – 3 (11). – С.149-154.
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. - Відомості Верховної Ради. - 2003. - № 39. - ст. 351; Про стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007. - Офіційний вісник України. - 2007. - № 11. - ст. 389.
3. Маслоу А. Мотивация и личность: 3-е изд. / [Пер. с англ.] / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2006. – 352 с.

4. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / Давидюк О.О. - Центр перспективних соціальних досліджень. - Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>

5. Шлыкова Н.Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ...доктора психол. наук: 19.00.03 / Шлыкова Н.Л. – М., 2004.

6. Гринько К. Інформаційно-психологічна агресія як різновид інформаційно-психологічного впливу. Аналіз форм і засобів здійснення у інфопросторі України та стратегії протидії. - Режим доступу: <http://pichukfund.org>

7. Резніков В.О. Політична культура офіцерського корпусу як фактор внутрішньополітичної безпеки України / Резніков В.О. //Науковий вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія “Філософія”. – 2009. – Вип.30.

*Симоненко Г.В., Бойко Р.В.*

### **Правові засади особистої безпеки працівників ОВС**

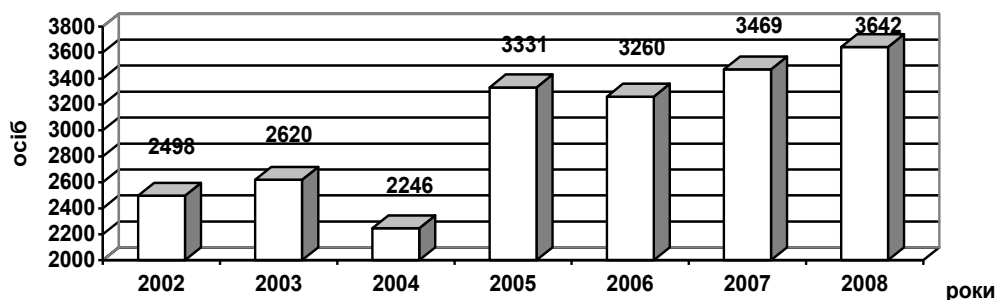
Національні інтереси України зобов'язують вирішувати проблеми безпеки працівників міліції на професійній основі. Українська держава закріпила в своїй Конституції (ст.1) положення про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Для ефективної реалізації цього положення необхідно нарощувати людський потенціал у державі, який в достатньому обсязі мав би необхідні знання в галузі особистої безпеки з умовою належного застосовування їх у практичній діяльності. На особливу увагу заслуговують проблеми забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Співробітники цих інституцій виконують важливі функції держави щодо наповнення бюджету та контролю за дотриманням законодавства.

Розглядаючи проблеми безпеки, необхідно зазначити, що безпека життєдіяльності вивчає проблеми захисту людей в різних видах діяльності (зокрема у правовій, трудовій, військовій, правоохоронній та в ін.).

Важливість теми дослідження підвищується ще й тим, що у жодному виді діяльності неможливо досягти гарантій абсолютної безпеки, будь-яка діяльність у тому або іншому вигляді небезпечна, але особливо небезпечна професійна діяльність працівників міліції, що відображено на рис. 1.

Проблема забезпечення безпеки діяльності працівників міліції останнім часом стала однією з основних проблем, яка вимагає постійного аналізу, вивчення та удосконалення. Працівники міліції не завжди мають належну фізичну, правову, психологічну, теоретичну та практичну підготовку. Не всі вони вміють орієнтуватися у складній обстановці, чи здатні прийняти правильне рішення в екстремальних ситуаціях і спроможні протидіяти злочинцям у різних ситуаціях, що в кінцевому результаті призводить до небажаних наслідків. В загальному розумінні, особиста безпека та її значення у службовій діяльності працівників, правове забезпечення та правові гарантії

співробітників, елементи їх професійної та психологічної підготовки – розглядаються як важливий фактор безпечної професійної діяльності.



**Рис. 1. Динаміка загального рівня травматизму працівників міліції за період з 2001 по 2008 роки (щорічна кількість травмованих)**

До основних принципів особистої безпеки правоохоронців можна віднести: організаційно-правовий; управлінський; індивідуально-професійний; методично-педагогічний; духовний; психологічний; спеціально-тактичний.

Конституція України (ст. 3) закріпила, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституційні норми, спрямовані на забезпечення державою реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, потребують від міліції й інших правоохоронних органів послідовно спрямовувати свою правозастосовну діяльність на забезпечення добробуту людини, ґрунтуючись при цьому на принципі верховенства положень, закріплених в Основному Законі держави, дотримання якого є однією з головних умов у розбудові демократичної, соціальної, правової держави.

Правовою основою щодо забезпечення особистої безпеки працівників міліції є Конституція України та закон України «Про міліцію».

Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції (ст. 12 закону України «Про міліцію»), встановлені гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції (Ст. 15-1 закону України «Про міліцію»). Гарантування виконання основних обов'язків та прав працівників міліції може бути тільки при забезпечення їх особистої безпеки. Травмований, поранений, хворий, а в крайньому випадку загиблий працівник міліції не здатний виконувати поставлені перед ним задачі, піддає підвищеному ризику громадян, об'єкти народного господарства та навколишнє середовище. Класифікація прав міліції повинна, перш за все, виділяти дві

основні групи прав, наданих для забезпечення контрольної та охоронної функцій.

Велике значення для правового захисту при виконанні службово-професійних завдань співробітників ОВС має закон України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”, який передбачає систему заходів по забезпеченню виконання покладених на них обов'язків і реалізації наданих прав, а також від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку з службовою діяльністю цих працівників. Цим законом передбачені спеціальні заходи забезпечення безпеки: особиста охорона, охорона житла і майна; надання зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання.

Правовий захист працівника міліції передбачає надання йому можливості відновлення стану, в якому він перебував до порушення його прав; припинення дій, які порушують його права чи створюють загрозу їх порушення; визнання недійсними актів державного органу, органу місцевого самоврядування, інших організацій, установ стосовно працівника, якщо вони прийняті з порушенням чинного законодавства; самозахисту своїх прав у передбачених законом випадках; відшкодування збитків, компенсації моральної шкоди, завданої йому та його близьким родичам протиправними діями.

Рівень і повнота правового захисту працівників міліції, крім нормативної врегульованості, значною мірою залежать ще від знання та урахування наступних факторів: обережності; повноти та достовірності необхідної інформації; відсутності інформаційних перешкод та інформаційного перевантаження; достатності часу для прийняття правильного та адекватного рішення щодо наявної ситуації; тренуваності професійної поведінки в екстремальних ситуаціях; відсутності агресивного оточення, страху отримати ушкодження, нестандартних ситуацій, постійних фізичних (тренувальних) навантажень призводять до перевтоми, виснаження, втрати почуття обережності та здатності до самозахисту.

Метою подальших досліджень є розробка принципів, мети, змісту, форм та методів роботи щодо профілактики, мінімізації, компенсації та корекції можливих фізичних, психічних, соціальних відхилень у працівників міліції; вивчення несприятливих факторів та небезпечності у діяльності працівників міліції, визначення можливостей суспільства, держави, певних інститутів щодо їх мінімізації, компенсації та корекції їх впливу на розвиток особистості працівника. Потребують суттєвої корекції гарантії правової захищеності працівників міліції, лишаються не сформульованими, на наш погляд, наступні поняття:

- 1) гарантія того, що всі вимоги працівника міліції будуть виконані;
- 2) гарантія законності діяльності працівника міліції;
- 3) гарантія обґрунтованості міліцейського втручання;
- 4) гарантія довіри працівнику міліції;
- 5) гарантія примусового здійснення законних вимог працівника міліції;
- 6) відповідальність за протидію законній діяльності працівника міліції;
- 7) заходи по забезпеченню особистої безпеки працівника міліції.

Нами визначені та розглядаються практичні заходи з метою підвищення особистої безпеки працівників: керівні; організаторські; кадрові; удосконалення професійної майстерності; удосконалення духовних та моральних якостей; удосконалення тактичних заходів; удосконалення правової бази; психологічні заходи; удосконалення фізичних заходів; удосконалення медичних заходів; удосконалення матеріально-технічних заходів; удосконалення соціально-економічних заходів.

*Сутович Е.И.*

### **Образ профессионала в системе психологической защиты специалистов экстремальных профессий**

Трансформации социального облика нашего общества координальным образом изменяют стратегию подготовки специалистов экстремальных профессий. На передний план в подготовке представителей таких профессий выходят проблемы формирования у них мобильности, устойчивости к манипулированию, адаптируемости к жизнедеятельности в условиях нарастающего динамизма, неопределенности, расширения информационных потоков и способов психологического воздействия. Решение данной задачи предполагает анализ формирования психологической защиты специалистов экстремальных профессий как системы, обеспечивающей их психологическую безопасность.

Понятие психологическая защита сегодня получило широкое распространение в психологической науке. Выделяются два направления в его рассмотрении: как преодоление внутриличностного конфликта (З. Фрейд, А. Фрейд и др.) и как феномен межличностного взаимодействия и нивелирования негативного внешнего воздействия (А.А. Деркач, Е.Л. Доценко, Г.В. Грачев, А.В. Петровский и др). Общим для указанных подходов выступает этимология понятия «защиты» (животных, конкретного человека, общества) как таковой. При этом отмечается, что отсутствие сформированной психологической защиты у личности, как одного из видов защиты, усиливает зависимость её от других (личности, группы), снижает самостоятельность, нейтрализует свободу выбора.

Рассматривая понятие психологической защиты в широком социальном контексте, Г.В. Грачев указал, что данный термин имеет свою структуру

(объект, предмет, угрожающие факторы, характер ущерба, средства, субъекты) и может пониматься, во-первых, как то, что защищает (определенное системно-структурное образование), во-вторых, как действие (система функционирования данной системы). При этом, проводя анализ феномена «психологическая защита» как системного образования Г.В. Грачев отметил, что в качестве её объекта может выступать любой социальный субъект различного уровня сложности (государство, общество, социальные организации, группы, семья, отдельно взятая личность). Предметом психологической защиты может являться целостное структурное образование и процессы как элементы его структуры (мировоззрение, самосознание, ценностные ориентации, образ Я и пр.) [1].

Обладая сложным внутренним устройством, любая профессия включает в себя множество разнообразных характеристик. В представлении человека они могут существовать как разрозненно, в виде частных образов, так и обобщённо, интегративно, в виде «образа профессии», «образа специалиста», «образа профессионала». Данные образы являются компонентами профессионального самосознания личности специалиста экстремальных профессий и при рассмотрении психологической защиты могут выступать её предметом.

К анализу закономерностей функционирования образа профессионала разных профессий, его роли в общении и взаимодействии людей обращаются не только психологи, но и представители других наук – социологии, политологии, культурологии и т.д. Интерес исследователей к проблеме формирования образа профессионала обусловлен общественно-практическими, научно-теоретическими факторами, а также социокультурными изменениями, наблюдающимися в обществе. Каждая историческая эпоха характеризуется развитием специфичных для неё форм социально-экономической жизни людей. Изменение условий жизнедеятельности членов общества влечет за собой изменение способов ее планирования, организации и оценки [3]. Для того или иного общества, класса, возрастной или профессиональной группы характерно различное восприятие человека. Данный вывод подтверждают исследования, посвящённые анализу образов профессионалов в различных профессиях: преподавателя (Н.В.Парнюк, 2003), руководителя (О.В.Бараусова, 2004), политического лидера (М.Д.Замская, 2006), психолога (Н.В.Шаньгина, 2007) и т.д. В работах указанных авторов акцентируется внимание на той роли, которую играет образ профессионала в социальном, личностном и профессиональном самоопределении человека, формировании его отношения к профессиональной деятельности.

При всём многообразии понимания категории образа профессионала, основной вопрос изучения данного феномена в психологии, по существу, сводится к описанию его структуры, а также тех или иных характеристик, позволяющих дифференцировать степень его сформированности (адекватности и полноты рассмотрения), устойчивости и значимости для личности специалиста. Именно данные характеристики определяют психологическую



защиту специалистов экстремальных профессий как таковую. При этом в структуре данного образа должны занимать значимые позиции такие понятия, как «психологическое воздействие», «риск», «манипуляция» и пр., а также отношение самого представителя экстремальной профессии к ним.

Являясь компонентом сознания и самосознания, образ профессионала выполняет регулирующую функцию, мотивируя человека, определяя цели его личностного, социального и профессионального становления. Данный образ, с одной стороны, выступает как образец (эталон) представителя профессии, как цель профессиональной подготовки, ориентир в развитии, с другой, способствует и является основой для выработки критериев и показателей оценки человеком уровня своего профессионализма. Анализируя образ профессионала с точки зрения первой позиции, следует отметить, что он направляет специалиста экстремальной профессии в ходе его трудовой жизни, является организующим началом самопознания, придаёт субъекту целеустремлённость, динамизм и видение жизненной и профессиональной перспективы и тем самым ориентирует на саморазвитие и самосовершенствование, устойчивость к различного рода манипуляциям, информационно-психологическому воздействию. Выделенные в образе профессионала профессионально значимые качества позволяют специалистам экстремальных профессий определить свои личностные позиции к той или иной воспринимаемой информации, процессу её анализа, выработать адекватную стратегию поведения в ситуации противоречия. Вторая оценочная функция образа профессионала проявляется в анализе динамики самой профессии в системе «прошлое-настоящее-будущее», что позволяет специалисту экстремальной профессии выстроить систему критериев оценки уровня своего профессионализма. Такой анализ дает человеку возможность объективно оценивать себя как представителя особой (экстремальной) профессии.

Для индивида общество – это та среда, в которой он непосредственно находится. Сформированный образ профессионала нельзя проанализировать без анализа системы общественных отношений. В этом плане образ профессионала может рассматриваться как компонент профессиональной культуры, носитель определённых, свойственных только этой культуре качеств. Следует отметить, что в современных условиях развития нашего общества образ профессионала характеризуется нарастающей динамичностью, изменчивостью под воздействием экономических, производственных и общественных отношений, координального изменения информационного пространства, а также способов психологического воздействия.

Рассмотрению процесса развития личности и её профессионального роста посвящено исследование З.И. Рябикиной. Одним из выводов является то, что профессиональный рост специалиста становится фактом развития личности, если в процессе профессионализации возникают противоречия, решение которых согласуется с решением противоречий пространства личностных смыслов. По мнению З.И. Рябикиной, к ним относятся следующие

противоречия: между образом профессионала (профессиональным эталоном) и образом «Я»; между образом «Я» и реальными характеристиками личности; между требованиями личности и их обозначением в сознании через элементы системы культурных знаков; между сформированными социальными стереотипами и формирующимся в сознании личности эталоном; между реальными требованиями профессии к качествам формирующегося специалиста и ожиданиями сообщества. Если в процессе образования личности образ профессионала навязан, имплицирован сообществом и имеет упрощённо-стереотипизированную структуру, то он неминуемо разрушит систему личностных смыслов, девальвирует систему ценностей, а также окажет негативное влияние на активность человека. Выбор такого образа профессионала в качестве цели развития не обеспечит профессиональную успешность, и в ряде случаев опосредованно может оказывать деструктивное влияние на представление человека об окружающем его социуме, особенностях профессиональной деятельности [2]. Следовательно, адекватно сформированный, отличающийся полнотой и целостностью образ профессионала лежит в основе успешности специалиста экстремального профиля на трудовой стадии социализации, разрешения его внутренних противоречий и сомнений. Сложность данного вопроса заключается в определении наиболее приемлемых форм и методов формирования образа профессионала как предмета психологической защиты специалистов экстремальных профессий.

Таким образом, проблема путей формирования образа профессионала является центральной для понимания становления личности специалиста экстремальной профессии в информационном обществе, организации процесса подготовки кадров в соответствии с изменениями способов психологического воздействия, достижений науки и техники. Для её решения образ профессионала целесообразно рассматривать в прямой зависимости не только от социума, но и от индивидуальных особенностей личности специалиста экстремальной профессии. Данный образ как психологическое образование определяет поведение личности в социуме: формирует отношение индивида к другим и к самому себе, способствует выделению себя из социума и включению в определенную группу (группу специалистов экстремальных профессий), структурирует и подчиняет жизнедеятельность субъекта в соответствии с принятыми в обществе ценностями и традициями, а также традициями профессионального сообщества. Выступая в качестве предмета психологической защиты, образ профессионала позволяет специалисту экстремального профиля противостоять психологическому воздействию разной направленности и силы, выработать стратегию поведения в ситуации противоречия.

### **Литература.**

1. Грачев Г.В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Грачев Г.В. – М.: ПЕР СЭ, 2003. – 304 с.

2. Рябикина З.И. Развитие личности и профессиональный рост: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Белорус. гос. пед. ун-т им. М.Танка. – Минск, 1997. – 47 с.
3. Сощенко И.Г. Образ человека в социокультурном пространстве информационного общества: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13; Ставропольский гос. ун-т. – Ставрополь, 2007. – 23 с.

*Тімченко О.В., Христенко В.Є.*

### **Психосоціальна підтримка постраждалого населення – шлях до психологічної безпеки: закордонний досвід**

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічні розлади, захворювання внаслідок різноманітних причин у 2020 році будуть займати у розвинених країнах друге місце серед причин інвалідності. Тому в країнах Європи, Америки в останні роки почали приділяти все більшу і більшу увагу збереженню психічної рівноваги свого населення.

Досить важливими та послідовними кроками в Європі стали заходи по розгортанню Програми дій у рамках цивільного захисту (Civil Protection Action Programme). У цій Програмі запропоновано новий підхід, який здійснюється по спеціальному проекту медицини катастроф (Major project on Disaster Medicine).

Розроблена нова архітектура Програми, яку відображає триада «управління надзвичайними ситуаціями (disaster management) - медицина катастроф (disaster medicine) - психосоціальне управління та структурована допомога (managing and structuring psychosocial care)» (рис. 1).



**Рис. 1. Схема архітектури заходів при надзвичайних ситуаціях**

З 1999 р. у Європі психосоціальний супровід на всіх етапах надзвичайних ситуацій («до - в період - після») стає обов'язковою складовою частиною активних заходів. Допомога стає все більш організованою, спланованою та

структурованою. Саме кризове управління (менеджмент) виходить на передній план усіх заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Важливий досвід накопичує Україна при реалізації Програми «Партнерство заради миру».

Зараз програма все більше еволюціонує до співробітництва в гуманітарних акціях. В структурі НАТО з'явився окремий напрямок - Цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій. Головна мета цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій - захист вразливого сучасного суспільства від наслідків надзвичайних ситуацій (криза, війна чи надзвичайні ситуації за мирного часу, такі, як стихійні лиха, техногенні катастрофи). Для цього в підпорядкованому Головному комітеті планування на випадок надзвичайних ситуацій (SCEPC) утворено 9 рад і комітетів планування на випадок надзвичайних ситуацій.

У цій діяльності також беруть участь багато інших міжнародних організацій. Поміж них - Рада Європи, Європейський Союз, Міжнародне агентство атомної енергетики, Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Агентство ООН з координації гуманітарної діяльності (UNOCHA), ЮНЕСКО, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців і Західноєвропейський Союз.

Готовність до боротьби з катастрофами і захист населення є у Програмі «Партнерство заради миру» спільними складовими багатьох видів діяльності в цивільному плануванні на випадок надзвичайних ситуацій. Постійно розглядаються питання, пов'язані з авіакатастрофами, сніговими лавинами, хімічними аваріями, землетрусами, повеннями, ядерними аваріями і перевезенням небезпечних вантажів. Значна частина цієї діяльності відбувалася на підтримку Агентства ООН з координації діяльності та його проекту «Використання військових та цивільних оборонних ресурсів для допомоги в умовах катастроф» (MCDA).

Співробітництво в галузі цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій та готовності до катастроф є ключовою складовою Хартії «НАТО - Україна», підписаної в Мадриді в липні 1997 року.

Для більш чіткого усвідомлення ролі кризової психології в питаннях кризового реагування на надзвичайні ситуації пропонуємо ознайомитися з діяльністю Центра кризової психології Бельгійського Королівського військового шпиталю (ССР QAMH), який на сьогодні є зразком організаційно-функціональної моделі європейських центрів кризової психології. До цільових напрямків його діяльності належить:

1. Забезпечення науково-методичного та консультаційного керівництва, підготовки («тренінгу») щодо попередження психотравми та конструктивному керівництву травматичним стресом у осіб, професії яких віднесені до групи ризику (рятувальники, пожежні, окремі лікарі, працівники поліції та ін.).

2. Формування серед вищевказаних контингентів добровольчих («волонтерських») груп кризової інтервенції (команд термінового психологічного втручання).

3. Індивідуальне психотерапевтичне лікування жертв з посттравматичними стресовими розладами та близькими станами.

4. Розробка та виконання Національного соціально-психологічного плану для надзвичайних ситуацій (НСППНС).

5. Планування, проведення та забезпечення наукових досліджень проблеми травматичного стресу.

Таким чином, наявність планових та науково обґрунтованих соціально-медико-психологічних заходів при надзвичайних ситуаціях, теоретичних та практичних розробок з цих питань, існування мережі спеціалізованих центрів та компетентних фахівців дозволяє в країнах ЄС мінімізувати соціально-медико-психологічні наслідки різноманітних надзвичайних ситуацій. Спеціалізована реабілітація в подібних центрах постраждалих та учасників ліквідації наслідків надзвичайної ситуації знімає гостроту психосоматичних проблем у цього контингенту.

Усвідомлення впливу надзвичайних ситуацій на соціум призвело до планування та структуризації соціально-психологічної роботи при надзвичайних ситуаціях і створення Національних соціально-психологічних планів для надзвичайних ситуацій.

Відповідні плани існують в багатьох розвинутих країнах світу (наприклад, Національний план Канади «Personal services: Psychosocial Planning for Disasters», Національний план Бельгії «Belgian National Psychosocial Disasters Plan», Національний план Сінгапуру «Psychological support in civil emergencies: the National Emergency Behavior Management System of Singapore» та ін.).

Фахівці Центру кризової психології Королівського військового шпиталю Бельгії розробили та постійно вдосконалюють відповідний бельгійський Національний психосоціальний план для надзвичайних ситуацій.

Всі плани базуються на національних платформах. В існуючих національних планах подані організаційні структури, які задіяні в разі виникнення надзвичайної ситуації, схеми, існують розділи «Психоемоційні наслідки НС».

Окремо виділені розділи по категоріям населення найбільшого ризику при НС:

«Діти в НС»,

«Люди похилого віку та НС»,

«Доросле населення»,

«Допомога рятувальникам».

Детально визначена діяльність по цьому напрямку в різних фазах НС та розглянуті психосоціальні особливості всіх фаз реагування: попередження, безпосередньої загрози, впливу, оцінки, рятування, відновлювання (повернення) та завершуючої реконструкційної фази.

В планах в загальних рисах окреслені різні варіанти психосоціальної допомоги. Наведені головні терміни по проблемі психологічних наслідків та впливу НС на психіку людини, в разі необхідності - різниця між схожими термінами, наприклад, «жертва» та «постраждалий». Досить ретельно

розглянуті питання попередніх тренувань для мінімізації психосоціальних наслідків НС.

В Бельгії в кожній провінції та міській адміністрації функціонують менеджери з психосоціальної роботи при надзвичайних ситуаціях.

В Національному плані Бельгії обговорені наступні питання:

- дії команд рапідного (швидкого) психологічного реагування при НС;
- формування та підготовка «стрес-команд» серед професійних рятувальників;
- психологічний супровід та умови діяльності професійних рятувальників під час аварійно-рятувальних робіт.

**Висновок:** Наведені дані та міркування свідчать про важливість пріоритетного розвитку нової для сучасної України галузі науково-практичної діяльності – кризової психології та необхідність наукової розробки її теорії, методики, організаційних питань стосовно здійснення соціальної політики держави та неурядових благодійних організацій, співвідношення психологічної та інших видів допомоги потерпілим внаслідок надзвичайних ситуацій (юридичної, економічної, медичної, соціальної, психолого-педагогічної, соціально-психологічної тощо).

### **Література.**

1. Critical Foundations: Protecting America's Infrastructures. The report of the President's Commission on Critical Infrastructure Protection, 1997.
2. Collin Barry C. The Future of CyberTerrorism // Proceedings of 11th Annual International Symposium on Criminal Justice Issues. The University of Illinois at Chicago, 1996.

*Харченко О.В.*

### **Экстремальные факторы деятельности и их профилактика**

В экстремальных условиях проходит деятельность работников многих профессий: летчиков, космонавтов, пожарных, военнослужащих при выполнении боевых задач. Эти профессии изначально предполагают работу в экстремальных условиях. Однако в таких условиях работают и представители многих других профессий. В связи с усложнением современного производства, вызванного научно-технической революцией, число таких профессий и людей, занятых в них, неуклонно возрастает. Поэтому вопрос изучения экстремальных факторов деятельности и их нейтрализации является одной из центральных задач изучения психологии деятельности в экстремальных условиях.

Под экстремальными факторами рабочей среды, Смирнов Б.А. и Долгополова Е.В. понимают весьма жесткие условия среды, неадекватные врожденным и приобретенным свойствам организма. Эти экстремальные факторы можно разделить на психологические и физиологические, факторы внутренних и внешних условий деятельности. Лебедев В.И. выделил также группу некорректируемых факторов внешних условий деятельности [1, 6].

Рассмотрим факторы внутренних условий деятельности и возможности их профилактики. Эти факторы можно разделить на:

1. Экстремально-психологические факторы – нарушение общественного порядка; наблюдаемые человеческие потери, общая дезорганизация жизни; резкая активация криминального элемента; сознание ответственности за свои решения; коллективизм и солидарность; пример старших начальников; подкуп.

2. Экстремальные профессионально-психологические факторы - новизна и необычность; внезапность; стремительность; дефицит времени; высокие длительные нагрузки; неопределенность [6].

Такие авторы как Душков Б.А., Королев А.В., Смирнов Б.А. настаивали на том, что положительное влияние на психику профессионала оказывает хорошая психологическая, профессиональная и моральная подготовка, развитие профессионально важных качеств [4].

Вторую группу факторов составляют экстремальные факторы внешних условий деятельности:

1. Показатели микроклимата (температура, влажность, осадки, ветер, радиация и др.);

2. Шумы и вибрации (их параметры и виды);

3. Влияние химических веществ (выбросы химических веществ в окружающую среду; химические вещества, используемые в быту и т.д.) [2, 5].

Действие этих факторов вызывает физиологический стресс. Понятие физиологического стресса тесно связано с понятием физиологического эквивалента деятельности, под которым понимается состояние динамической активности функций организма, обеспечивающих конкретную деятельность. Физиологический эквивалент формируется в процессе освоения профессиональной деятельности и ее отдельных этапов. В своей основе он имеет избирательную активацию различных физиологических и биохимических процессов, организацию и реорганизацию их в определенную систему [1, 3].

Ряд авторов (Лебедев В.И., Смирнов Б.А., Долгополова Е.В. и др.) предлагают два вида защитных мероприятий от внешних условий деятельности:

1. Активная защита – выявление источника неблагоприятного фактора и воздействие на него;

2. Пассивная защита – это применение экобиозащитной техники, при использовании которой, источник неблагоприятного действия остается, но осуществляются мероприятия, направленные на предупреждение этих влияний на человека.

Интересным, с точки зрения нашей работы, является выделение некорректируемых факторов внешних условий деятельности (Лебедев В.И.), к которым он относит десинхроноз, фактор риска и измененную афферентацию [1].

Десинхроноз представляет собой неблагополучие организма вследствие нарушения его циркадианных (суточных и околосуточных) ритмов.

Фактор риска – это психогенный фактор измененных (непривычных) условий существования, характеризующихся наличием угрозы для жизни.

Изменная афферентация рассматривается как специфическое реагирование организма на резко измененные условия существования (например, при сенсорной депривации).

Некорректируемые факторы не могут быть изменены в процессе деятельности, но их обязательно следует учитывать при организации этой деятельности.

Таким образом, хорошая психологическая, профессиональная и моральная подготовка, развитие профессионально важных качеств, а также применение защитных мероприятий от внешних условий деятельности и учет действия на человека некорректируемых факторов существенно облегчит деятельность людей многих профессий, осуществляемую в экстремальных условиях.

### **Литература.**

1. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах / В.И. Лебедев – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.- 431 с.
2. Ложкин Г.В. Практическая психология в системах «человек-техника» / Г.В. Ложкин, Н.И. Повякель – К.: МАУП, 2003 – 296 с.
3. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 292 с.
4. Душков Б.А. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности / Б.А. Душков, А.В. Королев, Б.А. Смирнов – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 848 с.
5. Психология: Учебник / Под ред. А.А. Крылова – М.: Проспект, 1999. – 584 с.
6. Прикладная юридическая психология / Учебно-практическое пособие [электронный ресурс] - HUTOR.RU // [info.hutor.ru/ur\\_psy/index.php3](http://info.hutor.ru/ur_psy/index.php3)

*Шаповалов О.В., Пампура І.І.*

### **Психологічна безпека у професійній діяльності персоналу силових структур**

Сучасний розвиток суспільства, характеризується зростанням напруженості, обумовленим невідповідністю достатньо високого рівня інтенсивності соціальних, економічних, політичних та духовних змін можливостям людей адаптуватися до них. Постановка і вирішення проблеми психологічної безпеки людини має бути одним із значущих напрямків психологічної науки сьогодення.

Психологічна безпека, що виявляється, зокрема, в адаптивності суб'єкта, в його готовності до ухвалення рішень, не тільки все більшою мірою набуває значущості в трудовій діяльності людини, але і, будучи результатом психічної активності суб'єкта, впливає на формування його особових характерологічних



якостей. При цьому, одним з видів довільної психічної активності суб'єкта розглядається психічна саморегуляція функціональних станів при виконанні ним складних професійних завдань, що впливає на формування адаптивних властивостей суб'єкта, його працездатність та психологічну безпеку [1].

У контексті вирішення проблем щодо визначення оптимального навантаження в професійній діяльності, виявлення резервних можливостей людини і оптимізації процесів взаємодії з професійним середовищем необхідно виявити і нейтралізувати явища і феномени, що представляють загрозу психологічній безпеці суб'єкта професійної діяльності. Небезпечними факторами можуть бути: невдале професійне самовизначення, невідповідність психологічних і психофізичних особливостей людини ергономічним вимогам, стреси в професійній діяльності, не відповідні нормам безпеки умови праці.

Вивчення особливостей процесу формування психологічної безпеки, на наш погляд, дозволить виявити сукупність стійких мотивів професійної діяльності, та надасть можливість визначити умови ефективного функціонування людини в професії. Це, зокрема, важливо тому, що методи і способи створення умов для діяльності можуть вступати в суперечність із закономірностями формування психологічної безпеки працівника та призвести до деструктивних психологічних змін, а саме: підвищенні рівня тривожності, невизначеності, невпевненості, професійній деформації, неясності життєвих орієнтацій, розгубленості, а у результаті – до зниження рівня ефективності професійної діяльності та якості виконаних завдань.

Представляється надзвичайно актуальним розкриття сенсу феномена психологічної безпеки в контексті індивідуально-типологічних і особистісних характеристик суб'єкта, розвитку мотиваційних процесів суб'єкта діяльності, його готовності до ризику, а також до професійної діяльності в сучасних умовах. В цілому, психологічна безпека і формується в рамках певних умов детермінованих інформаційними, економічними та психологічними діями зовнішнього середовища.

Більшість дослідників визначають психологічну безпеку людини, як стан захищеності свідомості. У цьому визначенні безпеки не розкриваються сутнісний сенс і зміст, які покладено в основу категорії психологічної безпеки. В той же час, потреба в усвідомленні цього поняття в контексті дієздатності певної організації в цілому та її персоналу, забезпеченні високої ефективності та, головне, – безпеки професійної діяльності конкретних виконавців стає все більш актуальною. Існує об'єктивна необхідність вивчення шляхів збереження психічного і фізичного здоров'я працівників не тільки в умовах нормованих (штатних) параметрів процесів, властивостей і вимог професійної діяльності, але й в умовах непередбачуваності та екстремальності останньої. При цьому вочевидь психологічна безпека виконавця має реалізовуватися як на корпоративному (спеціалізована підготовка персоналу, матеріально-технічне забезпечення, тощо), так і індивідуальному (набуття знань, практичних умінь та навичок) рівнях.

Особливо значення ці питання набувають в діяльності силових структур. Так, на умови службової діяльності працівників правоохоронних органів впливає додатково, крім загальних для діяльності більшості людей, ряд специфічних, вже суто професійних чинників. У першу чергу до них відносяться значні фізичні та психічні навантаження, підвищена відповідальність та екстремальність діяльності, що пов'язана із затриманням злочинців, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку у випадках масових заходів, стихійних лих і надзвичайних ситуацій.

Узагальнені результати комплексних досліджень психологів МВС України свідчать, що у оперативно-службовій діяльності до основних соціально-психологічних чинників ризику для життя та здоров'я слід віднести наступні:

- постійний контакт із асоціальними елементами, необхідність повного напруження психічних і фізичних сил при попередженні злочинів;
- дії в умовах невизначеності, несподіваності, постійної реальної загрози життю і здоров'ю;
- негативні емоційні впливи, зумовлені баченням крові, трупів чи тілесних ушкоджень потерпілих;
- ситуації протидії: необхідність вести психологічну боротьбу з особами, які протидіють попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів;
- провокуючі ситуації в службовій діяльності: психологічний тиск, шантаж, маніпулювання з боку як законослужбових громадян, так і правопорушників;
- конфліктні ситуації в службовій діяльності: образа і насильство над особистістю, хуліганство, грабїж, вбивства, опір представнику влади, вербальна і фізична агресія, провокаційна поведінка;
- висока відповідальність, яка викликана необхідністю самостійного швидкого ухвалення рішення за умов дефіциту інформації, часу на прийняття рішення;
- напружена діяльність і ненормований робочий день [2; 3; 4; 5].

Специфічні чинники оперативно-службової діяльності персоналу правоохоронних органів по перше, призводять до зниження функціональних резервів організму, аж до повного їх виснаження, породжують негативні емоції, перенапруження фізичних і психічних функцій, виникнення тривожності, нервово-психічної нестійкості, психічних розладів та соматичних захворювань; по друге, суттєво підвищують ризик травматизму та загибелі серед особового складу [6; 7]. До того ж, окрім суто фізичних компонентів тимчасових або незворотніх втрат, мають місце й соціальні, коли взаємодія політичних, соціальних, економічних, психологічних та індивідуально-особистісних складових провокує чи детермінує протиправну поведінку працівників силових структур, що проявляється у випадках порушень ними дисципліни і законності, зокрема і вчинення злочинів з відповідними правовими та організаційно-кадровими наслідками.

Очевидно, що у будь-якому випадку, в будь-якій ситуації того чи іншого характеру прийняття остаточного рішення і варіантів відповідних дій – це похідні виключно психологічної сфери людини. То ж у контексті безпечності-небезпечності поведінки людини, її дій і вчинків при вирішенні конфліктів ситуативного характеру первісну захисну функцію виконує також психологічний захист, але дещо відмінний від внутрішньо-особистісного, оскільки “спрацьовує” вже на основі адекватного сприйняття, усвідомлення, оцінки, формування свідомої мети, створення програми відповідних дій.

Все це зумовлює потребу не тільки подальшого вивчення власне психологічних аспектів безпеки професійної діяльності та професійної захищеності працівників силових структур у штатних і екстремальних ситуаціях, але й розробки та застосування сучасних психотехнологій роботи з персоналом.

### **Література.**

1. Папкин А.И. Личная безопасность сотрудников ОВД. Тактика и психология безопасной деятельности / Папкин А.И. – М. : Академия МВД России, 1996. – 246 с.
2. Лефтеров В.О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ / В.О. Лефтеров, О.В. Тимченко. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.
3. Кушнар'єв С.В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ / С.В. Кушнар'єв, О.В. Шаповалов. – К. : НАВСУ, 2005. – 181 с.
4. Особиста безпека [Криволапчук В.О, Годуров І.М., Бондарчук М.Т. та ін.] – К. : ВПЦ МВС України, 2006. – 169 с.
5. Шевченко О.М. Напрями та засоби забезпечення професійної захищеності практичних психологів ОВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридическая психология” / О.М. Шевченко. – Київ, 2006. – 21с.
6. Психологічна профілактика суїцидальної поведінки працівників органів внутрішніх справ : [метод. рекомендації] / За заг. ред. С.І. Яковенка. – К. : РВВ КІВС, 2000. – 119 с.
7. Шаповалов О.В. Складові ризику травматизму та загибелі співробітників органів внутрішніх справ / Шаповалов О.В., Юрченко А.В., Лук'яненко І.О. // Науковий вісник НАВСУ. – К. : НАВСУ, 2001. – № 4. – С. 71-87.

*Яковенко С.І.*

### **Об'єктивні та суб'єктивні чинники стану психічної захищеності персоналу екстремальних професій**

Розглядаючи питання феноменології, концептуалізації й методології досліджень психологічної безпеки, уявляється доцільним виокремити об'єктивні та суб'єктивні чинники стану психічної захищеності персоналу екстремальних професій.

Небезпеку можна визначити як статистичну ймовірність настання певних негативних наслідків. Це може бути небезпека загибелі, поранення,

інвалідності, виникнення соматичного чи психічного захворювання працівника, матеріальних збитків тощо. Несприятливе сполучення зовнішніх і внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників може спричинити психічний розлад (наприклад, реактивний психоз) чи негативний стан психіки (гострий чи хронічний стрес, посттравматичний стресовий розлад, некомфортні психічні стани втоми, виснаження, страху, тривоги та т. ін.), явища професійної деформації чи психоемоційного вигорання.

Ризик тлумачиться як суб'єктивне уявлення людини про ймовірність настання небажаних для неї наслідків. Він може бути прийнятним або неприйнятним для особи, у залежності від її індивідуальних властивостей.

Небезпека та ризик, розумна обережність – невід'ємні складові діяльності працівників екстремальних професій. Усунути їх цілком та повністю не можливо, залишається дбати про їх мінімізацію, якісним професійно-психологічним відбір, підготовку, психологічний супровід професіоналів, які здатні, окрім іншого, належним чином опанувати себе.

До об'єктивних чинників забезпечення психологічної безпеки персоналу екстремальних професій відноситься система заходів правового, соціально-економічного, матеріально-технічного, медико-психологічного спрямування, які зменшують вірогідність настання негативних наслідків для психіки працівників екстремальних професій, сприяють відновленню психічного здоров'я та професійного довголіття, підтриманню позитивних психічних станів (бадьорість, впевненість в собі тощо).

Об'єктивним і водночас суб'єкт-суб'єктивним чинником психологічної захищеності людини є характер міжособових стосунків працівника з колегами (рівними за статусом, підлеглими, керівниками), рідними та близькими, ставлення до нього, як представника певної професії (пожежника, військового, міліціонера) з боку громади (йдеться про авторитет, статус, імідж професії).

Психологічна захищеність може також тлумачитися як суб'єктивна оцінка наведених вище чинників, власне «відчуття захищеності» чи «незахищеності». При цьому неусвідомлені установки можуть бути хибним, що проявлятиметься або у безпідставній самозаспокоєності, або у постійному очікуванні негараздів.

Психоаналітики чимало уваги приділяли неусвідомлюваним механізмам психічного захисту, вважаючи їх більшою мірою шкідливими. В межах психології діяльності в особливих умовах вчені та практичні психологи намагаються з'ясувати, як навчити працівників екстремальних професій дбати про свою безпеку на основі усвідомлювання ключових характеристик професійної діяльності, власних індивідуально-типологічних властивостей, як навчати курсантів спеціальних ВНЗ оволодівати методами та прийомами психологічного самозахисту, надання психологічної взаємодопомоги та підтримки.

## РОЗДІЛ 2

# ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ОСВІТНІХ УСТАНОВ, ОСОБОВОГО СКЛАДУ СИЛОВИХ СТРУКТУР ТА ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ

*Афанасенко В.С., Ширококов Ю.М., Кислий В.Д.*

### **Суїцидологічна допомога, як напрямок підвищення психологічної безпеки військовослужбовців**

**Постановка проблеми.** Актуалізація проблеми підвищення безпеки життєдіяльності військовослужбовцям в умовах трансформації, реформування та розвитку Збройних Сил України зумовлює розгляд питання визначення окремого напрямку заходів щодо підвищення психологічної безпеки військовослужбовців. Стратегічний курс трансформації, реформування та розвитку Збройних Сил України, необхідність подолання негативних соціальних явищ, пошук шляхів створення ефективної та оптимальної за чисельністю армії об'єктивно потребують серйозної консолідації зусиль держави, активізації потенціалу науки і освіти у підготовці висококваліфікованих військових фахівців. Трансформаційні процеси, які відбуваються у Збройних Силах України на сучасному етапі призводять до збільшення кількості проявів депресивних станів у військовослужбовців. Гостро стають питання запобігання проявам аутоагресивної поведінки у військовослужбовців за допомогою психокорекційних, консультаційних та виховних заходів. В цих умовах особливого значення набуває проблема підвищення психологічної безпеки військовослужбовців [1].

**Мета дослідження:** виявити особливості суїцидальної поведінки військовослужбовців та удосконалити методику її профілактики, як напрямку психологічної безпеки в умовах трансформації, реформування та розвитку Збройних Сил України.

**Результати дослідження.** Соціальні чинники істотно впливають на суїцидальну поведінку особистості військовослужбовця. Суїцидальні настрої і суїцидальна поведінка в умовах трансформації, реформування та розвитку Збройних Сил України пов'язані з глибинною кризою у світогляді, ціннісно-орієнтаційній сфері особистості – теперішнє життя воїну видається безрадіним, тривожним, тужливим, а майбутнє – безперспективне, безнадійне, позбавлене цінності [2].

Суїцидальну кризу військовослужбовця характеризують утрата цінності теперішнього і майбутнього, безперспективність, безнадія. Самогубець, ув'язнений в обмеженій теперішнім стражданням точці свого “Я”, не бачить змоги вирватись із його кайданів інакше, ніж припинивши власне існування.

Позбавленість сенсу життя, відсутність життєвої перспективи властиві молодим військовослужбовцям та молодим командирам. Така поведінка ставить під загрозу безпеку не тільки цього конкретного військовослужбовця, а й всього підрозділу.

Найефективнішим способом запобігання таким фрустраціям є орієнтація на високі духовні цінності, які наповнюють сенсом життя, спрямовані на щось значно вище, ніж інтереси військовослужбовця, обмежені його власним егоїстичним “Я” – релігійні, національні, родинні тощо. Менш ефективні альтернативні цінності, перспективи, які відкриває орієнтація на них.

Основою психопрофілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців є суїцидальна превенція – запобігання суїциду, яке полягає у здатності визначити небезпеку реалізації суїцидальних дій на ранніх стадіях формування суїцидогенезу. Для цього необхідні знання соціальних і психологічних принципів формування суїцидальних спонук і вміння використовувати їх в інтересах суїцидента.

Превенція за відсутності аутоагресивних проявів полягає у профілактичній, просвітницькій роботі, спрямованій на руйнування соціальних міфів і помилкових суджень про самогубство, якими мотивовано чимало суїцидів. Виявлення перших ознак аутоагресивних спонук вказує на необхідність превентивного психокорекційного втручання. До ознак належать суїцидальні сигнали (погрози) або суїцидальні комунікації – характерні прояви суїцидальних намірів військовослужбовця у міжособистісному спілкуванні. Вони є сигналами про наявність аутоагресивних тенденцій і можливість вчинення суїцидальних дій. Найчастіше проявляються такі суїцидальні комунікації: за формою (вербальна, зокрема письмова), за характером (пряма (відкрита) або непряма, побічна (замаскована)), за змістом (прояв афектів (почуття провини або осуду), спроба пояснити свій вчинок, доручення близьким чи прохання до людей), за об'єктом (особа або група), за метою (крик про допомогу (благання про порятунок), вираження агресії (звинувачення інших, самозвинувачення)).

Суїцидальний ризик підвищується, якщо кризовому стану й актуальному суїцидогенному конфлікту передували спроби самогубства, а також за наявності в анамнезі невротичних, особистісних розладів або депресивних станів, проявів безпорадності, безнадійності та соціальної ізоляції.

Висловлювання антивітальних переживань, суїцидальних фантазій, думок, намірів в умовах актуальної психотравмуючої ситуації і суїцидогенного конфлікту є складовою пресуїцидального періоду суїцидогенезу і вимагає проведення суїцидальної інтервенції - психіатричного або психотерапевтичного втручання (психологічної корекції), спрямованого на купірування (усунення певних проявів у клінічній картині) аутоагресивних проявів і запобігання самознищенню.

Під час суїцидальної інтервенції, наданні невідкладної суїцидологічної допомоги військовослужбовцям, до уваги беруться різноманітні аспекти

аутоагресивних проявів та особливості суїцидогенезу, що є запорукою ефективності психокорекційної роботи [3]. До таких особливостей належать:

1. Суїцидент – насамперед особистість, наділена правом на добровільну смерть, здатна відважитись на самогубство і вчинити суїцидальні дії. Для нього саморуйнування є не етичною проблемою, а результатом нестерпного емоційного стресу.

2. Прийняття рішення військовослужбовцем про самогубство навіть у найгостріший пресуїцидальний період, якому властиві імпульсивні суїцидальні дії, завжди відбувається за внутрішньою логікою суїцидогенезу, має причинно-наслідковий розвиток. Однак це може не усвідомлюватись і не декларуватись в скаргах. Ефективність суїцидальної інтервенції базується на розумінні психологом і усвідомленні суїцидентом логіки розвитку суїцидальної поведінки як варіанта дезадаптивного реагування в особливих та екстремальних умовах.

3. Насамперед необхідно з'ясувати серйозність суїцидальних намірів військовослужбовців. Від швидкоплинних, неоформлених думок про таку можливість до реалізації плану суїциду за актуального суїцидогенного конфлікту може минути дуже мало часу. Чим більш продуманий, підготовлений метод самогубства, тим вищий потенційний ризик летального фіналу.

Військовослужбовці з високим суїцидальним ризиком, поведінка яких у пресуїцидальному періоді позбавлена афектованості, ставляться до свого рішення дуже серйозно, їх суїцидальна поведінка, якщо вона зумовлена негативним життєвим балансом, завжди завершується суїцидальними діями. Ці суїциденти також попереджають співслужбовців про свої наміри.

4. Розпочинаючи роботу із військовослужбовцем, важливо з'ясувати наявність і ступінь вираження психічних, насамперед афективних порушень (почуття безнадійності, безпорадності), особистісних розладів (ступеня дезорганізації поведінки), алкогольної, наркотичної залежності.

5. Особливо страждають суїциденти від сильного почуття відчуження, тому потребують уважного вислуховування, співчуття їх відчаю і безпорадності. Якість терапевтичних відносин є запорукою успішності психотерапевтичної корекції. Суїциденту потрібне обговорення його болю і фрустрації. Але він може не прийняти прямих порад (ситуативних вказівок) психолога, оскільки в кризовому втручанні доречніша не раціональна оцінка неадекватності поведінки суїцидента, а підтримка [4].

6. Найкращим способом втрутитися в кризу є відверта розмова про наявні суїцидальні спонуки і ступінь їх вираження. Коли військовослужбовець, обмірковуючи свій суїцидальний намір, знаходить того, хто йому співчуває і згоден поговорити про її переживання, він часто відчуває полегшення. Таке спілкування допомагає воїну зрозуміти свої почуття, відреагувати (виразити) їх і досягти катарсису, тобто якісно зменшити актуальність суїцидальних намірів. Військовослужбовця, який переживає відчай, необхідно переконати, що він може розповідати про почуття не соромлячись, навіть якщо йдеться про ненависть, гіркоту чи бажання помститись. Необхідно при цьому враховувати,

що суїцидент часто боїться осуду, нерозуміння і нехтування іншими співслужбовцями.

7. Допомогти військовослужбовцю відчувати й усвідомити життєву перспективу може укладення з ним суїцидального контракту – домовленості про зустріч для обговорення альтернативи поведінки перед тим, як він відважиться на суїцидальні дії. Така домовленість іноді є дуже ефективною [5].

У випадках коли самогубству не вдалося запобігти, необхідно обов'язково надати психотерапевтичну допомогу (суїцидологічну поственцію) родичам і друзям померлого військовослужбовця. Надання її запобігає розвитку у найближчому оточенні воїна аутоагресивної активності: характерної для юнаків імітаційної поведінки (кластерні самогубства), формування родинного суїцидального сценарію (після самогубства батьків різко підвищується суїцидальний ризик у дітей, особливо за наявності у них психічних порушень).

### **Висновки:**

1. Суїцид є проявом аутоагресивної поведінки військовослужбовця ключовими чинниками якого є психологічні фактори, інші діють опосередковано через емоційні переживання та мотивацію.

2. Профілактика суїцидальної поведінки військовослужбовців здійснюється за такими напрямками: спеціалізовані психіатричні терапевтичні заходи, психологічні корекційні заходи, соціальні заходи, інформаційно-навчальні заходи спеціалізовані навчальні суїцидологічні програми для спеціалістів.

### **Література.**

1. Афонін Є.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / Афонін Є.А. // [Відп. ред. Л.В.Сохань, Л.Ф.Бурлак]. – К., 1994. – 304 с.

2. Ягупов В.В. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій / Ягупов В.В. – К.: Київський університет, 2002. – 349 с.

3. Психологія суїциду: Посібник / [За ред. В.П.Москальця]. – К., 2004. – 288 с.

4. Военная психиатрия / [Под ред. С.В.Литвинцева, В.К.Шамрея]. – СПб.: ВмедА, ЭЛБИ-СПб., 2001. – 236 с.

5. Терапия в экстремальных условиях мирного и военного времени. Учебно-методическое руководство для студентов и врачей / [Под. ред. И.К.Латогуза, С.Г.Демяника]. – Харьков, 2002. – 156 с.

*Быстрова К.И.*

## **Влияние нарушения безопасности национальной культуры на стрессоустойчивость**

Ничто так разрушительно не действует сегодня на психику молодежи и взрослых – как абсолютно чуждые нашей культуре установки, которые дает нам новое время через СМИ.



В трудах К. Юнга много говорится о коллективном бессознательном, т.е. родовой памяти (памяти предков), заложенной в глубинах нашей психики. Это доказано и современной психиатрией. Ещё в 70-х годах А. Личко, крупный отечественный ученый, выдающийся психиатр современности считал причиной многих психических расстройств разлад в душе, внутренний конфликт между родовой памятью и моральными установками несоответствующими ей.

Психологи и врачи-психиатры заметили, что после 90-х годов появилось огромное количество детей с пограничным (на грани нормы и патологии) состоянием психики. Вроде бы все хорошо сегодня, все наши мечты о свободе сбылись! Делай что хочешь. Но наша народная мудрость гласит "Своя воля заведе в неволю".

Будучи, людьми наивными и жадными до комфорта, мы и не заметили как вместе с идеалом западного свободного и сытого образа жизни "проглотили наживку" с чужими и генетически чуждыми нам идеалами. (Как не вспомнить фильм "Чужие"). Нам сумели внушить, что наш образ жизни устаревший, что живем мы как отсталые люди и, как здорово, что теперь все будет по-новому!

"Как человек, когда-то работающий психологом в детской психиатрической больнице, – сказала на встрече с врачами и педагогами в июне 2006 года в Харькове выдающийся детский психолог Ирина Медведева, – я хорошо знаю статистику: до "перестройки" детей с пограничным состоянием психики было всего 4-6%. Сегодня этих детей 60-%! То есть у современных детей буквально "едет крыша". Сначала я думала, что такое количество детей с искаженной психикой объясняется резким падением уровня жизни основной массы населения. Но когда я увидела, какое количество больных детей принадлежат семьям, где нет никаких материальных проблем, а наоборот, такое процветание, которое многим и не снилось, мне пришлось задуматься о том, что есть, более глубинные причины. И на примере этих семей я поняла, что существует родовая память. Ведь именно в этих семьях наиболее сильно разрушались традиционные установки нашей культуры, следовательно, от этого и страдало то самое коллективное бессознательное".

Установка на отношение к бедности и богатству.

Наша культура на протяжении 1000 лет формировалась под влиянием определенных ценностей, и наша родовая память базируется на этой традиционной этике.

Отношение к бедности и богатству в очень упрощенном виде нашло свое отражение в украинских сказках, где существует жесткая сцепка: бедный-хороший, богатый-плохой. В жизни, конечно, бывает и не совсем так. Но помощь бедным считалась в нашей культуре "святым делом". И сказка представляет культурный эталон об идеале, который живёт в нашей родовой памяти. И вот при такой фундаментальной установке, подростающему поколению стали давать прямо противоположную установку.

Родовая память, поскольку она называется "коллективное бессознательное", реагирует на это бессознательно – внутриличностным

конфликтом, выражающемся в поведенческих и психических отклонениях от нормы.

Наша историческая культура очень возвышенна.

Она призывает человека возводить "очи горе" (т.е. возвышенному, духовному). На чём сейчас призывают СМИ фиксировать внимание? На том, на чём наша традиционная культура не останавливалась вообще – на йогуртах, пиве, машинах, подгузниках и т.п. И подрастающий человек думает, что это и есть то главное, ради чего надо жить. И опять конфликт с бессознательным, который наносит сильнейший удар по психике.

Но, конечно, самый главный разрушительный удар либеральной идеологии пришелся на целомудрие. Это – тайна культуры. Целомудрие лежит в самом центре нашего (и народов востока также) культурного ядра и растабуирование этой зоны грубо нарушает культурную безопасность.

Если мы обратимся к языку, то мы обнаружим очень интересную вещь: в богатейшем украинском языке нет слова, которое бы обозначало физическую сторону любви!

Да, есть ненормативная лексика, есть медицинский язык, есть архаизмы и библиизмы. Но в литературном языке такого слова не существует! О чём это говорит? О том, что это есть сакральная тайна. Отсутствие фиксации внимания на физической стороне любви, её замалчивание – одна из важнейших составляющих нашего национально-культурного архетипа.

Интимный стыд – это показатель психической нормы, а отсутствие стыда – это признак шизофрении.

У нравственно здорового человека нарушение закона совести неизбежно проявляется чувством стыда. И даже если это чувство человек на внешнем уровне может как-то скрывать, то на уровне внутреннем – никогда. С совестью договориться невозможно.

Мы внутренне "сгораем" от стыда и это проявляется в жутком внутреннем дискомфорте. Люди, которые не в ладах со своей совестью и не осознают этого, как правило, постоянно раздражены, взвинчены, унылы, плаксивы, истеричны, и постепенно, в той или иной степени, становятся душевнобольными.

Есть закон психологии – внешнее поведение человека неизбежно отражается на его мировоззрении. То есть за переменной поведения неизбежно следует и переменная мышления. И тогда получается, что установка либеральной идеологии на "раскрепощение", "раскомплексованность", и есть установка на бесстыдство, т.е. на бессовестность, на отрицание нравственного закона. А ведь человек – существо социальное. И если нравственность уходит из общества, оно неминуемо превращается в волчью стаю, в банку со скорпионами. А значит либеральные установки на бесстыдство – самый удобный путь к нравственному вырождению, деградации общества через психические нарушения её членов и исчезновения его, как этноса.

Есть охранительные мифы. Например: "козацькому роду нема переводу", что "наша территория, земля найкраща в Європе". "Украинец выживет в любой ситуации".

А есть разрушительные мифы.

Миф партнёрских отношений.

Сейчас все чаще говорят о том, что мы должны быть друзьями, партнёрами с учащимися, студентами, курсантами. Что они лучше знают, что им надо. Это ложь.

Вся наша жизнь строго иерархична. И человек не имеет права нарушить эту самую главную иерархию: родители – дети, командир – рядовой, командир-отец - рядовой-сын. Не устаю повторять, насколько изменяет в лучшую сторону наших ребят воинская служба и учеба в Академии ВВ. Когда сравниваешь результаты психологических исследований новобранцев и прослуживших, проучившихся около года – результаты просто поражают – отмечается заметное улучшение стрессоустойчивости, адекватности самооценки, способности к самоконтролю. И, главное, они умеют не впадать в панику от раздраженного тона. Не зря многие фирмы не берут на работу не прошедших воинской службы. Служба в армии – это инициация мальчика в мужчину. Я неоднозначно отношусь к тестам-опросникам, где рядовые письменно оценивают своих командиров.

Миф здоровья.

Говорят о том, что главное в жизни – это здоровье. В психиатрии есть термин "ипохондрия". В основном она присуща старикам-атеистам. Это страх смерти и сильное беспокойство о своём здоровье. Сейчас эти страхи присущи и молодым. Фиксация на зубах, кишках – опасна для психического здоровья.

Воспитание возвышенного в человеке укрепляет его психику и по-настоящему способствует и нравственному, и физическому здоровью.

Проводя психологическое тестирование курсантов, заступающих в караул, невозможно не заметить резкое отличие стрессоустойчивости курсантов "филологов" и "командников".

По результатам исследования по методике групповой работы К. Роджерса на протяжении последних пяти лет выявлено, что:

- "командники" показывают, как правило, общий эмоциональный фон – позитивный настрой на работу, понимание своего эмоционального состояния и своих товарищей, способность четко исполнять инструкции, доброжелательность, уверенность, открытость.

- "филологи" показывают, как правило, общий эмоциональный фон – астеничность, шутовство, многословие и мудрствование, недоступность к своей эмоциональной сфере, невыполнение инструкций, агрессивность, как скрытую, так и явную.

Результаты исследования по методике КПО К. Лейнера коррелируют с результатами клиент-центрированного направления К. Роджерса и показывают общую низкую стрессоустойчивость "филологов".

Одним из объяснений такого отличия результатов, возможно, является более тесное взаимодействие "филологов" как со СМИ, так и с идеализацией чужих, западных культур, "телячьим восторгом" их сытой, свободной жизнью, нарушением безопасности национальной культуры.

**Деякі аспекти впливу особистісної мотивації фахівців спеціальних підрозділів МВС України на психологічну готовність до дій в особливих умовах**

Соціальна спрямованість, професійний зміст, особливості розвитку й формування психологічної готовності бійців спеціальних підрозділів системи МВС України в цей час обумовлені, насамперед, труднощами розвитку українського суспільства, системи правоохоронних органів Міністерства внутрішніх справ. Такі труднощі викликають загальне зниження рівня професійної підготовки особового складу, розмивання кадрового ядра органів внутрішніх справ, а також погіршення якісних характеристик кандидатів на службу.

При цьому слід зазначити, що проблема боротьби зі злочинністю в сучасній Україні піднімається на загальнодержавний рівень у зв'язку з ускладненням криміногенної обстановки, зміною якісних характеристик злочинності. В умовах якісної зміни злочинності в нашому суспільстві працівники органів внутрішніх справ повинні вміти швидко орієнтуватися у виборі оптимальних засобів захисту суспільства, виробленню стратегії безпеки, в організації превентивних мір охорони населення від злочинних зазіхань.

Вкрай напружені соціально-психологічні умови професійної діяльності спеціальних підрозділів особливого призначення МВС України загострюються також пережитими країною соціально-економічними труднощами, які торкнулися й переважної більшості працівників ОВС. У такій ситуації психологічна робота, нажаль, ще не стала пріоритетним завданням керівників всіх рівнів системи МВС України. Незважаючи на прийняті міри, напружений характер професійної діяльності фахівців спеціальних підрозділів, висока відповідальність і висока психологічна ціна результатів їх діяльності, наявність невизначеності й інформаційних перевантажень, висока ймовірність виникнення непередбачених подій, погроза здоров'ю й життю - все це може бути причинами виникнення різного роду труднощів при здійсненні професійної діяльності в особливих умовах, викликати у бійців спеціальних підрозділів МВС України стану напруженості, ставити під погрозу зриву рішення професійного завдання. Отже, вирішення проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності здобуває в цей час особливе соціальне й політичне значення.

Мотивація вважається майже найважливішою одиницею в структурі психологічної готовності особистості до професійної діяльності. Неодноразово було доведено, що саме мотиви чинять найбільший вплив на діяльність та поведінку особистості. Зазвичай мотиви проектуються в свідомість у вигляді

об'єкту, мети, на яку спрямовується поведінка. У випадку, коли говорять про відношення людини до своєї діяльності, про її готовність до виконання професійних обов'язків, прийнято виділяти дві групи мотивів: зовнішні та внутрішні. В першому випадку превалює орієнтація на досягнення певних результатів, а в другому – головною є орієнтація на сам процес. Між цими видами мотивації є певний взаємозв'язок: 1) зовнішня мотивація в цілому підсилює кількість, а внутрішня – якість діяльності, що виконується; 2) на внутрішню мотивацію впливають певні умови або ситуації (як в нашому випадку зі змінами умов діяльності). При переході причин, що викликали цю мотивацію от внутрішніх до зовнішніх, внутрішня мотивація знижується; 3) внутрішня мотивація збільшується з посиленням упевненості в собі.

Необхідно також відзначити, що мотиваційна сфера професійної діяльності виконує низку функцій:

- Та, що спонукає – потреба в певному виді професійної діяльності, активізація її виконання;

- Та, що спрямовує – визначає вибір та характер мети в професійній діяльності;

- Та, що регулює – визначає ієрархію ціннісних орієнтацій, зміст та співвідношення мотивів професійної діяльності, рівень та послідовність прояву різних видів активності.

Отже, можна сказати, що мотиваційна сфера професійної діяльності не складається виключно з детермінації виконання конкретних професійних обов'язків, а представляє собою ієрархізовану структуру.

Мотивація к діяльності, а отже і готовність до неї, представляє собою досить складне утворення, що складається з динамічних складових, які в свою чергу обумовлюють рівень цієї готовності:

- професійне призначення – потяг до певної професії, бажання оволодіти нею, усвідомлення своїх потенційних можливостей;

- професійні наміри – усвідомлене ставлення до певного виду професійної діяльності, прагнення отримати необхідні для її оволодіння знання;

- потреба в професійній діяльності – стійка готовність до активності в даній сфері діяльності;

- стимули професійної діяльності – зовнішні детермінанти активності, фактори, що впливають на виникнення певних внутрішніх спонукань;

- мета в професійній діяльності – бажані кінцеві та проміжні результати праці, більш менш усвідомлений людиною образ результату праці;

- індивідуальні смисли професійної діяльності – закріплені у людині критерії оцінки значущості професійної діяльності власне для себе;

- професійна установка особистості – базується на співвідношенні схильностей, мотивів, цілей, прагнень людини досягти вершин професіоналізму;

- відношення до діяльності – усвідомлення людиною предмету діяльності, її завдань, дій, умов, результатів, можливостей.

Отже, професійна мотивація є досить складним структурним утворенням, що, безумовно, визначає її як одну з головних складових, які обумовлюють готовність людини до виконання своєї професійної діяльності.

Необхідно звернути увагу, що низький рівень власної готовності до діяльності можливо стає детермінантою підвищення професійної мотивації та спрямовує бійця на успіх при виконанні професійних завдань, мотивує його уникати помилок та прагнути, можливо і несвідомо, підвищити власну самооцінку.

Крім того, можна припустити, що фахівці, у яких було зафіксовано рівні мотивації на успіх вище середнього, воліють зайвий раз не ризикувати та при виконанні бойових завдань характеризуються врівноваженістю та відповідальністю. А ті випробувані, яких лякають невдачі, є більш ризикованими та у деяких випадках можуть демонструвати імпульсивність. Отже, при підвищенні рівня мотивації фахівців спеціальних підрозділів до успіху, знижується рівень їх готовності ризикувати. При цьому мотивація до успіху також обумовлює надію на успіх: при високих показниках мотивації до успіху надія на успіх зазвичай нижче, ніж при низьких рівнях мотивації до успіху. Окрім цього, випробуваним, у яких зафіксовано досить значна мотивація на успіх та, що мають великі надії на нього, властиво уникати невинного ризику.

Приведені закономірності в нашому випадку є досить важливими з боку аналізу діяльності фахівців підрозділів спеціального призначення. Ці данні дозволяють припустити, що ті фахівці, які сильно мотивовані на успіх і мають високу готовність до ризику, рідше попадають у нещасні випадки, ніж ті, які мають високу готовність до ризику та високу мотивацію до уникання невдач (захист). І навпаки, коли у випробуваних відмічається є висока мотивація до уникання невдач (захист), це перешкоджає мотиву до успіху – досягненню мети.

Відмітимо, що мотивацію до уникання невдач називають захистом. Його можна розуміти як своєрідний психологічний захист від прийняття вірогідності виникнення невдач або поразок. Існують докази, що особистості, у яких відмічається високий рівень захисту або мотивація до уникання невдач, частіше потрапляють в неприємні ситуації, ніж ті, у кого превалює висока мотивація до успіху. Доведено, що ті, хто мають високий рівень захисту, воліють не ризикувати. Також відмічається, що установка на захисне поведіння в роботі залежить від трьох факторів:

- ступеня передбачуваного ризику;
- переважної мотивації;
- досвіду невдач на роботі.

Підсилюють установку на захисну поведінку дві обставини: перше - коли без ризику вдається одержати бажаний результат; друге - коли ризикована поведінка веде до нещасного випадку. Досягнення ж безпечного результату при ризикованій поведінці, навпаки, послабляє установку на захист, тобто мотивацію до уникання невдач.

Готовність до діяльності розвивається й міцніє завдяки озброєнню загальними й професійними знаннями, уміннями й навичками, розвитку професійно важливих якостей особистості. Формування особистісних передумов готовності до діяльності має особливе значення, оскільки ці передумови є одним з її найважливіших складових успіху.

Мотиви поведінки перед виконанням складного завдання носять складний і нерідко суперечливий характер. Людина випробовує боротьбу різних мотивів і навіть шукає привід для відхилення від участі у виконанні складного завдання, пов'язаної з ризиком, більшими труднощами.

Позитивне відношення до завдання спонукує виявляти цікавість до неї, пізнавальну активність, виконувати з підйомом більший обсяг підготовчої роботи протягом короткого часу. Саме завдання здобуває в цьому випадку більшу спонукальну силу, яка відповідає потребам, запитам і установкам особистості.

При нейтральному або пасивному відношенні до завдання, хоча й можна досягнути позитивного результату, але підготовчі дії зажадають більшої напруги або перенапруги сил, що негативно позначиться на рівні психологічної готовності. Поведінка такої людини включає інші психологічні компоненти, ґрунтується на іншому співвідношенні психічних процесів і властивостей, вона в більшій мері залежить від неусвідомлених спонукань і збігу обставин. Справа може дійти до ігнорування інтересів колективу (групи бойового шиккування), людина починає керуватися вузькоособистими устремліннями.

Поведінка ж людини, у якої домінує мотив виконати поставлене завдання, має іншу структуру: сприйняття, мислення, пам'ять, воля, почуття - вся психіка вибірково орієнтована в напрямку поставленої мети. У цьому випадку фахівець не буде діяти згідно своїм вузькоособистим інтересам, навпроти, він здатний урахувати інтереси підрозділу, має чітке уявлення про загальне завдання й досить сильне прагнення до його виконання.

Таким чином, стан готовності залежить від мотивів поведінки особистості, її потреб, відносин до навколишнього, до пред'явлених вимог, до своїх можливостей.

*Будур І.М.*

### **Згуртування військових колективів як запорука психологічної безпеки військовослужбовців**

В умовах реформування ЗСУ великого значення набуває проблема психологічної безпеки особового складу. Дуже гостро постає питання нормалізації взаємовідносин військовослужбовців. Найбільш актуальним в цих умовах є розгляд згуртування військових колективів як напрямку формування психологічної безпеки військовослужбовців.

Взаємовідносини військовослужбовців – це сукупність різних форм та видів духовних, психологічних зв'язків між ними, які формуються на основі взаємного пізнання, оцінки та міжособистісних дій та проявляються в процесі ратної праці та військового побуту. Взаємовідносини суттєво впливають на всі сторони життя військового підрозділу, стан його бойової готовності, військової дисципліни, морального духу. Взаємовідносини в колективі визначають рівень його розвитку, згуртованість і стійкість, і, нарешті, – створюють нормальні умови для життя та діяльності воїнів.

Відносини, регламентовані законами та загальновійськовими статутами, складають офіційні чи посадові відносини. Офіційні відносини теж не однорідні, вони мають свій поділ: службово-ділові, правові, моральні, етичні та інші. Будуються вони на основі принципів строгої субординації, гуманізму та колективізму. Неофіційні взаємовідносини складаються в залежності від індивідуальних особливостей військовослужбовців, їх почуттів, симпатій та антипатій, колективних ідеалів та особистих інтересів. Всі ці та інші фактори впливають на розподіл між воїнами неформальних, внутрішньо-колективних ролей.

Військовий колектив є такою сукупністю людей, яка живе і діє, виконуючи свої функції, постійно, безперервно, впливаючи одночасно на всіх членів колективу та на всі сторони їх життя та діяльності.

В колективі військовослужбовці знаходяться постійно, повсюди вони відчують вплив товаришів й самі впливають на формування взаємовідносин в колективі, взаємно збагачуються знаннями, досвідом, розширюють свій кругозір.

Система бойової підготовки у Збройних Силах є такою, що сприяє зміцненню дружби та почуття колективізму. Більшість бойових та мирних задач виховує у підлеглих почуття колективізму ще й тому, що ці задачі розраховані на виконання у складі підрозділу в цілому. Кожен воїн будь-якого підрозділу має своє місце, виконує свою задачу, відповідає за свою частину праці, але кожна військова спеціальність передбачає узгодженість в діях всього колективу. Кожен військовослужбовець, що виконує бойову чи іншу поставлену задачу та усвідомлює важливість цієї задачі, та власну важливість у всьому процесі, а також той хто розуміє всю відповідальність не тільки перед командирами, а й перед своїми спів службовцями, буде виконувати цю задачу на межі своїх можливостей, і зробить усе щоб досягти бажаного результату. Саме відчуття власної «потрібності» у загальному процесі, відповідальності перед іншими, та згуртованості колективу і відіграють головну роль у формуванні нормального стану психологічної безпеки особистості.

Таким чином, якщо військовослужбовець не відчуває того що він потрібен у даному процесі, чи він не є членом колективу (в тому числі неофіційного) то даний військовослужбовець не буде зацікавленим у виконанні задачі, поставленої йому особисто, чи підрозділу до якого він входить. Як результат завдання не буде виконане належним чином що матиме негативний вплив на весь колектив, а як наслідок цей військовослужбовець буде ще більше



відокремлений від колективу (неофіційного). Це відокремлення матиме негативний вплив на формуванні психологічної безпеки військовослужбовця а у деяких випадках може зашкодити його здоров'ю та навіть життю.

*Васищев В.С.*

### **Вплив якості подружніх взаємин на психологічну безпеку офіцера внутрішніх військ**

Проведений аналіз наукової літератури дозволив встановити, що під безпекою особистості розуміється захищеність її життєво-важливих інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Безперечно, що безпека особистості визначається значною кількістю різноманітних чинників (психологічних, соціальних, економічних, екологічних і т.д.). Під психологічною безпекою розумітимемо одну зі складових безпеки особистості, яка безпосередньо визначає стан її психічного благополуччя.

З'ясовуючи умови, за яких гарантується і підтримується психологічна безпека, на основі емпіричних досліджень, аналізу психологічної літератури нами було встановлено, що однією з них є позитивні подружні взаємини особистості. Саме вони забезпечують задоволення її потреб в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці та психологічному захисті. Таким чином, підтримання комфортних подружніх взаємин в сім'ях офіцерів внутрішніх військ, є однією з детермінант психологічної безпеки особового складу.

У зв'язку з викладеним вище, виникає питання визначення подружніх взаємин. Враховуючи те, що проблеми сім'ї вивчаються в різноманітних галузях наук (соціології, економіці, історії, демографії і звичайно психології), існують багато тлумачень цього феномену. В психологічних джерелах зустрічаються такі визначення подружніх взаємин:

- система установок, орієнтацій та очікувань членів сім'ї один відносно одного, які обумовлені змістом та організацією спільної діяльності та цінностей, на яких ґрунтується їх спілкування;
- система стосунків між чоловіком і дружиною, які утворюють в кожній родині неповторну морально-психологічну атмосферу;
- складний соціально-біологічний та психологічний союз, направлений на задоволення сексуальних, дітородних, господарсько-споживацьких, емоційно-етичних, естетичних та психологічних потреб.

Комфортними подружні взаємини є у випадку наявності психологічної сумісності подружжя, єдності у виробленні й ухваленні певних соціальних норм, регулюючих поведінку в сім'ї і поза нею, безконфліктного вирішення проблем, пов'язаних з лідерством, спілкуванням, вихованням дітей.

Поряд з цим, практика свідчить, що здійснення стороннього впливу на стан подружніх взаємин є складним і не дослідженим питанням. Очевидно, що роботу з сім'ями офіцерів, в першу чергу, слід організовувати у формі

інформувань, лекторіїв, залучення до культурно-просвітницьких масових заходів. Представляється також можливим використання консультативної роботи психологів. Особливу увагу слід звертати на офіцерів, подружні взаємини яких можна віднести до складних або навіть кризових. Мова йде про сім'ї, які нездатні самотійно вирішити проблеми організації подружніх взаємин. Робота з таким подружжям представляє собою надання психологічної допомоги в питаннях міжособистісних стосунків. Слід підкреслити, що допомога повинна надаватись лише тим сім'ям, які добровільно звернулись до консультації або шукають психологічної допомоги і лише тими спеціалістами, які мають відповідну підготовку.

Таким чином, розглядаючи питання психологічної безпеки офіцера внутрішніх військ, слід звертати увагу на вивчення і науковий аналіз впливу на неї подружніх взаємин, а також вирішення питання підготовки відповідних фахівців, які б мали впливати на якість подружніх взаємин.

*Грєса Н.В.*

### **Особливості ціннісних орієнтацій працівників ОВС, які знаходилися під впливом екстремальних факторів**

Катастрофи, що відбулися в нашій країні останнім часом, стихійні лиха, міжнаціональні і міжрегіональні конфлікти в країнах далекого та ближнього зарубіжжя з очевидністю показали, наскільки важливими є психологічна готовність персоналу ОВС, МНС до роботи в екстремальних ситуаціях, здатність співробітників цих служб долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, їхнє уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних факторів, зберігаючи при цьому високу працездатність. Сьогодні очевидно, що система психологічно обґрунтованих заходів, спрямованих на попередження та зменшення негативних наслідків у представників небезпечних професій, що включає врахування індивідуально-особистісних і організаційно-управлінських факторів є першочерговою необхідністю.

Професійна діяльність міліціонерів пов'язана з підвищеними психологічними і фізичними, а часто й екстремальними навантаженнями. Для кращого розуміння механізмів поведінки міліціонерів в екстремальних ситуаціях необхідно розглянути психологічні особливості їхньої професійної діяльності, що, з одного боку, впливає на психіку цієї категорії працівників, а з іншого боку, ставить перед особистістю особливі вимоги, яким може відповідати не кожна людина. Одним із провідних чинників становлення особистості спеціаліста, вдосконалення професійних навичок виступає саме позитивна мотивація професійної діяльності. Враховуючи особливі умови діяльності працівників ОВС (ненормований робочий день, спілкування з асоціальним елементом, фізичні та психічні перенавантаження, ризик

травмування або поранення та ін.), цілком логічно припустити, що це призводить до змін у мотиваційній та ціннісно-смисловій сферах особистості правоохоронця [3]. Та ці зміни не завжди носять позитивний характер. За словами Ю.А. Шерковіна, «цінності непостійні: вони змінюються часом у процесі творчої діяльності людей, як змінюються і самі люди. Внаслідок накопичення життєвого досвіду те, що було для індивіда центральною цінністю, може перетворитися в периферійну або навіть змінити свою полярність – позитивна цінність може перетворитися на негативну і навпаки»[1]. Система ціннісних орієнтацій особистості може змінюватися і під впливом умов соціального середовища, що змінюються, соціальної ситуації, щоб обґрунтувати поведінку особистості і пристосувати її до нових умов життя». Загалом ціннісні орієнтації особистості різноманітні і залежать, з одного боку, від широти привласнених особистістю цінностей, з іншого боку – від ступеня засвоєння цих цінностей. Тут важливо зрозуміти, чи стали ці цінності природною необхідністю для особистості, чи перетворилися в її глибокі переконання, з позиції яких вона вільно й активно діє в інтересах суспільства й самого себе [2]. Тому актуальність дослідження проблеми вивчення ціннісних орієнтацій працівників органів внутрішніх справ, які знаходилися під впливом екстремальних факторів не викликає сумніву.

В дослідженні прийняли участь працівники Шевченківському районному відділі міліції Харківської області, віком 30-40 років, загалом 56 осіб. Стаж роботи у підрозділах ОВС всіх респондентів не менше 5 років. В ході проведення дослідження всі працівники ОВС були розділені на дві групи.

Першу групу – склали міліціонери, які перебували під впливом екстремальних факторів. Ця група складає 30 чоловік. Друга група – міліціонери, які не перебували в екстремальній ситуації, кількість осіб становить 26 чоловік. Дослідження проводилось за допомогою методики Шварца для вивчення цінностей особистості, яка складається з двох частин. Перша частина дає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, які мають найбільший вплив на всю особистість. Друга частина вивчає цінність на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, найбільш часто проявляючись в соціальній поведінці особистості.

Результати дослідження цінностей працівників органів внутрішніх справ, які знаходилися під впливом екстремальних факторів на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів наведені в табл. 1.

Як видно з табл. 1, для двох груп досліджуваних як на рівні нормативних ідеалів так і на рівні індивідуальних пріоритетів найбільш значимими є наступні цінності: універсалізм, безпека та доброта. Найменш значимими цінностями для працівників органів внутрішніх справ, які знаходилися та не знаходилися під впливом екстремальних факторів на рівні нормативних ідеалів є: стимуляція ( $10,3 \pm 4,6$  та  $11,6 \pm 5,6$ ) та гедонізм ( $12,6 \pm 3,4$  та  $11,7 \pm 5,9$ ), а на рівні індивідуальних пріоритетів: влада ( $4,1 \pm 2,6$  та  $3,9 \pm 2,5$ ) та традиції ( $5,9 \pm 3,4$  та  $6,95 \pm 3,3$ ).

Таблиця 1

**Особливості обзору цінностей працівників міліції на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів ( $x \pm \delta$ )**

Цінності	На рівні нормативних ідеалів		t	p	На рівні індивідуальних пріоритетів		t	p
	Групи				Групи			
	Перша	Друга			Перша	Друга		
Комфортність	18,2±3,4	17,05±4,9	0,39	-	7,6±3,2	7,75±2,4	0,85	-
Традиції	18,4±5,6	15,95±5,9	1,46	-	5,9±3,4	6,95±3,3	1,02	-
Доброта	21,6±4,8	21,8±5,8	0,34	-	9,8±3,4	10,55±2,1	1,17	-
Універсальність	27,3±8,2	27,35±9,9	0,99	-	11,13±5,5	13,8±4,1	2,01	0,05
Самостійність	20,9±5,1	20±6,3	1,57	-	8,97±2,8	10,35±2,5	2,01	-
Стимуляція	10,3±4,6	11,6±5,6	1,77	-	7,03±2,5	9,1±2,3	2,02	0,05
Гедонізм	12,6±3,4	11,7±5,9	0,54	-	8,8±2,4	8,9±2,8	0,86	-
Досягнення	17,1±4,03	16,2±5,01	0,51	-	9,3±3,02	9,8±3,14	0,55	-
Влада	13,2±4,2	12,45±5,7	1,57	-	4,1±2,6	3,9±2,5	0,79	-
Безпека	22,1±5,4	23±6,2	0,60	-	10,13±4,2	10,65±3,7	0,65	-

Таким чином, для всіх досліджуваних працівників органів внутрішніх справ характерні такі мотиваційні цілі, що залежать від тих потреб груп та індивідів, які є необхідними при налагодженні відносин з людьми не свого оточення. Також їм властиве терпіння, розуміння та захист. При цьому вони схильні в більшій мірі проявляти доброзичливість, яка сфокусована на добробуті з близькими людьми та вважати значимими для себе ті цінності, які пов'язані з безпекою як для суспільства, так й для самого себе (наприклад, безпека сім'ї, взаємодопомога, соціальний порядок, національна безпека та інше.). Порівняльний аналіз показав, що достовірних розбіжностей відносно цінностей на рівні нормативних ідеалів в групах досліджуваних не було виявлено. А порівняльний аналіз вказаних цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів свідчить, що працівники міліції, які знаходилися під впливом екстремальних факторів цінність універсальність (11,13±5,5; 13,8±4,1,  $p \leq 0,05$ ) та стимуляція (7,03±2,5; 10,35±2,5,  $p \leq 0,05$ ) вважають більш важливими, ніж досліджувані другої групи. Відносно інших показників достовірних відмінностей не реєструється. Тобто, отримані дані свідчать, що працівники міліції, які знаходилися під впливом екстремальних факторів схильні відчувати потребу у захисті, терплячості та розумінні інших людей, але при цьому їм необхідно постійно відчувати різноманітність та глибокі переживання у житті, щоб підтримувати оптимальний рівень своєї активності та працездатності.

Отже, отримані нами результати свідчать, що всім досліджуваним працівникам органів внутрішніх справ властиві такі мотиваційні цілі, які пов'язані з колективним і особистісним захистом, потребою в афіліації, в позитивних взаємовідносинах, особливо в збереженні благополуччя, яке проявляється в лояльності, чесності, дружбі та відповідальності відносно близьких людей. Щодо впливу специфіки роботи працівників органів

внутрішніх справ, які знаходилися під впливом екстремальних факторів отримані дані свідчать, щодо для успішності своєї діяльності їм необхідно задовольняти такі мотиваційні цілі, які пов'язані з прагненням до новизни та бажанням відчувати глибокі і гострі переживання, які допомагають підтримувати соціально-психологічну активність діяльності. Таким чином, подальше вивчення особливостей ціннісних орієнтацій працівників органів внутрішніх справ, дозволить визначити їх структуру та чітко усвідомлення головних цінностей професії.

### **Література.**

1. Антонова Н.А. Про співвідношення особливостей ціннісних орієнтацій і якостей особистості студентів / Н.А.Антонова // Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків:ХДПУ, 2001. – Вип.8. – С.19-28.

2. Куліш Ю.С. Особливості психодіагностики ціннісних орієнтацій особистості у молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці у навчальних і вищих закладах освіти / Ю.С. Куліш, О.О. Дягтяр // Укладачі: володарі гранту Президента України Куліш Ю.С., Дягтяр О.О. – Х., 2005. – С.8-9.

3. Мілорадова Н.Е. Гендерні особливості ціннісно-сислової та мотиваційної сфери працівників ОВС/ Н.Е. Мілорадова // Право і безпека. – 2007/6'1. – С.59-63.

*Григорова І.Г.*

### **Становлення професійної відповідальності військовослужбовців як чинник формування психологічної безпеки**

Важливим чинником психологічної безпеки військовослужбовців є правильне і своєчасне формування основ професійної придатності, з чим пов'язана необхідність дослідження процесу становлення професійної відповідальності. Від рівня сформованості цієї професійної складової залежить ефективність професійної діяльності загалом [3].

Психологічна безпека будь-якої професійної діяльності тісно пов'язана зі становлення почуття відповідальності не лише за себе, а й за інших. У службовій діяльності військовослужбовці завжди співвідносять ступінь своєї відповідальності з рівнем реальних можливостей.

Міра особистісної відповідальності військовослужбовця є пропорційною внеску у прийняття й реалізацію важливих рішень, що сприяють психологічній безпеці не лише його співслужбовців, а й цивільних людей.

Беручи до уваги вище зазначене треба відмітити, що професійна відповідальність визначається сукупністю рис особистості, які характеризують її відношення до процесу праці, до професійного колективу й окремих особистостей, як до самого себе у якості суб'єкта діяльності, а також відображають особливості поведінки особистості в процесі діяльності. Тому аналіз різних літературних джерел дає можливість визначити категорію професійної відповідальності як базову основу психологічної безпеки [1; 2].

Становлення професійної відповідальності є важливою ознакою психологічної безпеки військовослужбовців і має розглядатися з урахуванням її внутрішньої та зовнішньої структури. Внутрішня структура професійної відповідальності включає в себе:

- знання про професійну відповідальність, її норми та правила;
- ієрархію мотивів професійно-відповідальної поведінки;
- емоційну стабільність та стійкість, а також проявлення вольових зусиль при досягненні мети.

Зовнішня структура включає в себе поведінку під час навчання, під час виконання службових обов'язків та під час доведення дорученого до завершення і звітування перед командуванням, суспільством та державою.

Отже, слід зазначити, що професійна відповідальність є інтегративною якістю військовослужбовців. Вона виявляється у його здібностях приймати виважені і безпечні рішення у сфері своєї професійної діяльності, виявляти настійливість та сумлінність у їх реалізації і готовності відповідати за їх результативність та наслідки.

Таким чином, становлення професійної відповідальності є важливим чинником формування психологічної безпеки військовослужбовців

#### **Література.**

1. Немов Р.С. Психология. Общие основы психологии.[1 кн.] / Немов Р.С. – М.: Просвещение, 1994. – С. 256-269.
2. Муздыбаев К. Психология ответственности / Муздыбаев К. – Л.: Наука, 1983. – С. 92-111.
3. Формирование профессиональной пригодности / Ростунов А.Т. – Минск: Выш. шк., 1984. – С. 44-61.

*Демент М.О.*

### **Психолого-педагогічна готовність майбутнього офіцера до взаємодії в освітньому просторі**

**Постановка проблеми.** Поняття освітнього простору деякі вчені визначають через поняття освіти. Тенденція до розгляду освітнього простору як сукупності елементів простежується у ряді робіт українських і зарубіжних дослідників (Г. Н. Серіков, А. Лоренс, Дж. Паркер). Стосовно освітнього простору дослідники аналізують не елементи або компоненти, а координати, що обумовлено самим поняттям освітнього простору. Особливим видом в освітньому просторі є діяльність військова [1]. До неї включається бойова і морально-психічна підготовка (навчання, військова практика, виховання); підтримання постійної бойової готовності (бойове чергування, вартова і внутрішня служба, обслуговування, перевірка та ремонт військової техніки); безпосередні учбово-бойові дії. У психологічному аспекті військова діяльність пов'язана із великими навантаженнями на психіку військовослужбовця та на психологію військового колективу, особливо в бойових умовах. У діяльнісному

способі існування майбутнього офіцера розглядаються такі компоненти, як мотиваційний, змістовий, операційний, результативно-оцінний, інформаційний тощо.

**Мета** – проаналізувати готовність майбутнього офіцера до взаємодії в освітньому просторі.

**Виклад основного матеріалу.** Погляди на поняття «освітній простір» дуже різні. Закордонний дослідник К. Лейтон стверджує, що термін «освітній простір» ототожнюється з поняттями дистанційний, онлайнний тощо. Дж. Сикрест вважає, що типи освітнього простору визначаються з погляду педагогічного стилю, який, у свою чергу, обумовлений стилем навчання, як, наприклад, курс філософії засновано переважно на читанні і бесіді, курс диференціального числення – на вирішенні проблем. Дослідник пропонує звести воєдино вид навчання, його зміст і особу того, хто навчається. Ця ідея якоюсь мірою тотожна вітчизняному підходу, основою якого є сама особа, яку навчають. Такий підхід припускає створення особово-розвиваючого простору, акцентує увагу майбутнього фахівця на якостях цієї особи, її рисах і проблемах. Дж. Паркер підкреслює, що знання можуть бути засвоєні майбутніми фахівцями, якщо є місце в їх свідомості, і викладач приймає нову інформацію на ментальну мережу, що вже існує в його свідомості.

Сьогодні роль військового викладача або вихователя істотно міняється, в американській педагогіці навіть виникли поняття «тренер характеру», «тренування характеру», стимулюючи різні способи самостійного пошуку в навчанні і професійній підготовці. Так, у США викладач – це робітник-функціонер; у Європі, переважно в Англії, викладач – виконавець певного соціального замовлення у сфері «педагогічного виробництва», тобто діє згідно з нормативними документами і загальноприйнятими технологіями, однак використовує особистісний підхід до викладання, тому його діяльність більшою мірою нагадує імпровізацію за обставин, що постійно змінюються. А отже військовий викладач або вихователь виступає не як інженер, робітник, а як майстер військової справи у взаємодії з психолого-педагогічною майстерністю.

**Висновки.** Поняття «освітній простір» досить різниться у своїх термінологічних визначеннях, а особливістю готовності майбутнього офіцера до взаємодії з освітнім простором є його військова діяльність. Готовність майбутнього офіцера має ґрунтуватися на психології військового колективу і психологічній стійкості самого майбутнього офіцера, враховуючи вимоги нормативних документів і вимоги нових тенденцій, віяній і технологій.

### **Література.**

1. Демент М.О. Проблеми підготовки майбутніх офіцерів / М.О. Демент // Сучасні проблеми науки та освіти: матеріали 9 міжнарод. міждисциплінар. наук.-практич. конференції – Х.: ХНУ, 2009. – С. 167.

**Визначення схильності до ризику працівників аварійно-рятувальних підрозділів, як спосіб прогнозування успішності виконання ними службових обов'язків**

**Актуальність дослідження.** Вивчення діяльності співробітників аварійно-рятувальних підрозділів, їх особистісних якостей, які сприяють якісному виконанню службових завдань або, навпаки, заважають роботі необхідне з багатьох причин.

Аварійно-рятувальна служба, в тому вигляді, в якому вона існує на даний час – служба відносно молода і знаходиться в стадії реформування. Більшість нормативних документів, в тому числі і з питань психологічного забезпечення діяльності аварійно-рятувальних підрозділів, носить тимчасовий характер. На сьогоднішній момент відсутні обґрунтовані психологічні та психофізіологічні критерії професійного відбору кандидатів для роботи в аварійно-рятувальних підрозділах та конкретні методичні рекомендації по вивченню професійної придатності. Також відсутні критерії, які б давали змогу робити прогноз професійної придатності фахівця і рівня його успішності роботи на певній посаді.

Згідно Положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, яке затверджене Указом Президента України від 10 жовтня 2005 року N 1430/2005, МНС України, на даний час, є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, поводження з радіоактивними відходами та вибуховими матеріалами промислового призначення, рятувальної справи, техногенної, пожежної і промислової безпеки, охорони праці, державного гірничого нагляду, створення та функціонування системи страхового фонду документації, а також гідрометеорологічної діяльності. Тобто займає чільне місце в системі забезпечення безпеки громадян, виконує роботи по запобіганню надзвичайних ситуацій, пожеж, аварій, стихійних лих та ліквідації їх наслідків. Від особистості співробітників, які виконують дану роботу залежить кількість та перебіг надзвичайних ситуацій, розмір збитків від них та наявність людських жертв.

Протягом останніх років кількість надзвичайних ситуацій в усьому світі помітно зростає. В процентному відношенні збільшується кількість техногенних аварій та катастроф. Основними причинами такого стану є незадовільний технічний стан обладнання, некваліфікована організація і проведення небезпечних видів робіт, порушення технічної дисципліни. Наприкінці минулого сторіччя з'явилися концепції, які узагальнювали картину світу кінця другого тисячоліття. Серед них і нова соціологічна теорія сучасного



суспільства, автором якої вважають німецького вченого Ульріха Бека. За його уявленням на даний час людство вступило в нову фазу свого розвитку – фазу ризику [1].

Службова повсякденна діяльність працівників МНС пов'язана також з ризиком для власного життя та здоров'я. Для кожної спеціальності цей ризик має різну інтенсивність. Досить цікавим на даний час є питання, чи впливає схильність до ризику, притаманна працівникам екстремальних професій, на виконання ними обов'язків щодо ліквідації наслідків аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій. Саме тому є актуальним визначити наявність та ступінь впливу схильності до ризику, який впливатиме на дії рятувальника під час ліквідації їх наслідків.

**Сучасні підходи до вивчення проблеми.** В багатьох вітчизняних і закордонних роботах розглядається взаємозв'язок здатності до ефективних дій в умовах ризику з особистісними якостями співробітників тих професій, що пов'язані з роботою в екстремальних умовах. Так М.А. Котик виділив наступні якості, що впливають на здатність людини ефективно діяти в умовах ризику: емоційна стійкість, здатність до планування, прогнозування, висока здатність до швидкої зміни установок, відсутність консерватизму, налаштованість на вдалий результат подій, особливості темпераменту а, також, локус контролю. В.В. Кочетков підкреслив, що найбільшою мірою впливають на поведінку в умовах ризику схильність до ризику, ригідність, імпульсивність, сугестивність та локус контролю. Рапрохін І.П. встановив зв'язок ефективності діяльності в екстремальних умовах з емоційною стійкістю, а Д. Міллер, В.В. Кочетков та І.Г. Скотнікова в своїх роботах довели зв'язок між здатністю ефективно діяти в умовах ризику з внутрішнім локусом контролю [2].

Результати, отримані Х.Лекаурта, Дж. Вайном та Дж. Дасетт свідчать про те, що особи з внутрішнім локусом контролю краще ніж особи з зовнішнім локусом контролю, вміють використовувати інформацію в невизначеній ситуації й активніше шукають додаткові дані [3].

Ризик є невід'ємною особливістю багатьох видів професій. Так, робота пожежного-рятувальника передбачає роботу в екстремальних умовах, що супроводжується перебуванням в середовищі, що ставить під загрозу життя і здоров'я співробітника. Ступінь і виправданість ризикованої поведінки таких фахівців багато в чому визначає ефективність їх діяльності в цілому. Обознов А.А. відзначає, що у випадку, коли екстремальні фактори є складовою професійного середовища, співробітник повинен мати стійкість до небезпечних умов діяльності [4]. Про високу стійкість фахівця до небезпеки свідчить «доцільно активна» професійна поведінка, що включає в себе осмислені доцільні дії, спрямовані на виконання завдання й забезпечення цілісності життя та здоров'я керованого об'єкта.

**Перспективні напрямки подальших досліджень.** Виходячи з аналізу сучасних психологічних досліджень, ми робимо висновок, що схильність до ризику є одною з важливих якостей для визначення успішності службової діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів та має вплив на якість

виконання ними службових обов'язків. Також можна стверджувати що власна схильність до ризику людини має істотний вплив на її поведінку в екстремальній ситуації. Цей вплив на даний час недостатньо вивчений і потребує додаткових досліджень і конкретизації. Додаткового вивчення також потребує динаміка розвитку схильності до ризику і її залежність від статі, віку та досвіду працівників екстремальних професій. Незрозумілим на даний час також є питання, чи впливає рівень ризику службовців на якість виконання ними службових завдань та їх свідоме ставлення до дотримання правил безпеки праці в екстремальних умовах. Проведення даних досліджень могло б істотно розширити можливості роботи з персоналом по визначенню рівня оптимального ризику та прогнозування успішності роботи в особливих умовах.

### **Література.**

1. Рева О.М. Індивідуальні якості особистості та безпека професійної діяльності / О.М. Рева, О.В. Михайлов, Г.М. Селезньов. // Надзвичайна ситуація. – 2005. - № 6. – С. 19 – 21.
2. Кочетков В.В. Психологическое исследование стилевых особенностей принятия решения: Диссертация на соискание ученой степени канд.психол.наук / В.В.Кочетков. – М., ИП АН СССР, 1986. – 217 с.
3. Занюк І.С. Психологія мотивації / І.С. Занюк. – К: Єльга – Н; Ника-Центр, 2002.- 234 с.
4. Обознов А.А. Психологическая устойчивость специалиста к опасным условиям деятельности / А.А.Обознов // Психология безопасности профессиональной деятельности: Тезисы докладов I Международной научно - практической конференции, 17-18 ноября 1999 г. – М.: Когинто-Центр, 1999. - С.44-45.

*Дяченко І.М.*

## **Психологічна безпека особистості військовослужбовця внутрішніх військ МВС України як результат психологічної підготовки до дій в екстремальних умовах**

Сучасне розуміння безпеки в контексті оптимального врахування інтересів особистості, суспільства і держави актуалізує дослідження проблеми психологічної безпеки людини.

Аналіз наукових досліджень дозволяє визначити психологічну безпеку особистості як захищеність свідомості від впливів, здатних проти її волі та бажання змінювати психічні стани, психологічні характеристики та поведінку, що може кардинально впливати на людину, навіть до зміни її життєвого шляху.

В умовах сучасного розвитку суспільства на передній план висувуються завдання посилити професійний потенціал особового складу внутрішніх військ, забезпечити його психологічну готовність до дій у екстремальних умовах, а також вміння вчасно та доцільно реагувати на ситуацію і тим самим захистити правопорядок. Саме військовослужбовці частин спеціального призначення найчастіше потрапляють у складні службові ситуації, пов'язані з протидією правопорушникам та злочинцям. Аналіз дій особового складу під час

виконання службових обов'язків у екстремальних умовах показують, що багато військовослужбовців психологічно не готові виконувати поставлені завдання, губляться і допускають серйозні помилки.

Разом з тим, під впливом умов життєдіяльності, особливостей та характеру професійної діяльності, у військовослужбовців внутрішніх військ, які виконують свої службові обов'язки щодо забезпечення правопорядку, відбуваються багатогранні зміни процесів та функцій організму, знижується ефективність виконання поставлених перед ними службово-бойових завдань. Постійне виконання службових обов'язків у напруженій обстановці призводить до зниження опірності організму, до нервово-психічних перенапруг, результатом чого є розвиток негативних психічних станів особового складу.

Зрозуміло, що подібні умови вимагають мобілізації усіх фізичних і психічних можливостей військовослужбовця, його вмінь керувати власним психічним станом, своїми емоціями та почуттями. Все це можливо лише за умов високого рівня підготовки особового складу, як фізичного так і психологічного. Регулярні тренування є запорукою особистої безпеки, в тому числі і психологічної, сприяють запобіганню загибелі та травмування військовослужбовців під час виконання ними своїх службових обов'язків, підвищенню їх професійної майстерності та прищепленню стійких навичок дій у типових та екстремальних ситуаціях. Психологічна підготовка загартовує характер, формує у військовослужбовців толерантність до страху та фізичних навантажень, при цьому відпрацьовується адекватна реакція на неадекватні ситуації. Все означене призводить до профілактики психічних розладів і сприяє підтриманню психічного здоров'я особового складу на належному рівні.

Таким чином, активізація психологічної підготовки військовослужбовців внутрішніх військ є детермінантою їх психологічної безпеки.

*Жданова І.В., Макаренко П.В.*

### **Почуття ризику як чинник психологічної безпеки працівників ОВС**

Професійна діяльність працівників ОВС нерідко протікає у напружених, конфліктних ситуаціях, небезпечних для життя обставинах, які в останні десятиріччя реєструється все частіше. Такі ситуації і обставини створюють великі труднощі у вирішенні правоохоронних завдань, відбиваються на успішності службової діяльності, потребують від особового складу ОВС психологічної стійкості, спеціальної теоретичної підготовки, практичних вмінь до дій у таких умовах. Особливою задачею є досягнення психологічної безпеки працівників ОВС, яка не може бути вирішена без формування гострого почуття ризику у працівників ОВС.

Метою нашого дослідження було визначення психологічного змісту поняття «ризик» та його проявів у працівників ОВС. У дослідженні взяли участь 50 працівників ОВС чоловічої статі у віці від 25 до 40 років. Першу

групу склали 25 працівників підрозділу кримінальної міліції, службова діяльність яких пов'язана з ризиком. До другої групи увійшли 25 працівників ОВС, професійна діяльність яких практично не пов'язана з ризиком (професорсько-викладацький склад ХНУВС, працівники кадрового апарату).

Для визначення емоційних і поведінкових проявів ризику нами було використано методика семантичного диференціалу. Для визначення уявлень досліджуваних про ризик ми проводили контент-аналіз їх відповідей на питання «Що таке ризик?», а також аналіз цього поняття у тлумачних словниках.

Аналіз даних за методикою семантичного диференціалу дозволив виявити спектр тих емоцій, які досліджувані співвідносять з почуттям ризику (табл. 1).

**Таблиця 1**

**Емоційні стани, близькі до «почуття ризику» ( $x \pm \delta$ )**

Емоції	Перша група	Друга група	p
Азарт	5,8±2,0	3,4±1,4	0,05
Тривога	2,3±1,2	4,9±2,5	0,05
Хвилювання	2,6±1,3	4,4±1,7	-
Злість	4,8±2,1	2,3±1,8	0,05
Інтерес	5,1±2,4	2,6±1,4	0,05
Переляк	0,5±0,2	1,7±1,2	-
Зацікавленість	3,7±0,9	1,4±0,9	-
Задоволеність	3,9±2,0	2,2±1,8	-
Напруженість	2,2±1,1	4,9±3,1	0,05
Невпевненість	1,4±1,0	4,7±2,2	0,05
Одержимість	5,0±2,6	2,2±1,0	0,05
Відчай	0,3±0,2	1,0±0,8	-
Прилив сил	4,5±2,3	2,4±1,1	0,05
Радість	3,0±1,8	2,6±1,7	-

**Прим.:** Максимальний середній бал може дорівнюватися 7 балам.

Результати показали, що оперативні працівники здебільшого з почуттям ризику співвідносять станичні емоції, а викладачі – астенічні. Так, для досліджуваних першої групи ризик – це, насамперед, азарт (5,8), інтерес (5,1), одержимість (5,0), злість (4,8), прилив сил (4,5). За всіма цими емоційними станами перша група вірогідно відрізняється від другої. А для представників професорсько-викладацького складу та кадрового апарату почуття ризику співвідноситься з такими астенічними емоціями як напруженість та тривога (по 4,9), невпевненість (4,7), хвилювання (4,4).

За цими емоційними станами також виявлено вірогідні відмінності між досліджуваними групами. Слід зазначити, що ступінь вираженості практично всіх емоцій в ситуації ризику у досліджуваних другої групи не дуже великий

(середні бали за переважною більшістю емоційних станів нижчі, ніж в першій групі).

При проведенні контент-аналізу відповідей досліджуваних на питання «Що таке ризик?» виявилися певні труднощі. Не всі працівники змогли дати визначення цьому поняттю, підкреслюючи складність цього завдання. В цілому досліджувані визначали поняття ризик наступним чином (відповіді узагальнено, оскільки вірогідних відмінностей між групами немає):

- ставка на успіх (32,0%);
- якісь особливі відчуття (28,0%);
- надія на фортуну (24,0%);
- готовність діяти у складних ситуаціях (20,0%);
- можливість невдачі (16,0%);
- прагнення досягнути мету незважаючи на обставини (12,0%);
- інтуїтивна віра в удачу (12,0%);
- особлива поведінка людини в екстремальних умовах (8,0%).

З результатів контент-аналізу бачимо, що 66,0% осіб, які приймали участь у дослідженні, при визначенні поняття ризик вказують на успіх (32,0%), фортуну (24,0%) або удачу (12,0%), на які вони сподіваються або в які вірять. Цікаво, що на ризик як можливу невдачу вказало лише 16,0% осіб. Можливо, цей факт відбиває особистісні особливості досліджуваних, їх мотивацію досягнення успіху (а не мотивацію уникнення невдачі), бо більшість досліджуваних – це працівники ОВС, які ефективно виконують свої професійні й службові завдання. На активні дії та готовність до них вказали 40,0% респондентів. При цьому всі вони підкреслили наявність певних складних, екстремальних обставин, у яких ці дії належить виконувати. Й 28,0% працівників визначили ризик через особливі відчуття, зміст яких було розкрито з урахуванням інструкції попередньої методики.

Одним із завдань нашого дослідження було не тільки визначення уявлень про ризик на рівні пересічної свідомості працівників ОВС, а й контент-аналіз визначень цього поняття в тлумачних словниках. За основу було взято словники С.І. Ожегова та В.І. Даля. Як показав аналіз, тлумачні словники визначають ризик як можливість небезпеки, невдачі; як дію на удачу в надії на щасливий випадок. Вказується, що особливостями ризику є невизначеність, несподіваність, невпевненість, припущення, що успіх прийде [1; 2]. Тобто, на відміну від уявлень досліджуваних, словарі на перше місце ставлять все ж таки можливість невдачі, а тільки потім – надію на вдачу, що є більш адекватним. Людина ризикує завжди чимось (матеріальними цінностями, здоров'ям, статусом, міжособистісними відносинами, життям), що буквально означає можливість втратити все це.

Дослідження показують, що при прийнятті рішення про ризик працівники ОВС вказують на два чинники: вірогідність невдачі та величину невдачі, яка відчувається як очікувана шкода [5]. Ризик характеризується як можливість вибору між більш-менш небезпечними для працівників ОВС варіантами поведінки, які відрізняються за ступенем ефективності з точки зору досягнення

результатів діяльності. В правоохоронній діяльності ризикова поведінка часто дозволяє досягнути мети діяльності швидше й з найменшими втратами.

В той же час, позитивний результат при наявності ризику тісно пов'язаний зі ступенем обґрунтованості або необґрунтованості ризикованої поведінки. При цьому обґрунтований ризик передбачає адекватну оцінку працівником ОВС співвідношення між очікуваним успіхом, вирашем та очікуваною невдачею [3; 5].

Підсумовуючи, можна сказати, що ризик як психологічне явище виявляється на трьох рівнях: когнітивному, емоційному й поведінковому.

Когнітивний рівень передбачає прорахунок можливості небезпеки, невдачі, з одного боку, та вдачі, успіху, з іншого боку. Фактично, це означає самодіагностику ресурсів, які створюють умови і можливості досягнення мети. Однак, в реальній ситуації ризику ці підрахунки не можуть бути повністю свідомими, й питання вирішується скоріше підсвідомо, за допомогою інтуїції.

З емоційного боку ризик передбачає переживання певних почуттів. Недарма в літературі можна зустріти термін «почуття ризику». Як правило, такі почуття називають гострими, не вказуючи, які саме вони за змістом. Наше дослідження показало, що спектр цих почуттів може бути досить різноманітним, починаючи від азарту, одержимості, злості, інтересу й закінчуючи тривогою, хвилюванням, почуттям невпевненості. В той же час, цей термін («почуття ризику») містить в собі й наявність у людини певного відчуття щодо межі та обґрунтованості ризику, його вмотивованості. В літературі стосовно цього факту можна зустріти терміни «помірний ризик», «здоровий ризик», «обґрунтований ризик».

На поведінковому рівні ризик передбачає певні дії, основним мотиваційним підґрунтям яких є надія на фортуна, успіх, вдачу. Фактично цей рівень відбиває виділені Д. Макклелландом, Д. Аткинсоном та Х. Хекхаузенем два види мотивації: мотивацію досягнення успіху та мотивацію уникнення невдачі. Дослідження цих авторів показують, що особи з вираженою мотивацією на успіх упевнені в позитивному результаті своїх дій. Їм притаманний постійний пошук інформації для суджень щодо свого успіху. Вони рішучі в невизначених ситуаціях, не втрачаються у ситуаціях змагання та перевірки здібностей, наполегливі у досягненні мети, схильні до розумного ризику, готові брати на себе відповідальність [6].

Слід зазначити, що результати багатьох досліджень показують, що головною особистісною якістю працівника ОВС поряд із ризиком є здоровий розум (глузд): на значущість останньої якості вказують більше 60% респондентів [3; 5]. Ці дані на перший погляд є дещо суперечливими, хоча саме поєднання цих якостей обумовлює гнучкість поведінки працівника ОВС. На гнучкість як провідну якість успішної людини і працівника вказують японські дослідники, які виділяють її поряд із працелюбністю, терплячістю, наполегливістю, прагненням до саморозвитку [4].

Таким чином, розумний, обґрунтований ризик є, з одного боку, невід'ємною складовою професійної діяльності працівників ОВС, а з другого боку, чинником психологічної безпеки правоохоронців.

### **Література.**

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И.Даль. – М., 1995.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова.- М.:Азбуковник, 1997. – 944с.
3. Папкин А.И. Личная безопасность сотрудников органов внутренних дел: тактика и психология безопасной деятельности / А.И.Папкин. – М., 1996.
4. Пачковский Ю.Ф. Психология підприємництва. Навчальний посібник / Ю.Ф.Пачковський – Львів: Афіша, 2001. – 276 с.
5. Прикладная юридическая психология: Учеб. пособие для вузов / [Под ред. Проф. А.М.Столяренко]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 639 с.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2-х томах / Хекхаузен Х. [Пер. с нем.]. – М.: Педагогика, 1986. – 800 с.

***Жуков К.В.***

### **Особливості змін психофізіологічного та стоматологічного статусу у особового складу силових структур у навчально-виховному процесі освітніх установ**

Підготовка військового фахівця ставить високі вимоги до інтелектуальних та психічних здібностей людини, що обумовлено вимогами до інтелектуальних та психічних здібностей у зв'язку з інтенсивним розвитком техніки, засобів комунікації, ускладненням військових спеціальностей. Часто ці вимоги наближаються до граничних можливостей, а іноді перевищують їх, що може приводити до вимушених помилок та зриву виконання службово-бойових задач, порушення психічного та соматичного здоров'я [1].

Під час навчання у військовому вищому навчальному закладі (ВНЗ) курсант стикається з особливостями військового середовища: замкнений колектив навчальної групи; жорстко регламентований спосіб життя; дотримання розпорядку дня; необхідність бути підлеглим особі, рівної за віком; відносно високе навчальне навантаження; необхідність готуватися до занять у відведений час; різкий відрив від звичних соціальних зв'язків; необхідність жити та навчатися у польових умовах; зміна звичного характеру харчування (режиму та дієти) й побуту [2].

Особливістю фахової та особистісної підготовки курсантів є формування здатності діяти в екстремальних умовах. Ці умови підвищують психічну напруженість, тривожність, можуть викликати дезадаптованість, відчуття незахищеності, невпевненості у майбутньому [3].

Дослідження особливостей змін психофізіологічного та стоматологічного статусу особового складу силових структур у навчально-виховному процесі освітніх установ є актуальним напрямком наукових досліджень, тому що

знання та урахування цих особливостей адаптації курсантів ВНЗ дозволяє оптимізувати їх особистісний та професійний розвиток, підвищувати рівень адаптації та попереджувати психічні та соматичні розлади.

Аналізу проблеми адаптації молодих фахівців на психолого-педагогічному рівні присвячені роботи таких авторів: Б.Г. Ананьев, В.А. Бодров, Л.Д. Сиркин, А.В. Гоголева, Л.К. Гришанов, В.Д. Цуркан, А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина, Н.И. Калаков, В.Н. Кан-Калик, Л.Н. Корнеева, А.Ф. Лемешонок, Г.С. Никифоров, А.А. Реан, А.Л. Робалде, М.Г. Рогов, В.И. Слободчиков, Н.А. Исаева, В.Д. Шадриков, В.А. Якунин, М.С. Яницький. Їх праці показують складність і багатоаспектність фахової адаптації [4].

На психо-фізіологічному рівні (темперамент, нервоводинамічні здібності, стресостійкість, нервово-психічна стійкість та адаптація) ця проблема знайшла відображення в працях таких вчених: Ф.Б. Березин, Б.Х. Варданян, Б.А. Вяткин, К.М. Гуревич, Л.Г. Дикая, С.А. Изюмова, Е.П. Ильин, Л.В. Куликов, А.Г. Маклаков, А.В. Махнач, В.И. Моросанова, В.Н. Мясищев, Н.И. Наенко, В.Д. Небылицин, Т.А. Немчин, Г.С. Никифоров, А.О. Прохоров, В.М. Русалов, СВ. Сафонцева, В.К. Сафронов, Г.Б. Суворов, К.В. Судаков [5].

Проблема навчально-професійної діяльності майбутніх військових фахівців давно знаходиться в сфері уваги різних наук: військової психології, психології праці, інженерної психології, ергономіки, гігієни труда, клінічної медицини.

Психологічне супроводження фахового становлення офіцерських кадрів широко висвітлено у науковій літературі (В.В. Девятко, Л.Г. Дикая, М.И. Дьяченко, Н.И. Калаков, В.Н. Кан-Калик, А.А. Караванов, Н.Н. Красноштанова, А.С. Качалова, Л.Г. Лаптев Л.Г., А.Ф. Лемешонок, Е.Н. Лобова, Н.Ф. Лукьянова, В.Г. Михайловский, В.С. Олейников, Н.В. Третьяков) [3, 6].

В контексті військової психології аналіз адаптації розглянуто в роботах Б.Г. Ананьева, А.В. Барабанщикова, А.А. Бодалева, А.Д. Глоточкина, А.А. Деркача, М.И. Дьяченко, Ю.М. Забродина, Л.А. Кандибовича, П.А. Корчемного, Н.И. Калакова, Н.В. Кузьминой, Л.Г. Лаптева, В.Г. Михайловського, В.А. Пономаренко, В.Ф. Перевалова, К.К. Платонова, А.А. Реана, М.Ф. Секача, А.М. Столяренко, Ю.В. Синягина, В.Я. Яблонко та інших [5, 7].

Встановлено, що суттєве значення для адаптації має перший рік навчання у ВНЗ. Серед факторів адаптації, які сприяють ефективності навчально-фахової діяльності є такі фактори:

- об'єктивні - навчальна програма підготовки до виконання службових обов'язків, вимоги до військового фахівця;
- об'єктивно-суб'єктивні – сформованість або недостатність необхідних знань, вмінь та навичок, рівень професійної мотивації при вступі до ВНЗ;
- суб'єктивні – психологічні особливості.

До позитивних суб'єктивних факторів адаптації відносяться: гіпертимна та демонстративна акцентуація характеру; нервово-психічна рівновага; інтернальний локус контролю; висока, але не завищена самооцінка своїх



здібностей та якостей; сформована та диференційована структура ціннісних орієнтацій; певні тенденції поведінки (лідерство, незалежність, дружелюбність), маскуліність або андрогінність.

Негативними суб'єктивними факторами адаптації є: тривожність, дистимність і збудливість як акцентуації характеру, нервово-психічна нерівноваженість; екстернальний локус контролю; неадекватна - завищена або знижена самооцінка своїх здібностей; несформована або недиференційована структура ціннісних орієнтацій; певні тенденції поведінки (підозрілість, покірливість), фемінність особистості.

Вперше у психології поняття стресу було введено у 1944 році під час другої світової війни. Лікарі, психологи та психіатри, що працювали в армії США, постали перед проблемою адаптації до служби та психічними розладами під час бойових дій. Психофізіологічні зміни з'являлись не від фізичних травм, в наслідок дії комплексу специфічних соціально-психологічних факторів. С того часу під стресом розуміють екстремальні фізичні та психічні навантаження різноманітного походження [6].

Аналіз впливу підвищеного рівня емоціонального тону людини на виконання завдань широко висвітлено у психологічній літературі [8]. Найбільше типовим є покращення перцепції, прискорення швидкості та енергії дій за рахунок росту напруження у ретикулярній формації стовбуру головного мозку, що полегшує проходження нервових імпульсів до кори головного мозку. У той же час надмірно висока активація порушує, дезорганізує діяльність. В результаті такої активації зростає реактивність людини на зовнішні подразники настільки, що це приводить до порушення селективності поведінки. При цьому виявляється значні порушення послідовності дій.

Висока активація порушує здатність гальмувати моторні реакції, що приводить до імпульсних рухових реакцій, надмірної квапливості. Значне емоціональне напруження, яке було викликане психогенними факторами, призводить до підвищення м'язової напруги. Порушує точність фізичних та розумових операцій, що підвищує кількість помилок.

Також виникає звуження полю уваги. Зменшується діапазон сигналів, що доходять із зовні, які необхідні для отримання достатньої інформації та виконання правильних дій. Концентрація уваги спочатку підсилюється внаслідок усунення несуттєвих сигналів. Але надалі випадають сигнали, що є важливими для виконання задачі, а рівень виконання дій знижується.

Для військового дуже важливим є відчуття контролю ситуації, перебігу подій. Так експериментально показано, що коли піддослідний має відчуття контролю над електроподразненням, що йому пред'являють, то це значно знижує больову чутливість.

Аналіз психічних розладів, що виникали під впливом тривалих стресових ситуацій у льотчиків, які приймали участь у повітряних боях, показав наявність тривоги безпредметного характеру. Клінічна картина в цьому випадку відрізняється від такої при істерії, неврозі, нав'язливих страхах, психосоматичних захворюваннях, депресивних станах.

Тривалий стрес призводить як до психічних розладів, так і до соматичних порушень в наслідок психоневроендокринологічних та психоневроімунологічних змін [8]. До психосоматичних розладів відносяться захворювання судин (артеріальна гіпертонія, ішемічна хвороба), виразкова хвороба, астма, сахарний діабет, ревматоїдний артрит, синдром психічного вигорання, соматоформні порушення, онкологічні захворювання, посттравматичні стресові розлади [9].

Стрес характеризується активацією симпатoadреналової системи, надниркових залоз, які посилюють продукцію гормонів стресу: кортизолу, альдостерону, адреналіну та норадреналіну. Це програмує різноманітні біохімічні зміни та вегетативні зміни стану людини. Так спостерігається активація ноцицептивної системи, підвищення тону м'язів, збільшується рівень кальцію у крові, з часом спостерігається напруження та пригнічення місцевого імунітету порожнини рота. В результаті чого спостерігаються різноманітні зміни стоматологічного статусу курсантів ВНЗ. До них відносяться: синдром скронево-нижньощелепного суглобу (в наслідок підвищеного тону жувальних м'язів), підвищена стертість зубів, підвищення активності та розповсюдження карієсу, захворювання пародонту (вразковонекротичний гінгівіт), гіперестезія зубів [10, 11].

Інтенсивність маніфестації цих нозологій знаходиться у кореляції із показниками рівня адаптаційного стресу. Профілактичні заходи до зниження рівня адаптаційного синдрому приводять до профілактики або зниження погіршення стоматологічного статусу у курсантів на першому році навчання. Профілактика стоматологічних захворювань в свою чергу також сприяє покращенню навчання протягом перебування у освітніх установах. Урахування наведених особливостей забезпечує покращення адаптації до навчально-виховного процесу у військових вищих навчальних закладах.

### **Література.**

1. Шамрей В.К. Факторы риска формирования психогенных расстройств у курсантов вузов / Шамрей В.К., Рустанович А.В., Курасов Е.С. // Вестник Российской военно-медицинской академии. – 2004. – № 1. – С. 40-42.
2. Шелепов А.М. О совершенствовании системы сохранения психического здоровья военнослужащих / Шелепов А.М., Шамрей В.К., Русанов С.Н., Костюк Г.П., Гончаренко А.Ю., Синенченко А.Г. // Военно-медицинский журнал. – 2005. – Т. 326, № 4. – С. 4-7.
3. Литвинцев С.В. Боевая психическая травма: Руководство для врачей / Литвинцев С.В., Снедков Е.В., Резник А.М. – М.: ОАО «Издательство «Медицина», 2005. – 432 с.
4. Психология человека от рождения до смерти / [Под ред. А.А. Реана]. – СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2005. – 416 с.
5. Ладик Б.Б. Психофизиологическая структура личности / Б.Б. Ладик. – М.: Мед. лит., 2006. – 352 с.
6. Современная военная психология / [Хрестоматия]. – Минск: Харвест, 2003. – 576 с.
7. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / Караяни А.Г., Сиромятников И.В. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
8. Гринберг Дж. Управление стрессом / Гринберг Дж. – СПб.: Питер, 2004. – 496 с.

9. Сидоров П.И. Психосоматическая медицина / Сидоров П.И. – М.: МЕДпресс-информ, 2006. – 568 с.
10. Прохвятилов Г.И. Военная стоматология / Прохвятилов Г.И. – СПб.: ВМедА, 2008. – 512 с.
11. Афанасьев В.В. Военная стоматология и челюстно-лицевая хирургия / Афанасьев В.В., Останин А.А. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 248 с.

*Іванова О.В.*

### **Корпоративність підрозділу ОВС в системі психологічної захищеності особового складу**

Діяльність органів та підрозділів внутрішніх справ, спрямована на виконання державних завдань боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, відбувається в постійно психологічно напружених ситуаціях та безпосередньо пов'язана із небезпекою для особистості працівника ОВС. Службова діяльність працівників органів внутрішніх справ потребує у багатьох випадках значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посиленних емоційних навантажень та перевантажень, скорочення свого особистого часу, віддачі в усіх фізичних сил та можливостей. Важливою передумовою ефективності цієї діяльності є забезпечення системи надійності персоналу ОВС та психологічної безпеки працівників міліції відповідно як на науковому, так і на науково-практичному рівнях.

Напруженість психологічної ситуації обов'язково відбивається на результатах професійної діяльності і, звичайно, на фізичному та психічному здоров'ї працівників. А воно є однією з найважливіших умов гармонійного розвитку особистості, її самоствердження, активності в професійній діяльності та реалізації у житті.

Безумовно, що причинами виникнення нещасних випадків під час виконання працівниками професійних обов'язків є переважно небезпечні умови службової діяльності, але небезпечні дії працівників часто реалізуються як у «зовнішньому», так і у «внутрішньому» колі безпеки, якої зазнають працівники ОВС. «Зовнішня безпека» пов'язана з виконанням безпосередніх завдань, в основному відображається на фізичному стані здоров'я, життя. «Внутрішня безпека» спричиняється прихованими як макросоціальними, так і внутрішньоорганізаційними факторами правоохоронної діяльності: сучасна ситуація неефективного управління в системі ОВС, недосконала законодавча база професійного захисту працівників міліції, а також внутрішні проблеми службових підрозділів, пов'язаних із людськими ресурсами.

У зв'язку з цим особливого значення набуває створення системи психологічного захисту працівників ОВС, що може розглядатися як один із шляхів мінімізації небезпечних умов їх професійної діяльності. Це комплексна діяльність, яка передбачає вирішення багатьох питань, пов'язаних із забезпеченням професійної захищеності працівників як на рівні зовнішньому (у

сферах економічного, соціально-правового, матеріально-технічного забезпечення), так і на внутрішньому (психологічної та фізичної захищеності працівників).

Компоненти цієї системи взаємопов'язані, але мають свій зміст та механізм реалізації. Так, економічна захищеність передбачає відповідність матеріального забезпечення працівників їх об'єктивним матеріальним та іншим потребам; правова захищеність - відповідність правової та нормативної бази діяльності ОВС умовам та завданням цієї діяльності; соціальна захищеність - відповідність соціального статусу ОВС і соціального статусу працівників значущості тих державних завдань, які вони виконують і т. ш. Але разом з тим, доповнюючи один одного вони у своїй єдності створюють необхідні передумови для забезпечення особистої безпеки працівника у сфері професійної діяльності.

Слід зазначити, що одним з найбільш «рентабельних» засобів у системі психологічного (внутрішнього) захисту працівника ОВС є формування корпоративності (колективності) підрозділу. Під корпоративністю ми розуміємо певне групове емоційно-ціннісне утворення, що відображає ставлення співробітників підрозділу ОВС один до одного, при якому працівник є психологічно захищеним завдяки відчуттю належності саме до цієї групи, вона є високореферентною для нього, працівник задоволений різними аспектами функціонування свого підрозділу.

Службова діяльність працівників органів внутрішніх справ потребує у багатьох випадках значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посиленних емоційних навантажень та перевантажень, скорочення свого особистого часу, віддачі в усіх фізичних сил та можливостей. Більш того, від кожного члена колективу підрозділу ОВС потрібні сміливість, мужність, спроможність та готовність піти на ризик і пожертвувати своїм здоров'ям, і навіть життям для виконання службового обов'язку. Це, у свою чергу, вимагає від усього колективу великої згуртованості, а від кожного його члена - готовності до підтримки та взаємодопомоги.

Слід зазначити, що особистість не просто формується в групі та отримує найбільший вплив на особистість здійснюється саме в колективі. Саме групова належність дозволяє їй задовольнити основні соціально-психологічні потреби - у спілкуванні, отримати визнання, причетність до особливої діяльності, якою займається саме його група, - тобто, колектив бере на себе частину турбот особистості про безпеку та благополуччя. В свою чергу колектив формує в працівника відповідну систему цінностей, світогляд, рівень домагань та індивідуальні якості особистості.

Корпоративне мислення, також як і корпоративна культура, народжується, коли люди разом розвиваються, збагачують один від одного новими ідеями, не лише в професійному аспекті, але й відчувають себе спорідненими, взаємозалежними, в них присутня потреба у взаємопіклуванні та взаємовідповідальності в підрозділі є природнім, невимушеним продуктом співпраці. Групова згуртованість відображується чітко зафіксованими формальними та неформальними нормами, сталими колективними цінностями,

звичаями та традиціями, що відображають пріоритети професійної діяльності та власне підрозділу.

Згуртований колектив має єдину систему цінностей, діє як особливий засіб впливу, - коли принцип колективізму (корпоративності) узгоджений з індивідуальними цінностями та потребами, інтеріоризований в світогляд працівників, включається особливий механізм соціально-психологічного захисту: працівникові комфортно знаходитись в такій групі, він працює і віддається своїй справі повністю і таким чином може ефективно боротися зі злочинністю і бути готовою до забезпечення належним чином охорони громадського порядку.

Відомо, що об'єктивно соціально-психологічний клімат проявляється у характері тих стосунків, які складуються поміж членами колективу, а суб'єктивно – у почутті задоволення різними аспектами життя колективу, яке переживають працівники. Дуже часто стосовно до трудового колективу суб'єктивна сторона соціально-психологічного клімату в літературі описується як задоволення працею. Велика кількість наукових досліджень, підтверджує наявність кореляції між задоволеністю працею та задоволеністю життям у цілому, високими показниками фізичного та психічного здоров'я, зниженням випадків порушення дисципліни, законності, а також зниження плинності кадрів. Благоприємний СПК стимулює працівника, викликає у нього напруження сил, ентузіазм, зацікавленість у справі. Позитивний соціально-психологічний клімат є не менш дійовим механізмом впливу на особистість працівника, ніж матеріальна нагорода та економічна вигода.

Державі значно дешевше обходиться створення нормальних умов для продуктивної діяльності працівників, ніж компенсація додаткових витрат на навчання та перепідготовку спеціалістів, що прагнуть змінити фах. Слід також враховувати також моральну шкоду від деструктивних конфліктів, що призводять до незворотних наслідків у стані здоров'я працівників, негативному іміджу міліції, порушеннях дисципліни та законності, тощо.

Специфіка правоохоронної діяльності зумовлює необхідність приділення постійної уваги, контролю та регулюванню стану соціально-психологічного клімату в органах та підрозділах внутрішніх справ. Існує тісна залежність між дієздатністю ОВС, рівнем особистої безпеки особового складу і станом соціально-психологічного клімату у кожному колективі.

Благополучний соціально-психологічний клімат створює передумови для високої морально-психологічної стійкості колективу ОВС, яка розглядається як здатність протистояти впливу деструктивних факторів, екстремальних ситуацій і виконувати на високому рівні свої професійні функції.

Окремим аспектом в системі створення психологічної безпеки, в контексті створення сприятливих умов професійної діяльності працівників ОВС має формування високої культури організації, її іміджу. Ставлення громадськості до органів внутрішніх справ, розуміння надзвичайно складної та важливої суспільної ролі правоохоронних функцій міліції, визначають емоційне середовище в якому повинні боротись із злочинністю працівники ОВС.

Сформована сучасна репутація ОВС у суспільстві часто зводить нанівець всі неоціненну роль правоохоронної діяльності, створюючи штучні перешкоди на шляху виконання завдань боротьби зі злочинністю та забезпечення правопорядку.

Критичне ставлення громадян до працівників ОВС безперечно не безпідставні. Низький рівень розвитку професійно важливих якостей таких, як чуйність, комунікативна компетентність, відповідний зовнішній вигляд, тощо, викликають упереджені відчуття недовіри, страху. Але необхідною умовою ефективної діяльності ОВС, показником авторитету міліції в суспільстві є готовність населення співробітничати з ними, прийти у разі потреби на допомогу.

Активна, цілеспрямована робота щодо формування сприятливої громадської думки стосовно діяльності ОВС, підвищення їх авторитету у суспільстві повинна бути відображена в якості корпоративної цінності і бути однією з провідних в системі управління правоохоронною системою. Це дуже складна і кропітка справа, яка стосується різних сторін діяльності міліції. Корпоративною нормою повинен бути обраний вектор формування професійних якостей: уважності, врівноваженості, доброзичливості; вмінь формування особистого авторитету, від зовнішній вигляду поважної людини, яка здатна прийти на допомогу, захистити до вузькоспеціалізованих професійних вмінь.

Виконання працівниками ОВС своїх професійних обов'язків у "вихованому" середовищі, в оточенні людей, які розуміють їх завдання, труднощі, проблеми, готові їх підтримувати, а у разі потреби прийти на допомогу значно підвищує ступінь їх власної безпеки.

Підсумовуючи все вище сказане, зазначимо, що скорочення небезпечних умов (зовнішній рівень) професійної діяльності працівників ОВС є таким чином багатоступеневим процесом, який реалізується на рівні держави, організації (ОВС), кожного працівника. Джерела більшості проблем в організації у кінцевому результаті виявляються у людях. Якщо в підрозділі ОВС груповою, корпоративною цінністю є високий професіоналізм, то він створює психологічний захист як всієї організації, так і створює умови збереження фізичного та психічного здоров'я працівників, формує готовність уникнення нещасних випадків при виконанні оперативних завдань.

Діяльність із забезпечення здоров'я та безпеки працівників ОВС має, таким чином, складний та багатогранний характер. Загальна спрямованість цієї діяльності та її значущість для кожного окремого працівника та ОВС у цілому зумовлюють її особливе місце у загальній системі управління персоналом ОВС. У сучасних умовах, коли значно загострилися небезпечні умови діяльності працівників ОВС (соціальні, економічні, криміногенні, психологічні та ін.) виняткового значення набуває комплексна організація цієї діяльності, з урахування всієї сукупності факторів, що впливають на стан безпеки персоналу.

Таким чином, враховуючи особливості середовища функціонування ОВС, екстремальні умови праці, прищеплення принципу корпоративності та розвиток

колективізму в системі психологічної безпеки особового складу ОВС повинен мати пріоритетне значення.

*Ірхіна С.М.*

### **Психологічні основи професійного відбору військовослужбовців внутрішніх військ до участі в миротворчих операціях**

Участь у миротворчих місіях Організації Об'єднаних Націй – відповідальна й складна діяльність. Вона пред'являє підвищені й численні вимоги до працівників органів внутрішніх справ України.

Професійний відбір кандидатів у подібні тривалі відрядження носить багатоступеневий характер. Важливим елементом процедури відбору є вивчення психологічних і психофізіологічних особливостей працівників [2].

Інформація, отримана в ході комплексного соціально-психологічного та психофізіологічного обстеження, дозволяє вирішити такі задачі, як:

1) визначення й упорядкування психологічного профілю кандидата, що містить у собі цілісний опис особистості (у тому числі, аналіз інтелектуальних особливостей, мотивації участі в миротворчих акціях ООН, поведінкових особливостей, самооцінки, прогноз найбільш імовірного способу взаємодії з колегами, прогноз ставлення до службових обов'язків та ін.);

2) прогноз поведінки кандидата в екстремальних ситуаціях, зокрема, у стані дістресу та гіперстресу або в ситуації конфлікту;

3) аналіз функціональних резервів організму (у тому числі, стан серцево-судинної й центральної нервової системи).

Основне завдання працівників органів внутрішніх справ, що беруть участь у миротворчих акціях ООН, полягає в здійсненні охорони громадського порядку та контролю за діяльністю місцевої поліції, а також за дотриманням прав людини в зоні з режимом надзвичайного стану [3].

Міжнародні підрозділи ООН, що виконують ці завдання, називаються «станціями». У штат станції входить у середньому від 12 до 30 чоловік (залежно від розміру населеного пункту й складності завдань). Офіційна мова для особового складу – англійська.

Як правило, у штаті станції буває не більш трьох представників однієї держави. Усі вони в себе на батьківщині є працівниками підрозділів поліції (органів внутрішніх справ – у вітчизняній термінології).

Представники станцій ООН цілодобово здійснюють заходи з охорони громадського порядку та спостереження за діями місцевої поліції у цій сфері, розкриття й розслідування карних злочинів тощо. Іноді особовому складу станцій доводиться брати участь у доставці й розподілі гуманітарної допомоги серед місцевого населення.

Представники станції не мають особистої зброї. Вони екіпіровані оонівськими бронежилетами (за свідченнями учасників, низької якості) і

касками блакитного кольору. Чергування здійснюється в національній формі, на якій нашиті емблеми ООН і держави, що відряджала працівника.

Основна небезпека для життя працівників станцій (майже 90% нещасних випадків) виникає через недотримання інструкцій з маршрутів руху. Узбіччя доріг і другорядні комунікації часто виявляються замінованими і з'їзд на них означає серйозну небезпеку підриву на міні.

Серед місцевого населення існує неоднозначне ставлення до представників різних держав. Так, серби до останнього часу краще ставилися до українських і російських громадян. Хорвати симпатизують датчанам, французам, полякам і представникам інших країн, де переважає католицьке віросповідання.

Побутові питання (житло, харчування й ін.) особовий склад станцій ООН вирішує в автономному порядку.

Іноді на станціях виникають конфлікти через розходження в поглядах на способи життя серед представників різних держав. Особливо важко співвіднести з європейськими стандартами (на думку працівників органів внутрішніх справ України) поведінку африканців і південних азіатів.

На підставі матеріалу, отриманого в ході неструктурованого інтерв'ю учасників миротворчих операцій ООН, можна виділити набір вимог до особистості кандидата у миротворчі сили, зокрема, професійно важливих якостей зразкового миротворця.

Професійно важливі психологічні якості кандидата до участі в операціях ООН:

### **1. Комунікативні якості:**

- уміння швидко встановлювати контакти з представниками інших національностей в умовах обмеженого володіння мовою;
- уміння налагоджувати ефективні ділові партнерські стосунки;
- спроможність до емпатійного сприйняття осіб інших національностей;
- уміння чітко й однозначно викладати свої думки на іноземній мові;
- уміння будувати довгострокові партнерські стосунки з колегами по участі в операціях ООН з інших країн (відсутність національної ворожості, облік культурної специфіки чужого способу життя й ін.);
- тактовність, схильність до компромісного й конструктивного поведіння в ситуації конфлікту (відсутність суперництва й бажання будь-що-будь наполягти на своїй точці зору).

### **2. Інтелектуальні якості:**

- гарна загальноосвітня підготовленість;
- швидка навченість;
- достатній рівень психічної витривалості;
- гнучкість розумових процесів;
- підвищений рівень довільної уваги й спостережливості;
- відсутність емоційної деструкції;
- виражені спроможності до аналізу й узагальнення інформації;
- уміння приймати правильні рішення в ситуації ліміту часу і неповної інформації;



- уміння прогнозувати наслідки свого поведіння;
- уміння співвідносити між собою і вибирати оптимальну тактику дій.

### **3. Емоційні особливості:**

- відсутність емоційної лабільності;
- спроможність до самоконтролю в ситуації підвищеної нервово-психічної напруги.

### **4. Особистісні відмінності:**

- відсутність тривожно-недовірливих рис;
- активність особистісної позиції;
- висока пошукова активність;
- завзятість і гнучкість у досягненні цілі;
- дисциплінованість (орієнтація на свідоме виконання інструкцій з обліком мінливої обстановки);
- відсутність імпульсивності у висловленнях і поведінці;
- помірний рівень агресивності.

### **5. Мотиваційно-ціннісні особливості:**

- інтерес до культури інших країн;
- гуманістична спрямованість;
- достатній рівень професійної зацікавленості.

### **6. Функціональний стан організму:**

- гарний загальний рівень фізичного стану організму;
- відсутність відхилень у діяльності серцево-судинної системи;
- відсутність соматичних захворювань.

Психодіагностичні методики, запропоновані для обстеження кандидатів у миротворчі сили ООН, окрім стандартних психометричних (валідність, надійність та ін.), повинні відповідати таким вимогам:

- бути досить компактними й зручними для застосування в умовах групових обстежень;

- містити в собі чинний на даний час стандартний набір психодіагностичних методик, рекомендований для використання працівниками служби психологічного забезпечення, що дозволяє одночасно з вивченням рівня психічного здоров'я, вирішувати питання про психологічну профпридатність кандидата.

Враховуючи викладені вимоги, психодіагностичний інструментарій відбору кандидатів у місії ООН поділяється на три групи:

1. Методики, спрямовані на вивчення індивідуально-психологічних властивостей особистості (у тому числі, особливостей вищих психічних функцій і характерологічних особливостей).

2. Методики, спрямовані на вивчення соціально-психологічних особливостей особистості (у тому числі, особливостей поведінки в конфліктних ситуаціях).

3. Методики, спрямовані на вивчення мотиваційно-ціннісних структур особистості (у тому числі, мотивів участі в миротворчих операціях ООН).

Вивчення мотиваційної сфери вибору професії екстремальної діяльності показало, що воно ґрунтувалося на виділенні двох груп мотивів, які відбивають споживчу й продуктивну тенденції [1]. Мотив спілкування служить цілям того й іншого. Споживчу тенденцію характеризують мотиви підтримання життєзабезпечення, потягу до комфорту, прагнення до набуття соціального статусу. Продуктивну тенденцію – мотиви загальної активності, творчої активності, суспільної користі. Характерне переважання мотиву спілкування і загальної активності над усіма іншими. Найменшою значимістю (за середніми даними) характеризується мотив творчої активності. І це закономірно, тому що працівник спецпідрозділу у своїй професійній діяльності підпорядковується вимогам статутів, настанов та інших службових документів, що регламентують його службу.

Серед мотивів вступу в спецпідрозділ, у першу чергу, називають:

- прагнення до ризику, небезпеки;
- приклад друзів, знайомих, що працюють в органах внутрішніх справ України;
- військова служба у спецпідрозділах;
- схильність до воєнізованої служби;
- прагнення до морального задоволення від роботи;
- можливість мати пільги, стабільний заробіток.

Таким чином, якісний професійно-психологічний відбір дозволяє забезпечити високий рівень психологічної надійності особового складу миротворчих підрозділів, спеціальні підрозділи яких здебільшого формуються з числа військовослужбовців внутрішніх військ МВС України.

Багаторічна практика застосування налагодженої системи професійно-психологічного відбору кандидатів до участі в миротворчих місіях ООН свідчить про її ефективність і дієвість. Зокрема, з часу створення миротворчого контингенту у складі цивільної поліції ООН з числа працівників органів внутрішніх військ МВС України не зареєстровано жодного факту виникнення психічної патології чи розвитку соціально-психологічної дезадаптації серед українських правоохоронців.

### **Література.**

1. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект). Монографія / Барко В.І. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / Бодров В.А. – М.: „ПЕР СЭ”, 2001. – 511 с.
3. Тимченко А.В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах и таблицах): Учебное пособие / Тимченко А.В., Христенко В.Е. – Харьков: ООО “Одиссей”, 2004. – 448 с.

## **Психологічні особливості переживання самотності у працівників ризиконебезпечних професій**

Самотність належить до числа тих понять, реальний життєвий зміст яких, приховує складний, суперечливий філософський зміст. Це не тільки складний феномен індивідуального життя людини, але і найважливіше суспільне явище, що вимагає регулярного психологічного, антропологічного та соціально-філософського осмислення. На сьогодні проблема самотності являється актуальною, особливо її прояви у працівників ризиконебезпечних професій.

Відношення до проблеми самотності в ході історичного розвитку людства визначалося різними обставинами. По-перше, соціокультурними умовами, що включають розвиток науки, домінуючий світогляд, економічні умови у той або інший період. По-друге, особистісними факторами, оскільки існує залежність розуміння самотності від індивідуальних рис авторів. У третій, приналежністю до якого-небудь напрямку гуманітарної думки, що формує певну точку зору на самотність.

Великий внесок у розуміння сутності феномена самотності внесли роботи: Л.М. Баткіна, О.Я. Гуревича, О.О. Белика, І.С. Кона, Ю.М. Швалба, О.В. Данчевої, М.В. Хамитова, Н.Є. Покровського, С.В. Куртиян, Л.І. Старовойтової та інш.

У сучасній науці більшість досліджень самотності обмежена рамками соціальної психології та соціології. Тому її традиційно розуміють як негативне емоційне переживання у соціальній ізоляції від інших людей, що поширюється з появою мегаполісів, збільшенням соціальної мобільності населення, екстремальним характером діяльності, кризою сімейних відносин.

Слід підкреслити, що у сучасному суспільстві практично відсутнє позитивне ставлення до самотності. Суто психологічне розуміння даного явища, як хворобливого емоційного стану, призвело до нівелювання цінності самотності як індивідуального феномена, що має вирішальне значення для самосвідомості і самопізнання особистості, виявляє вплив на формування навичок конструктивної взаємодії з суспільством, впливає на розвиток здатності до щирого спілкування, до справжнього людинолюбства [1].

Негативні соціальні наслідки переживання самотності, такі як депресія, суїцид, агресія, девіантна поведінка та інші форми соціальних деформацій, мають своєю причиною не власне самотність, а нездатність її переносити і використовувати. Активна соціальна взаємодія в сучасному суспільстві не задовольняє потребу людини у близькому спілкуванні, яке необхідне для подолання негативних переживань самотності.

Всі дослідники сходяться на тому, що самотність пов'язана з переживанням людиною її відірваності від суспільства, сім'ї, історичної реальності, гармонійного природного світогляду. Сучасна людина відчуває самотність

найбільш гостро у ситуаціях інтенсивного і водночас вимушеного спілкування – у міському натовпі, колі власної родини, серед друзів та колег.

На думку багатьох психологів самотність може бути як переживанням, пов'язаним з якоюсь певною ситуацією чи подією, так і властивістю особистості. Це свідчить про те, що всі зовнішні обставини втрачають своє вирішальне значення для людини й вона замикається на власному «Я», почувавши себе комфортно. Дискомфорт для неї несе зовнішній світ. Цей тип особистості психологи називають «монадним «Я». Власне «Я» у цього типу завжди являється більш цінним та значущим, ніж «Я» будь-якої іншої людини. Якщо брати юнгівську типологію, то «монадне «Я» буде відповідати інтровертному типу в крайньому його вираженні. За К.Юнгом для цього типу характерною є орієнтація не на об'єкти зовнішнього світу, а на себе, своєму внутрішньому світі [4].

Таким чином, самотність – це переживання, що викликає комплексне й гостре почуття, що виражає певну форму самосвідомості і показує розкол основної, реальної мережі відносин та зв'язків внутрішнього миру особистості. Одна із самих відмітних рис самотності – це специфічне почуття повної заглибленості у самого себе.

Незважаючи на те, що самотність у тім або іншому ступені проявляє себе практично у всіх суспільних системах, з найбільшою гостротою вона переживається й з найбільшою глибиною осмислюється працівниками ризиконебезпечних професій. Так, життя співробітників ОВС постійно протікає у напружених умовах, характеризується наявністю екстремальних ситуацій (захоплення заручників, масові безладдя, непокора, спілкування із злочинцями тощо), що приводить до виникнення стресових станів та відчуження й ізоляції у соціумі.

Відомо, що одним з основних факторів самотності є соціальний фактор. При вивченні соціального фактора самотності поняття «соціальне» у першу чергу відноситься до особливих груп у суспільстві, а не до самого суспільства в цілому. Особливо гострі її форми позначені такими поняттями соціальної ізоляції або соціальної депривації, як вигнання, неприйняття, відставка та ін. У соціальному вимірі самотності людина дуже гостро відчуває, що її відіпхнули, покинули, виключили, відіслали. Сама собі вона бачиться сторонньою, одинокою, зайвою людиною. Цей вид самотності найчастіше з'являється, коли ролі індивідів не враховані; наприклад, коли людина звільнена, виключена з команди, не прийнята до навчального закладу, на роботу у фірму; або коли людини уникають, тому що її поведінка, професійна діяльність визнані соціально небажаними.

З наукових джерел відомо, що соціальна депривація зустрічається найбільш частіше й пояснюється схильністю суспільства оцінювати якості й здатності деяких індивідів і груп вище, ніж інших, виражаючи цю оцінку в розподілі таких соціальних винагород, як престиж, влада, високий статус у суспільстві й відповідні йому можливості участі в соціальному житті [3]. Підстави для такої нерівної оцінки можуть бути найрізноманітніші: у

сучасному суспільстві молодих цінують вище, ніж літніх людей; чоловіків-працівників – вище, ніж їх колег-жінок; талановитим людям надають привілеї, недоступні для інших. Соціальна депривація звичайно доповнює економічну: чим менше людина має в матеріальному плані, тим нижче її соціальний статус, і навпаки.

Аналізуючи роботи вчених (Медведев В.С., Мороз Л.І., Тімченко О.В., Яковенко С.І.) щодо особливостей професійної діяльності правоохоронців, можна сказати, що їх самотність є формою соціальної депривації, яка виникає під впливом екстремальних умов служби. Але, слід враховувати, також й розвиток властивостей особистості, її комунікативні здібності. Так, на думку Е.Фромма й К.Хорні, суб'єктом, що переживає самотність, скоріше виявиться людина: із незбалансованою структурою особистості; нездатна перебороти кризи розвитку; застаріваюча на виборі однієї з можливих стратегій міжособистісних відносин; спрямовуюча своє прагнення до переваги у деструктивне русло. Але, на нашу думку, у будь-якому віці й будь-якій життєвій або професійній ситуації можлива корекція непродуктивних відносин, перехід до позитивних й розвиваючих тенденцій та способів вирішення протиріч, до можливості самореалізації особистості.

На наш погляд, ефективним засобом щодо вирішення проблем самотності працівників ОВС є система соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на подолання дискомфорту, напруженості, тривожності та інших негативних станів і процесів [2]. Розроблюючи тренінгові програми, потрібно враховувати, що самотність, як внутрішній стан, є наслідком негативних комунікативних й особистісних процесів. Тому при їх складанні необхідно опиратися не тільки на властиво тематику вирішення проблеми самотності, а й на фактори, що передують цьому стану: дефіцит спілкування, неможливість встановлення контактів, тривожність, агресивність, закомплексованість тощо.

Таким чином, основою подібних тренінгових програм є навчання працівників навичкам саморегуляції; усвідомленню, розумінню й прийняттю свого психічного стану; витяг максимальної користі для себе й оточуючих з нього; використання самотності для саморозвитку й подальшої самореалізації.

Під час проведення тренінгових сесій потрібно акцентувати увагу учасників на поведінці й реакціях оточуючих, у цьому зв'язку необхідно використовувати вправи на підтримку, довіру, вираження реакцій і зовні емоційних проявів.

### **Література.**

1. Адамов В.Г. Одиночество и свобода / Адамов В.Г. – М., 1992. – 276 с.
2. Мороз Л. Принципи організації та проведення тренінгу професійно-психологічного спрямування / Мороз Л. // Психологія і суспільство. – 2003. – №3. – С.133-140.
3. Швалб Ю.М. Одиночество / Швалб Ю.М., Данчева О.В. – Киев: Издательство «Украина», 1991. – 279 с.
4. Юнг К.Г. Психологические типы / Юнг К.Г. – М., 1996.

## **Психологічні закономірності адаптації курсантів ВНЗ МВС України до умов майбутньої службової діяльності**

Сучасне суспільство пред'являє сьогодні все нові й більше високі вимоги до кожної особистості. Курс на побудову демократичної правової держави, який взяла Україна, вимагає від органів внутрішніх справ ефективної діяльності у боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку та забезпеченню суспільної безпеки громадян. Її ефективність залежить, у першу чергу, від якості персоналу, його професіоналізму, уміння орієнтуватися у обстановці, що склалася у державі, а не від чисельності органів внутрішніх справ.

Сьогодні керівництво МВС України приділяє багато уваги підготовці майбутніх фахівців-правоохоронців, одним з важливіших питань якої є проблема їх адаптації до специфічних умов навчання, особливо на першому курсі.

З аналітичних довідок МВС відомо, що відрахування курсантів у перший рік навчання за різноманітними причинами (порушення нормативно-правових вимог, академічні заборгованості, вживання спиртних напоїв, хуліганство і ін.) свідчить, на наш погляд, про незрілість поглядів, недостатнє уявлення про професію, відсутність стійкої мотивації та інтересу до обраної професії.

Однією з головних причин цього є, безумовно, специфічність навчання у вузах системи МВС. Жорсткий розпорядок, виконання безлічі наказів, авторитаризм командирів, неможливість побути на самоті – все це ускладнює процес навчання й може викликати психоемоційне напруження та стресовий стан.

Процес професійної адаптації привертає до себе увагу багатьох дослідників: загальні філософсько-методологічні питання адаптації людини розглядалися В.М.Івановим, О.М.Ковальовим; проблеми адаптаційної взаємодії – Г.М.Андреєвою, О.Г.Здравомисловим, С.Д.Максименком, Є.С.Кузьмінім; проблема пристосування до особливих умов життєдіяльності – В.Г.Андросюком, С.І.Яковенком, Л.І.Аболіним; адаптаційні процеси під час навчання – Д.А.Андреєвою, Л.Г.Єгоровим, Б.Г.Рубінім, Г.П.Медведєвим, Ю.С.Колесниковим; у правоохоронній сфері питання адаптаційних процесів розглядалися В.С.Медведєвим, О.В.Івановою, О.М.Столяренком, А.І.Кітовим та ін.

Адаптацію (лат. «adaptation» – пристосування) у широкому змісті трактують як зміни, що супроводжують на рівні психічної регуляції процес активного пристосування індивіда до нових умов життєдіяльності.

Професійна адаптація працівників органів внутрішніх справ – це процес пристосування особи, яка тільки-но поступила на службу в органи внутрішніх справ, до вимог професії, умов праці, до завдань та змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також до трудового колективу [1].

Проблема адаптації актуальна не тільки для практичних підрозділів правоохоронних органів, а й для навчальних закладів. Відомо, що перший рік навчання є найскладнішим для курсантів. Нові умови життєдіяльності: підйом, зарядка, заняття зі стрийової та фізичної підготовки, перехід на статутну форму відносин, жорсткий контроль за поведінкою, розлука з батьками, казармені умови, інше харчування, нові друзі, колеги, з якими потрібно рахуватися, а часом просто їх терпіти, напружене навчання – оказують сильний психологічний вплив на першокурсників, викликають глибокі переживання, сумніви щодо правильності вибору життєвого шляху. Не випадково кількість відрахованих курсантів на першому році і у першому семестрі другого року навчання найбільш значна (близько 40%) [2].

За аналітичними довідками МВС України відомо, що головні труднощі в адаптації курсантів – не навчання, не інтелектуальний рівень розвитку, а особистісні якості: мотивація, ціннісні орієнтації, дисциплінованість, взаємовідносини у колективі тощо.

На процесі адаптації майбутніх фахівців правоохоронної діяльності істотно позначається й така якість, як конформність. Підвищена конформність може приводити до того, що першокурсник легко піддається негативним впливам, втягується у «кругову поруку». Нонконформність, прагнення до самостійності веде до ігнорування традицій, громадської думки, породжує конфлікти з командирами та оточуючими.

Багато хто з дослідників (Медведєв В.С., Яковенко С.І.) вказують, що адаптація курсантів в основному завершується до кінця першого року навчання. Це проявляється у засвоєнні основних професійних прийомів, методів роботи та ціннісних орієнтацій. Першокурсники починають ідентифікувати себе з правоохоронними органами, у них з'являється почуття «ми», почуття професійної гордості, вони пов'язують свою подальшу долю із службовою кар'єрою і результатами професійної діяльності.

А.Реан (1988), наприклад, стверджував також, що максимальна задоволеність обраною професією спостерігається у студентів I курсу, а далі цей показник неухильно знижується, аж до 5 курсу. Однак, незважаючи на те, що незадовго до закінчення вузу задоволеність професією виявляється найменшою, саме відношення до професії стає позитивним [2].

Цікавою, на нашу думку, є педагогічна модель формування соціально-професійної зрілості курсантів як майбутніх офіцерів міліції (Г.Х.Яворська), яка складається з декількох етапів:

- перший етап, збігається з навчанням курсантів на I курсі. Його мета полягає у розвитку майбутніх офіцерів міліції як суб'єктів професійного самовизначення. Її досягнення забезпечується: адаптацією курсантів до умов життя в навчальному закладі закритого типу; адаптацією до вимог і умов індивідуальної і колективної навчальної діяльності у вищій школі МВС України; усвідомленням і прийняттям норм поведінки і діяльності в статусі курсанта.

- другий етап збігається з навчанням на II та III курсах. Його мета – поступова і послідовна самоідентифікація курсантів як суб'єктів професійної правоохоронної діяльності. На цьому етапі головна увага приділяється оволодінню курсантами нормами і вимогами професії юриста-працівника міліції і професійної правоохоронної діяльності; усвідомленню своїх можливостей і недоліків стосовно обраної професійної діяльності, осмисленню і створенню програми особистісного зростання.

- третій етап – навчанням на IV курсі забезпечує самоактуалізацію курсантів як суб'єктів і особистостей в професійній діяльності. Саме на цьому етапі курсанти під час стажування набувають практичного досвіду професійної діяльності працівника органів внутрішніх справ, вчать оцінювати результати власної професійної діяльності, інших працівників міліції; здійснюють зіставлення вимог професії з рівнем власної підготовленості до їх виконання з подальшою корекцією програми особистісного і професійного вдосконалення.

Так, для того щоб курсант займав активну позицію у процесі професійної підготовки, необхідно застосовувати таку систему методів, яка б забезпечувала генералізацію певних почуттів, емоцій, мотивів, що приведе до встановлення динамічного стереотипу в його розумінні й поведінці.

Одним з позитивних методів, що сприяє скорішому засвоєнню курсантами норм та правил нового для них середовища є соціально-психологічний тренінг. Досвід показує, що тренінги знімають емоційну напруженість, істотно об'єднують молодих співробітників, дають можливість обговорювати соціально-психологічні труднощі, з якими вони стикаються у курсантських колективах і при спілкуванні з населенням, формують почуття впевненості в собі. У ході соціально-психологічних тренінгів прищеплюється певний імунітет до негативних явищ у правоохоронних органах, закладаються основи для особистісного зросту майбутніх правоохоронців [3, с.28].

На наш погляд, основними формами роботи практичного психолога у період адаптації курсантів є:

- індивідуальне консультування за їх запитом;
- психокорекційна робота з особами, віднесеними до групи посиленої психологічної уваги;
- психолого-просвітницька робота з усіма першокурсниками (про труднощі адаптації та шляхи їх подолання);
- створення сприятливих соціально-психологічних умов у навчальних взводах;
- правильний вибір і призначення молодших командирів.

Велику роль також у цій роботі будуть грати вправи й тренування, створення емоційного тла навчання та ін. Систематичне повторення правильних положень, політичних і моральних ідей буде сприяти формуванню цінностей молоді, світогляду, що остаточно, повинно привести до формування готовності курсантів юридичних навчальних закладів чесно виконувати свої професійні обов'язки та перетворитися на професіонала своєї справи [5].



## Література.

1. Андросюк В.Г. Професійна психологія в ОВС. Загальна частина: Курс лекцій / Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Медведєв В.С. – К., 1995.
2. Москаленко А.П. Професійна адаптація працівників ОВС: Методичні рекомендації / Москаленко А.П., Кобзін Д.О. [За заг. ред. проф. Соболева В.О.]. – Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. – 70 с.
3. Некоторые проблемы подготовки кадров в высших учебных заведениях системы МВД Украины / А.М. Бандурка, П.И. Орлов // Человеческий фактор в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: Матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Луганск, 1995. – С. 26-31.

*Ковальчишина Н.І., Стьопіна К.О.*

### **Формування психологічної готовності співробітників ОВС до дій під час масових заходів за допомогою тренінгу**

Реформування діяльності правоохоронних органів України значною мірою пов'язане з перебудовою психології особового складу, який має попереджувати, припиняти та розслідувати злочини, забезпечувати законність, громадський порядок та спокій громадян. Тому виникає необхідність виваженого підходу до професійно-психологічної підготовки та психологічного супроводження діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Однією з важливих проблем професійної підготовки співробітників органів внутрішніх справ (ОВС) є їх психологічна готовність до дій під час масових заходів, екстремальних умовах. Під екстремальними умовами слід розуміти надзвичайні обставини техногенного, соціально-політичного, екологічного та природного характеру, а також надзвичайні події кримінального характеру [3, с.6].

Необхідно відзначити, що формування психологічної готовності у співробітників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях можливо лише при комплексному підході до кожного з них. Багатоаспектність цієї проблеми виражається в особливостях розвитку таких професійних якостей як уміння, навички, а також особистісні властивості, які виступають найбільш важливими у професійній діяльності працівника ОВС.

Процес формування психологічної підготовленості у співробітників правоохоронних органів є складним і трудомістким. Ця складність пояснюється тим, що пересічний громадянин при вступі на службу до правоохоронних органів повинен за короткий термін перебудуватися у фахівця правоохоронної системи, а також виробити такі якості, які будуть сприяти йому для адекватного реагування в тих чи інших надзвичайних ситуаціях. До психологічної підготовленості співробітника ОВС можна віднести комплекс так званих професійно-психологічних умінь [2, с.26]:

- наявність конкретних професійних знань і умінь;
- впевненість в собі;

- позитивна налаштованість на діяльність;
- впевненість у засобах виконання діяльності;
- вміння використовувати психологічні засоби – мовне спілкування, немовні засоби спілкування, професійно-рольова поведінка.

Сьогодні все більше усвідомлюється необхідність у психологічній підготовці співробітників ОВС. Звісно, без знання основних закономірностей психології людини, паттернів її поведінки під час масових заходів, способів реагування у надзвичайних ситуаціях, не можна виконувати правоохоронну діяльність в країні. Досвід показує, що основою безпеки співробітника правоохоронних органів є глибоке усвідомлення умов, причин і цілей поставлених перед ним завдань, а також переконання у справедливості й правоті своїх дій, почуття обов'язку, патріотизм. Саме практична підготовка працівників ОВС до успішного подолання психологічних труднощів службової діяльності й правильність урахування психологічних аспектів у взаємодії з населенням – основне завдання та мета професійно-психологічної підготовки.

Питання професійно-психологічної підготовки розглядалося у дослідженнях Б.Г.Бовіна, М.І.Д'яченка, М.О.Калашнікова, Л.М.Кононенка, І.О.Котенєва, О.А.М.Лебедева, М.Г.Логачова, Є.О.Мілеряна, О.І.Папкіна, В.В.Рибалка, О.В.Шаповалова та ін. Безпосередньо, організація професійно-психологічної підготовки співробітників ОВС, відбір їх на службу найбільш повно та з урахуванням досвіду дій в особливих умовах висвітлено у працях російських (Н.В.Андреев, О.М.Столяренко, А.І. Папкін) та українських (В.Г.Андросюк, І.Ю.Воробйова, Л.І.Казміренко, Я.Ю.Кондратьєв, Г.О.Юхновець) науковців.

Згідно нормативних документів МВС України головним завданням професійно-психологічної підготовки є забезпечення ефективності оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ на основі використання психологічних засобів, методів, технік і технологій; підвищення професійно-психологічного потенціалу окремого працівника ОВС та підрозділу в цілому за рахунок максимального використання індивідуально-психологічних особливостей та психологічних резервів працівників ОВС [1].

Перш за все, професійно-психологічна підготовка спрямована на формування та розвиток у працівників органів внутрішніх справ стійкої психологічної установки на захист інтересів народу України від протиправних посягань та формування ціннісних орієнтацій на не силове вирішення службових завдань, з використанням зброї лише у правомірних випадках, на професійно досконале, що відповідає вимогам цивілізованого, правового суспільства, вирішення службових завдань.

По-друге, вона включає розвиток професійно важливих психологічних якостей, що необхідні працівникам для успішних дій у напружених та небезпечних обставинах: мобілізованості, спостережливості, оперативності та точності мислення, інтуїції, сміливості, витривалості, цілеспрямованості, наполегливості, психологічно умілого ведення переговорів, складання психологічного портрету громадянина тощо.

На думку вчених, практичних фахівців органів внутрішніх справ, основними формами професійно-психологічної підготовки можуть бути психологічна освіта та систематичне ознайомлення працівників ОВС із інформацією про закономірності функціонування людської психіки в звичайних та екстремальних умовах діяльності, можливі психічні реакції на стрес-фактори службової діяльності, вироблення навичок ефективної комунікації з людьми. Активізація цього процесу може здійснюватися шляхом використання інноваційних тренінгових технологій.

Останнім часом використання тренінгів у межах професійно-психологічної підготовки персоналу ОВС мають позитивну тенденцію.

Тренінг – один з видів інтерактивного навчання, яке побудоване на взаємодії, на пошуку актуального знання. Головна відмінність тренінгу від традиційної форми навчання полягає у тому, що в ньому працюють знання, уміння як тренера, так й групи. Кожний учасник є джерелом прикладів, які можна не тільки обговорити, а й реально «прожити» у процесі гри й одержати «зворотний зв'язок», взаємодіючи один з одним. У тренінгу навчання проходить опосередковано, через моделі, ігри, вправи. Тренінг – це психологічний вплив, в основі якого лежать методи групової роботи.

Для активізації професійно-психологічної підготовки співробітників ОВС до дій в умовах масових заходів ми пропонуємо тренінгову програму «Логос», яка сприятиме формуванню в них умінь та навичок щодо ефективної взаємодії з громадянами під час небезпечних ситуацій. Програма складається з чотирьох змістових модулів:

**Модуль 1.** Учасники групи знайомляться, намагаються відповісти на питання: Який Я?; презентують один одного, отримують нову інформацію про себе, що робить можливим розширення меж самоусвідомлення та спонукає до переосмислювання уявлень про себе.

**Модуль 2.** Учасники засвоюють психологічно компетентні моделі поведінки при виконанні ними тих чи інших звичних соціальних ролей у нестандартних ситуаціях.

**Модуль 3.** Учасників інформують про психологічні чинники масовидних форм поведінки, психологічну специфіку прояву агресії людиною, закономірність змін у психічному стані учасників масових заходів, шляхи можливої трансформації ризиконебезпечної ситуації у соціально безпечні форми та ін.

**Модуль 4.** Учасники знайомляться з психологічними аспектами управління небезпечною поведінкою громадян під час масових заходів, самостійно розроблюють психологічний алгоритм дій в зазначених умовах, враховуючи командну діяльність учасників групи із розв'язання професійних завдань.

Таким чином, використання тренінгів у процесі професійно-психологічної підготовки сприяє формуванню готовності до службової діяльності співробітників ОВС. У ході тренінгу, використовуючи моделювання, рольові ігри, на основі знань та навичок, формуються професійні уміння, які

забезпечують здатність працівника ефективно виконувати дії відповідні до мети та умов оперативно-службової діяльності.

### **Література.**

1. Андросюк В.Г. Юридична психологія | Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Кондратьєв Я. Ю. та ін. – К., 1999.
2. Карикова И.В. Психологические проблемы профессиональной подготовки сотрудников органов внутренних дел к действиям в экстремальных условиях / Карикова И.В. // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2004. – №1(13). – С.26.
3. Човдырова Г.С. Стрессовые расстройства у сотрудников органов внутренних дел и военнослужащих внутренних войск и пути их профилактики: Метод. Пособие / Човдырова Г.С. – Домодедово: ВИПК МВД России, 2004. – С.6.

*Колесніченко О.С.*

### **Методи та засоби підвищення рівня психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах**

За останні роки відбулися найбільші стихійні лиха й технологічні катастрофи, які віднесли десятки тисяч людських життів і заподіяли величезний економічний збиток народному господарству.

Робота пожежних протікає в екстремальних умовах, високий рівень професійного ризику формується стихійно, небезпечні й шкідливі фактори багаторазово перевищують припустимі рівні і їх зниження практично неможливе. За даними Міжнародної асоціації пожежних, ця професія по ступеню небезпеки й шкідливості займає четверте місце. Значна частина пожежних гине під час бойової роботи від серцевих приступів, внутрішніх травм і тілесних ушкоджень.

Під впливом екстремальних факторів пожежні зазнають не тільки різним фізичним ушкодженням, але й травматичним стресовим розладам, розвитку дезадаптивних психічних станів, що негативно впливають на ефективність діяльності, що призводять до підвищення захворюваності, травматизму, внаслідок цього, плинності кадрів.

Серед причин негативних явищ значне місце займають фактори, пов'язані із психологічними й соціальними наслідками несприятливого впливу екстремальних умов праці на функціональний стан пожежних, внаслідок чого знижується рівень психологічної готовності до діяльності.

За рахунок рівня поточної психологічної готовності можна коректувати з урахуванням даних оперативного контролю її динаміку розвитку, яка залежить від умов, змісту праці, і, відповідно, від величини функціональних зрушень органів і систем, що забезпечують виконання працівниками професійних обов'язків.

Екстраполяція розроблених у різних галузях народного господарства методів і засобів забезпечення готовності на умови служб пожежної охорони й аварійно-рятувальних загонів без обліку особливостей контингенту, структури

виникаючих у процесі роботи психічних станів, установлених режимів праці й відпочинку і т.д. не може дати очікуваних результатів.

Тому застосування даних методів і засобів ґрунтується на результатах дослідження впливу умов праці на функціональний стан особового складу, його соціально-демографічних характеристик і інших специфічних особливостей праці даного контингенту.

Запропонований комплекс методів і засобів містить у собі:

- психологічний метод (аутогенне тренування, функціональна музика, колірні й візуальні відеосюжети);
- фізіотерапевтичний метод (електротранквілізація, аеріонація повітря приміщень);
- фітотерапевтичний метод (коктейлі з лікарських трав, рослин і фруктів) [1].

Для посилення відбудовного й профілактичного ефекту психологічних методів з урахуванням особливостей психічних станів пожежних рекомендовано використовувати фітотерапевтичні методи, проведення електропроцедури з досить широким діапазоном дій – від антистресового до того, що відновлює працездатність. Підтримка необхідного рівня боєздатності пожежних, збереження їх здоров'я багато в чому залежать від того, наскільки адекватно оцінюється функціональний стан працівника, і ефективно застосовуються психологічні методи й засоби його регуляції [2].

Необхідно враховувати те, що робота особового складу на пожежах і аваріях відноситься до п'ятої й шостої категорій важкості праці (важка й дуже важка праця), пов'язаним з формуванням патологічного стану організму.

Таким чином, комплекс підвищення рівня психологічної готовності працівників МНС України, містить у собі програму навчання особового складу прийманням психічної саморегуляції, програми АТ для профілактики стомлення й зниження емоційної напруженості, фітотерапевтичні методи й засоби.

### **Література.**

1. Лебедев В.И. Личность в экстремальных ситуациях / Лебедев В.И. – М: "Новый свет". – 1989. – 543 с.
2. Артемьев В.А. Роль психофизической подготовленности в формировании адаптивного поведения в экстремальных ситуациях / Артемьев В.А., Назаренко О.Н. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, ХДАДМ (ХХІІІ). – 2005. – № 22.

*Коноплицька О.В.*

## **Психологічне виснаження як проблема працівників пенітенціарної системи**

Психологічним фундаментом особистості майбутнього, виступають такі базові характеристики, як особистісна спрямованість, поведінкова гнучкість, професійна компетентність. Професійна психологічна підготовка у

навчальних закладах МВС України є складовою частиною професійної підготовки майбутніх правоохоронців. Важливим постає питання про організацію навчального процесу спрямованого на розвиток особистості, її підготовку до майбутньої діяльності.

Працівників органів внутрішніх справ варто розглядати як професіоналів у контактах з людьми. Вони контактують у різноманітних ситуаціях: від надання допомоги і підтримки до проявів притензій, обмежень, примусу; співіснування та співпраця у пенітенціарних закладах [1]. Перебіг таких стосунків залежить від особистих якостей правоохоронця який працює у пенітенціарній системі.

Люди присвятивші себе важкій та благородній роботі виховній діяльності у виправних чи виховних закладах, повинні бути вольовими, талановитими педагогами. Виховний процес поряд із взаємодією колектива є одним із головних факторів, які формують особистість засудженого. Роль вихователя полягає у використанні всіх цих факторів та комплексний вплив їх на особистість. Найчастіше від вихователя вимагається велика терплячість та праця, щоб проникнути у внутрішній світ засудженого. Досвід найкращих працівників виховного, чи виправного закладу підтверджує, що антисуспільні погляди і переконання засудженого можна швидше і глибше вивчити через колектив і в колективі [2, 3, 8].

Підвищений інтерес до людини, як суб'єкта праці, обумовив увагу дослідників до змін, що відбуваються з особистістю в процесі виконання професійної діяльності. Тому й досі однією з професійних проблем вихователів є проблема емоційного вигоряння, коли працівники відчують себе знесиленими, емоційно «згаслими», постійно втомленими, такими, що втратили енергію. Щось подібне періодично переживають представники всіх професій, що потребують постійного інтенсивного спілкування з людьми [4]. Тому у період реформування кримінально-виконавчої системи однією з найважливіших проблем є попередження синдрому „вигоряння” серед працівників виправних колоній. Досі цьому питанню не надавали належної уваги ні науковці, ні керівництво Державного департаменту України з питань виконання покарань. Але проблема існує, отже потребує не тільки наукового вивчення, але й розробки психологічних методів і засобів збереження психічного і соматичного здоров'я працівників кримінально-виконавчої системи [6].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники вказували тільки на позитивне значення трудової діяльності для розвитку особистості, де описувалися механізми й умови ефективної професіоналізації людини. Негативні психічні стани, що виникали під час праці (стомлення, стрес, дратівливість) також описувалися в працях, тільки в іншому контексті, а комплексний вплив професійної діяльності на психічне та фізичне здоров'я особистості лишався „за кадром”.

Уперше синдром вигоряння був описаний американським психіатром Х. Фрейденбергом у 1974 році. Розглядався він як аспект професійної деформації

і визначався, як стан фізичного, психологічного виснаження з відчуттям власної марності. Сьогодні він включений у Міжнародну класифікацію захворювань серед «проблем, пов'язаних з подоланням життєвих труднощів». Розробку проблеми емоційного вигорання у зарубіжній психології можна пов'язати з роботами таких вчених, як К.Маслач, М.Лейтер, Х.Дж.Фрейденбергер, В.Б.Шауфелі, А.Пінес. Серед робіт вітчизняних авторів слід відзначити дослідження В.В.Бойко, Г.В.Ложкіна, Т.В.Форманюк, В.Є.Орла, Н.В.Грішиної [4].

Основні складові синдрому емоційного вигорання:

- емоційне виснаження, як почуття емоційної спустошеності й втоми, викликане власною роботою;
- деперсоналізацію, як цинічне ставлення до своєї праці та її об'єктів;

Так, деперсоналізація – зміна самопізнання, для якого характерне відчуття втрати свого Я і важко переживає відсутність емоційної зацікавленості до рідних, до роботи. В легкій формі спостерігається у психічно здорових людей при емоційних перегрузках, соматичних хворобах. Виражена, в більшій чи меншій мірі, об'єктивна втрата індивідом можливості бути ідеально представленим у життєдіяльності інших людей, здатність бути особистістю [7].

- редукцію професійних досягнень, як виникнення у працівників почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення неупіску.

Робота з засудженими відзначається суперечливим характером, оскільки пов'язана, з одного боку, з перевихованням ув'язнених та їх ресоціалізацією, а з іншого – з постійним контролем їх поведінки та контактів з кримінальною субкультурою, яка сама є закритою і суворо структурованою. Виховна робота з засудженими має будуватися у рамках особистісного підходу, приймаючого, толерантного ставлення до їх особливостей, їх минулого, сьогодення та майбутнього, а також зацікавленості у їхньому розвитку і соціально-позитивній самореалізації. З іншого боку, практично у кожного працівника виправної колонії існує психологічний бар'єр, пов'язаний з толерантним ставленням до засуджених, який або ігнорується, або приховується і не знаходить адекватного вираження у професійній діяльності. Також причиною є неправильне застосування стягнень та заохочень до засуджених.[8]

Підвищене навантаження, понаднормова робота стимулюють розвиток вигорання. Це, зокрема, підтверджують дослідження В.Орла, згідно з якими між тривалістю робочого дня та вигоранням існує достовірний кореляційний зв'язок.[5] Для визначення чи дослідження у опитанта можливості його емоційного вигорання допоможе методика діагностування рівня емоційного вигорання запропонована В. Бойко. Дана методика дає широкий спектр характеристик картини синдрому «емоційного вигорання», що допоможе у психологічному консультуванні.

Характер стосунків з колегами, рольовий, визначений статутом і відносинами, він не дозволяє суб'єктові задовольняти потребу в саморозкритті. Тут не допускається емоційно відкрите, довірливе спілкування.

Крім того, має значення і ступінь професійної самостійності та незалежності, необхідність приймати важливі, соціально значимі рішення. Дослідження підтверджують важливість такого чинника, як зворотний зв'язок, брак якого співвідноситься з усіма трьома компонентами вигоряння, призводячи до підвищення рівня емоційного виснаження та деперсоналізації, знижуючи професійну само ефективність [5].

Т.М. Титаренко («Кризове консультування») наводить наступні компоненти синдрому: емоційне виснаження (спустошення, втома), деперсоналізацію міжособистісних відносин і редукцію професійних досягнень (відчуття власної некомпетентності, зниження рівня досягнень).

До особистісних передумов емоційного вигоряння відносяться:

- схильність до інтроверсії (низька соціальна активність і адаптивність, соціальна скутість, спрямованість інтересів на внутрішній світ);
- реактивність (динамічна характеристика темпераменту, що виявляється у швидкості та силі емоційного реагування);
- низька або дуже висока емпатія (уміння відчувати, зрозуміти емоційний стан іншої людини);
- жорстокість і авторитарність стосовно інших;
- низький рівень самоповаги і самооцінки.

Ті хто поглинені робочими проблемами, не вміє відпочивати, переживає надмірну відповідальність за все, що робить, найчастіше піддається так званому «трудоголізму».

Фахівці виділяють три основні види сучасних трудоголіків:

Кар'єристи. Вони стають трудоголіками внаслідок прагнення зробити кар'єру, домогтися більш високої посади. Як правило, надмірна одержимість роботою триває до одержання бажаного результату. Після чого люди заспокоюються і виробляють оптимальний режим праці та відпочинку.

Вимушені трудоголіки. Працюють надурочно не з власної ініціативи, а під тиском із боку роботодавців.

Люди, для яких занурення в роботу є способом сховатися від життєвих проблем. Це своєрідна захисна реакція на психотравмуючі обставини — розлучення, втрату близької людини тощо. Існує думка, що в такий спосіб можна відновити душевну рівновагу. Насправді ж розумові та фізичні перевантаження можуть погіршити стан здоров'я, підсилити депресію й зрештою призвести до важкого нервового зриву. У цьому разі людині нерідко потрібна допомога фахівця — медика чи психолога.

До групи ризику також включають людей, що реагують на стреси емоційно нестримано, агресивно, постійно конкурує будь з ким, намагається бути лідером у всьому, нетерпимий до будь-яких перешкод на своєму шляху до мети. Не дуже позитивним є прогноз і для тривожних, підозрілих людей, які обирають неконструктивні моделі поведінки в конфліктних ситуаціях і відрізняються комунікативною некомпетентністю.

Під психічним вигорянням розуміємо професійну кризу, пов'язану з роботою в цілому, а не тільки з міжособистісними стосунками, що



видозмінило і його основні компоненти: емоційне виснаження, цинізм, професійна ефективність. Емоційне вигоряння – це вироблений особистістю механізм психологічного захисту, який має форму повного чи часткового вимкнення емоцій у відповідь на певні психотравмуючі фактори. Емоційне вигоряння являє собою надбаний стереотип емоційної, найчастіше професійної, поведінки. Це частково функціональний стереотип, оскільки він дає людині змогу дозувати й економно витратити енергетичні ресурси. Проте можуть виникнути дисфункційні наслідки вигоряння, коли воно спричиняє негативний вплив на професійну діяльність і стосунки з партнерами. Для професіонала в будь-якій сфері спілкування з людьми важливо, у якій мірі в нього сформовано психологічний захист у формі емоційного вигоряння [6].

На першому етапі розвитку синдрому вигоряння професійна діяльність стає головною цінністю та змістом усього життя. У випадку невідповідності між власним внеском та отриманою чи очікуваною винагородою з'являються перші симптоми вигоряння. Відбувається знеособлювання відносин між учасниками цього процесу, що придушує прояв гуманних форм поведінки між людьми та створює загрозу особистісному розвитку працівників виправних колоній.

Суб'єктивне значення роботи не призводить прямо і безпосередньо до вигоряння. Прагнення до якісно виконаної роботи, більшої поінформованості у професійній галузі не можна розглядати як негативний момент поведінки фахівця. Інша справа, коли значний емоційний і енергетичний вклад у роботу залишається без „відповіді”, без належної компенсації. Причину негативних наслідків варто шукати не у несприятливому поєднанні високої професійної активності індивіда з браком відповідної емоційної підтримки, а в тому, що він не має зворотного зв'язку з боку інших учасників професійної системи та не може бачити кінцевого позитивного результату своєї діяльності.

Однозначно важко визначити, у якій зі стадій «емоційного вигоряння» – початковій, середній або завершальній – знаходиться кожний з нас у тій або іншій життєвій ситуації. Періодично ми всі «палаємо», періодично – відновлюємося [4].

Хоча будь-який процес має початок свого розвитку і власну динаміку, але не завжди варто відпускати все на самоплив. Це стосується і розвитку «синдрому емоційного вигоряння». Якщо на початкових стадіях він може сприйматися як звичайна виробнича втома, наслідки його останніх стадій не помітити складно. Це і все зростаючі складності повсякденної робочої взаємодії, і порушення психологічної гармонії взаємин із собою і з іншими людьми, і, як наслідок, поява проблем зі здоров'ям. Медиками і психологами давно доведена пряма залежність стану здоров'я від психологічного стану людини. Потрібно завжди пам'ятати, що всі хвороби від нервів. Емоційне вигоряння доволі сприяє розвитку тих хвороб, що «від нервів»: виразка шлунка, інфаркт, інсульт і навіть банальна застуда. Тому що людина особливо підпадає ризикові «підхопити вірус», якщо знижено її захисний енергетичний потенціал. Це може бути пов'язане як із загальними ритмами (весняний

авітаміноз), так і з індивідуальними (емоційне виснаження від надмірного спілкування).

Не має сенсу говорити про необхідність чи важливість психологічних знань для курсантів, працівників ОВС і т.д. Потрібно звернути увагу на ефективні та науково обгрунтовані методики психологічної підготовки майбутніх працівників та підтримки вже працюючих.

### **Література.**

1. Васильев В.Л. Юридическая психология / Васильев В.Л. – СПб.,1997. – С.120,427-444.
2. Дуса О.В. Соціально-психологічний тренінг, як метод формування психологічної готовності курсантів до роботи з неповнолітніми / Дуса О.В. // «Психологічні тренінгові технології в правоохоронній діяльності»: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛГУВД, 2007. – С.340-341.
3. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / Зелинский А.Ф. – К. :Юринком Интер, 1999. – С.434-447.
4. Мерзлякова О. «Психологічна безпека – вчителів» / Мерзлякова О. // «Відкритий урок:розробки. Технології, досвід». – К.: Видавництво «Плеяда», 2005. - № 7-8.
5. Орел В.Е. Феномен выгорания в зарубежной психологии / Орел В.Е. // Психологический журнал. – М., 2001. – №1. – С. 158.
6. Самикіна Н. Синдром вигорання у працівників пенітенціарної системи / Самикіна Н., Сулицький В. // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С.43-48.
7. Словарь практического психолога / [Сост. С.Ю.Головин]. – Минск:Харвест, 1997. – 800 с.
8. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология / Чуфаровский Ю.В. – М.:Новый юрист,1998. – С.418-419.

*Корсун С.І.*

### **Прогнозування ефективності діяльності оперативних працівників податкової міліції**

**Постановка проблеми.** Класифікація праці починалась із спроб визначення ступеня її тяжкості. Тяжкість праці оцінювалась за кількістю виконаної механічної роботи або за кількістю витраченої людиною енергії. У наш час коефіцієнт корисної дії та енерговитрати не можуть вважатися вичерпною характеристикою стану організму людини. Ефективність праці залежить від багатьох чинників як об'єктивного так і суб'єктивного характеру.

Діяльність працівників оперативних підрозділів податкової міліції відбувається у досить складних та напружених умовах. Фактично функціонування підрозділів податкової міліції у структурі Державної податкової адміністрації України почалося з Указу Президента України від 30 жовтня 1996 року № 1013/96 «Питання державних податкових адміністрацій» [1, с.5].

З того часу, так склалося, що науковці оминали своєю увагою дослідження сфери діяльності працівників податкової міліції і зокрема працівників оперативних підрозділів цієї служби.

**Аналіз останніх досліджень.** Сфера діяльності та праці досліджувалась великою низкою науковців. В багатьох наукових роботах розглядалися різноманітні психологічні проблеми пов'язані з характеристикою діяльності, професійною придатністю, професійною деформацією та іншими аспектами праці.

Професійна придатність людини як ступінь її відповідності вимогам конкретної діяльності пов'язана перш за все з її здатністю, можливістю виконувати визначені працею завдання в конкретних умовах та з заданими показниками ефективності, надійності та безпеки праці. Виконання завдань праці пов'язане з впливом на суб'єкт робочого навантаження, успішність подолання якого залежить від рівня його професійної придатності. Робоче навантаження в деяких наукових роботах визначається як дія на суб'єкт сукупності факторів трудової діяльності, що відображають зміст (складність) та умови виконання конкретних завдань співвіднесені з можливостями (здібностями) суб'єкта діяльності реалізовувати висунуті до нього вимоги [2, с.98].

Робоче навантаження перш за все віддзеркалює процес взаємодії людини з робочим завданням. Величина роботи, яку вона має виконати, визначається певною мірою тим, скільки вона хоче зробити та якими ресурсами для цього володіє. Об'єктивно поставлене завдання може викликати низький або високий рівень навантаження в залежності від того, який у суб'єкта рівень професійної здатності та підготовки, характер функціонального стану та мотивації на виконання завдання.

Вивчення та оцінка розумового навантаження, що найбільш характерне для професії оперативного працівника податкової міліції, мають дуже важливе значення, оскільки:

- вірогідність зниження рівня професійної надійності та виникнення напружених ситуацій зростають тоді, коли людина вимушена працювати на межі своїх можливостей;
- зниження працездатності спостерігається тоді, коли людина працює тривалий період в умовах високого робочого навантаження;
- зміст і структура завдання та умови праці можна змінити, покращити тоді, коли визначені фактори, що створюють високе робоче навантаження;
- можна краще планувати нові завдання або перерозподіл завдань, якщо відоме очікуване робоче навантаження;
- робоче навантаження здійснює регламентацію діяльності.

Розумове навантаження в професіях, до переліку яких відноситься і професія оперпрацівника податкової міліції, визначається об'ємом та змістом виконання трудових завдань, а також рівнем когнітивних, особистісних, професійних та інших можливостей особистості задіяної в даній професії. Розумове навантаження визначається, породжується когнітивними

обмеженнями перш за все. В професіях даної категорії виникає необхідність визначення лімітуючих значень параметрів функцій сприйняття інформації, оперативної та довготривалої пам'яті, організації уваги, продуктивного мислення. В той же час існує ціла низка умов, за яких значення цих параметрів може безпосередньо змінюватись (особливості пред'явлення та структурування інформації, фактори часу, психологічні особливості суб'єкта тощо).

Розумове робоче навантаження, зазвичай, визначають з використанням трьох функціональних ознак:

- 1) вхідне навантаження, або навантаження на вході системи;
- 2) робочі зусилля людини;
- 3) процес виконання або результат діяльності.

Зусилля, що тратить людина, визначається низкою факторів, що враховують вхідне навантаження та вимоги до виконання зі змістовного боку вирішуємого завдання. Внутрішні критерії навантаження залежать від стану людини, вимог до виконання та від отриманих інструкцій. Можна припустити, що стан інформаційного напруження та значних зусиль для виконання завдання виникають в тих випадках, коли конструктивні та ситуаційні характеристики об'єкта, системи управління пред'являють надмірні вимоги до ресурсів людини, а використовувані способи реалізації діяльності є недостатньо адекватними та посилюють негативний ефект навантаження [2, с.99].

Враховуючи те, що діяльність оперативних працівників податкової міліції пов'язана також з ситуаціями затримання злочинців та застосування зброї, важливим питанням у цьому аспекті виступає питання безпеки праці. В цьому напрямку також проводиться ряд досліджень особливо у середовищі науковців, що працюють в системі органів внутрішніх справ України та інших силових структур.

Розглянемо інші дослідження в сфері праці, що здійснювались науковцями в цьому напрямку. Так відомий дослідник В.В. Розенблат (1986) запропонував визначати категорію тяжкості праці за частотою пульсу. Він вважав, що на відміну від енерговитрат, які демонструють лише інтенсивність м'язового навантаження, почастішання серцевих скорочень інтегрально характеризує фізіологічне напруження організму, тобто тяжкість праці. Відомі вчені в галузі психофізіології праці (А.М. Волков, З.М. Золіна, А.В. Васильєв та ін.) пов'язували поняття тяжкості та напруженості праці з втомою. Деякі з дослідників називали працю з переважанням навантаження на м'язову систему – тяжким, а працю з переважним напруженням вищих відділів центральної нервової системи – напруженим. Таким чином, пропонувалось говорити про тяжкість фізичної та напруженість розумової і нервово-емоційної праці [3, 4].

Однак, в процесі трудової діяльності компоненти фізичного та розумового навантаження невід'ємні один від одного і присутні в будь-якій праці. Водночас, трудова діяльність людини завжди відбувається з участю психічних функцій. Навіть за умови самої простої роботи та високої автоматизації робочих дій. Тому, в процесі будь-якого виду праці розвиток втоми обов'язково

пов'язаний зі зміною функціонального стану центральної нервової системи і перш за все, вищої нервової діяльності людини.

В більшості досліджень вирішення проблеми оптимізації діяльності страждає односторонністю. Основні зусилля інженерних психологів та психологів праці спрямовані на вирішення питань оптимального розподілу функцій між людиною та машиною, надання засобам праці, органам управління, засобам та системам відображення інформації оптимальних та стабільних характеристик. І значно менше уваги приділяється проблемі регуляції працездатності людини через управління її психофізіологічним станом, що змінюється у першу чергу під впливом екстремальних факторів, що призводить до зниження ефективності або навіть до зривів у діяльності [5].

Таким чином саме напруженість праці може виступити тим інтегральним показником, що характеризує процес трудової діяльності та відображає всі його фактори для будь-якої групи працівників.

**Постановка завдання.** Прогнозування ефективності діяльності шляхом визначення напруженості праці працівників оперативних підрозділів податкової міліції.

**Результати експериментального дослідження та їх обговорення.** Ефективність будь-якої трудової діяльності залежить від багатьох чинників. Установлено, що будь-який трудовий процес складається із трьох аспектів:

- безпосереднє (розумове або фізичне) навантаження, тобто певні вимоги, що пред'являє даний вид діяльності до людини;
- особливості умов діяльності, в яких вона здійснюється;
- функціональне напруження організму, що виступає як інтегральна відповідь на це навантаження і яке характеризує напруженість праці.

Зупинимось більш детально саме на останньому із аспектів, оскільки саме він грає важливу роль при оцінці напруженості праці. А напруженість праці є вирішальним чинником, що безпосередньо впливає на її ефективність.

Відповідно до особливостей трудового навантаження в процесі діяльності напруженість може виникати в одній або декількох фізіологічних системах. При цьому одна із цих систем може бути основною, робочою, а інші – забезпечуючими, допоміжними.

Коли рівень напруженості окремих функцій перевищує фізіологічні можливості даних систем або органів і може виявитися надмірним, в таких випадках виникають несприятливі зміни, що призводять до зниження енергетичних резервів організму, розладів, а іноді і до виникнення та розвитку соматичних захворювань.

Крім фактора втоми, велике значення має емоційний компонент, що майже завжди присутній в трудовій діяльності та сприяє формуванню нервово-емоційної напруженості. Рівень його тісно пов'язаний як з особливостями діяльності, так і з індивідуальними реакціями на ці особливості. Однак, майже завжди психоемоційна напруженість виникає за умов необхідності прийняття рішень, особливо в умовах дефіциту часу, високої особистої відповідальності.

Ступінь напруженості та зрушення в організмі людини, що його супроводжують, в різній мірі залежать від мотивації. До емоційного напруження призводять також деякі семантичні характеристики діяльності, такі як висока значимість, небезпечність, змагальність тощо.

Пригнічений настрій, робота без бажання, неприємності, стресові ситуації несприятливо впливають на ефективність трудового процесу. Негативні емоції сприяють нервовому перенапруженню і передчасній втомі. А, якщо вони існують і діють тривало та постійно, повернення до нормального функціонального стану стає утрудненим. Хронічний вплив на організм емоційного стресу також є фактором, що сприяє розвитку напруженості в організмі. В таких випадках можлива «відмова» регуляторних механізмів. В результаті чого нервова, серцево-судинна та інші системи, а також психічні функції отримують додаткове навантаження, працюють в невластивих та непосильних режимах.

Таким чином, напруженість організму людини викликає не лише трудове навантаження, призводячи до розвитку втоми, але і складні соціально-психологічні фактори, що присутні в процесі трудової діяльності та які значною мірою посилюють напруженість і її вплив на психосоматичну систему особистості. Стосовно трудового процесу та особливостей і умов його протікання напруженість виступає не як прямий результат цих умов, а як безпосереднє інтегральне відображення значимої для суб'єкта праці ситуації, в умовах якої виконується діяльність [4].

Проаналізувавши сучасний стан законодавчого та нормативно-правового регулювання питань пов'язаних з оцінкою ступеня напруженості праці ми дійшли висновку, що відповідна класифікація та оцінка напруженості праці знайшла своє відображення лише в відомчому нормативному акті Міністерства охорони здоров'я України.

В розробленій Міністерством охорони здоров'я України «Гігієнічній класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу», яка була затверджена Наказом МОЗ України № 528 від 27.12.2001 р., поряд із комплексною оцінкою гігієнічних факторів праці, дається визначення напруженості праці та представлено окремий блок показників, що характеризують напруженість.

Напруженість праці – це характеристика трудового процесу, що відображає навантаження переважно на центральну нервову систему, органи чуттів, емоційну сферу працівника.

Згідно з представленою класифікацією всі умови праці поділяться на три класи:

1. Оптимальний – напруженість праці легкого ступеня.
2. Допустимий – напруженість праці середнього ступеня.
3. Шкідливий – напружена праця.

В свою чергу третій клас поділяють також на два ступені (перший ступінь напруженої праці та другий ступінь напруженої праці) [6].

Оскільки нашим завданням було визначення напруженості праці оперативних співробітників податкової міліції, праці яких більш притаманна розумова а не фізична складова, то ми і звернулись до аналізу «цивільних» професій де ця складова переважає. Однак, не дивлячись на існування великої кількості «цивільних» професій, які вкладаються в три приведені класи напруженості розумової праці, спеціальностей так званого екстремального профілю серед них не знайшлося. Діяльність працівників оперативних підрозділів податкової міліції Державної податкової адміністрації України близька та подібна до діяльності аналогічних підрозділів інших силових відомств і зокрема до діяльності оперативних підрозділів МВС України. На жаль в системі МВС України досліджень в сфері напруженості праці поки що не проводилось, тоді ми скористались досвідом наших російських колег, які досліджували напруженість праці основних служб органів внутрішніх справ. Діяльність яких, як вже зазначалось, протікає в умовах, що подібні до умов діяльності працівників податкової міліції [4].

З метою визначення та об'єктивізації оцінки напруженості праці оперативних співробітників підрозділів податкової міліції нами було проведено анкетування керівного складу профільних підрозділів податкової міліції. В якості експертів було проанкетовано 30 осіб, старшого та середнього керівного складу, які мають стаж роботи не менше п'яти років. Експертами виступили представники управлінь податкової міліції ДПА України в областях та м. Києві та Севастополі.

Анкета, що пропонувалась експертам, включала в себе десять наступних характеристик:

- ступінь відповідальності в роботі;
- необхідність прийняття відповідальних рішень;
- ступінь завантаженості;
- понаднормова робота;
- неритмічність завантаженості;
- дефіцит часу;
- організація праці;
- наявність стресових ситуацій;
- тривалість стресових впливів;
- дефіцит рухової активності (гіпокінезія).

Кожна із характеристик оцінювалась експертами в межах від одного до чотирьох балів в залежності від ступеня вираженості ознаки за наступною схемою:

- «4 бали» – ознака сильно виражена;
- «3 бали» – ознака виражена;
- «2 бали» – ознака слабо виражена;
- «1 бал» – ознака відсутня.

Визначення категорії праці проводилось за результатами статистичної обробки сумарної оцінки отриманої по всій вибірці та порівнювались із даними розподілу праці за напруженістю:

- 1) до 16 балів – мало напружена праця;
- 2) від 17 до 22 балів – напружена праця;
- 3) більше 23 балів – дуже напружена праця.

Отримані в ході анкетувань дані дозволили визначити середню сумарну оцінку напруженості праці (Н) працівників оперативних підрозділів податкової міліції на рівні  $N=32\pm 2,9$  бали. Отримане нами значення, згідно існуючої класифікації з оцінки напруженості праці співробітників основних служб органів внутрішніх справ (Бовін Б.Г. та ін.), визначає працю спеціалістів досліджуємої професійної групи як дуже напружену. Отже праця співробітників оперативних підрозділів податкової міліції ДПА України відноситься до категорії дуже напруженої праці.

В послідуєчому нам вдалося підтвердити цей висновок ще й за допомогою професіографічного методу у ході досліджень з побудови та аналізу професіограми та психограми працівника оперативного підрозділу податкової міліції.

**Висновки та перспективи подальших розвідок.** Таким чином, отримані нами результати дають підстави віднести професійну діяльність працівників оперативних підрозділів податкової міліції до того класу напруженості, який характеризується, як дуже напружена праця.

Отже, прогнозування ефективності діяльності працівників оперативних підрозділів податкової міліції буде, у значній мірі, залежати від можливості та здатності кожного працівника високопрофесійно виконувати свої службові обов'язки в умовах дуже напруженої праці.

Тобто умови діяльності висувають відповідні вимоги до психологічного та психофізіологічного стану працівника, що хоче пов'язати свою діяльність з даною професією. А це зайвий раз підтверджує необхідність професійно-психологічного відбору кандидатів на посади працівників оперативних підрозділів податкової міліції та зумовлює необхідність подальших досліджень як в сфері напруженості та ефективності праці зазначеної категорії працівників, так і в сфері психологічного забезпечення їх діяльності.

### **Література.**

1. Податкова міліція: Коментарі та роз'яснення чинного законодавства / О.М. Бандурка, М.К. Вишневська, В.Р. Жвалюк та ін. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1999. – 268 с.

2. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности: теоретические и прикладные проблемы / Бодров В.А. – М.: Институт психологии РАН, 2006. – 623 с.

3. Мороз Л.І. Небезпека та ризик у контексті професійно-психологічної підготовки персоналу / Мороз Л.І., Яковенко С.І. // Створення системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України: Матеріали III Всеукраїнського науково-методичного постійно діючого семінару / [За заг. ред. М.В. Джиги, С.І. Яковенка]. – К.: КЮІ МВС України, 2005. – С. 29-35.

4. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел: Справочное пособие / [Под ред. Б.Г. Бовина, Н.И. Мягих, А.Д. Сафронова]. – М.: МВД РФ, 1997. – 344 с.



5. Ильин Е.П. Оперативный покой и оптимальное регулирование работоспособности человека / Ильин Е.П.// Очерки психологии труда оператора. – М.: Наука, 1974. – 254 с.

6. Наказ МОЗ України “Про затвердження Гігієнічної класифікації праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу” від 27.12.2001 № 528.

*Кравченко О.В., Пенькова Н.Є.*

### **Забезпечення особистої безпеки персоналу**

Нещасні випадки з працівниками ОВС, внаслідок чого вони гинуть, одержують поранення й травми, є результатом зіткнення їх із певною службовою ситуацією, що містить небезпеку. Факти загибелі працівників ОВС, одержання ними поранень, каліцтв і травм при виконанні службових обов'язків іменуються службовим травматизмом. Схильність працівників ОВС до службового травматизму визначається сукупністю різних професійних, психологічних і соціально-психологічних факторів.

Позначимо основні фактори, які приводять працівників міліції до трагічних наслідків.

**Безтурботність і пихатість.** Міліцейська служба така, що вимагає бездоганної уваги й стовідсоткової зосередженості. У молодих працівників вони ще не виробилися, а в старих – з роками притупилися. На зміну увазі й зосередженості приходять безтурботність і пихатість, а значить різко знижується рівень їхньої особистої безпеки, так як знижується поріг небезпеки й відповідальності.

**Слабка професійна, психологічна й фізична підготовка.** Не підготовлений у всіх відносинах працівник міліції – це потенційна жертва злочинності.

**Відсутність аналізу небезпечних ситуацій і програм по їхньому усуненню.** Кожний регіон України має свою специфіку, а значить - характеризується небезпечними специфічними ситуаціями. Їх треба знати на рівні району, міста, області. І не тільки знати, але й аналізувати, передбачати їхню активність, попереджати розвиток.

**Слабка підготовка до несення служби й проведенню операцій.** Нерідко особовий склад при несенні служби погано інструктується перед тим, як вийти на завдання, не знає, у яких умовах він буде діяти, з якими небезпеками, можливо, зіткнеться, як буде знаходити вихід при ускладненні обстановки? Надія на наявний досвід часто підводить міліціонерів.

**Наявність складної криміногенної обстановки в регіоні й організованих злочинних груп.** Чим складніше криміногенна обстановка, чим більше організованих злочинних угруповань, тим більше стріляють, тим вище небезпека стати жертвою.

**Недостатнє технічне оснащення.** Нерідко працівників міліції підводить неякісна зброя й бронезилети, відсутність кулезахисного скла в автомобілях,

зручної кобури, портативної апаратури для зв'язку, електроімпульсних пристроїв і т.д.

**Слабка медична підготовка.** При багатьох пораненнях людина може вижити. Однак відсутність при собі перев'язного пакета, засобів, що знеболюють, а також невміння скористатися ними стають реальними причинами загибелі працівників ОВС.

Крім загальних причин службового травматизму існує значне число причин, що мають приватну спрямованість:

- ігнорування сигналів про небезпеку. Як правило, різним інцидентам передують фактори, які можна було б або попередити, або нейтралізувати;

- небажання звернутися за підтримкою, непотрібний поспіх;

- необачливі пропозиції. Далеко не завжди працівники міліції дотримуються постулату: будь-який контакт із правопорушниками може бути потенційно небезпечним. Тим часом підлітки, жінки, бомжі, п'яниці й наркомани при затримці часом без коливаний ідуть на вбивство правоохоронця;

- невдала позиція. Від вибору працівником міліції місця нерідко залежить його життя. Міліціонери роблять помилки, коли стають безпосередньо перед дверима, які хочуть відкрити; коли опиняються між підозрюваними без прикриття, наближаються до них; коли звертаються до підозрюваного, не виходячи з патрульної машини; саджають порушника на переднє сидіння й т.п.;

- виїзд на місце події без зброї й бронезилюета;

- неухажливість до рук зловмисників. Руки правопорушників і те, що в них знаходиться, - одна з основних небезпек для життя працівника міліції;

- неякісний обшук. Працівників ОВС нерідко вбивають зі зброї, яку вони не змогли виявити в підозрюваних або обвинувачуваних;

- слабе відпрацьовування навичок утримання зброї. Іноді працівників міліції позбавляють життя пострілами з їхньої власної зброї. Внаслідок того, що працівник міліції близько підпускає до себе зловмисника або не володіє навичками відбиття нападу супротивника, останній заволодіває пістолетом або автоматом міліціонера й відразу розправляється з ним;

- зневага безпекою. В правоохоронній практиці спостерігаються випадки «ковбойського» несення служби. Працівники міліції поодиноці йдуть на затримку небезпечного злочинця, вплутуються в бійки або провокують право порушників на відповідні дії й тим самим піддають себе невиправданому ризику;

- «пастки» для працівників міліції, що мають за мету заманити правоохоронців у ретельно організовану западню й розправитися з ними (ями, вириті в темних місцях; дошки підлоги, що приховують під собою простір глибиною в кілька поверхів; рибальські мережі з гачками, які натягають у прорізах дверей і проходах; «вибухівка», тобто боеприпаси в потаєних місцях, що спрацьовують від ручки дверей, вимикача, інших незвичайних предметів; хімічні реактиви й т.п.).

Іноді в екстремальних або в наведених травмонебезпечних ситуаціях правоохоронці роблять серйозні тактичні й психологічні помилки, які можуть

привести їх до загибелі або поранення. Аналіз таких помилок дозволив виділити «Десять фатальних помилок у діяльності працівників ОВС», які необхідно враховувати в процесі службової діяльності. До них відносяться: 1) нестача знань, апатія або благодущність; 2) вибір поганої позиції; 3) невміння розпізнавати сигнали (ознаки) небезпеки; 4) недбалий обшук або відсутність обшуку; 5) несвоєчасне застосування наручників; 6) спостереження за руками; 7) занадто швидке розслаблення; 8) помилкова самовпевненість; 9) «хоробрість надгробного пам'ятника» («Рембоманія»); 10) дрімота або сон під час несення служби.

**Висновок.** Отже, аналіз основних факторів службового травматизму дозволив скласти так званий типовий портрет «правоохоронця-жертви». Жертвою працівник міліції може стати тоді, коли він:

- втратив пильність;
- був слабо навчений, погано володів зброєю;
- не зумів передбачати небезпеку;
- не просив підтримки, переоцінив себе;
- не контролював себе, інших людей, ситуацію;
- не вірив, що може стати об'єктом насильницьких дій з боку тих, з ким мав справу в небезпечній ситуації;
- ігнорував очевидні ознаки небезпеки;
- не була напоготові зброя;
- не знайшов потрібну тактику дій;
- невдало здійснив план дій;
- не був психологічно готовий до екстремальної ситуації;
- занадто понадіявся на напарника;
- вважав, що статус працівника ОВС у даній ситуації захищає його від фізичного насильства.

*Кузьмін Є.Л.*

### **Аналіз системи формування резистентності до страху та фобій у військовослужбовців ВВ МВС України**

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі розвитку та реформування внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України (далі – ВВ МВС України) пріоритетного значення набувають завдання підтримання бойової та мобілізаційної готовності на такому рівні, який забезпечував би якісне виконання службово-бойових завдань у різних умовах обстановки, удосконалення системи навчання та подальше підвищення професійного рівня всіх категорій військовослужбовців, впровадження нових форм та методів роботи з особовим складом, зокрема, забезпечення психологічної надійності, як основи ефективної службово-бойової діяльності, зміцнення дисципліни та законності, формування і закріплення професійно важливих якостей.

Виходячи з основних положень правових норм, одним із ключових моментів формування у військовослужбовців ВВ МВС України опірності до негативних емоцій має стати науково обґрунтована система з виявлення, корекції та усунення страхів і фобій при виконанні службово-бойових завдань за призначенням.

Під резистентністю, ми розуміємо міру здатності чинити опір негативним або несприятливим обставинам. Досить яскраво ця особливість виявляється в стресових ситуаціях, при значному напруженні в діяльності. Одні військовослужбовці здатні чинити опір найскладнішим умовам діяльності або обставинам, що несподівано склалися (аварії, конфлікти, асоціальна поведінка злочинців), а інші розгублюються, легко здають позиції, стають нездатними продовжувати виконувати свої обов'язки, хоча за звичайних умов з ними цього не буває, незважаючи на втому, на важкі умови служби.

Методична база, на якій ґрунтувались психологічний відбір та подальше супроводження військовослужбовців внутрішніх військ, виявилась слабкою, що тягнуло за собою невиправдану плінність кадрів, моральні, психологічні та матеріальні втрати.

Таким чином, **актуальність теми** зумовлена низкою науково-теоретичних і практичних чинників:

- відсутністю концептуальної моделі психологічного виявлення та супроводження військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань;

- недостатньою вивченістю психологічних засад формування страхів та фобій, агресивних проявів у військовослужбовців ВВ МВС України;

Вирішення цих проблем можливе за умов створення принципово нової інноваційної системи формування резистентності до страху та фобій у військовослужбовців ВВ МВС України.

**Ступінь розробленості проблеми.** Дана тема є новою для професійної діяльності внутрішніх військ. Як свідчить аналіз відповідної літератури вітчизняними та зарубіжними психологами здебільшого розглядаються психологічні аспекти страху та фобій, що виявляються у військових Збройних Сил України Радянського союзу (у мирний та воєнний час), у медиків, службовців Міністерства Надзвичайних Ситуацій, при стихійних лихах, катастрофах, а також при здійсненні харизматичних релігійних культових обрядів сектантськими групами.

**Мета статті** – аналіз системи формування резистентності до страху та фобій у військовослужбовців ВВ МВС України на основі методу емоційно-вольового тренування.

**Виклад основного матеріалу.** Військовослужбовці ВВ МВС України в більшій або меншій мірі схильні переживати можливість несприятливого розвитку подій в небезпечній або навіть екстремальній ситуації. Тому тривожність можна розглядати не тільки як актуальне переживання, але і як властивість характеру або границю особистості (Спілбергер, 1985). У зв'язку з цим, для здорової людини, деяка тривожна особистісна диспозиція і певний

актуальний фон тривожності – це не тільки «енергетичне підживлення» активної поведінки в проблемних ситуаціях, але і потенційне джерело позитивного емоційного заряду. Можна навіть припустити, що саме стан тривожності є тим емоційним фоном, який сприяє прояву і фіксації моментів особистісного зростання.

Відомий психіатр Фон Гебсаттель свого часу писав із цього приводу: “Поза сумнівом, варто прагнути до життя без страху, але зовсім не очевидно, що варто прагнути до такого життя, з якого була б вигнана тривога. Свобода від тривоги є не що інше, як зворотна сторона майже повної втрати свободи взагалі.” [6] (V. Gebattel, 1938 цитата по К. Ясперс, 1997).

Можливо, якщо і варто займатися профілактикою та корекцією адаптивних тривожних станів, проводити роботу по усуненню страхів, або навіть фобій, то не тільки і не стільки копіюючи і стримуючи їх від усіляких перехлестів, скільки зберігаючи і культивуючи ці перебування на деякому робочому рівні.

Після проведеного ряду досліджень цього питання, нами була розроблена система виявлення та усунення тривожних станів і страхів, як факторів, що впливають на виконання службово-бойових завдань.

Для психологічного супроводження та корекції негативних станів військовослужбовців, ми пропонуємо метод емоційно-вольового тренування (далі – ЕВТ), як метод психологічної саморегуляції здорової людини, направлений на підвищення його психофізіологічної надійності, збереження і зміцнення здоров'я, підвищення працездатності.

Від інших методів психічної саморегуляції ЕВТ відрізняється різносторонньою і глибокою дією на організм людини. У цю систему включено три види тренінгу: біологічний, психічний, соціальний.

Біологічний тренінг у свою чергу складається з 3-х частин: заспокійливої, мобілізуючої, відновлюючої. Заспокійлива частина включає 5 основних вправ І.Р. Шульца. Мобілізуюча частина ґрунтується на уявленні образів, що сприяють підвищенню тонусу симпатичної нервової системи (прохолода, притік сил і так далі). Відновлююча частина поєднує самонавіяння з самомасажем для усунення стомлення, а також базується на довільному розширенні кровоносних судин м'язів, що несуть головне навантаження.

Психічний тренінг полягає в потенціюванні нами важливіших для успішної діяльності військовослужбовця психічних властивостей, як емоційних, так і вольових. На цьому етапі виробляються здібності до довільного припинення тривоги, стабілізації відчуттів, спокої, виробленню стану впевненості.

Останнім етапом ЕВТ є соціально-психологічний тренінг, що полягає в засвоєнні і удосконаленні навиків спілкування, моделювання поведінки за допомогою сюжетних уявлень, відпрацювання ввідних на інструктивних заняттях та інструктажах методами рольової гри.

Зосередження уваги на фізіологічних і психічних процесах в організмі за допомогою аутогенного тренування, що включене до етапів ЕВТ, дозволяє ясніше відчувати своє тіло, позу, стан окремих його частин, їх напруженість і

розслаблення, ступінь внутрішнього комфорту, роботу серця, легенів, шлунково-кишкового тракту, сечовивідних шляхів.

Метою комплексу вправ емоційно-вольового тренування є підвищення стійкості до екстремальних умов, концентрація уваги, зменшення емоційної напруги і оптимізація психологічного клімату.

В цьому відношенні, вправи емоційно-вольового тренування, повинні розглядатися як обов'язкова система підвищення психологічної надійності людини. Для досягнення основної мети тренувань, необхідно навчитися активно змінювати ритм дихання і перерозподіляти м'язовий тонус, вивчити прийоми спеціального самонавіяння, уміти користуватися отриманими навиками.

Вирішення цих завдань забезпечує досягнення найбільш оптимального стану і функціонування нервовою, дихальною і серцево-судинною системами, дає можливість керувати своїм емоційним станом, пригнічувати спалахи і роздратування, довільно створювати відчуття відпочинку і спокою, мобілізувати себе на виконання роботи.

Дослідження проводилось із підрозділом з конвоювання та екстрадиції підсудних (засуджених) військової частини 1141, у якому було відібрано 14 військовослужбовців із 75 чоловік. Воно показало, що даний метод ЕВТ є досить дієвим при поєднанні його з інструктивними та плановими заняттями з тактичної підготовки військ.

Для виявлення проявів тривоги, тривожності, страху, агресії застосовувалась наступна батарея методик:

- С-ТЕСТ (опитувальник Леві В.Л.);
- методика діагностики стану агресії Басса-Даркі;
- методика вимірювання рівня тривожності Тейлора (адаптація Т.А. Немчинова);
- шкала самооцінки (Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Ханіна);
- інтегративний тест тривожності (ІТТ).

З таблиці 1 прослідковується зниження показників тривожності та тривоги після двох місяців проведення ЕВТ, які безпосередньо керують емоційною сферою військовослужбовця при виконанні службово-бойових завдань.

Показники інтегративного тесту тривожності з ситуативною та особистісною шкалами, вказують на зниження показників, а саме **шкала ситуативних показників:**

- емоційний дискомфорт – 9 балів з 77 попереднього тестування;
- астеничний компонент тривожності – 4 бали з 94 попереднього тестування;
- фобічний компонент – 15 балів з 67 попереднього тестування;
- тривожна оцінка перспективи – 41 бал з 93 попереднього тестування;
- соціальний захист – 39 балів з 81 попереднього тестування.

**Шкала особистісних показників:**

- емоційний дискомфорт – 67 балів з 89 попереднього тестування;

- астеничний компонент тривожності – 22 бали з 68 попереднього тестування;
- фобічний компонент – 33 балів з 63 попереднього тестування;
- тривожна оцінка перспективи – 56 бал з 105 попереднього тестування;
- соціальний захист – 61 балів з 81 попереднього тестування.

Ситуаційна та особистісна тривожність за методикою Спілбергера також вказують на зниження показників майже у 2-а рази.

Рівень тривожності за методикою Тейлора – 7 балів з 21 попереднього тестування.

До цих показників також слід віднести оцінки виконання бойової служби, як параметру успішності виконання службово-бойового завдання. Дана група на початку тестування отримувала в середньому 3,6 бала за п'ятибальною шкалою. Після проведення комплексу заходів емоційно-вольового тренування показники збільшились до 4,8 бала, що проявлялось також у впевненості дій, на всіх етапах вартової служби.

Показники рівню прояву агресії за методикою Басса-Даркі також знизились по деяким шкалам, що продемонстровано в табл. 1.

Цей параметр прослідковувався тому, що прояв агресії напряду залежить від відчуття страху та тривоги, як захисний механізм проти негативних емоцій.

**Таблиця 1**

**Порівняльна таблиця даних, які отримані до і після проведення емоційно-вольового тренування на протязі 2-ох місяців у підрозділі з конвоювання та екстрадиції підсудних (засуджених) в/ч 1141**

Інтегративний тест тривожності шкала СТ-С					Інтегративний тест тривожності шкала СТ-О					Тейлор	Спілбергер		Басса-Даркі							
Емоційний дискомфорт (ЕД)	Астеничний компонент тривожності (АСТ)	Фобічний компонент (ФОБ)	Тривожна оцінка перспективи (ОП)	Соціальний захист (СЗ)	Емоційний дискомфорт (ЕД)	Астеничний компонент тривожності (АСТ)	Фобічний компонент (ФОБ)	Тривожна оцінка перспективи (ОП)	Соціальний захист (СЗ)	Рівень тривожності	Ситуаційна тривожність	Особистісна тривожність	Фізична агресія	Вербальна агресія	Невербальна агресія	Негативізм	Дратівливість	Підозрілість	Образа	Почуття провини
77	94	67	93	81	89	68	63	105	81	21	54	45	70	51	53	40	40	57	49	66
9	4	15	41	39	67	22	33	56	61	7	32	29	62	55	46	24	27	41	30	55

На нашу думку базисні страхи такі, як страх смерті, страх захворіти ВІЛ інфекцією або СНІДом, повинні бути у військовослужбовців військової служби за контрактом. Вони у деякій мірі будуть стримувати військовослужбовців від необдуманих вчинків та змусять обережніше поводитись на бойовій службі.

Для попередження та недопущення негативних наслідків, помилок при виконанні службово-бойових завдань велика роль повинна відводитись командирам всіх ступенів, заступникам командирів рот з виховної роботи та офіцерам (психологам) військових частин по проведенню роз'яснювальної роботи і комплексу заходів або методів супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом.

**Висновок.** На основі проведеного дослідження, по-перше ми спробували обґрунтувати доцільність використання методу емоційно-вольового тренування для військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України. По-друге створити систему з виявлення та корекції страхів і фобій на основі сучасних надбань психологічної науки.

**Практичним значенням одержаних результатів є:**

- підвищення психологічної стійкості (резистентності) військовослужбовців до страхів та фобій при виконанні службово-бойових завдань за призначенням;
- зниження рівня плинності кадрів серед військовослужбовців військової служби за контрактом ВВ МВС України;
- скорочення термінів адаптації до військової служби та виконання службово-бойових завдань після вводу в бойову службу;
- зменшення матеріальних, часових витрат та задіяності офіцерського (сержантського, старшинського) складу в процесі здійснення психологічного супроводу військовослужбовців;
- попередження та недопущення випадків самогубств, зривів служби серед особового складу військовослужбовців ВВ МВС України.

#### **Література.**

1. Ірхін Ю.Б. Психопрофілактична робота з персоналом органів внутрішніх справ. Навчальний посібник / Ірхін Ю.Б. – К.:РВЦ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005. – 148 с.
2. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / Караяни А.Г., Сыромятников И.В. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
3. Лефтеров В.О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: Монографія / Лефтеров В.О., Тімченко О.В. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методика и тесты. Учебное пособие / Райгородский Д.Я. – Самара: Издательский Дом «БАХРАМ-М», 2002. – 672 с.
5. Щербатых Ю.В. Психология страха: популярная энциклопедия / Щербатых Ю.В. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 512 с.
6. Ясперс К. Общая психопатология / Ясперс К. [Пер. с нем.]. – М.: Практика, 1997 – 1056 с.



## **Моделирование и технологии создания психологической безопасности образовательной среды**

Одним из важных направлений механизмов социализации современного человека является образовательная среда, представляющая собой психолого-педагогическую реальность.

Психологическая безопасность «рассматривается наряду с физической безопасностью как самостоятельное измерение в общей системе безопасности, представляет собой состояние информационной среды и условия жизнедеятельности общества, не способствующее нарушению психологических предпосылок целостности социальных субъектов, адаптивности их функционирования и развития»; как «такое состояние общественного сознания, при котором общество в целом и каждая отдельная личность воспринимают существующее качество жизни как адекватное и надежное, поскольку оно создает реальные возможности для удовлетворения естественных и социальных потребностей граждан в настоящем и дает им основания для уверенности в будущем»; как «состояние защищенности психики от воздействия многообразных информационных факторов, препятствующих или затрудняющих формирование и функционирование адекватной информационно-ориентированной основы социального поведения человека и в целом жизнедеятельности в современном обществе, а также адекватной системы его субъективных (личностных, субъективно-личностных) отношений к окружающему миру и самому себе».

Под психологической безопасностью мы понимаем состояние образовательной среды, свободное от проявлений психологического насилия во взаимодействии, способствующее удовлетворению потребностей в личностно-доверительном общении, создающее референтную значимость среды и обеспечивающее психическое здоровье включенных в неё участников.

Концепция психологической безопасности образовательной среды Высших учебных заведений – это система взглядов на обеспечение безопасности от угроз позитивному развитию и психическому здоровью в процессе педагогического взаимодействия.

Высшие учебные заведения могут выступать, как возможностью, так и ограничением (поскольку задает определенные требования) к личностным проявлениям её субъектов, подвержены воздействию социальных перемен, напряженности социальной жизни и усложнению межчеловеческих отношений, что препятствует поддержанию необходимого уровня работоспособности и сохранению здоровья студентов.

Поэтому актуален на сегодняшний день вопрос о проектировании образовательной среды и создании благоприятных условий для обучения, воспитания и развития личности студентов, взаимодействии их семьи и педагогического коллектива.

Моделирование психологической безопасности образовательной среды Высших учебных заведений должно исходить из следующих принципов: принцип психологической защиты личности; помощь в социально-психологической умелости.

Структурная модель образовательной среды, может служить основанием для разработки программ и технологий психологического сопровождения студентов учебно-воспитательного процесса по созданию психологической безопасности в образовательной среде Высших учебных заведений. Работа службы сопровождения по созданию психологической безопасности образовательной среды реализует воспитательную функцию через создание специально организованных психолого-педагогических условий не только для развития, но и для формирования личности студентов.

Технологическая модель для создания психологически безопасной образовательной среды обеспечивается обучением диалогическому общению, партнерскому сотрудничеству во взаимодействии, отказу от психологического насилия. Механизмом её осуществления является развитие внутриличностного общения. Технологии её создания должны соотноситься с проблемами профессионального развития всех участников учебно-воспитательного процесса, системообразующим направлением в них является отказ от психологического насилия во взаимодействии. Результирующим её итогом является психологически здоровая личность. Технологии психологической безопасности среды выполняют ряд функций: психологическая профилактика, психологическое консультирование, психологическая коррекция, психологическая реабилитация, социально-психологическое обучение.

Психологически безопасная образовательная среда, имеющая референтную значимость, удовлетворяющая основные потребности в личностно-доверительном общении, обеспечивающая психологическую защищенность включенных в неё субъектов, создается через психологические технологии, построенные на диалогических основаниях, обучении сотрудничеству и отказу от психологического насилия во взаимодействии. Результатом их основания является психологически здоровая личность. Человек может быть психологически здоровым только в определенных условиях. Таким условием является безопасная образовательная среда.

Создание психологической безопасности образовательной среды может выступать одной из центральных задач службы сопровождения в Высших учебных заведениях. Её реализация возможна через насыщение среды программами и технологиями, обеспечивающими устранение психологического насилия во взаимодействии и адресованных всем участникам учебно-воспитательного процесса.

При разработке методики оценке психологической безопасности образовательной среды мы исходили из основных принципов гуманитарной экспертизы образования. Фиксация психологической безопасности образовательной среды из всего многообразия функций, выполняемых гуманитарных экспертизой образования, на первый план выводит две –

*защитную* (означающая отстаивание прав и интересов личности в соответствии с ключевыми гуманитарными, требованиями психологии здоровья и т.п.) и *развивающую* (т.к. данная фиксация, не просто констатация, а выявление «отправной точки» развития психологических ресурсов образовательной среды службой сопровождения для всех её участников).

Диагностическими показателями психологической безопасности образовательной среды могут выступать:

1. Отношение к ней – позитивное, нейтральное или отрицательное, замеряемое системой шкал, содержащих когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты данного отношения.

2. Удовлетворенность её субъектов основными характеристиками взаимодействия в образовательной среде (определяющим принципом здесь является «удовлетворенность - неудовлетворенность» и несет в себе возможность снятия / аккумуляции напряжения). Напряжение на оптимальном уровне способствует развитию личности, является силой, побуждающей к развитию и реализации. Однако, именно оптимальный уровень напряжения в данной интерпретации выступает как конструктивная сила, как условие роста и актуализации и дает возможность не только увидеть, но и сравнить понятия «безопасности» и «конфликтности» среды.

3. Индекс психологической безопасности, разработанный на основе оценке уровня защищённости от психологического насилия, даваемой всеми субъектами учебно-воспитательного процесса.

**Психологическая безопасность** образовательной среды может быть зафиксирована эмпирически через следующие показатели: отношение к образовательной среде, удовлетворенность основными характеристиками взаимодействия и защищенность от психологического насилия. Предложенные показатели образуют сложную взаимосвязанную структуру.

Психологическая безопасность образовательной среды Высших учебных заведений – сложное структурное образование, компонентный состав которого имеет свои особенности в оценках субъектов учебно-воспитательного процесса. Системообразующим в ней выступает индекс психологической безопасности.

*Лисичкіна І.О.*

### **Соціальний імідж правоохоронців: психологічний та комунікативний аспекти**

Підвищена увага мовознавців до соціальних явищ і процесів: соціальної свідомості, соціального мислення, національного менталітету тощо зумовлюють поширеність міждисциплінарних досліджень на перетині лінгвістики, психології, соціології, антропології тощо.

**Мета** нашого дослідження полягає в окресленні психологічних та комунікативних стратегій формування соціального іміджу правоохоронців.

Конфлікти, комунікація, переговори, ораторське мистецтво залежать від їхньої відповідності соціальним процесам, і варіанти їх тлумачення можуть бути відкинуті, якщо їхні ознаки викликають сумніви у членів комунікативного співтовариства. Правила, які наказують, «що чим вважати», споконвічно позбавлені визначеності; вони постійно еволюціонують і вільно варіюють в залежності від соціальних процесів.

Викладені положення фактично створюють підґрунтя для осмислення іміджу взагалі, і соціального іміджу зокрема.

Передусім вони пояснюють його онтогенез: імідж формується в конкретному соціальному контексті. Із цього випливає, що й аналіз іміджу має ґрунтуватися на вивченні соціального контексту. Відгуки про діяльність галузі можна розглядати як елементи дискурсу, які формують її імідж. Реакція суб'єктів діяльності на відгуки має дискурсивні і недискурсивні форми вираження. Недискурсивна форма – це зміна в діяльності галузі, а дискурсивна – це комунікативні стратегії, які оприлюднюють відповідні зміни і зумовлюють модифікацію іміджевих уявлень.

Зважаючи на численність визначень іміджу у сучасній науковій парадигмі, зазначимо, що у цій роботі під іміджем розуміється цілісний, якісно визначений образ певного об'єкту, стійко існуючий та відтворюваний в масовій і/чи індивідуальній свідомості. Імідж виникає та коректується як результат сприймання інформації, що надходить із зовнішнього середовища про певний об'єкт через сітку діючих стереотипів [4, с.107].

Психологічність іміджу підкреслюється тим, що імідж визначається як особливий вид психічного образу-уявлення, яке характеризується програмованим емоційним відображенням певних бажаних характеристик людини (об'єкта), що проявляються в зовнішньому представленні, поведінці, спілкуванні [2, с.10].

Поняття «соціальний імідж» інтерпретується з урахуванням комплексу ознак: сутнісної, ідентифікуючої ознаки самого явища і тих чинників, які її зумовлюють. Отже, соціальний імідж – це сукупність уявлень про ціннісні якості соціальної групи, прошарку чи організації у представників цієї ж групи, прошарку, організації чи інших. Доцільність створення соціального іміджу обґрунтовується тим, що він є своєрідним способом зворотного зв'язку з об'єктом, на який спрямована діяльність галузі, заради якого здійснюється відповідна діяльність.

Імідж правоохоронців зумовлює ставлення цивільних до діяльності сил охорони правопорядку взагалі. У цьому аспекті іміджмейкінг є важливим компонентом процвітання в суспільстві, що також вимагає швидкого реагування на появу негативних повідомлень ЗМІ з метою розповсюдження альтернативної інформації.

Імідж правоохоронців, як і будь-якої організації та персоналу, має зовнішню форму (уніформа, манера поведінки) та внутрішній зміст, тобто провідну ідею, які мають бути взаємовідповідними, динамічно поєднаними та урівноваженими.

Імідж будь-якої організації може бути як позитивним, так і негативним. Основою позитивного іміджу є довіра до правоохоронних структур, відповідна стереотипізація їх сприймання. Негативний імідж проявляється у недовірі до правоохоронців та їхньої репутації. Наразі імідж правоохоронців України є негативним, чому сприяють повідомлення у ЗМІ про діяльність міліції та навіть окремі цикли репортажів на кшталт «Жерсть мундира»», що транслювалися у межах передачі ТСН на каналі 1+1. У той час, як негативний імідж міліції потребує негайної корекції, імідж внутрішніх військ МВС України не є чітко сформованим у суспільстві взагалі, а отже першочерговим завданням постає власне формування позитивного іміджу цієї правоохоронної структури.

З точки зору психології доцільно виокремити таке коло стратегій формування іміджу правоохоронців, зокрема внутрішніх військ:

1. Стратегія повтору, яка спирається на властивості людської пам'яті, оскільки добре запам'ятовується саме часто повторювана інформація.

2. Стратегія безперервного посилення впливу, яка ґрунтується на підсиленні аргументованого й емоційного звернення на кшталт «ми працюємо тільки для вас», «ми оберігаємо вас» тощо. Доведено, що поступове нарощування впливу сприймається більш позитивно.

3. Стратегія подвійного виклику, згідно з якою повідомлення сприймається не тільки й не стільки розумом, оскільки найважливішу роль відіграють підсвідомі психічні процеси, емоційна сфера психіки людини.

Формуванням комунікативного простору сучасного суспільства займається PR (Паблік релейшнз), причому інтенція адресанта впливає на вибір комунікативної стратегії за тією метою, яку вони переслідують. За цією ознакою можна виділити наступні типові цілі комунікації:

1) презентаційна – створення комунікативного простору і спосіб представлення цього комунікативного простору у середовищі комунікації;

2) конвенційна – узгодження, укладання угоди в ситуації конфлікту або підтримка конвенції;

3) конфліктна – виявлення розбіжностей учасників комунікації з тим, щоб створити конфлікт або розпалювання існуючого конфлікту;

4) маніпулятивна – захоплення смислового простору комунікації з тим, щоб нав'язати учаснику комунікації свою комунікативну стратегію і, відповідно, своє бачення реальності [1, с.126].

Відповідно до цілей спілкування слід виділити чотири основних типи комунікативних стратегій формування іміджу правоохоронців: презентація, конфлікт, конвенція та маніпуляція. Допоміжними стратегіями виступають:

– підтримка доброзичливого ставлення громадськості до діяльності правоохоронців з метою забезпечення нормального функціонування цих структур та розширення сфери впливу;

– поліпшення порозуміння правоохоронних структур з усіма суб'єктами взаємодії;

– створення «громадського обличчя» сил охорони правопорядку, збереження їхньої репутації;

- розширення сфери впливу відповідних правоохоронних структур засобами пропаганди, соціальної реклами тощо;
- виявлення та нейтралізація чуток або інших джерел непорозуміння;
- формування корпоративної згуртованості, створення та підтримка у особового складу сил охорони правопорядку почуття відповідальності та зацікавленості у діяльності.

Таким чином, розгляд психологічного та комунікативного аспектів соціального іміджу правоохоронців свідчить, що вивчення соціального іміджу передбачає аналіз декількох аспектів і потребує використання комплексу методів дослідження: аналіз соціального контексту; аналіз успішності діяльності галузі (організації) за наявними результатами; виявлення еталонних уявлень соціуму про ціннісні якості представників діяльності відповідної галузі та значущості результатів (з використанням методу анкетування); встановлення оцінок, які дає громадська думка суб'єктам діяльності та її результатам (методи анкетування, аналіз мас-медійних джерел), а також самооцінки (метод анкетування); виявлення причин оцінки – позитивної чи негативної; розробка комунікативних стратегій корекції іміджу.

Окреслена проблематика досліджень комунікативної реалізації соціального іміджу правоохоронців є перспективною для подальшої розробки.

#### **Література.**

1. Доцюк С.А. Коммуникативные стратегии модулируемых коммуникаций / Доцюк С.А. // Тезисы докладов на Международной научной конференции “Коммуникативные стратегии”. – Минск: МГЛУ, 2005. – С. 122-131.
2. Дордукова О.В. Психологические характеристики имиджа российских предпринимателей: Автореф. дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.05, 19.00.13 / Росс. Академия государственной службы при президенте РФ. – Москва, 2007. – 28 с.
3. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: Теоретичні засади галузевої комунікації: Монографія / [За ред. д.філол.н, проф. Л.М.Пелепейченко]. – Х.: АВВ МВС України, 2009. – 272 с.
4. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса: Монографія / Олянич А.В. – М.: Гнозис, 2007. – 407 с.

*Ліпатов І.І.*

### **Структурні компоненти психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань**

Основним видом професійної діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України є службово-бойова діяльність, яка визначається як сукупність охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних, захисних заходів (дій), що проводяться у мирний час, за надзвичайних обставин та у воєнний час з метою охорони об'єктів, громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, законності та правопорядку, суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу. Загалом службово-бойова діяльність є видом

правоохоронної діяльності, яка властива силам (формуванням) внутрішньої безпеки держави і полягає у виконанні правоохоронних завдань переважно через їх службову діяльність правоохоронними методами, а при загостренні обстановки – і військовими методами.

За результатами проведених нами досліджень військовослужбовці внутрішніх військ виконують свої службові обов'язки в особливих та екстремальних умовах, які потребують великого напруження психічних і фізичних ресурсів та пов'язані з ризиком для життя та здоров'я.

Службово-бойова діяльність в умовах підвищеного ризику, серйозної загрози життю та здоров'ю військовослужбовців може призводити до того, що вони можуть нерідко переживати події, які виходять за рамки звичайного досвіду. Ці переживання можуть травмувати психіку практично здорової людини, і як наслідок, привести до зниження ефективності професійної діяльності, відмови від виконання службово-бойових завдань та посттравмуючих стресових розладів. Тому виникає необхідність створення системи психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань, структурними компонентами якої, на наш погляд, мають бути: професійний психологічний відбір; професійна адаптація; професійна психологічна підготовка; інформаційно-психологічна протидія та психологічне супроводження їх діяльності.

Реалізація змісту структурних компонентів психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань полягає у: відборі тих військовослужбовців, якості яких відповідають професійній діяльності та адаптуванні їх до умов цієї діяльності; підготовці психіки військовослужбовців до стійкого функціонування в екстремальних умовах; формуванні здатності переносити високі психологічні навантаження та зберігати боєздатність при виконанні поставлених завдань; відновленні психологічної стійкості військовослужбовців шляхом своєчасної психологічної допомоги й реабілітації військовослужбовців, що одержали бойові психологічні травми; формуванні комплексу знань, вмінь та навичок щодо протистояння негативним маніпулятивним впливам на їх свідомість, здійснення саморегуляції своїх психічних станів.

Таким чином, визначені структурні компоненти психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань дозволяють забезпечити збереження їх психічного здоров'я та надійну професійну діяльність. Реалізація структурних компонентів системи психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ потребує наукових розробок щодо їх змісту та впровадження в службово-бойову діяльність.

## **Оптимізація професійної адаптації командирів підрозділів з конвоювання та екстрадиції як складової їх психологічної безпеки на стадії становлення на посаді**

Службово-бойова діяльність командирів підрозділів з конвоювання та екстрадиції, за результатами проведених нами досліджень, відноситься до екстремальних видів діяльності, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я. Вплив негативних стрес – факторів пов'язаних з виконанням службових обов'язків викликає у командирів підрозділів негативні психічні стани, які погіршують психічне здоров'я та знижують успішність професійної діяльності. Для забезпечення психологічної безпеки командирів підрозділів на стадії їх становлення на посаді необхідно здійснити зниження негативного впливу стрес – факторів на їх психіку. За результатами проведених нами досліджень, однією з важливих складових психологічної безпеки є професійна адаптація, оптимізація здійснення якої у сукупності з іншими складовими спроможна забезпечити психологічну безпеку командирів підрозділів на стадії їх становлення на посаді та подальшого успішного виконання службових обов'язків.

Процес адаптації виражає певну інертність психіки. Однак чим більша різниця між вихідними характеристиками психіки і потрібними (між станами психологічної готовності і вимогами нової службової діяльності), тим довше і з більшими труднощами протикає адаптація.

Проведені дослідження дозволяють розподілити фактори процесу адаптації на дві групи. До першої групи належать ті, що пов'язані з особливостями особистості самого командира. Це загальна і професійна підготовка, характер, темперамент, вихідний функціональний стан, пізнавальні та інші психічні процеси.

Другу групу складають ті фактори, що по відношенню до особистості існують об'єктивно: умови діяльності, незвичність, складність, раптовість і новизна обстановки, якості командирів і колективу, рівень управління процесом адаптації з боку старших командирів.

З урахуванням адаптаційних закономірностей та факторів оптимізацію професійної адаптації командирів підрозділів доцільно здійснювати у два етапи: перший етап - підготовчий, який включає в себе періоди підготовки до посади та входження в посаду; другий етап – основний, у період освоєння посади.

За результатами проведених нами досліджень пропонується комплекс рекомендацій з оптимізації процесу адаптації командирів підрозділів до діяльності на першому етапі:

- визначення рівня психологічної готовності командирів підрозділів і у відповідності з цим розподілення їх по групах з високим, середнім та низьким рівням готовності до професійної діяльності;



- поділ вищевказаних груп на підгрупи з метою закріплення за командирами підрозділів досвідчених офіцерів;
- використання в навчальному процесі активних методів навчання;
- відпрацювання методами ділової та рольової гри дій характерних для типових проблемних ситуацій, які вимагають прийняття самостійних рішень;
- проходження військового стажування;
- організація зустрічей з досвідченими командирами;
- організація психологічного супроводу.

**Висновки.** Професійна адаптація командирів підрозділів з конвоювання та екстрадиції є складовою їх психологічної безпеки на стадії становлення; фактори та умови процесу адаптації можна поділити на дві групи (пов'язані з особливостями особистості командира та існуючи об'єктивно по відношенню до особистості); для оптимізації процесу адаптації командира підрозділу до діяльності доцільно здійснювати комплекс заходів, які доцільно реалізовувати в два визначені етапи.

*Михайлова О.Г.*

### **Вплив субкультурного чинника на психологічну ситуацію в колективі**

Загальною характерною рисою всіх рівнів та видів міжкультурної комунікації (МКК) є неусвідомленість культурних відмінностей її учасниками. Їм здається, що їх стиль та образ життя є єдино можливим та правильним, що цінності, на які вони орієнтуються, однаково зрозумілі і доступні всім людям. І тільки зіткнувшись із представниками інших культур, побачивши, що звичні моделі поведінки не працюють, звичайна людина починає замислюватися про причини своєї невдачі.

Рівень неусвідомленості культурних відмінностей між представниками різних субкультур набагато вищий, ніж тоді, коли йдеться про спілкування представників макрокультур, особливо коли йдеться про спілкування між представниками різних професійних сфер.

Предметом нашого вивчення у цьому розділі служить МКК військової та цивільної субкультур у межах однієї макрокультури. Ознака, за якою виділяються ці субкультури, не є звичною й неоднозначною. Це, безумовно, ознака належності до певної професійної галузі, але незвичність такого поділу полягає в тому, що одна професійна субкультура (військова) складає опозицію з одразу усіма іншими професійними групами, які в цьому випадку об'єднуються в одну субкультуру (цивільну). Такий поділ пояснюється тим, що армія і правоохоронні структури (військові та воєнізовані) являють собою «державу в державі» зі своїми особливими правилами, які не властиві жодній іншій професійній субкультурі одного макрокультурного суспільства, що пов'язано з її особливими завданнями щодо забезпечення миру та громадського порядку

для всіх членів суспільства як всередині держави, так і стосовно зовнішньої воєнної загрози.

Аспекти розгляду МКК зазначених субкультур можуть бути різними. З професійної точки зору це може бути аспект комунікації військових з цивільним населенням під час виконання службових завдань. Це переважно стосується виконання професійних завдань представниками правоохоронних структур, оскільки саме в цьому випадку представники військової субкультури спілкуються з цивільними в межах однієї національної макрокультури. Інший аспект – комунікація представників правоохоронних органів з цивільними особами з девіантною поведінкою. Таку МКК слід розглядати зовсім під іншим кутом зору, оскільки для субкультури, що протистоїть військовій, найважливішою ознакою є саме схильність до порушення закону, а не належність до цивільних. Ми пропонуємо розглянути МКК військової та цивільної субкультур на прикладах ситуації, яка стала можливою тільки у сучасному демократичному суспільстві, де відбувається взаємопроникнення багатьох субкультур. Маємо на увазі сучасний військовий вищий навчальний заклад, у якому співіснують контрактні групи цивільних студентів і бюджетні групи курсантів – майбутніх військових, цивільні і військові кафедри, цивільні і військові викладачі. Досвід роботи у такому навчальному закладі показує, що процес такої комунікації не завжди призводить до позитивного результату, тобто до адекватного розуміння представниками різних субкультур один одного. Виникають невдачі комунікації, пов'язані саме з невмінням подолати міжкультурні відмінності, уникання необхідності враховувати взаємні вимоги.

Для з'ясування причин міжкультурних конфліктів військових та цивільних розглянемо характерні особливості, притаманні одній і другій субкультурам.

На наш погляд, для характеристики досліджуваних субкультур найприйнятнішою є типологія культур за Г.Хофстеде [1], яка класифікує культури відповідно до ментальних програм, які формуються у людини протягом життя. У нашому випадку можна говорити, що ментальна програма субкультури формується з юнацького віку, коли людина, обираючи навчальний заклад і систему освіти (військову або цивільну), формує моделі поведінки, притаманні обраній культурі. В окремих випадках формування такої ментальної моделі починається раніше, зі школи (маємо на увазі військові ліцеї), або з раннього дитинства, якщо дитина виховується у родині, де хтось з батьків або обоє – військові. Таким чином, джерелом ментальних програм є культура і соціальне оточення, тобто ті умови, в яких відбувається соціалізація й інкультурація людини. Це означає, що ментальні програми визначаються так званими вимірами культури, які включають в себе:

- дистанцію влади;
- колективізм – індивідуалізм;
- маскулінність – фемінність;
- уникання невизначеності.

### **Література.**

1. Hofstede G. Culture's Consequences. International Differences Work-Related Values. Beverly Hills etc., 1980. (1984).

*Овсяннікова Я.О.*

## **Психологічна стійкість як складова психологічної безпеки персоналу, який виконує завдання за умов впливу стрес-факторів**

Слово «стійкий» в багатьох мовах світу означає «стабільний, стійкий, твердий, міцний». В англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах слово «стійкість» – синонім слова «стабільність».

Найбільш вживаними в сучасній психологічній науці є поняття психологічної стійкості, емоційної стійкості, та стресостійкості.

Зупинимось на характеристиці такого поняття як психологічна стійкість.

Можливі різні підходи до трактування психологічної стійкості. Вона може розглядатися як відповідність постійності і мінливості особистості.

Для психологічної стійкості особистості важливою є здатність до саморозвитку, формування власної індивідуальності.

Психологічну стійкість особистості можна розглядати як складну якість особистості, синтез окремих якостей і здібностей. До складових психологічної стійкості деякі дослідники відносять: здатність до особистісного зростання зі своєчасним і адекватним вирішенням внутрішньоособистісних конфліктів (ціннісних, мотиваційних, рольових); відносну (не абсолютну) стабільність емоційного тону і позитивного настрою; розвинуту волюву регуляцію [1].

Рівень психологічної стійкості особистості проявляється в її трудовій діяльності, в надійності працівника, професіонала. З другого боку, успішна професійна діяльність є основою повноцінного переживання самореалізації, що впливає на задоволеність життям в цілому, на настрій і психологічну стійкість.

Отже, психологічна стійкість за визначенням В.М. Крайнюк – це складна якість особистості, в якій об'єднані: врівноваженість (рівновага), відповідність; стійкість, стабільність (постійність); опірність (резистентність).

Врівноваженість – це здатність утримувати рівень напруги, не виходячи за межі прийнятної (не доводячи до руйнівного стресу). Під стійкістю мається на увазі здатність протистояти труднощам, зберігати віру в ситуаціях фрустрації, а під стабільністю – постійний рівень настрою. Опірність – це здатність зберігати свободу поведінки і вибору способу життя, це самодостатність як свобода від залежності (хімічної, інтеракційної або поведінкової) [2].

В цьому наборі складових представлені всі рівні організації людини, рівні його буття: біологічний, психологічний і соціальний.

Регуляція напруги, врівноваженість (узгодженість) інтенсивності мотивації, утримання напруги в межах оптимуму або хоча б прийнятності – одна з найважливіших сторін біологічного буття людини.

Стійкість в подоланні труднощів, збереження віри в себе, упевненості в собі, своїх можливостях, досконалість психічної саморегуляції, постійний, достатньо високий, рівень настрою – невід’ємна частина психічного життя. Здатність зберігати постійний рівень настрою без звернення до психоактивних речовин і бути чуйним, чутливим до різних аспектів життя, мати різносторонні інтереси, уникати однієї-єдиної мотиваційної домінанти – також важлива складова психологічної стійкості (на цьому, власне психологічному, рівні) [2].

Нарешті, не можна не відзначити постійну міжособистісну взаємодію, включеність в безліч соціальних зв’язків, відкритість впливам, з одного боку, а з іншого – опірність надмірно сильним впливам. В психологічну стійкість входить здатність знаходити баланс між конформністю і автономністю і утримувати цю рівновагу.

Таким чином, за визначенням деяких дослідників, психологічна стійкість – це якість особистості, окремими аспектами якої є врівноваженість, стабільність і опірність. Вона дає змогу особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров’я і працездатність в різних випробуваннях.

Психологічну стійкість підтримують внутрішні (особистісні) ресурси і зовнішні (міжособистісна, соціальна підтримка).

У підтримці психологічної стійкості так чи інакше беруть участь всі сфери особистості. На рівні темпераменту особливістю, що зумовлює виникнення нестійкості, є підвищена емоційність. В емоційній сфері важливі, крім перерахованих, тривожність, схильність до агресії, гнівливість, гіпотимність. Істотний вплив має вираженість вольових якостей: наполегливість, енергійність, уміння керувати собою [3].

Важлива складова психологічної стійкості – позитивний образ Я, у якому, у свою чергу, істотну роль відіграє позитивна групова ідентичність особистості.

Можна виділити індивідуальні особливості, що зумовлюють зниження стійкості: підвищена тривожність; гнівливість, ворожість (особливо придушені), агресія, спрямована на себе; емоційна збудливість, нестабільність; песимістичне відношення до життєвої ситуації; замкнутість, закритість.

Психологічну стійкість знижують також утруднення самореалізації, сприйняття себе невдахою; внутрішньоособистісні конфлікти; тілесні розлади.

Підґрунтям психологічної стійкості, на думку Г.С. Никифорова, є віра, тобто спокійна впевненість в своєму виборі, незважаючи на думку оточуючих, незалежність від точки зору інших, впевненість у своїх силах [3].

Таким чином, за думкою вчених, психологічна стійкість – це складна якість особистості, в якій об’єднані: врівноваженість (рівновага), відповідність; стійкість, стабільність (постійність); опірність (резистентність).

### **Література.**

1. Алексеева Е.Е. Психология здоровья: учебное пособие / Е.Е. Алексеева и др.; [под ред. Г. С. Никифорова]. - Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. - 607 с.
2. Крайнюк В.М. Порівняльний аналіз індивідуально-психологічних властивостей стресостійкості рятувальників у посттравматичний період / В.М. Крайнюк // Наука освіта:

Наук.-практ. журн. Півден. наук. центру АПН України. Спецвипуск: Психологія особистості, досвід минулого - погляд у майбутн. – 2004. – С.142-146.

3. Леонова А.Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса / А.Б. Леонова // Вестник Московского ун-та. – 2000. – 3. – С.4-21.

*Оніщенко Н.В., Магда В.А.*

### **Психологічна безпека фахівців ризиконебезпечних професій як механізм профілактики професійної деформації**

Діяльність фахівців ризиконебезпечних професій відрізняється постійним впливом на них екстремальних факторів, адже її виконання відбувається в умовах виникнення різних проблемних ситуацій. Зазвичай в межах професійної діяльності у особистості формуються суспільно-вагомні риси, відбувається її реалізація, підвищується рівень її соціальної адаптованості тощо. Але, як свідчать окремі дослідження, існує вірогідність і негативного впливу професійної діяльності на особистість фахівця. Актуального значення в цьому контексті набуває проблема психологічної безпеки фахівців ризиконебезпечних професій.

Аналіз наукової літератури показав, що у вітчизняній науці психологічна безпека не була предметом самостійного дослідження. Поняття безпеки вивчалось у контексті загальнопсихологічних проблем. У психологічній науці проблему психологічної безпеки досліджували І.О. Баєва, Г.М. Зараківський, Т.І. Колеснікова, В.М. Богуш, Ю.В. Кот та ін. Незважаючи на достатню кількість досліджень з цієї проблеми, питання психологічної безпеки фахівців силових структур на сьогоднішній день залишається недостатньо розробленим.

Психологічна безпека обумовлює в цілому психологічне здоров'я людини. Запорукою психологічної безпеки є як безпека зовнішня, так і безпека внутрішня. Безпека внутрішня становить «приведення у певну відповідність внутрішнього світу людини із зовнішнім», «високий рівень впорядкованості відношень в оточуючому світі», як у фізичному, соціальному так і психологічному плані [5]. В нормативних документах відзначено, що національна безпека України – це офіційна система поглядів на національні інтереси, принципи, способи і засоби реалізації і захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. Учені, які досліджують різні аспекти національної безпеки окремим видом виділяють соціальну безпеку, до складу якої входить психологічна безпека.

В електронній Інтернет-енциклопедії безпека визначається як стан перебування людини поза небезпекою. Це умова бути захищеним від фізичної, соціальної, духовної, фінансової, політичної, емоційної, професійної, психологічної, освітньої або будь-якої іншої шкоди, невдачі, помилки, події, збитку або будь-якої іншої події, що може принести економічні втрати або збиток здоров'ю [4].

Суттєво впливають на психологічну безпеку фахівців екстремальних професій і соціально-психологічні чинники. Передусім, це міжособистісні відносини, які залежать від спільних інтересів у групі та індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Результати комплексних досліджень професійної діяльності фахівців силових структур свідчать, що такі фактори, як ненормований робочий день, частий контакт із асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил, екстремальний характер діяльності знижують функціональні резерви організму аж до їх повного виснаження, що, в свою чергу, суттєво впливає на зниження рівня психологічної безпеки та у деяких випадках призводить до професійної деформації фахівця. Іншими словами, це не обов'язкова, але цілком можлива ціна за надмірну професійну реалізацію фахівця та за максимальний рівень вимог до себе. У такому контексті формування психологічної безпеки фахівця виступає одним із засобів профілактики професійної деформації [1].

Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідження проблеми професійної деформації працівників силових структур проводилися у різних напрямках, проте єдиної думки щодо природи та сутності цього явища ще не вироблено [2].

Вважається, що професійна деформація – це результат появи та розвитку жорстких професійних стереотипів, перенесення професійної ролі у сферу позаслужбових стосунків або впливу специфіки службової діяльності [1]. Деякі дослідники вважають, що професійна деформація є результатом невідповідності людини суспільній професійній нормі та являє собою комплекс специфічних, взаємодіючих змін у особистісній структурі, що виникають внаслідок ряду умов, які пов'язані з трудовою діяльністю.

За В.С. Медведєвим, професійна деформація особистості – це відхилення від певного соціального орієнтиру, норми, професійної вимоги, що призводить до змін у поведінці та виконанні діяльності [1].

Враховуючи особливі умови діяльності фахівців ризиконебезпечних професій (часті ситуації із непередбаченим наслідком, ризик травмування, поранення або загибелі, психічні та фізичні перевантаження та ін.), цілком логічно припустити, що у цьому виді діяльності професійна деформація буде розвиватися особливо інтенсивно та масштабно.

Деформації частіше піддаються так звані «трудоголіки», тобто ті, хто цілком поглинений робочими проблемами, не вміє відпочивати, переживає надмірну відповідальність за все, що робить. У групу ризику також входять ті, хто реагує на стреси емоційно нестримано, агресивно, хто завжди хоче бути першим та не терпить будь-яких перешкод на своєму шляху до мети. Не дуже позитивним є прогноз і для тривожних, підозрілих людей, які обирають неконструктивні моделі поведінки в конфліктних ситуаціях і відрізняються комунікативною некомпетентністю. Серед основних факторів виникнення професійної деформації насамперед виділяють насиченість і тривалість робочого навантаження. А якщо говорити про роботу в межах екстремального

профілю діяльності – не можна не згадати про наявність факторів ситуативної непередбачуваності, постійного цейтноту і частого емоційного пресингу.

Вплив професійної деформації на діяльність спостерігається через конкретні вияви. Одним із таких виявів є зміни у так званому образі «Я». Даний прояв професійної деформації слід розглядати окремо, оскільки, постаючи безпосередньо в професійній діяльності, він через неї своєрідно впливає на рівень психологічної безпеки. Зміни стосуються передусім професійної складової образу «Я». Вона містить уявлення працівника про професійно важливі риси, задоволеність власною компетентністю та соціальним визнанням як професіонала. Небезпека деформації образу «Я» полягає у переоцінці власних можливостей, недооцінці реальної ситуації, зниження рівня психологічної безпеки, що призводить до виникнення помилкових дій [2].

Наслідки розвитку даного феномена можуть бути найнесподіваніші. Реальність аномальних особистісних трансформацій серед представників окремих професійних груп робить актуальним проведення заходів виховної роботи. Тому одним із засобів профілактики розвитку професійної деформації фахівців особового складу силових структур виступає розвиток та підтримка високого рівня психологічної безпеки. Психологічна безпека здійснюється завдяки системі захисту, тобто засобів психологічного захисту та профілактики і включає в себе формування позитивної мотивації до своєї діяльності, настанову, спрямовану на професійну діяльність, запобігання тенденціям до збудженості і нервозності, оволодіння навичками релаксації та саморегуляції. Психологічна безпека, як засіб профілактики професійної деформації поширюється на всі сфери діяльності людини: від переробки та аналізу власних переживань, раціонального зниження емоційної напруги, до змінення настановлення на більш значуще під час розв'язання міжособистісних і внутрішніх конфліктів та інших проблем.

Отже, психологічна безпека професійної діяльності визначається безпосередньо впливом цілої низки факторів на характер діяльності особистості, серед яких зовнішні умови праці, ступінь придатності фахівця до професійної діяльності та соціально-психологічних умов. Соціальне значення проблеми професійної деформації та її недостатня теоретична розробленість підводять до висновку про актуальність дослідження психологічних особливостей професійної деформації особистості, зокрема психологічної безпеки фахівців ризиконебезпечних професій.

#### **Література.**

1. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія / Медведєв В.С. – К.: Національна академія внутрішніх справ України – 1996. – 192 с.
2. Петренко О.В. Психологічні особливості професійної деформації в умовах військово-професійної діяльності: Автореферат / Петренко О.В. – К.: Академія Збройних Сил України – 1998. – 20 с.
3. Приходько І.І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях: Вісник Національної академії оборони України / Приходько І.І. – 2009. – №3. – С. 149-155.
4. Інтернет енциклопедія Wikipedia – режим доступу – <http://en.wikipedia.org/wiki/Safety>.

*Павленко Р.В.*

### **Педагогічні умови формування моральної гідності та вольової готовності до дій в екстремальних умовах у майбутніх командирів внутрішніх військ МВС України**

Процес реформування внутрішніх військ МВС України пов'язаний з створенням мобільного військового формування спроможного забезпечити внутрішню безпеку та громадський порядок в державі, викликає нові вимоги до професійної компетентності командирів усіх рівнів. Виконання службових обов'язків по забезпеченню охорони громадського порядку, важливих державних об'єктів воєнно-промислового комплексу, атомних електростанцій, дипломатичних установ, судових варт та конвоювання засуджених, участь у ліквідації епідемій і катастроф пов'язано з значним негативним впливом на свідомість, психіку, моральний та фізичний стан молодого офіцера. Особливого значення набуває спроможність офіцером керувати підлеглими та виконувати завдання, що стоять перед підрозділами внутрішніх військ в екстремальних умовах пов'язаних з загибеллю людей, ліквідацією наслідків катастроф та в період припинення масових антигромадських проявів. Виконання службових обов'язків в таких умовах вимагає від військовослужбовців внутрішніх військ постійно бути морально стійкими, психологічно готовими до виконання службових обов'язків на протязі всієї доби та різних погодних умов, долаючи зовнішні перешкоди та внутрішні труднощі. Командир підрозділу внутрішніх військ крім відмінного володіння спеціальними фаховими знаннями повинен бути патріотом Батьківщини та мати високо сформовані морально-вольові якості. Розвиток морально-вольових якостей курсантів як і інших психічних процесів відбувається в процесі навчання та службової діяльності. Педагогічними умовами формування морально-вольових якостей у майбутніх командирів в процесі навчання у вищих військових навчальних закладах є:

- спрямування навчально-виховного процесу на свідоме формування у курсантів високоморальних цілей та стійких мотивів оволодіння фаховими знаннями;
- урахування в методиці організації та проведенні навчальних занять фахових особливостей службово-бойової діяльності підрозділів та частин внутрішніх військ МВС України, складностей майбутньої військової служби;
- організація та проведення навчальних занять, службово-бойової підготовки, спеціальних тренувань з зміною оперативної обстановки, поступовим ускладненням умов та засобів досягнення мети, що вимагають напруження морально-вольових зусиль;



- визначення у навчальних планах занять конкретних морально-вольових якостей, які необхідно формувати на занятті та конкретні педагогічні прийоми їх формування;
- навчання курсантів особистим прикладом у дотриманні Конституції і законів, виконанні вимог Військової присяги, статутів, наказів і розпоряджень;
- формування в навчальних взводах, ротах здорового морально-психологічного клімату спрямованого на розвиток кожного слухача та навчального підрозділу в цілому, атмосфери змагання за досягнення твердих знань, навичок, умінь, впевненості у власних силах;
- створення умов на заняттях свідомого подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод, формування звички досягнення мети та особистої перемоги;
- заохочення та формування у слухачів зацікавленості до процесу і результату професійного, морально-вольового самовдосконалення;
- навчання майбутніх командирів при прийнятті рішення контролювати свій емоційний стан, використовуючи прийоми емоційно-вольової саморегуляції.

Моральна гідність офіцерських кадрів правоохоронних підрозділів та їх вольова готовність до дій в екстремальних умовах пов'язаних з забезпеченням захисту конституційного ладу, демократичних прав громадян нашої країни повинна бути пріоритетним напрямком в підготовці командирів внутрішніх військ МВС України. В умовах відсутності ідеологічних бар'єрів, деполітизації Збройних Сил України та правоохоронних підрозділів дуже важливо вивчити та зберегти історичну спадщину, кращі традиції підготовки військ до виконання службово-бойових завдань, та вивірити з ними сучасні напрямки підготовки військ.

*Перелигіна Л.А., Олійников О.А.*

### **Психопрофілактика психічної дезадаптації в період підготовки курсантів МНС України**

У період соціально-політичної й економічної нестабільності в країні в питаннях оптимізації професійної діяльності основна увага повинна приділятися якості підготовки кадрів. Відповідно зростають вимоги до професійного рівня кожного фахівця, діяльність якого проходить в екстремальних умовах, а розширення заходів щодо профілактики, корекції й реабілітації здоров'я таких фахівців стає не тільки необхідним, але й економічно доцільним [1].

Наведені вище факти доводять необхідність розробки сучасних підходів до психопрофілактики станів психічної дезадаптації й підвищенню стресостійкості курсантів системи МНС у надзвичайно напружених умовах учбово-службової діяльності, що й стало **метою** нашої роботи.

Відомо, що психопрофілактика – це один з різновидів психологічної допомоги, спрямований на попередження психічних захворювань, реабілітацію психічно хворих людей, а також на збереження, поліпшення й зміцнення психічного здоров'я.

Відповідно до класифікації ВОЗ, виділяють первинну, вторинну й третинну психопрофілактику. Первинна психопрофілактика включає заходи, що попереджають виникнення нервовопсихічних розладів, вторинна - поєднує заходи, спрямовані на профілактику несприятливої динаміки вже виниклих захворювань, їх хронізації, на зменшення патологічних проявів, полегшення перебігу хвороби й поліпшення результату, а також на ранню діагностику. Третинна психопрофілактика сприяє попередженню несприятливих соціальних наслідків захворювання, рецидивів і дефектів, що перешкоджають трудовій діяльності людини.

У військовій психології також розрізняють психопрофілактику первинну, вторинну й третинну. Залежно від періоду навчання, особистих якостей курсанта, особливостей спеціальності необхідно проводити з ними цілеспрямовану психопрофілактику всіх неприємних наслідків перебування в умовах ізоляції за роки навчання [3].

Первинна психопрофілактика включає заходи, що передбачають вивчення несприятливих і шкідливих впливів на організм людини, можливості попередження нервово-психічних захворювань і деструктивних психічних станів. Ці міри підвищують опірність психіки до негативних факторів середовища й попереджають виникнення хвороби. У профілактиці й охороні здоров'я курсантів вирішальне значення має соціально-економічні умови життя, оптимальна організація їхньої службової діяльності, побуту й відпочинку. На даному етапі психопрофілактики вирішальну роль грають офіцери підрозділів і психологи. Зокрема, вони виявляючи осіб з ознаками певних порушень поведінки можуть попередити порушення службової дисципліни, правопорушення й т.п. На даному рівні психопрофілактики медична служба виконує не основні, а допоміжно-консультативні функції.

Вторинна психопрофілактика – це система мер, спрямованих на попередження несприятливих наслідків уже розвиненої психічної хвороби, виражених поведінкових розладів. У ході такої роботи виявляються курсанти з початковими проявами хворобливих станів і проводиться раннє лікування. Провідну роль на даному етапі профілактики має медична й соціально-психологічна служба.

Третинна психопрофілактика спрямована на попередження несприятливих соціальних наслідків захворювань, попередження хронізації хвороб, інвалідизації хворих. У цілому, і в третинній психопрофілактиці теж основне навантаження лягає на фахівців медичної служби й проведення комплексної соціально-психологічної реабілітації [2, 3].

В умовах службового середовища головним об'єктом психопрофілактики стає сфера самосвідомості курсантів - членів групи, система соціально-перцептивних стереотипів і реальні форми взаємодії в службовому колективі,

малій групі курсантів. Члени групи втягуються в обговорення, обмірковування своїх дій і відносин, виробляють шляхи вирішення конфліктів. Психологом можуть створюватися також спеціалізовані групи з окремих клієнтів-курсантів, що мають подібні утруднення, зв'язані, наприклад, із труднощами адаптації до колективу. У відношенні майбутніх і молодих офіцерів-керівників вирішуються завдання навчання навичкам спілкування, вирішення конфліктних ситуацій і вдосконалювання стилю керівництва. Завдання рішення проблем особистісного росту курсантів є вкрай важливими. Прикладом еkleктичного підходу може служити програма тренінгу особистісного росту курсантів, методичним обґрунтуванням якої є механізми впливу групової динаміки на особистісний ріст учасників тренінгу в сполученні з індивідуально-орієнтованими завданнями самопізнання й самовдосконалення.

Основними методами, які використовуються в ході тренінгу з курсантами, є групова дискусія, рольова гра, психогімнастичні й релаксаційні вправи.

Особливе місце в програмі тренінгу приділяється індивідуально-орієнтованим завданням самопізнання й самовдосконалення. Головною метою тренінгу є розвиток особистісних здатностей або подолання труднощів особистісного росту курсантів. Хід розвитку особистісних здатностей або подолання труднощів особистісного росту в процесі тренінгу відбувається в умовах процесу навчання, що представляє собою особливим образом організовану діяльність, своєрідну форму систематичного співробітництва в рамках тренінгу між його керівником - психологом і курсантами - учасниками групи, співробітництва, у процесі якого відбувається ріст особистості за допомогою й при участі керівника й всієї групи в цілому. Таким чином, тренінг являє собою форму взаємодії, у результаті якої курсант пізнає себе, розширюються його уявлення про свої можливості, розкривається творчий потенціал, що ведуть життєві цінності, з'являється впевненість у власній позиції, що в остаточному підсумку веде до розвитку особистісних здатностей до особистісного росту курсанта [4].

Існуюча система підготовки майбутніх офіцерів до служби в екстремальних умовах здійснюється в основному як теоретична й не забезпечує автоматичного росту особистості й навіть не враховує питання особистісного росту. Ефективним засобом розвитку особистості майбутніх офіцерів є тренінг особистісного росту, що забезпечує позитивні зміни характеристик особистості, яка самоактуалізується, що є індикаторами особистісного росту.

Групова тренінгова форма навчання, що представляє собою особливим образом організовану взаємодію членів малої групи, у якій здійснюється вплив, спрямоване на розвиток особистості, сприяє особистісному росту курсанта й максимальному використанню свого потенціалу в житті й професійній діяльності.

### **Література.**

1. Лютов В.В. Современные подходы к вопросам медико-психологической реабилитации летного состава / Лютов В.В., Шепелева Е.В. // Росс. психiatr. журн. – 2001. - №1. - С. 24-26.

2. Маклаков А.Г. Военная психология / Маклаков А.Г. – Питер, 2004. – 463 с.
3. Полянцева О.И. Психология / Полянцева О.И. – Ростов н/Д: “Феникс”, 2002. – 416 с.
4. Рудестам К.Е. Групповая психотерапия / Рудестам К.Е. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 384 с.

*Попова Г.В., Мілорадова Н.Е.*

### **Загроза емоційного вигорання у оперативних працівників на етапі адаптації до професійної діяльності**

Професійна діяльність оперативних працівників міліції належить до видів діяльності, що здійснюються у системі координат «людина-людина», тобто пов'язана з багатоваріантністю професійних завдань, що вирішуються та їх інтелектуальною та емоційною насиченістю.

Важливим є те, що оперативні працівники міліції часто виконують свої службові обов'язки у напружених стресогенних, екстремальних умовах. Тому їх професійній діяльності притаманні всі особливості, характерні для інших «критичних» видів діяльності: дефіцит часу для прийняття рішення та його реалізації; вплив на особистість сильних подразників; домінування негативних емоцій при недовілі позитивних; підвищена відповідальність та необхідність невідкладного застосування заходів.

Життєва ситуація передбачає складне переплетення професійних, побутових, особистісних ситуацій. Слід сказати, що у правоохоронців це сполучення є несприятливим для цілісності особистості, психічного та фізичного здоров'я, розвитку відносин з оточуючими. Правоохоронець, який відчуває несприятливі емоційні стани, не завжди може оцінити їх серйозність, масштаб наслідків. Часто по відношенню до власних емоцій оперативний працівник ОВС має помилкову уяву про те, що складає стрес і які дії необхідні для його нейтралізації.

Розповсюджені серед правоохоронців стереотипи «мужності» ведуть до тенденції ігнорувати свої емоційні стани, що в свою чергу веде до втрати розуміння та можливості саморегуляції особистих емоцій. Як наслідок виникають неприємності в області фізичного та психічного здоров'я:

1. зростає кількість психосоматичних захворювань, оскільки подавлені, невідреаговані емоції часто є їх причиною;
2. зростає кількість тяжких душевних станів, оскільки негативні невідреаговані емоції мають здатність накопичуватися;
3. зростає кількість емоційних вибухів, оскільки невідреаговані емоції шукають вихід;
4. зростає стан незадоволеності собою та своїм життям, оскільки людина орієнтується в ситуації життєвого вибору сутнісні потреби, а на зовнішні вимоги;

5. зростають труднощі у встановленні довірливих стосунків, оскільки людина не виражає щирих почуттів.

В умовах підвищених вимог до емоційної сфери та обмежених можливостей її регуляції у правоохоронців виникає синдром «емоційного вигоряння». Переживання феномену «емоційного вигоряння» може досягати болісної гостроти. Стикаючись з кризовими ситуаціями інших, так або інакше, працівник ОВС «використовує» свої почуття, у нього актуалізуються власні невирішені проблеми або конфлікти. В наслідок цього виникає парадоксальна ситуація: покликані допомагати іншим, захищати спокій суспільства робітники ОВС страждають самі. Загальною умовою здорового емоційного життя є зняття заборони на прояв почуттів, розуміння їх важливої ролі у житті людини, підвищення можливостей саморегуляції.

На сьогодні існує думка, що синдром «емоційного вигоряння» виникає у правоохоронців, що мають середній та великий стаж професійної діяльності. Але, за нашими спостереженнями синдром «емоційного вигоряння», може розвиватися і у молодих спеціалістів, як наслідок ускладнення адаптації до професійної діяльності. Складний контингент, з яким доводиться працювати, відсутність практичного досвіду, невпевненість і відчуття некомпетентності, велике навантаження можуть сприяти появі симптомів «вигоряння».

Для оперативних працівників зі стажем професійної діяльності до п'яти років більше ніж для оперативних працівників зі стажем роботи більше п'яти років, типовими важкими професійними ситуаціями є недостатня матеріально-технічна база, ненормований робочий день, низька заробітна платня, великі психологічні та фізичні навантаження, відносини з начальством та професійна діяльність взагалі.

**Ціллю** даного дослідження було - вивчення рівня емоційного вигоряння у оперативних працівників з різним стажем роботи. В дослідженні приймали участь дві групи оперативних працівників різних підрозділів, з різним стажем професійної діяльності:

1. до 5 років – 30 чоловік;
2. більше 5 років – 30 чоловік.

Вираженість синдромів «емоційного вигоряння» досліджувалась за допомогою опитувальника В. Бойко [1]. Для виявлення достовірності розбіжностей між відсотковими долями двох груп застосовувався метод Стюдента-Фішера ( $t$  – критерій).

При вивченні рівня емоційного вигоряння у оперативних працівників з різним стажем роботи були отримані наступні данні, які представлені у табл. 1.

За результатами методики можна виділити у оперативних працівників зі стажем роботи до 5 років найбільш притаманним є синдром «резистенція» ( $53,10 \pm 15,50$ ), це виражається в неадекватному вибірковому емоційному реагуванні, емоційно-моральній дезорієнтуванні, розширеній сфері економії емоцій, редукції професійних обов'язків. Друге та третє місце займають синдроми «напруги» ( $46,89 \pm 33,23$ ) та «виснаження» ( $46,89 \pm 19,08$ ) відповідно. Це свідчить про те, що для цієї групи оперативних працівників є більш

притаманним особиста емоційна відгородженість, емоційний дефіцит, незадоволеність собою, тривога та депресія. За показниками вираженості усі синдроми, знаходиться в стадії формування ( від 37 до 60 балів).

**Таблиця 1**

**Вираженість синдромів емоційного вигорання у оперативних працівників з різним стажем роботи (в умовних одиницях)**

Синдроми емоційного вигорання	Оперативні працівники		t	p
	До 5 років (n = 30)	Після 5 років (n = 30)		
Напруга	46,89 ± 33,23	20,56 ± 19,12	2,06	0,05
Резистенція	53,10 ± 15,50	44,00 ± 15,21	1,26	-
Виснаження	46,89 ± 19,08	33,33 ± 17,55	1,52	-

Для оперативних працівників зі стажем роботи більш п'яти років роботи з цих синдромів більш за все є характерним синдром «резистенції» (44,00±15,21) це виражається в неадекватному вибіркового емоційному реагуванні, емоційно-моральній дезорієнтуванні, розширеній сфері економії емоцій, редукції професійних обов'язків, друге місце займає виснаження (33,33±17,55), а третє напруження (20,56±19,12). У цієї групи в стадії формування знаходиться синдром «резистенції». Синдром «резистенції» складається з таких симптомів: неадекватне вибіркоче емоційне реагування, емоційно-моральне дезорієнтування, розширення сфери економії емоцій, редукція професійних обов'язків.

При порівнянні даних методики у оперативних працівників з різним стажем роботи було знайдено відмінність між показниками синдрому «напруги», що характеризується переживанням психотравмуючих обставин, незадоволеністю собою, «загнаністю в клітину», який є більш характерним для оперативних працівників зі стажем роботи менше п'яти років. Розбіжності досягають статистичної значимості при  $p \leq 0,05$ .

На основі проведеного дослідження можливо зробити такі **висновки**:

1. Оперативні працівники зі стажем роботи більше п'яти років відчувають себе менш емоційно спустошеними імовірно завдяки особистісним можливостям до саморегуляції емоційних станів.
2. Оперативні працівники зі стажем роботи менше п'яти років частіше відчувають напругу та виснаження імовірно тому, що у них недостатньо сформовані особистісні прийоми саморегуляції емоційних станів.
3. Необхідні заходи щодо навчання оперативних працівників з невеликим стажем професійної діяльності цілеспрямованим прийомам саморегуляції власних емоційних станів, що виникають внаслідок професійної діяльності.

**Література.**

1. Водопьянова Н. Синдром выгорания. Диагностика и профилактика / Водопьянова Н., Старченкова Е. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.

## **Формування безпечної поведінки у військовослужбовців внутрішніх військ**

Останніми роками ми стали свідками стрімкого зростання кількості інфекцій та захворювань, що передаються статевим шляхом, у тому числі і ВІЛ-інфекції, що викликає захворювання на СНІД. На жаль, ці проблеми не обминули Внутрішні війська.

Формування переконань безпечної поведінки у військовослужбовців ВВ – це одне з ключових завдань виховання у процесі військової служби. Надзвичайно важливо, щоб знання вимог і норм поведінки були сприйняті військовослужбовцями «крізь серце», стали б практичним керівництвом до дії. Цій проблемі приділяється велика увага державою: розроблена Національна програма, концепція Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу.

Одним із домінуючих чинників у ризикованій поведінці військовослужбовців є вживання алкоголю та наркотиків.

Вже традиційним соціальним лихом для України є зловживання спиртними напоями, що алкоголем призводить до самих тяжких наслідків. По-перше, воно впливає на емоційний стан людини, мотивацію та мотиви її поведінки, викликає зміни в пізнавальній сфері, руйнує її особистість і створює передумови для скоєння численних злочинів та правопорушень.

У розвитку алкоголізму, - спадковості й конституційному фактору відводиться відносно невелике значення – тільки як неспецифічній «нестійкості» до зваб п'янства. Велику роль відіграє поведінка батьків (як фактор середовища) – діти, які з раннього дитинства є свідками систематичного пияцтва, нерідко починають наслідувати дії дорослих. Однією із головних причин початку вживання алкоголю підлітками та молоддю є інтенсивна реклама слабоалкогольних напоїв.

Психологічні причини алкоголізму полягають у спробах людини вирішувати проблеми (внутрішній психологічний дискомфорт) за допомогою одного з найбільш доступних засобів – алкоголю.

Наркозалежність – це хвороба, яка частіше за все починається у підлітковому віці.

Наркоманія близька за своїми медичними наслідками, за своїми симптомами до таких явищ як «токсикоманія» та «алкоголізм». Це хвороби однієї й тієї ж категорії.

Наркотичні засоби, найбільш поширені в Україні, можна поділити на чотири групи:

- до першої, найбільш поширеної групи, відносяться наркотичні засоби опійної групи: макова солома, опій-сирець, героїн. Деякі з них використовуються як лікарські засоби: морфін, промедол, кодеїн та інші.

- до другої групи відносяться канабіноїди або похідні конопель: гашиш та марихуана.
- до третьої групи відносяться наркотичні засоби із снодійним ефектом: барбаміл, веронал та та ноксирон.
- до четвертої групи відносяться стимулятори центральної нервової системи: ефедрон, кокаїн та «гвинт».

Наркоманія викликає самі серйозні соціальні та медичні наслідки: втрату здоров'я і працездатності, виражені зміни особистості, соціальну дезадаптацію. Крім того, введення наркотичних засобів ін'єкційним шляхом викликає небезпеку поширення ВІЛ-інфекції, а також зараження на вірусний гепатит «С».

Ще одне явище з яким доводиться стикатися, це токсикоманія – «рідна сестра наркоманії».

Таким чином ми бачимо, що вживання алкоголю та наркотиків здійснює негативний вплив на здатність адекватно оцінювати ризики для власного здоров'я. Під їх дією людина часто втрачає контроль над ситуацією, що може привести до здійснення необдуманих і ризикованих вчинків.

Такі вчинки, як секс без презервативу або використання нестерильних інструментів при татуюванні можуть призвести до ураження вірусом. Вживаючи алкоголь і наркотики, люди можуть піти на ризик, пов'язаний з ураженням ВІЛ-інфекцією.

Аналіз наслідків вживання наркотиків та алкоголю підтверджують актуальність всебічності профілактичних заходів щодо запобігання ВІЛ/СНІД у Внутрішніх військах. Формування переконань безпечної поведінки у військовослужбовців внутрішніх військ – це одне з ключових завдань їх виконання у процесі військової служби.

Сучасне навчання військовослужбовців ВВ вимагає від тих, хто навчається не тільки зрозуміти, запам'ятати та відтворити отримані знання, але й найголовніше – вміти ними оперувати, ефективно застосовувати у військово-професійній діяльності і творчо розвивати. Досягненню цієї мети всебічно сприяють активні форми і методи навчання, спрямовані на розвиток у військовослужбовців творчого самостійного мислення і здатності кваліфіковано розв'язувати проблемні службові і життєві ситуації.

У сучасній військово-педагогічній практиці визначають такі організаційні форми навчального процесу: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка та контрольні заходи. Виділяють такі види навчальних занять: лекція, групове заняття, групова вправа, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне, тактичне заняття, консультація.

Найбільш доцільними і водночас дієвими сучасними методами активізації пізнавальної діяльності військовослужбовців щодо вивчення даної проблеми є такі як: тренінг, професійне консультування, моніторинг, коучінг.

Всі ці методи і форми навчально-пізнавальної діяльності військовослужбовців ВВ направлені на формування навичок, вмінь та настанов безпечної поведінки.



## **Особливості психологічної безпеки фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби України**

**Постановка проблеми.** Однією з багатьох специфічних особливостей професійної діяльності фахівців рятувальних підрозділів є її підвищена стресогенність. Як правило, умови, в яких доводиться працювати рятувальникам є екстремальними та характеризуються підвищеним рівнем ризиконебезпечності.

Сьогодні в Україні і, зокрема, в Донбасі досить активно проводяться роботи з технічного переозброєння шахт, роботи по забезпеченню гарантованого рівня безпеки шахтарів, та заходи, націлені на посилення протипожежної безпеки шахт. Більшість з цих проблем на шахті вирішує державна воєнізована гірничорятувальна служба (ДВГРС).

На початок 2009р. підрозділами ВГРС обслуговувались 316 підприємств, з яких 232 шахти, 54 збагачувальних фабрики та 30 інших об'єктів. Вугільні шахти, особливо Донбасу, за умовами залягання шарів є найбільш складними в порівнянні з шахтами інших країн. Середня глибина розробки перевищує 700 м, а 33 шахти працюють на глибині 1000-1400 м. Близько 88% шахт газові, 60% - небезпечні по вибухах вугільного пилу, 53% - небезпечні по раптових викидах і гірських ударах, а 20% - по самозайманню вугілля. В 30% очисних і підготовчих вибоїв температура повітря перевищує санітарні норми (+26°C). Більше половини шахт працюють понад 50 років, а три чверті мають складні вентиляційні мережі, а також двох і більше східчастих транспорт.

Як показують статистичні дані за останні 5 років на об'єктах, які обслуговуються ДВГРС України, в середньому відбувається 2457 аварій та аварійних ситуацій, в ліквідації яких приймають участь підрозділи ДВГРС. За цей період відбулось 65,4% підземних аварій, 35,4% підземні пожежі (667 екзогенних та 203 ендогенних), 1,95% вибухів газу та вугільного пилу, 2,6% раптових викидів вугілля та газу, 16,4% обвалень, 0,65% затоплень гірничих виробітків, 11% аварій на поверхні. 32,2% випадків пов'язані з роботами із попередження та ліквідації наслідків аварійних ситуацій та нещасних випадків [4].

Таким чином, можна стверджувати, що професійна діяльність осіб, що беруть участь у рятувальних операціях на шахтах, як правило, протікає в екстремальних умовах, детермінованих впливом великого різноманіття факторів різного характеру: від природно-кліматичних і фізичних до психологічних, роль і вагомість яких при зміні ситуаційних умов також можуть істотно мінятися.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Окремої уваги потребують підходи, які містять в собі змістовний аналіз професійної діяльності екстремального

профілю. Ряд авторів поняття «екстремальний» співвідносять із крайнім, межовим, тим, що виходить за рамки звичайного. Перебування особистості в таких умовах веде до додаткових витрат енергії та витрат резервних сил організму.

Значний внесок у розробку понять «екстремальні ситуації», «психічний стан особистості в екстремальних умовах», «роль й значення стану тривоги», «стресові стани» внесли дослідження Ю.А.Головахи, Л.А.Кітаєва-Смика, В.І.Лебедева, Н.І.Наєнко, А.А.Стрельнікова, О.В. Тімченка. Важливе місце у вивченні діяльності в екстремальних умовах займають роботи, присвячені прийняттю рішень у ситуаціях невизначеності або ризику. У цьому напрямку провели роботу А.І.Мечетов, Н.В.Рехтіна, В.Н.Смирнов, А.М.Столяренко та ін [2].

**Виклад основного матеріалу.** Діяльність, що протікає в екстремальних умовах висуває особливі вимоги до особистості суб'єкта діяльності. Як вже зазначалось, гірничорятувальні роботи на шахтах виконуються спеціалізованими командами - військовими гірничорятувальними частинами (ВГРЧ). До основних завдань ВГРЧ входить: порятунок людей, що постраждали від аварій, надання допомоги постраждалим після надзвичайних ситуацій, ліквідація аварій і їх наслідків, гасіння підземних пожеж і пожеж у будинках на поверхні, якщо вони можуть поширитися й на гірські вироблення, здійснення ряду заходів щодо попередження рудничних аварій, тощо. Отже, від того наскільки кваліфіковано й професійно будуть підготовлені фахівці гірничорятувальної служби залежить не тільки своєчасна ліквідація надзвичайних ситуацій на шахтах і допомога постраждалим, але й збереження в скарбниці держави чималих коштів за рахунок попередження цих аварій [4]. Саме це змусило нас звернути увагу на основні умови, в яких протікає діяльність гірничорятувальників та які, безперечно, можна назвати професійними стрес-факторами.

**1. Висока температура оточуючої середовища.** Досвід ліквідації підземних аварій на вугільних підприємствах вказує, що більш 30% робіт в загазованому середовищі виконуються підрозділами ДВГСС при температурі повітря 30<sup>0</sup>С и вище. Напружена фізична робота, що пов'язана з теплоутворенням в організмі, при високій температурі оточуючого середовища (при ліквідації підземних аварій) в сукупності з підвищеною вологістю повітря (вологості повітря складає 80 % та більше, перевищуючи санітарні норми), ставить організм гірничорятувальника в надто складні умови. При підвищенні температури тіла до 40<sup>0</sup>С може наступити тепловий удар. Перегріванню організму гірничорятувальників в таких випадках запобігає захисний одяг, що утруднює віддачу тепла.

**2. Висока загазованість і задимленість** є другим найпоширенішим стрес-фактором у професійній діяльності гірничорятувальників, негативний вплив якого в першу чергу поширюється на органи почуттів. При виконанні професійних обов'язків, фахівці використовують спеціальні засоби захисту та спеціальне устаткування. Вони використовують дихальні апарати ізолюючого

типу разом із засобами захисту шкіри для захищення органів дихання й шкірних покривів фахівця від небезпечних хімічних та інших речовин. Виконання гірничорятувальних робіт в ізолюючих кисневих респіраторях (саморятувальниках) на хімічно зв'язаному кисні в умовах задимленості й загазованості вимагає від оперативних працівників ДВГСС вольових зусиль, достатньої фізичної й психоемоційної підготовки. Дихальний апарат розрахований на певну інтенсивність подиху, тому, якщо гірничорятувальник піддається паніці й збільшить фізичні перевантаження (такі, як, перегрівання організму, темп ходьби й т.д.), це приведе до зриву подиху й негайної смерті. В екстремальних умовах гірничорятувальник повинен вміти спокійно, без психоемоційних напруг, переносити дискомфорт, правильно дозувати фізичне навантаження й чергувати роботу й відпочинок у респіраторі.

**3. Новизна подразників.** Новизна обстановки викликає у фахівців-гірничорятувальників оборонний і орієнтовний рефлекс й тим самим підсилює рухові реакції. Деякі з них не цілком доцільні й приводять до зайвої біганини на ліквідації аварій. Всі ці фактори істотно впливають на результат ліквідації аварії й приводять до небажаних наслідків.

Таким чином, нова обстановка й несподіванка, навіть тоді, коли немає прямої погрози для життя, нерідко змінює прояв волі, плин сприйняття, мислення й пам'яті у оперативного складу гірничорятувальної служби.

**4. Вплив шуму.** Усілякі шуми - досить розповсюджене явище на об'єктах ліквідації аварій. Нерідко це може викликати неприємні відчуття: страх, тривогу, занепокоєння. В умовах шуму зменшується зосередження уваги, знижуються розумові здібності. Під впливом шуму може збільшуватися час реакції фахівців на різні сигнали.

Таким чином, шум діє на психіку негативно, як стрес-фактор, що в цілому позначається на успішності професійної діяльності гірничорятувальників.

**5. Дія обмеженого простору.** Відомо, що виконувати професійні завдання гірничорятувальникам доводиться в обмеженому просторі (тунелях, гірських виробленнях і т.д.). Обмежений простір може викликати в них труднощі не тільки фізичного порядку, такі як зміна звичного способу дій (просування поповзом, робота лежачи й т.д.), але й психічного.

**6. Небезпека отруєння отруйними хімічними речовинами.** Отруєння газами метану, що виділяються в період гасіння пожежі, має реальну основу, про що стажисти-гірничорятувальники попереджаються ще на заняттях по спецпідготовці. При гострих отруєннях метаном може виникнути м'язова дискоординація, психічна дезорієнтація, глибока втрата свідомості, що шкідливо для фізичного й психічного здоров'я фахівців гірничорятувальної служби.

**7. Вплив вигляду та стану постраждалих людей.** В результаті катастроф, аварій і пожеж на шахтах і т.д. буває досить велика кількість постраждалих. Під катастрофою зазвичай розуміють великомасштабні аварії або інші події, які приводять до важких, трагічних наслідків. Катастрофи супроводжуються величезними руйнуваннями й загибеллю людей. Аварія – небезпечна подія

техногенного характеру, що приводить до загибелі людей або створює на об'єкті погрозу для життя й здоров'я людей, приводить до руйнування будинків, споруджень, устаткування й транспортних засобів, порушенню виробничого процесу, завдає шкоди навколишньому середовищу.

До прибуття команд гірничорятувальників на місці катастрофи або аварії відкривається обтяжуюча картина, викликана наслідками вибуху метану або пожежі: руйнування конструкцій, лементи про допомогу потерпілих, обгорілі тіла загиблих. Все це, безсумнівно, негативно впливає на психічний стан оперативного складу гірничорятувальної служби.

**8. Вплив зміненого стану самих фахівців гірничорятувальників.** У малих групах людей (команда гірничорятувальників складається з 5 чоловік), виникає своєрідна спільність емоцій. А в команді гірничорятувальників діє принцип повного підпорядкування командиріві. Його емоційний стан (тривога, страх, паніка, втеча й т.д.) може передатися й команді.

Підтримка командиріві відділення під час його діяльності в стресогенних умовах з боку команди, перешкоджає виникненню в нього проявів стресу, тобто активність інтегрується із суспільної поведінки окремих людей при стресі. Отже, варто припустити, що реальність стресових трансформацій нижче в групі. Але варто відмітити, що зміни спілкування при стресі можуть виникати як при дії на людину фізичних стресів, так і в результаті контактів з людьми, характер спілкування яких змінений наявним у них стресом. При цьому може виявитися різноманіття форм людського спілкування. Відмітною рисою спілкування при гострому стресі є емоційність, що може різко підсилювати або, навпроти, придушувати активність взаємодії людей; робити його приємним, бажаним або болісним, нестерпним.

**9. Необхідність прийняття рішень в умовах дефіциту інформації.** Ризик при прийнятті рішень, особливо у випадках підвищеної відповідальності за наслідки ухваленого рішення й при складних умовах взаємодії людини й природного середовища (загазованість, пожежа, наслідки вибуху й т.д.) діє на психіку негативно, як певний стрес-фактор [5].

Отже, можна відмітити, що професійна діяльність фахівців гірничорятувальної служби характеризується впливом значної кількості стресогенних факторів та висуває підвищені вимоги до психологічної захищеності та безпеки фахівців ДВГРС.

Останнім часом великі зусилля витрачаються на розробку і впровадження заходів, направлених на вирішення цих проблем. Тим часом, ці проблеми, поза сумнівом, є гострими і такими, що вимагають негайних рішень. Актуальним є звернення до психологічної складової, до системної перебудови свідомості людини.

Психологічна захищеність фахівців екстремального профілю діяльності тісно пов'язана з безпекою. Психологічні аспекти безпеки для них є ключовими в оцінці проблеми захищеності. Безпека – необхідна умова професійної діяльності фахівців ДВГРС.

Її основні характеристики – надійність, захищеність, стабільність, опірність, живучість. Остання характеристика – «живучість» – використовується, наприклад, при оцінці можливості шахтного устаткування виконувати поставлене завдання. Оцінюється «живучість металу» і «живучість особового складу». З психологічної точки зору, цікаві показники «живучості особового складу» – це навчаємость, стійкість і психічне здоров'я фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби.

Психологічний аналіз показує, що людина, яка не має психологічної захищеності, не володіє внутрішнім ресурсом опірності до негативних дій, може бути виведена з ладу або повністю втратити можливість для ефективного функціонування. А сьогодні є небезпека, що ті сили, які покликані підтримувати захищеність людини на різних етапах його життя, не підготовлені в аспекті забезпечення психологічної безпеки, і через це можуть бути деструктивними (без професійного усвідомлення небезпеки).

Все вищеперелічене має відношення до порушення психологічної безпеки людини і диктує необхідність пошуку ефективних шляхів забезпечення і підтримки опірності і стійкості фахівців екстремального профілю діяльності до негативних внутрішніх і зовнішніх погроз.

Значущість досліджень з проблеми забезпечення безпеки обумовлена, перш за все, постійно виникаючими суперечностями, розвиток яких може привести будь-яку систему в кризовий стан, позбавити її стійкості розвитку.

У безпеки багато «облич». На певному етапі Баєва І.А. [1] вважала, що психологічна безпека входить в соціальну безпеку, разом з медичною, генетичною, споживчою, освітньою і ін. Проте на даному етапі є підстави стверджувати, що продуктивнішим для вибудовування класифікації видів безпеки є інший підхід.

Існують два головних системоутворюючих види безпеки – фізична і психологічна, а всі інші включають їх в свою структуру. При цьому психологічна безпека первинна, оскільки цінності, уявлення і відносини людини диктують її поведінку. Сьогодні є підстави додати психологічній безпеці самостійний статус і розглядати її як системоутворюючу для інших видів безпеки, оскільки і загроза, і захист виходять від суб'єкта, людини.

**Психологічна безпека** – це стан психологічної захищеності, а також здатність людини і середовища відображати несприятливі зовнішні і внутрішні дії.

У фахівців-гірничорятувальників є дані, що в 15 разів дешевше попередити катастрофу, чим працювати з її наслідками. Це зіставно і з психологічною роботою. Найважливішим психологічним завданням є перебудова свідомості – від ліквідації наслідків катастроф, аварій до їх профілактики і оцінки ризику. Сучасна послідовність роботи з ризиками і погрозами така: попередження – виявлення – ліквідація.

Це відноситься до системи попередження шахтних аварій, і це абсолютно прийнятно і до психологічної безпеки в будь-якій соціальній і організаційній структурі, для будь-яких ризиконебезпечних професій. Завданням

психологічної безпеки є захист суспільства від нових проблем, а звідси витікає найважливіший напрям – профілактика через створення умов, які сприяли б вирішенню виникаючих проблем.

**Висновок.** Роль психологічної освіти важко переоцінити в рішенні позначених питань.

Таким чином, ґрунтуючись на вищевикладеному, для вирішення проблеми забезпечення психологічної безпеки суспільства і особистості фахівців-гірничорятувальників необхідно:

- провести дослідження стану психологічної захищеності фахівців-гірничорятувальників;
- створити організаційну систему для цілеспрямованого впровадження в практику психологічних аспектів безпеки, основою даної системи може стати психологічна служба в ДВГРС;
- організувати підготовку кадрів для даної системи, ввести спеціалізацію з психології безпеки в професійну підготовку психологів;
- здійснити зміни в учбових планах професійної підготовки фахівців-гірничорятувальників для їх перепідготовки з психологічних проблем.

#### **Література.**

1. Баева И.А. Психологічна безпека в освіті / И.А. Баева. – СПб.: Союз, 2002.- 156 с.
2. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. - М.: Наука, 1984. – 360 с.
3. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / В.И Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – 345 с.
4. Соболев Г.Г. Горноспасательное дело / Г.Г. Соболев. – М.: Недра, 1972. – 142 с.
5. Тімченко О.В. Основні психічні стани, що знижують ефективність діяльності особового складу підродів особливого ризику / О.В.Тімченко // Вісник Харківського університету. – 2000. – № 472. – С.134-136.

*Стаднік А.В., Губін К.Ю.*

### **Визначення чинників інформаційно-психологічного впливу, що негативно діють на ефективність виконання військовослужбовцями внутрішніх військ службово-бойових завдань з припинення масових заворушень**

Виконання службово-бойових завдань, покладених на внутрішні війська МВС України відбувається переважно в особливих та екстремальних умовах. На особовий склад діє ряд специфічних чинників, що суттєво впливають на якість виконання службово-бойових завдань. До них відноситься в першу чергу негативний інформаційно-психологічний вплив на війська під час проведення заходів з припинення масових заворушень. Саме через це проблема вивчення факторів, які зумовлюють негативну інформаційно-психологічну дію на військовослужбовців внутрішніх військ під час проведення ними заходів з припинення масових заворушень вимагає необхідності теоретичного і практичного вивчення з метою розробки та вдосконалення заходів протидії.

За визначенням В.Г. Крисько, психологічний вплив – це соціально-психологічна активність одних людей, направлена на інших людей та їх групи з метою зміни психологічних характеристик осіб, групових норм, громадської думки, настроїв і переживань.

Вітчизняні дослідники рахують, що на правоохоронців під час заходів з припинення масових заворушень у натовпі діють наступні групи чинників:

1. **Соціологічні** або «зовнішні»: довготривалі (соціально-економічні, політичні та ін. умови в суспільстві) і ситуативні (привід події, час, місце, кількість присутніх та ін.).

2. **Соціально-психологічні** або «проміжні» (соціально-психологічні механізми прилучення, емоційного зараження, навіювання, наслідування, групової псевдотворчості, групової могутності та ідентифікації, які опосередковують вплив "зовнішніх" чинників на поведінку індивідів і поступово приводять до трансформації в психічному стані кожного з них).

3. **Індивідуально-психологічні** або «внутрішні» (особливості, що підвищують сприйнятливості до впливу в оточенні подібних до себе: недостатня пластичність процесів мислення, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність, нестача соціального досвіду, тощо).

М.І. Онищук поділяє інформаційно-психологічного вплив на: вербальний інформаційний вплив (розуміючи при цьому, що в його основі лежать закономірності усвідомленого сприйняття інформації, саме її змісту) та невербальний інформаційний вплив (оснований на використанні закономірностей сприйняття людиною інформації через підсвідомість).

На думку Д. Худи на ефективність діяльності військовослужбовців внутрішніх військ впливають дві основні групи факторів: інформаційні (надання упередженої інформації за допомогою засобів масової інформації) та психологічні (вплив на складові психіки військовослужбовців).

Ілляк О.О. та ін. відносить до чинників зумовлюючих негативний інформаційно-психологічний вплив на внутрішні війська економічні соціально-політичні і духовні чинники:

На думку Камишанова О.О. психогенними чинниками, що впливають на ефективність службово-бойової діяльності у внутрішніх військах є: висока невизначеність оперативної обстановки, що змушує бути готовим до швидкої зміни наявного алгоритму діяльності; негативні установки на сприйняття громадян проживаючих у районі виконання службово-бойового завдання; афективні реакції військовослужбовців на будь-які негативні прояви з боку громадян у ході службово-бойової діяльності; дефіцит часу; раптовість; високий темп дій; небезпека.

Деякі автори поділяють інформаційно-психологічний вплив на наступний: інформаційний, психогенний, психоаналітичний (або психокорекційний), нейролінгвістичний, психотронний (або парапсихологічний, екстрасенсорний) та психотропний.

Таким чином, під час заходів із припинення масових заворушень на військовослужбовців внутрішніх військ діє багато чисельних факторів

(зовнішніх і внутрішніх), що негативно впливають на ефективність діяльності та психічний стан військовослужбовців. Існують певні розбіжності у визначенні форм та методів впливу, їх класифікації та ступеню дії на особовий склад військ. Нейтралізація інформаційно-психологічного впливу неможлива без уточнення класифікації форм та методів впливу, викриття замислу, змісту та цілей інформаційно-психологічної дії на внутрішні війська.

*Титаренко Д.С.*

### **Проблема використання механізмів психологічного захисту особистості в умовах надзвичайної ситуації**

Кожна надзвичайна ситуація вимагає від психіки особистості високого рівня стресостійкості та витривалості. Адже, майже всі фактори надзвичайної ситуації впливають на людину негативно, викликаючи в неї болісні відчуття втрати та страждання. Це стосується не лише постраждалих та їх рідних, а й працівників рятувальних та інших служб, що працюють в зоні лиха.

Люди, які знаходяться в зоні негараздів, накопичують в собі негативні емоції, які в тому чи іншому разі повинні виплеснутися назовні. Якщо для постраждалих нормальними та прийнятними формами вираження своїх емоцій є істерика, плач, нервові тремтіння, апатія та інші негативні стани, то для рятувальників та співробітників інших спеціальних служб така поведінка вкрай неприйнятна, навіть, можна сказати, патологічна. А, як ще відомо, постійне накопичення негативних емоцій та відчуттів з часом може спровокувати виникнення нервового зриву, або післятравматичного синдрому.

Тож, які саме особисті резерви починає використовувати особистість працівників аварійно-рятувальних служб?

Перш за все спрацьовують первинні механізми захисту, які дозволяють особистості зменшити рівень психічної напруги. Як не дивно, але саме ці, так звані, первинні механізми є несвідомими. Вони використовуються особистістю зовсім неосмислено та зовсім не контролюються нею [1].

Саме тут виникає перша проблема: більшість психологічних механізмів захисту формується в дитинстві та все їх використання пов'язано з традиційними, стандартними життєвими ситуаціями, тож, їх захисна дія не завжди спрацьовує в зоні надзвичайної ситуації.

Також, інколи особистість використовує такий механізм, який може завдати шкоди життю та здоров'ю не лише їй самій, а й оточуючим людям. Нажаль, досить складно контролювати свій емоційний стан, а тим паче процеси, що проходять несвідомо для самої особистості.

Тож, для того, щоб знайти найпродуктивніший з механізмів захисту на свідомому рівні необхідно витратити деякий час.

Часте перебування в умовах надзвичайної ситуації дозволяє виробити в структурі особистості рятувальника відповідні структурні зміни. Річ у тім, що



механізми психологічного захисту досить щільно пов'язані з особливостями самої особистості, тож особистість співробітників аварійно-рятувальних підрозділів має дещо змінену структуру, не таку як у більшості населення [2]. Це можна перевірити через профіль особистості рятувальника, або шляхом дослідження так званої професійної деформації.

Але, нажаль, ми стикаємось з наступною проблемою: особистість рятувальника, яка часто перебуває у надзвичайних ситуаціях, починає надавати перевагу одним і тим же механізмам захисту. І якщо раніше ці механізми використовувалися особистістю несвідомо, то з часом вони починають використовуватися свідомо. Це приводить до того, що рятувальники не зважаючи на особливості ситуації вже свідомо використовують один і той же механізм захисту, а таку поведінку можна назвати, шаблонною, що неприйнятна для надзвичайних подій [2].

Кожна конкретна надзвичайна ситуація несе у собі специфічні особливості, які в певному сенсі впливають на психіку людини та вимагають використання різних механізмів захисту. Можна сказати, що до кожної ситуації треба підходити з індивідуальної позиції, адже навіть зовні схожі ситуації приховують у собі багато несподіванок.

Таким чином, можна сказати, що населення, яке знаходиться в зоні лиха, довгий час не може пристосуватися до факторів надзвичайної ситуації, буцім то повінь, руйнування будинку тощо. В цей час особистість відчуває себе безпорадною та розгубленою і потребує постійної допомоги з зовні (від оточуючих людей, а точніше від психологів). Це стосується всіх людей, що опинилися в зоні негаразду, в тому ж числі і співробітників рятувальних та правоохоронних сил.

Також, як показує практика, не завжди особистість може самостійно справитись з стресфакторами надзвичайної ситуації. Навіть несвідомі механізми психологічного захисту не завжди спрацьовують для захисту особистості. Тож, для того, щоб знайти більш менш продуктивніший метод захисту потрібен час, а його зазвичай не вистачає в умовах надзвичайної ситуації.

Нажаль, тематика використання механізмів психологічного захисту в умовах надзвичайної ситуації ще досить мало досліджена, тож більш конкретні дані можна буде представити лише після ряду проведених досліджень.

### **Література.**

1. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты / Ф.В. Бассин, М.К. Бурлакова, В.Н. Волков // Психологический журнал. – 1988. – №3, – С. 30-41
2. Субботина Л.Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности: дис... доктора психол наук: 19.00.03/ Лариса Юрьевна Субботина. – Москва. РГБ, 2007. – 283 с.

## **Формування здатності до подолання криз в процесі професіоналізації як умова психологічної безпеки особистості майбутнього командира підрозділу внутрішніх військ**

Психологічна безпека військовослужбовця внутрішніх військ є динамічним системним утворенням, яке формується та підтримується через реалізацію комплексу відповідних його сутності умов. Проведені нами дослідження дозволили однією з таких умов визначити формування здатності до подолання криз в процесі професіоналізації майбутнього командира підрозділу внутрішніх військ.

Професіоналізація, як процес досягнення високого рівня всебічної підготовленості до виконання завдань професійної діяльності, супроводжується низкою криз, кожна з яких характеризується стресовими станами особистості. Тому здатність до подолання криз безпосередньо детермінує і психологічну безпеку особистості, і успішність процесу професіоналізації.

В психології під кризою розуміють поворотний момент в житті людини, важкий перехідний стан, викликаний стресом, травмою й т. і., емоційно значиму подію чи радикальну зміну статусу в особистому житті. Криза характеризується різкими відхиленнями від звичного життя, несподіваними перериваннями нормального ходу подій в житті людини, які вимагають переоцінки моделей поведінки, дій, мислення.

Криза найчастіше носить глобальний характер, тобто пов'язана не з якоюсь однією проблемою чи сферою життєдіяльності, а торкається всіх сфер особистості. Це призводить до зіткнення життєвого досвіду особистості з об'єктивною дійсністю, яка радикально протиставляється цьому досвідові. Процес адаптації людини до нової дійсності називають кризовим переживанням. Воно вимагає нового, творчого відношення до себе, свого життєвого шляху.

Досвід психологічного супроводження навчально-виховного процесу у вищій військовій школі свідчить, що процес подолання кризи може протікати у двох формах:

1) "нормальна" (розвиваюча) криза (людина набуває нового досвіду, розширює діапазон адаптивних реакцій);

2) затяжна (ускладнена) криза (людина реагує дезадаптивними реакціями, які можуть привести до невротичних і психосоматичних розладів, інших порушень, суїциду).

Проведені опитування офіцерського складу частин внутрішніх військ дозволили встановити, що найбільш значимими для них в процесі професіоналізації кризами, які викликали глибокі переживання були:

- зміна соціального статусу офіцера в суспільстві;
- порушення взаємовідносин в ланці "начальник-підлеглий";
- кризи втрати рідних, товаришів, підлеглих;

- сімейні кризи(розлучення, конфлікти, невірність);
- кризи адаптації (пов'язані зі вступом до ВВНЗ, становленням офіцера, входженням в посаду і т.д.);
- кризи, викликані екстремальними умовами (бойові дії, ліквідація наслідків стихійних лих, аварій і т.д.);
- множинні кризи, тобто накладання декількох кризових подій.

Виходячи з того, що кризи неминучі, важливим є набуття знань, умінь та навичок їх подолання у процесі професіоналізації майбутнього офіцера. Можливими підходами щодо формування здатності до подолання криз є:

**по-перше**, усвідомлення майбутнім офіцером, що навіть в умовах найжорсткіших реалій існує можливість вибору, маневру, мудрої поведінки, а це реалізується через уміння розрізнити головне від другорядного, підходити до проблеми з різних сторін, ставити відповідаючі можливостям цілі, бути реалістичним в оцінці як своїх можливостей так і ситуації в якій знаходиться, готувати себе до будь-яких несподіваних подій, сприймати дійсність такою, яка вона є в реальності, а не в уяві, намагатися розуміти оточуючих, жити повним життям в кожен даний момент, отримувати позитивний досвід та уроки зі всього минулого;

**по-друге**, активне конструювання майбутнім офіцером своєї повсякденної реальності, що реалізується через формування таких рис та властивостей як рішучість, мужність, здатність до прогнозування подій і спротиву стресовим впливам;

**по-третє**, розвиток умінь виявлення і прогнозування стрес-факторів та завчасної підготовки до них, що реалізується через самопізнання, ознайомлення з досвідом інших, створення системи соціальної підтримки у військовому колективі, отримання спеціальних знань та інше.

Реалізація означених підходів у процесі професіоналізації майбутнього офіцера дозволить формувати готовність особистості до адекватного переживання і реагування на кризи. Здійснення профілактики життєвих криз позитивно впливає на стан психічного здоров'я військовослужбовця і, відповідними чином, визначає успішність його службової діяльності.

*Тогобицька В.Д.*

### **Проблема професійних деструкцій працівників МНС**

З кожним роком зростає кількість професій, виконання яких призводить до різного роду професійних порушень психічного і фізичного здоров'я фахівців. Крім того, існують види діяльності, які не віднесені до шкідливих, але умови й характер їх виконання надають травмуючу дію на психіку (наприклад, монотонна праця, велика відповідальність, актуальна можливість аварії, психічна напруженість праці і ін.). Діяльність в системі МНС – одна з таких різновидів.

Дослідники відзначають, що багаторічне виконання однієї й тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втоми, виникнення психологічних бар'єрів, збіднення репертуару способів виконання діяльності, втрати професійних умінь і навиків, зниження працездатності. У міру оволодіння діяльністю на різних стадіях виникає розвиток професійних деструкцій. Професійні деструкції – це зміни структури діяльності і особистості, що склалася, які негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу [2].

На основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку особистості виділяють наступні тенденції розвитку професійних деструкцій [2; 3]:

- відставання, уповільнення професійного розвитку порівняно з віковими і соціальними нормами;
- дезінтеграція професійного розвитку, розпад професійної свідомості і як наслідок – нереалістичні цілі, помилкові сенси праці, професійні конфлікти;
- низька професійна мобільність, невміння пристосуватися до нових умов праці і дезадаптація;
- розузгодження окремих ланок професійного розвитку, коли одна сфера як би забігає вперед, а інша відстає (наприклад, мотивація до професійного зростання є, але заважає відсутність цілісної професійної свідомості);
- ослаблення професійних даних, що раніше були, професійних здібностей, професійного мислення;
- спотворений професійний розвиток, поява раніше відсутніх негативних якостей, відхилень від соціальних і індивідуальних норм професійного розвитку, що міняють профіль особистості;
- поява деформацій особистості (наприклад, емоційного виснаження і вигорання, а також збиткової професійної позиції);
- припинення професійного розвитку із-за професійних захворювань або втрати працездатності.

Таким чином, професійні деструкції порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності.

Грунтуючись на аналізі літератури і власних дослідженнях, ми сформулювали наступні теоретичні положення розвитку професійних деструкцій особистості працівників МНС:

1. Професійне становлення супроводжується різними змінами особистості. Професійний розвиток, становлення фахівця, професіонала — не тільки вдосконалення, але і руйнування, деструкція.

2. Професійні деструкції – це порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки і психологічних бар'єрів при освоєнні нових професійних технологій, нової професії або спеціальності. Це також зміни структури особистості при переході від однієї стадії професійного становлення до іншої.

3. Переживання професійних деструкцій супроводжується психічною напруженістю, психологічним дискомфортом, а в окремих випадках конфліктами і кризовими явищами. Успішне вирішення професійних труднощів призводить до подальшого вдосконалення діяльності і професійного розвитку особистості.

4. Деструкції, які виникають в процесі багаторічного виконання однієї і тієї ж професійної діяльності, негативно впливають на її продуктивність, породжують професійно небажані якості і змінюють професійну поведінку людини.

5. У ході професіоналізації успішність виконання діяльності починає визначатися комплексом професійно важливих якостей, які використовуються роками. Окремі з них поступово трансформуються в професійно небажані якості. Одночасно розвивається професійна акцентуація – надмірно виражені якості і їх поєднання, що негативно позначаються на діяльності і поведінці фахівця. Деякі функціонально-нейтральні властивості особистості, розвиваючись, можуть трансформуватися в професійно негативні якості. Результатом всіх цих психологічних змін стає деформація особистості фахівця.

6. Багаторічне виконання професійної діяльності не може постійно супроводжуватися її вдосконаленням і безперервним професійним розвитком особистості. Неминучі періоди стабілізації. На початкових стадіях професіоналізації ці періоди недовготривалі. На подальших стадіях професіоналізації у окремих фахівців період стабілізації може продовжуватися достатньо довго. У цих випадках можна говорити про настання професійної стагнації особистості. Рівні виконання професійної діяльності при цьому можуть сильно відрізнятись. І навіть при достатньо високому рівні здійснення професійної діяльності, що реалізовується одними і тими ж способами, стереотипно і стабільно, виявляється професійна стагнація.

7. Сенситивними періодами утворення професійних деструкцій є кризи професійного становлення особистості. Непродуктивний вихід з кризи спотворює професійну спрямованість, сприяє виникненню негативної професійної позиції, знижує професійну активність. Ці зміни активізують процес утворення професійних деструкцій. Проблема професійних деструкцій працівників МНС і є предметом нашого наукового аналізу.

### **Література.**

1. Бодров В.А. Психологические основы профессиоведения. Психология. Учебник для гуманитарных вузов / Бодров В.А.; [Под общей ред. В.Н. Дружинина]. – СПб.: Питер, 2001. – 354 с.

2. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие для вузов / Э.Ф. Зеер. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2005. – 336 с.

3. Психология труда: учебник для студентов высших учебных заведений / [Под редакцией проф. А. В. Карпова]. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 352 с.

## **Проблема вигоряння в практичній діяльності психолога: засоби профілактики та реабілітації**

Суттєвою характеристикою сучасної соціальної ситуації є дуже велика швидкість змін політичного, економічного, соціального устроїв життя. Зовнішні фактори мають бути усвідомлені, структуровані, прийняті людиною. Для цього вона використовує своєрідний "інструмент" – свою психіку. основне призначення цього інструменту – активна адаптація, пристосування до навколишнього середовища. Це ефективний засіб, який дає людині силу і можливість зберігати стійкість в екстремальних, кризових ситуаціях, переборювати стресові обставини життя, що виникають кожного дня.

Сьогодні є підстави твердити про серйозні порушення у функціонуванні психічного життя людини. Це знаходить своє відображення в таких фактах, як розповсюдження соціальних хвороб – алкоголізму, наркоманії, ігроманії, зростанні пограничних психологічних станів, депресій, суїцидів тощо. У професійній діяльності такі порушення проявляються у відчутті емоційної спустошеності і втоми, викликаних власною роботою, що поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень. Це явище отримало в психологічній літературі назву "психічне (емоційне) вигоряння" [5].

Синдром емоційного вигоряння – сполучення фізичних, емоційних та пізнавальних симптомів, які відчуває професіонал, що нездатен ефективно переборювати стрес [2]. Він набувається в життєдіяльності і професійній діяльності і цим відрізняється від інших форм емоційної ригідності. В.В. Бойко визначає вигоряння як вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики) у відповідь на психотравмуючі впливи. Для нього це стереотип емоційної, частіше за все професійної поведінки, функціональний стереотип, який дозволяє людині дозувати та економно витратити енергетичні ресурси. Таким чином, власне вигоряння В.В. Бойко вважає конструктивним, а дизфункціональними – його наслідки, коли вигоряння негативно відображується на виконанні професійної діяльності і відносинах з партнерами. Також емоційне вигоряння призводить до професійної деформації особистості [1].

З синдромом вигоряння стикаються спеціалісти різних професій. Особливо актуальною є ця проблема для спеціалістів так званих "допомагаючих" професій, в тому числі і для психологів.

Практичний психолог допомагає клієнту в саморозкритті, самореалізації, розв'язанні життєвих негараздів, набутті певних комунікативних навичок, що є необхідними як в повсякденному житті, так і під час виникнення кризових ситуацій. Крім того, одним з найважливіших напрямків діяльності психолога-практика є допомога у подоланні психоемоційних навантажень. При цьому

проблема таких навантажень однаково значущою є як для клієнта, так і для самого психолога.

Можна скільки завгодно стверджувати, що психолог-професіонал ніколи не переймається проблемами клієнта, не "пропускає їх через себе", а розглядає їх відсторонено, але факти свідчать, що практичний психолог, який повсякчас стикається з проблемами, горем, стресовими станами та емоційними перевантаженнями (а це "буденні" для психологів, що працюють в екстремальних ситуаціях моменти) не може не переживати їх разом з клієнтом. Але правда полягає і в тому, що "професіонал в області душевного здоров'я", котрим вважається психолог, не може допомагати іншим людям у вирішенні їх проблем, якщо він сам переповнений тими ж проблемами. Яким би комплексом методик та прийомів він не володів, в першу чергу він має бути прикладом психологічного здоров'я та зрілості для своїх клієнтів. Тому особистісне зростання психолога та профілактика емоційного вигорання є запорукою його психологічного, етичного та духовного здоров'я і, в кінцевому результаті, його професійної успішності, яка проявляється в ефективній допомозі клієнтам.

Сучасна психологія знає багато методів, методик і прийомів, що сприяють попередженню та подоланню емоційного вигорання. Дії, спрямовані на подолання синдрому вигорання, передбачають як самодопомогу, так і надання зовнішньої професійної допомоги. В першому випадку фахівцям, що близькі до "вигорання", необхідно усвідомлювати симптоми психологічного стресу, керувати ним, оволодіти широким спектром прийомів саморегуляції та подолання перших симптомів стресу на роботі. До таких засобів можна віднести різні форми і методи самоуправління і саморегуляції: релаксація, формули самонавіювання, аутотренінг, медитація, гіпноз, дихальні та ізометричні вправи. Крім того, різними авторами розроблено безліч рекомендацій, які можуть допомогти людям, що схильні до дистресу та вигорання (бути терплячим, робити лише одну справу водночас, переключатися, відпочивати, використовувати власне почуття гумору, сублімуватись тощо). Якщо ж така допомога самому собі не буде достатньою, потрібна буде професійна – для профілактики та подолання синдрому вигорання. до таких засобів можна віднести різноманітні тренінги (спрямовані на розвиток особистісних якостей, психологічної культури, підвищення рівня психічного здоров'я та психологічної стійкості тощо) та різні форми супервізії, в тому числі і балінтівські групи.

Розглянемо детальніше останню форму роботи, оскільки вона, на наш погляд, незаслужено забута сучасними психологами екстремального профілю.

Метод, який виник як дискусійні групові семінари для лікарів загальної практики, з часом став одним з дієвих засобів реабілітації та особистісного зростання психотерапевтів та психологів [3].

До складу групи можуть входити практичні психологи, які працюють (працювали) в одній ситуації (наприклад, ліквідація надзвичайної ситуації) або в одній організації. При цьому небажаним є поєднання в одній групі спеціалістів, пов'язаних службово-ієрархічними відносинами. Вікових та

статевих обмежень при формуванні балінтівської групи не існує. В групу входить 6-15 осіб, оптимальна кількість – 8-10. Основним принципом формування групи є добровільність об'єднання професіоналів, їх готовність до перегляду стереотипів та власних установок і зацікавленість в колегіальній взаємодопомозі.

Класичні балентівські групи зустрічаються 1-2 рази на місяць при організації групи, яка розрахована на спільну роботу протягом 2-3 років. Для психологів екстремального профілю більш доцільним, на наш погляд, буде інтенсивна сесія. Тривалість заняття – 1-1,5 години з 10-хвилинною перервою перед заключними кроками.

Керівник групи вибирається учасниками або спеціально запрошується для цієї роботи. Він має бути досвідченим спеціалістом і знати технологію білінтівської групи. І тут виникає проблема підготовки таких спеціалістів.

Заняття балінтівської групи докладно структуровані і проводяться в кілька етапів. Коротко опишемо їх.

На першому етапі, який умовно називається "визначення замовника", група вибирає з кількох запропонованих членами групи випадків для обговорення один – той, що буде обговорюватись цього разу.

Другий етап – розповідь "замовника" про свій важкий випадок. Це може бути важкий або невдалий випадок з минулої практики, який продовжує непокоїти психолога, актуальні випадки, що викликають тривогу у спеціаліста, а також так звані фантастичні терапевтичні ситуації (випадки, сама гіпотетична можливість яких непокоїть психолога).

На третьому етапі "замовник" формулює питання до групи з приводу випадку, який він виніс на обговорення.

Четвертий етап є найбільш продуктивним і тривалим в роботі групи. Учасники балінтівської групи задають питання "замовнику" стосовно представленого випадку і він, відповідаючи на них, проясняє багато в чому ситуацію для себе.

П'ятий етап – остаточне формулювання "замовником" запитань, які він хоче винести на обговорення. Іноді вони залишаються такими ж, як на третьому етапі, а іноді кардинально змінюються відносно попереднього етапу.

Шостий етап – відповіді членів групи на питання "замовника" та вільна дискусія. Відповіді є обов'язком кожного члена групи. Спонукуються вільні асоціації та аналогії з власною успішною практикою.

Зворотний зв'язок від керівника групи до "замовника" здійснюється на сьомому етапі. Ведучий узагальнює відповіді, висловлює власне бачення ситуації, а також дякує "замовника" за сміливість при розборі випадку.

На восьмому етапі "замовник" надає інформацію про свої відчуття (власні емоції, враження про роботу групи в цілому і кожного з учасників зокрема). Потім може відбутись коротка рефлексія [4].

Основною умовою продуктивної роботи балінтівської групи є створення атмосфери довіри, емоційного зацікавлення, яке сполучується з відчуттям



безпеки, відкритості, балансування між "холодною" атмосферою клінічного розбору та надто "гарячою" ситуацією особистісного тренінгу [6].

Насамкінець спробуємо узагальнити основні відмінні риси балінтівських груп (див. табл. 1).

**Таблиця 1**

**Основні характеристики роботи балінтівської групи**

<b>Що є характерним для балінтівської групи</b>	<b>Що не є характерним для балінтівської групи</b>
Робота балінтівської групи спрямована на: <ul style="list-style-type: none"> <li>- дослідження емоційної та несвідомої частини роботи психолога, її усвідомлення;</li> <li>- безпеку роботи психолога (відновлення, захист, попередження стресу та вигорання).</li> </ul>	Балінтівська група не займається: <ul style="list-style-type: none"> <li>- дидактичним навчанням;</li> <li>- оцінкою роботи особистості і спеціаліста;</li> <li>- оптимізацією та методичною організацією знань та технологій;</li> <li>- психотерапією учасників.</li> </ul>
Об'єктами роботи балінтівської групи є: <ul style="list-style-type: none"> <li>- комунікація;</li> <li>- емоції та почуття;</li> <li>- ірраціональні ідеї та установки;</li> <li>- психологічні захисти;</li> <li>- переноси та конрпереноси;</li> <li>- очікування;</li> <li>- смисли.</li> </ul>	Балінтівська група не займається: <ul style="list-style-type: none"> <li>- вирішенням проблем психолога;</li> <li>- вирішенням проблем клієнта;</li> <li>- алгоритмами діагностики, терапії чи реабілітації;</li> <li>- аналізом знань психолога.</li> </ul>
Інструментами роботи в балінтівській групі є: <ul style="list-style-type: none"> <li>- асоціації;</li> <li>- фантазії;</li> <li>- аналогії;</li> <li>- аналіз захистів та переносів;</li> <li>- емоційна підтримка.</li> </ul>	В балінтівській групі заборонені: <ul style="list-style-type: none"> <li>- оцінки;</li> <li>- поради;</li> <li>- розв'язання терапевтичних проблем;</li> <li>- обмін професійними знаннями.</li> </ul>
В балінтівській групі вітається поліфонія точок зору та обговорення, яке спрямоване на пошук нових смислів у відносинах, нових поглядів на комунікацію.	В балінтівській групі не ведеться пошук єдиного правильного рішення, не використовується генералізація, узагальнення та використання термінів (все це вважається уникненням контакту з емоціями і смислами, які виникають "тут і зараз".)

Всі відмічені особливості роблять таку форму організації профілактики та реабілітації психологів, що близькі або демонструють симптоми емоційного вигорання важливим інструментом у їх професійному зростанні.

**Література.**

Міжнародна науково-практична конференція, Академія внутрішніх військ МВС України  
18 листопада 2009 року м. Харків

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / Бойко В.В. – М.: "Прогресс", 1996. – 469 с.
2. Елдышова О.А. Проблема «выгорания» в профессиональной деятельности психолога и способы профилактики. // Работа переживания и психологическая помощь детям: Сборник статей и тезисов выступлений II Международной конференции Телефонов Доверия (Москва, 25-27 октября 2007 г.). – М.: Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения, 2007. – С. 35-40.
3. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Б.Д. Карвасарский. – СПб.: ЗАО "Издательство "Питер", 1999 – С. 51-58.
4. Кулаков С.А. Практикум по супервизии в консультировании и психотерапии / Кулаков С.А. – СПб, «Речь», 2002. –С. 23-33.
5. Психологічна енциклопедія / [Автор-упорядник Степанов О.М]. – К.: "Академвидав", 2006. – С. 53-54.
6. John Salinsky, 1997. Balint Groups: History, Aims and Methods. <http://familymed.musc.edu/balint/overview.html>

*Харченко С.В.*

### **Механізми психологічного захисту як чинник успішної адаптації до умов навчання у ВНЗ системі МВС**

Успішна адаптація курсантів до умов навчання та вимог майбутньої професійної діяльності є певною гарантією наступного повноцінного професійного й особистісного росту. Ситуація адаптації до нового освітнього простору може породжувати у курсантів цілу низку труднощів, обумовлених особистісними особливостями, невідповідністю уявлень першокурсників, які сформувалися до вступу до ВНЗ, реальним умовам навчання й служби, набуттям нового статусу, нових ролей, високими навчальними й дисциплінарними вимогами. У першокурсників можуть виникати напруга, тривога.

Відомо, що тривога виконує адаптивну функцію, попереджаючи суб'єкта про небезпеку, джерело якої не усвідомлюється й не піддається логічному поясненню. За класифікацією А. Маслоу, потреба в безпеці - найважливіша для людини, задоволення якої є необхідною умовою її нормального існування й розвитку. Потреба в безпеці стає домінуючою в умовах соціальної реорганізації, перетворенні стереотипів поведінки й сформованого способу життя.

Регулятивну систему стабілізації особистості забезпечують механізми психологічного захисту, спрямовані, насамперед, на зменшення тривоги. Психологічний захист спрацьовує тим або іншим способом при виникненні негативних, психотравмуючих переживань.

Г. Фрейд визначила захисні механізми як адаптивну діяльність «Я». На думку вчених, захисні механізми функціонують автоматично, не узгоджуються зі свідомістю, і провокують внутрішні зміни, за допомогою яких людина підсвідомо пристосовується до середовища. Адаптація до середовища

відбувається не за рахунок зміни зовнішнього світу, а за рахунок внутрішніх змін - трансформації картини світу й образу самого себе.

Вивчення найбільш ефективних механізмів психологічних захистів у процесі адаптації курсантів - першокурсників до умов навчання у ВНЗ системи МВС має як теоретичну, так і практичну значущість.

Для визначення характеру адаптації в роботі була використана методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса й Р. Раймонда, паттерни психологічних ознак дістресу виявлялися опитувальником виразності психопатологічної симптоматики (SCL-90), механізми психологічних захистів були вивчені за допомогою опитувальника індекс життєвого стилю (опитувальник Р. Плутчика, адаптований під керівництво Вассермана Л.І.).

В дослідженні взяли участь 43 осіб, 19 юнаків та 24 дівчини у віці 17 - 18 років, курсанти 1 курсу ХНУВС. Дослідження проводилося наприкінці вересня 2008 р.

В ході дослідження виявилось, що заперечення як механізм психологічного захисту у учасників дослідження був статистично вірогідно пов'язаний з адаптивністю ( $r_s = 0,39$ ,  $p = 0,05$ ), прийняттям себе ( $r_s = 0,33$ ,  $p = 0,05$ ), прийняттям інших ( $r_s = 0,65$ ,  $p = 0,01$ ) та відомістю ( $r_s = 0,46$ ,  $p = 0,01$ ).

Витиснення у обстежених було статистично вірогідно пов'язано з неприйняттям себе ( $r_s = 0,43$ ,  $p = 0,01$ ), прийняттям інших ( $r_s = 0,44$ ,  $p = 0,01$ ), неприйняттям інших ( $r_s = 0,36$ ,  $p = 0,05$ ), зовнішнім контролем ( $r_s = 0,33$ ,  $p = 0,05$ ) та ескапізмом ( $r_s = 0,51$ ,  $p = 0,01$ ).

Компенсація як механізм психологічного захисту виявилася пов'язаною статистично достовірним негативним зв'язком із прийняттям себе ( $r_s = - 0,35$ ,  $p = 0,05$ ) та емоційним комфортом ( $r_s = - 0,33$ ,  $p = 0,05$ ).

Такий механізм психологічного захисту як реактивні утворення в учасників дослідження був статистично вірогідно негативно пов'язаний з низкою показників соціально-психологічної адаптації: адаптивність ( $r_s = - 0,49$ ,  $p = 0,05$ ), прийняття себе ( $r_s = - 0,35$ ,  $p = 0,01$ ), прийняття інших ( $r_s = - 0,66$ ,  $p = 0,01$ ) та емоційний комфорт ( $r_s = - 0,55$ ,  $p = 0,01$ ).

Таким чином, заперечення тих аспектів зовнішньої реальності, які тривожать, прояв мотивів, що суперечать основним установкам особистості, сприяє як адаптивності особи в цілому, так і прийняттю себе, інших і здатністю підкоряться. Чим вище прагнення суб'єкта знайти підходящу заміну реального або уявлюваного недоліку, дефекту нестерпного почуття іншою якістю, найчастіше за допомогою фантазування або присвоєння собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості, прагнення неусвідомлювані й неприйнятні для особистості почуття й думки локалізуються зовні, приписуються іншим людям, стримання неприємних або неприйнятних, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень, тим нижче в нього рівень адаптивності, прийняття себе та емоційного комфорту.

Міжособистісна сензитивність, яка проявляється почуттями особистісної неадекватності й неповноцінності, особливо коли людина порівнює себе з

іншими, статистично вірогідно пов'язана з дією таких механізмів психологічних захистів як регресія ( $r_s = 0,50$ ,  $p = 0,01$ ), компенсація ( $r_s = 0,49$ ,  $p = 0,01$ ) та проекція ( $r_s = 0,44$ ,  $p = 0,01$ )

Виразність симптомів депресії в обстежених була статистично вірогідно пов'язана з дією таких механізмів психологічних захистів як витиснення ( $r_s = 0,65$ ,  $p = 0,01$ ), регресія ( $r_s = 0,45$ ,  $p = 0,01$ ), компенсація ( $r_s = 0,39$ ,  $p = 0,05$ ) та проекція ( $r_s = 0,34$ ,  $p = 0,05$ ).

Інтенсивність реакції страху на певних людей, місця, об'єкти або ситуації, що характеризується як ірраціональна й неадекватна стимулу, що веде до унікаючої поведінки, була статистично вірогідно пов'язана з виразністю таких механізмів психологічних захистів як регресія ( $r_s = 0,50$ ,  $p = 0,01$ ) та компенсація ( $r_s = 0,44$ ,  $p = 0,01$ ),

Загальний рівень психічного дістресу обстежених виявився достовірно пов'язаний з дією таких механізмів психологічних захистів як регресія ( $r_s = 0,37$ ,  $p = 0,05$ ), компенсація ( $r_s = 0,37$ ,  $p = 0,05$ ) та проекція ( $r_s = 0,35$ ,  $p = 0,05$ ).

Інтенсивність стану дістресу була достовірно пов'язана з виразністю таких механізмів психологічних захистів як витиснення ( $r_s = 0,43$ ,  $p = 0,01$ ), регресія ( $r_s = 0,38$ ,  $p = 0,05$ ) та заміщення ( $r_s = 0,35$ ,  $p = 0,05$ ).

Загалом, якщо суб'єкт припиняє переживання, викликані неприємною, суб'єктивно неприйнятною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій навіть при наявності переконливих доказів на користь протилежного, то в нього не формуються симптоми дістресу. Використання суб'єктом таких механізмів психологічного захисту як регресія, компенсація та проекція приводить до формування цілої сукупності симптомів дістресу.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Психологічні захисти є важливим структурним елементом адаптації суб'єкта до нових соціальних умов. Механізми психологічних захистів дозволяють адаптуватися до середовища зміни за рахунок внутрішніх змін – трансформації внутрішньої картини світу й образу самого себе.

2. Показники соціально-психологічної адаптації обстежених були позитивно пов'язані з такими механізмами психологічних захистів як заперечення й витиснення й негативно - з таким механізмом як реактивне утворення.

3. Формування симптомів дістресу в процесі адаптації до навчання у ВНЗ МВС негативно пов'язано з інтенсивністю використання такого механізму психологічного захисту як інтелектуалізація. Використання цього механізму психологічного захисту сприяє відсутності почуттів особистісної неадекватності й неповноцінності, депресивних переживань, тривожності, ворожості в процесі адаптації.

4. Ефективна дія репертуару механізмів психологічного захисту є важливою складовою процесу адаптації курсантів першокурсників до умов навчання у ВНЗ системи МВС.

## **Психологічні якості ефективного керівника системи МНС**

Оцінка якості керівника в підрозділах системи МНС, а також ступінь їх відповідності сучасним вимогам діяльності є необхідною умовою ефективної діяльності всієї системи МНС України. Для цього необхідно в першу чергу вичленувати та оцінити ступінь впливу керівника на кінцевий результат роботи колективу; розробити систему оцінки керівної діяльності, навчитися оцінювати ступінь відповідності цієї діяльності вимогам роботи. На сьогодні існує три напрямки в оцінці діяльності керівника:

1) пошук несуперечливих і однозначних оцінок результатів керівництва, тобто оцінок результатів колективної діяльності [1];

2) розробка системи оцінок діяльності керівника [3];

3) побудова моделі посади керівника, наприклад, у вигляді структурної моделі вимог, що пред'являються до його ділових та психологічних якостей [2].

Таким чином, при дослідженні якостей особистості керівника як можливі розглядаються два підходи:

- виділення і оцінка окремих властивостей особистості, які проявляються в міжособистісних контактах, аналіз окремих актів спілкування;

- спостереження й узагальнення реакцій поведінки індивіда у цілісну структурну схему, розробка типології поведінки і вибір найбільш доцільної форми поведінки з точки зору особливостей діяльності керівника.

Аналіз діяльності та структурної моделі особистісних якостей керівника в системі МНС України дозволяють сформулювати специфічні інтегральні фактори, що об'єднують ряд диференційованих якостей. До них відносяться:

1. Компетентність (сума спеціальних знань і умінь, що дозволяють розбиратися в своїй справі).

2. Моральні якості (чесність, скромність і простота, висока вимогливість до себе і до інших, розвинене почуття обов'язку і відповідальності, непримиримість до недоліків, справедливість, об'єктивність).

4. Знання наукових основ керування (уміння правильно розподіляти завдання, терміни їх виконання, призначати виконавців, складати графік роботи, проводити контроль, який є адекватним складності завдань).

5. Ділові якості (уміння оцінювати ситуацію, швидко знаходити рішення виникаючих проблем, ясно ставити задачі підлеглим, уміння організувати їх ефективну роботу).

6. Мотивація (адекватні мотиви до діяльності на посаді керівника).

7. Ступінь розвитку пізнавальних процесів (достатній або високий рівень розвитку пам'яті, уваги, мислення, сприйняття).

8. Адаптаційна мобільність (інтерес до нової діяльності, знань, готовність виконувати нові завдання, переборювати труднощі).

9. Рольова гнучкість (здатність в роботі та спілкуванні виконувати декілька соціальних ролей – начальника, друга, радника, товариша та ін.).

10. Комунікативна компетентність. Високий рівень соціального інтелекту (уміння правильно визначати суть розмови, жести, міміку співрозмовника; будувати спілкування з людьми: впливати на людей; співчувати).

11. Стійкість до стресу (здатність переносити фізичні і психологічні навантаження).

Таким чином, результати проведеного аналізу дозволили нам виділити якості, які повинні бути в достатньому ступені розвинуті у ефективного керівника. Цілком очевидним є, що виділені якості є занадто об'ємними, і звісно ж практично неможливо знайти людину, яка б вже володіла ними, причому розвиненими в необхідному ступені. У зв'язку з цим виникає питання про те, що в підготовці керівника ключову роль грає не відбір і атестація (хоча й ці напрямки роботи є достатньо важливими), а власне підготовка. Відібрані кандидати на посаду керівників повинні проходити відповідне навчання і психологічно-професійну підготовку саме до професії "керівник", і в результаті скласти іспит на придатність. Тоді вони будуть мати необхідні вміння і будуть мати можливість працювати над розвитком якостей, необхідних ефективного керівнику.

### **Література.**

1. Бандурка О.М. Основы психологии управления / Бандурка О.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. – Х.: УВД, 1999. – 525 с.

2. Джузл Л. Индустриально-организационная психология / Джузл Л. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.

3. Чернышев В.Н. Словарь. Подготовка персонала / Чернышев В.Н., Двинин А.П. – Энергоатомиздат, 2000. – 144 с.

*Хитрош Л.В.*

### **Психологічна безпека та розвиток суб'єктного самовизначення студентської молоді в системі економічних відносин у навчально-виховному процесі**

**Постановка проблеми.** Актуальним сьогодні є розвиток адаптованої, самостійної, впевненої особистості. Особистість розвивається в стосунках зі зовнішнім світом, поступово формується ставлення до об'єктів реальності.

Особистість визначає свою позицію в різноманітних сферах життя (соціальному, політичному, економічному та ін.). Докорінні соціально-економічні та політичні зміни в Україні призвели до невідворотності її інтеграції до світового ринку, до необхідності відповідати його законам та враховувати його особливості.

Студентство та студентські роки – дивовижний витвір раннього середньовіччя християнської цивілізації [2].

«Студент» в перекладі з латинської мови – це той, хто навчається, справно оволодіває знаннями. Це людина певного віку, яка, як особистість, може бути охарактеризована з трьох боків:

- з психологічного – саме в цей період розвитку відбувається загострення всіх психічних пізнавальних процесів;
- з соціального – студент активно включається в усі види соціальної активності, оволодіває багатьма соціальними ролями;
- з біологічного – в цей період людина досягає піку в своєму фізичному розвитку, є здоровою, сильною, витривалою, енергійною, здатною до народження дітей [2].

Студентство – це найрозумніший, найактивніший, яскравий і, звичайно, психологічно найскладніший прошарок молоді [2].

Студентство – це молодь, що проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій.

Протягом студентського віку у розвитку інтелекту відбуваються суттєві зміни, які передбачають удосконалення і підвищення інтелектуального потенціалу людини [2]. На цьому етапі особистість бачить ще досить значною свою життєву перспективу, розподіляє майбутнє на послідовні етапи, але більше пов'язує себе з теперішнім, залишаючись дещо ізольованою від минулого [2]. Велике значення для успішності навчання і виховання студентів та курсантів має знання, прихованих від зовнішнього спостереження викладачів та співпрацівників інституту, індивідуальних особливостей особистостей того чи іншого студента або курсанта. Залежно від типу темпераменту, характеру протікання нервових процесів, акцентуації характеру, рівня тривожності і психоемоційної стійкості по-різному, часом протилежними методами, повинна будуватися практика навчально-виховних дій. Стан психічного і фізичного здоров'я також є важливим чинником успішного навчання та суб'єктного самовизначення. Можливість оцінки впливу учбового процесу на психічний і фізичний стан дозволяє оптимізувати побудову навчання і своєчасно виявляти студентів або курсантів з учбовою дезадаптацією.

Процес самовизначення є одним із боків соціалізації особистості-засвоєння норм та цінностей суспільства. Процес входження індивіда в економічну реальність суспільства визначається як економічна соціалізація в працях В.В. Москаленко [4]. Уявлення особистості про своє матеріальне становище впливає на економічну поведінку та відносини в мікросоціальній та економічній сферах. Економічні уявлення впливають також на сприйняття та оцінку якості життя, визначають життєву позицію, світосприйняття, сферу цінностей особистості [6]. Ми визначили, що самовизначення особистості – це процесуальне явище, процес створення ідентичності особистості [6]. А.В. Хащенко [6] розглядає ідентичність як процес формування особистості та трансформації її в соціальній взаємодії на протязі усього життя [6].

Попередній аналіз теоретичних досліджень особливостей самовизначення, суб'єктної активності дає підставу вважати, що соціально-психологічними чинниками суб'єктного самовизначення є:

- 1) реальне суспільне оточення;
- 2) міжособистісні стосунки з референтним оточенням студента;
- 3) соціально-економічне, культурне середовище ВНЗ [2];
- 4) формування умов психологічної безпеки у навчально-виховному процесі.

Для підвищення ефективності навчально-виховного процесу з метою формування упевненої, успішної особистості необхідно впровадити комплекс друкованих та комп'ютерних психодіагностичних і психокоректувальних методик. Застосування новітніх інформаційних засобів, як-то - комплексні комп'ютерні методики психодіагностики та спеціалізовані пакети для корекції – невід'ємна частина сьогоденної роботи. За допомогою психокоректувальних методик можна навчитися швидко входити в роботу, тривало підтримувати високу працездатність, ефективно знімати розумову втому і стрес. Успішність навчання, адаптація к соціально-економічному середовищу, суб'єктне самовизначення, якість і задоволеність подальшою роботою тісно пов'язані зі схильностями, внутрішніми мотивами, соціально-психологічним кліматом і найбільш вираженими здібностями студентів та курсантів. Сучасна ситуація державотворення створює необхідність актуалізувати у навчально-виховному процесі вищого заставі освіти не репродуктивні інтелектуальні можливості студентства, а їх творчі ресурси і створити вузівське середовище з високою мотивацією самореалізації, саморозвитку, самовизначення.

#### **Література.**

1. Воляннюк Н.Ю. Феноменологія суб'єктної активності / Воляннюк Н.Ю. // Соціальна психологія. – № 3(5). – 2004. – С. 97–109.
2. Ложкін Г.В., Комаровська В.Л. Формування економічної свідомості молоді / Ложкін Г.В., Комаровська В.Л. // Збірник наукових праць “Наукові записки”. – Випуск 14. – Вінниця.: Видавництво «Діло», 2005. – С. 35-37.
3. Максименко С.Д. Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності / Максименко С.Д., Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Філь О.А. // Актуальні проблеми психології. Том І.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М.]. – К.: Міленіум, 2005. – Част. 14. – С. 3 - 10.
4. Москаленко В.В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / Москаленко В.В. // Соціальна психологія. – 2004. – №3. – С.3-21.
5. Фетискин Н.П. Социально психологическая диагностика развития личности и малых групп / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.
6. Хащенко В.А. Ценностные ориентации различных социальных групп в условиях разных форм собственности / Хащенко В.А. // Социальная психология экономического поведения. – М.: Наука, 1999. – С. 56 - 67.



## **Профілактика і подолання синдрому емоційного вигорання у офіцерів внутрішніх військ МВС України**

*"Вигорання – плата за співчуття"*

*К. Оліях*

За даними американського Національного інституту проблем здоров'я і професійної безпеки (NIOSH), в наш час більше 35 мільйонів людей у всьому світі страждають клінічною формою синдрому хронічної втоми, це захворювання було відкрито лише на початку 50-х років минулого століття і довгий час вважалось недослідженою формою вірусної інфекції. Надалі, з кожним роком, вивчення синдрому "емоційного вигорання" набувало великої актуальності.

Значний вклад у його вивчення зробили наступні вчені: Дж. Фрейденбер (США, 1974 р.), Христина Маслач (1981 р.), Е. Морроу (1981 р.), Е. Махер (1983 р.). Даніми вченими, у свій час було доведено, що до емоційного вигорання більш схильні працівники, які змушені в силу своєї професійної діяльності багато і інтенсивно контактувати з іншими людьми.

"Емоційне вигорання" – це синдром, що розвивається на тлі неперервного впливу на людину стресових ситуацій і призводить до інтелектуальної, душевної і фізичної перевтоми та виснаження.

Емоційне вигорання виникає у результаті внутрішнього накопичення негативних емоцій без відповідної "розрядки" або звільнення від них. При досягненні певного рівня напруги, "вигоряючий" починає шукати способи "економії емоцій". Це проявляється в неусвідомленому або усвідомленому бажанні зменшити або нормалізувати взаємодію з оточуючими. Якщо ж це йому не вдається, то спрацьовує певна захисна реакція організму, яка може виражатися у байдужості до людей, ігноруванні їх звернень, цинізм і навіть агресії. Яскравий емоційний образ, що відображає цей стан – "запах психологічної мережі, яка тліє, горить".

З даного питання існує ціла група ризику працівників цивільних спеціальностей, це ті хто найбільше схильний до вигорання, хто працює у сфері "Людина – Людина" і в силу своєї професії змушені багато й інтенсивно спілкуватися з різними людьми, знайомими і незнайомими. Особливо швидко та помітно "вигорання" настає при надмірному навантаженні лікарів, медсестер, вчителів, касирів, продавців. Тобто, в перерахованих професіях, виконання робочих завдань пов'язано із спілкуванням.

У військовій сфері – це в першу чергу безпосередні командири та начальники, а саме офіцери, які проходять військову службу на посадах – взвод-рота-батальйон. Оскільки саме ця категорія, під час виконання службових обов'язків, зазнає сильних нервово-психічних навантажень, що надалі проявляються в емоційній втомі і виснаженні. Проаналізувавши робочий день вказаної категорії офіцерів, визначено, що значний відсоток службового

часу вони здійснюють спілкування (не залежно від того чи з колегами, чи з підлеглими, чи з командирами та начальниками, чи з громадянами та членами сімей військовослужбовців).

Коли підлеглі військовослужбовці звертаються до старшого командира, начальника чи до будь-якого працівника вказаних цивільних професій – очікують зацікавленості з їх боку, їхньої уваги, а також бажання зрозуміти і допомогти їм, терпимості і доброзичливості до них. Самі ж, не знаходячись на службі, можуть дозволити собі бути розсіяними, не уважними, дратівливими, причепливими. У результаті виникає нерівне, так зване асиметричне спілкування. Тобто спілкування здійснюється так, як їм зручно, а відповідна посадова особа зобов'язана відповідати їм за вимогами військових Статутів, інших нормативних документів.

За результатами чисельних опитувань особового складу підрозділів, впливають факти, що військовослужбовці за контрактом із-за низької особистої самодисциплінованості й ряд інших причин дозволяють собі розмовляти як їм зручно (без дотримання нормативних вимог), а особливо з молодшими командирами (ланки взвод-рота). В подібних випадках багато офіцерів не витримує такого спілкування і починає "вигорати".

На базі військової частини 2260 внутрішніх військ МВС України, протягом вересня 2009 року, структурним підрозділом психологічного забезпечення було проведено вивчення проблеми емоційного вигорання у офіцерів частини, категорій: управління батальйонів і військової частини, командири підрозділів. Потреба у вивченні вказаної проблеми, була обумовлена результатами, проведеного в березні 2009 року, дослідження соціально-психологічного клімату у військових колективах (особлива увага була звернута на всебічне вивчення соціально-побутових, морально-психологічних проблем, які впливають на стан комплектування підрозділів).

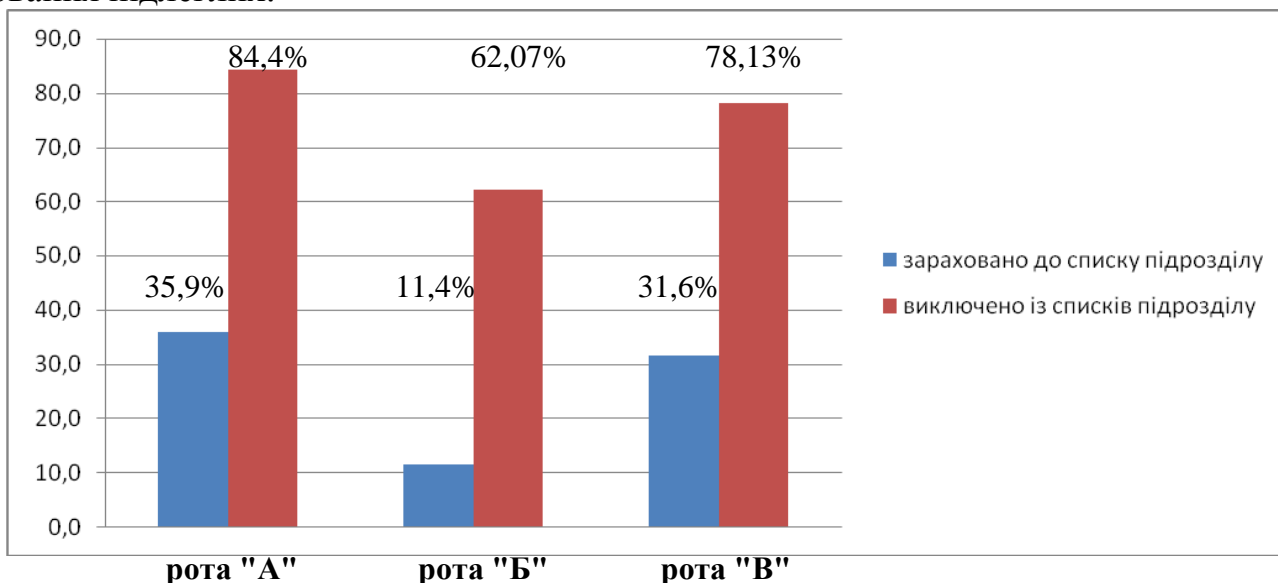
За результатами проведеного дослідження було встановлено високі показники плинності кадрів, які в свою чергу погіршують ефективність виконання службових завдань. Результати вивчення плинності кадрів за 2008 рік показали наступне (рис. 1):

- виключено із списків батальйону – 75,27%;
- зараховано до списків батальйону – 26,8%.

Тобто, чисельність особового складу батальйону зменшилася на 48,47%, відбувся значний відтік підготовлених військовослужбовців, а значить зростає потреба у проведенні заходів з професійної підготовки з новоприбулими військовослужбовцями та проведення якісного відбору кандидатів на військову службу за контрактом.

Плинність кадрів погіршує соціально-психологічний клімат у військових колективах, що перешкоджає створенню згуртованої групи, команди. Так, у батальйоні який був базою дослідження, військовослужбовці оцінили соціально-психологічний стан, як "незадовільний": в роті "Б" – 77,8%; в роті "А" – 56%; в роті "В" – 55%. В підрозділах батальйону мають місце випадки систематичного залучення офіцерів ротної, взводної ланки (які є

першочерговими суб'єктами навчання і виховання підлеглих) – до завдань, що не передбачені обов'язками за посадами (безпосереднє і систематичне несення служби на об'єктах охорони). Дані факти вкрай негативно впливають на рівень методичної, професійної підготовки вказаної категорії, а також на процес виховання підлеглих.



**Рис. 1. Динаміка прибуття і вибуття військовослужбовців з підрозділів батальйону, у 2008 році (%)**

Рациональна чисельність безпосередніх підлеглих, для середніх організацій (1 - 5 тис. працівників) складає 10 - 12 чоловік; за штатом у взводі – до 14 військовослужбовців. Тобто, велике значення має зміст та якість індивідуально-виховної роботи командира взводу з підлеглими, як показує практика: відсутність, відсторонення офіцерів від проведення заходів індивідуально-виховної роботи – призводить до зростання порушень військової дисципліни, допущення злочинів і подій (2008 рік – 10 злочинів, 1 подія).

Звичайно, така ситуація – це серйозний сигнал командуванню про необхідність розібратися в процесах, які відбуваються в підрозділах. Але необхідно зазначити, що вибір стратегії роботи з особовим складом залежить від ситуації в державі, суспільстві і наявної нормативно-правової бази, і звичайно, перш за все від специфіки діяльності військового підрозділу.

Під час проведення, у вересні 2009 року заходів психодіагностики, використовувався тест експрес-діагностики рівня емоційного вигорання (за В. Бойко).

У масштабах військової частини, були отримані наступні результати щодо емоційного вигорання у офіцерів частини:

- наявні ознаки становлення емоційного вигорання із симптомом "незадоволення особистості собою" (12,3 бали): офіцери не задоволені рівнем докладених зусиль та результатами власної діяльності, вважають, що здатні на більше. Причиною може бути внутрішній моральний конфлікт між загальнолюдськими цінностями та принципами особистості або між останніми

та вимогами дійсності. Відчуття "незадоволення собою" може виникати у людей, чий розум потребує інтелектуально складних завдань, коли вони тривалий час опиняються у "простоті", тобто офіцери залучаються до виконання завдань не за посадовими обов'язками – систематичне несення служби на об'єктах охорони.

У офіцерів частини встановлено наступні симптоми емоційного вигорання, табл. 1.

**Таблиця 1**

**Загальні результати експрес-діагностування офіцерів частини за тестом В. Бойко (%)**

Назва симптому	Офіцери управління	Офіцери підрозділів
«Незадоволення собою»	22,7	28,6
«Загнаність у клітку»	9,1	14,3
«Редукція професійних обов'язків»	50,0	28,6
«Емоційна відстороненість»	22,7	21,4
«Особистісна відстороненість»	22,7	7,1

**Висновки:**

– 50% офіцерів управління частини мають симптоми емоційного вигорання щодо "редукції професійних обов'язків", на етапі становлення і сформованого типу. В середньому на 1 офіцера управління припадає – 1,3 вказаних симптомів;

– серед підрозділів найбільшу кількість симптомів мають офіцери батальйону, де мав місце значний відсоток плинності кадрів і середнє службове навантаження на особовий склад становило понад 260 годин на місяць;

– переважаючими симптомами, у підрозділах є "незадоволення собою" і "редукції професійних обов'язків".

Таким чином, "незадоволення собою" такого гатунку характерно для особистостей, що самоактуалізуються – це імпульс для внутрішньої роботи над собою та самовдосконалення. "Незадоволення собою" може бути фоном негативної самоконцепції – негативних установок щодо себе, які склалися під впливом думок, висловлювань значущих для особистості людей. В такому випадку "незадоволення собою" являє неадекватну занижену самооцінку, що спричиняє негативне ставлення до себе, а загалом і до світу.

За результатами проведеного дослідження, офіцерами-психологами, було надано командуванню частини і офіцерам підрозділів наступні рекомендації: перегляд рейтингу цілей, позитивна психотерапія, тренінг спілкування у групі, робота над підвищенням своєї самооцінки. Найскладнішим в даній ситуації є те, що емоційне вигорання розвивається поступово, і в цьому його складність. Людина часто не усвідомлює його симптомів, лише – з роками. Вона не може побачити себе збоку і зрозуміти, що відбувається. Перші його ознаки: змінюється поведінка, почуття, мислення, здоров'я, а надалі змінюється ставлення до роботи, до оточуючих і до власного життя. Небезпека також в

тому, що для "вигорання" характерний щоденний прогрес. Зупинити цей процес буває надзвичайно складно. На його тлі можуть загострюватися хронічні захворювання, розвиватися нові хвороби і навіть змінюватися склад крові. Отже, профілактика емоційного вигорання починається з уміння розпізнати і зрозуміти суть проблеми, захищати свою нервову систему засобами психологічної саморегуляції.

17.05.2008 – командувачем внутрішніх військ МВС України, на підставі вимог наказу МВС України від 28.07.2004 №842 "Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України", а також з метою подальшої оптимізації функціонування структурного підрозділу психологічного забезпечення військової частини 2260, було затверджено Табелю належності матеріального забезпечення, засобів зв'язку, обчислювальної та організаційної техніки, допоміжних технічних засобів кімнати психоемоційного розвантаження. Надалі зміст даного Табеля належності був взятий для прикладу під час відпрацювання Директиви КВВ МВС України від 01.09.2008 №14.

Під час проведення відповідних будівельних робіт, для прикладу, було взято кімнату психоемоційного розвантаження навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби КНУВС України. Також, 17.05.2008 – заступником командувача внутрішніх військ МВС України по роботі з особовим складом, затверджено "Положення про кімнату психоемоційного розвантаження військової частини 2260 внутрішніх військ МВС України".

Дане положення регулює порядок організації і функціонування кімнати психоемоційного розвантаження військової частини 2260, яка створена з метою психологічного забезпечення навчально-виховної та службової діяльності особового складу військової частини 2260 і передбачає реалізацію стосовно різних категорій особового складу частини, членів сімей програм і сеансів психопрофілактичного, консультативного, психокорекційного змісту, заходів професійно-психологічного відбору в індивідуальній та груповій формах роботи.

Кімната психоемоційного розвантаження – це спеціально обладнане приміщення яке передбачає можливість проведення сеансів зняття психоемоційного напруження, відновлення працездатності, корекційної та консультативної роботи в якому розміщується спеціальна апаратура, що застосовується під час проведення сеансів.

Допуск до роботи в кімнаті мають психологи військової частини, які мають вищу психологічну і мають відповідну підготовку за спеціальністю "Практична психологія". Також за попереднім погодженням з начальником відділу морально-психологічного забезпечення Управління виховної роботи ГУ ВВ МВС України і записами в "Журналі обліку заходів у КТР військової частини 2260". Так, протягом 2009 року, щомісячно до проведення з військовослужбовцями частини психологічних тренінгів – залучалися

працівники Центру соціальних служб для сім'ї та молоді Печерського району в м. Києві.

Основні завдання КІПР:

1. Надання психологічної допомоги особовому складу, членам сімей:

- відновлення працездатності, і профілактики професійної втоми;
- попередження хронічного психоемоційного перенапруження військовослужбовців, які перебувають у стані очікування виконання службових завдань;

- навчання військовослужбовців методам та прийомам психологічної саморегуляції (аутогенним, емоційно-вольовим тренуванням);

- відновлення психофізіологічного стану військовослужбовців після робочого дня;

- психопрофілактична допомога особам, які віднесені до групи посиленої психологічної уваги.

2. Здійснення індивідуального психологічного консультування у розв'язанні проблем у сім'ї, в міжособистісних стосунках на службі, профілактики суїцидів та психотравмуючих ситуацій.

3. Надання екстреної психологічної допомоги військовослужбовцям, що зазнали впливу стрес-факторів, постраждали від злочинців тощо.

4. Проведення професійно-психологічного відбору, експрес-діагностування, як кандидатів на військову службу, так і військовослужбовців частини та членів сімей.

Найбільший ефект від занять в кімнаті психоемоційного розвантаження досягається за допомогою комплексного застосування різних методів і засобів психофізичної регуляції функціональних станів:

- психологічних засобів (аутотренінг, функціональна музика, візуальні впливи, інтер'єр);

- спеціальних комплексів дихальної, атлетичної та інших видів оздоровчої гімнастики, масаж;

- фізіотерапевтичних методів (електротранквілізація, аероіонізація повітря, комфортні мікрокліматичні умови, оптимальний повітряно-газовий склад);

- фітотерапевтичних методів (коктейлі та чай з лікарських трав і рослин);

- аромотерапія.

Протягом 2009 року в кімнаті психоемоційного розвантаження пройшли сеанси психоемоційної саморегуляції понад 240 військовослужбовців частини і членів їх сімей.

З метою допомоги щодо зміни свого стану, щоб кожен зміг допомогти собі знайти вихід із утворених обставин – медичними психологами Російської Федерації Туришевою Ольгою Германівною і Гуменніковою Надією Володимирівною створено серію аудіо сеансів програми психоемоційної саморегуляції. На базі військової частини 2260 – до даної серії, аудіо сеансів, змонтовано відео та текстовий матеріал. В результаті було створено програму

психоемоційної саморегуляції, яка складається із 8 аудіо-відео сеансів. Тема одного з сеансів, які використовують психологи під час проведення психопрофілактичної роботи – це "Можливості думок. Формування позитивного мислення". Під час даного сеансу військовослужбовці навчаються усвідомлювати негативні думки про себе, про інших, про життя і замінити їх на позитивні. Крім того даний сеанс допомагає військовослужбовцям сформувавши позитивний образ свого "Я", укріпитися в ньому і перенести його на своє майбутнє.

*Шаповалов Б.Б., Полосенко Д.А.*

### **Фізична підготовка в підрозділах спеціального призначення МВС України як засіб забезпечення психологічної безпеки персоналу**

Психологічна безпека персоналу правоохоронних органів забезпечується комплексом заходів, серед яких, не остання роль відводиться фізичній підготовці. Особливо актуально це для працівників спеціальних підрозділів, яким при виконанні службових обов'язків доводиться долати великі фізичні та психічні навантаження.

У Настанові з фізичної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, оголошеній Наказом МВС України від 25 листопада 2003 року № 1444 «Про організацію професійної підготовки особового складу органів внутрішніх справ України» рядовий та начальницький склад підрозділів спеціального призначення ОВС України, члени груп захоплення, військовослужбовці підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ виділено у службово-посадову категорію № 3. Нормативи загальної фізичної підготовки для здачі працівниками цієї категорії відрізняються підвищеними вимогами. Водночас слід зауважити, що якщо відносно загальної фізичної підготовки працівників спеціальних підрозділів наказами МВС визначається певна специфіка у порівнянні з працівниками інших категорій, то відносно спеціальної фізичної підготовки таких вимог немає.

Виходячи з цього командири та інструктори фізичної підготовки спеціальних підрозділів самостійно визначають напрямки спеціальної фізичної підготовки, зокрема, підготовки в галузі самозахисту та затримання правопорушників.

Працівники київського полку міліції швидкого реагування «Беркут» окрім занять відповідно до розкладу занять з фізичної підготовки тренуються кожного разу одну годину перед заступанням на службу. До програми таких тренувань входять загальна фізична підготовка, відпрацювання техніки самозахисту та тактичних ситуацій.

Заняття з фізичної підготовки в ПМШР «Беркут» передбачені спеціальним планом. Всього на фізичну підготовку працівників спецпідрозділу відводиться

192 години (з них: гімнастика - 54 години, кросова підготовка (біг 100, 1000, 3000 м.) - 34 години, метання гранати (700 гр.) в ціль і на відстань - 2 години, рукопашний бій - 100 годин).

Рукопашний бій складається з таких тем:

- загально-розвиваючі, підготовчі і спеціальні вправи (16 годин);
- кидки (10 годин);
- удари (6 годин);
- захист від ударів (6 годин);
- удушаючі прийоми (4 години);
- основні больові прийоми (4 години);
- визволення від захватів (4 години);
- способи затримання, супроводження (10 годин);
- захист від загрози вогнепальною зброєю (6 годин);
- види взаємодопомоги і допомоги (6 годин);
- методи зовнішнього огляду (2 години);
- методи зв'язування (2 години);
- комбінації з больових прийомів і технічних дій (6 годин);
- навчально-тренувальні сутички в захисному спорядженні для рукопашного бою (жилет, пахова раковина, накладки на кисті, гомілки) (4 години);
- удари і захист автоматом (карабіном) (4 години);
- удари і захист гумовим кийком (4 години);
- методи одягання наручників після застосування прийомів рукопашного бою (4 години);
- використання підручних засобів (2 години).

Програма фізичної підготовки київського підрозділу спеціального призначення «Грифон» є аналогічною, що дозволяє зробити висновок про те, що фізична підготовка планується без урахування специфіки підрозділів.

Програма фізичної підготовки підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ є частиною Програми бойової та спеціальної підготовки особового складу частин і підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України, затвердженої наказом командувача ВВ МВС України від 18.10.2004 р. № 438 та розрахована на 220 годин (110 у зимовий та 110 у літній період).

До програми включено такі теми:

- теоретичні основи фізичної підготовки – 4 години;
- гімнастика – 16 годин;
- прискорене пересування та подолання смуги перешкод – 16 годин;
- рукопашний бій – 92 години;
- плавання – 12 годин;
- комплексні заняття – 72 години.

Особливістю фізичної підготовки деяких спеціальних підрозділів МВС України є включення в програму десантної підготовки, як окремого розділу професійної підготовки. Програма десантної підготовки для загону



спеціального призначення внутрішніх військ МВС України військової частини 3027 розрахована на 2 роки з подальшим удосконаленням майстерності особового складу підрозділу.

З метою визначення фізичних якостей, необхідних для виконання службових обов'язків працівниками та військовослужбовцями підрозділів спеціального призначення правоохоронних органів, а також напрямків підвищення ефективності фізичної підготовки нами було проанкетовано 102 військовослужбовця підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ (в/ч 3030 та 3027). Їм було запропоновано оцінити психофізичні якості, враховуючи їх значимість для виконання завдань спеціального призначення. Більшість опитаних (38, що складає 37,25% від загальної кількості) на перше місце поставили витривалість, 20 – силу (19,6%), 19 – спритність (18,62%), швидкість – 16 (15,58%) та 9 (8,82%) – гнучкість.

100 % опитаних вважають, що вони готові до застосування сили в екстремальних умовах, водночас, всі вони вважають, що техніку самозахисту слід модернізувати з урахуванням вимог сьогодення. Також всі вони впевнені, що теоретичний курс самооборони підвищить їх здатність якісно виконувати службові обов'язки та відчувають потребу в озброєнні додатковими знаннями та вміннями з самооборони.

В середньому військовослужбовці спеціальних підрозділів внутрішніх військ займаються фізичною підготовкою 10-12 годин на тиждень. 59 військовослужбовців (57,84% від загальної кількості) не мають достатньо часу для відновлення фізичних кондицій після робочого дня. 51 працівник (50,0%) відчувають необхідність у додатковій психологічній підготовці для успішних дій в умовах нападу, небезпечного для життя і здоров'я. Лише один з опитаних має доступ до спеціальної літератури з питань діяльності та підготовки підрозділів спеціального призначення. 70 опитаних (68,62%) вважають, що вивчення досвіду діяльності спеціальних підрозділів правоохоронних органів інших країн сприяло б підвищенню їх професійної майстерності.

Таким чином, для підвищення ефективності фізичної підготовки персоналу спеціальних підрозділів МВС України необхідно:

- загальну фізичну підготовку персоналу проводити з урахуванням значимості фізичних якостей для успішного виконання службових обов'язків, які можуть бути визначені шляхом опитування особового складу та аналізу діяльності підрозділів;

- розробити параметри спеціальної фізичної підготовки персоналу спеціальних підрозділів МВС, конкретні програми спеціальної підготовки розробляти з урахуванням специфіки підрозділу;

- техніку самозахисту слід модернізувати з урахуванням вимог сьогодення.

## **Особливості професійної деформації та механізмів психологічного захисту персоналу ОВС з різним стажем професійної діяльності**

Як показує ряд досліджень будь-яка професія в тій чи іншій мірі накладає відбиток на особистість людини, змінює її поведінку в цілому. Бувають випадки, коли особливості професійної діяльності не тільки не допомагають людині розвиватися, а й сприяють деградації її як фахівця, змінюючи характерні для даної професії професійно важливі якості в протилежну сторону. Це може призводити до малоефективного і навіть соціально небезпечного виконання професійних обов'язків.

Професійна деформація – це поступово накопичувані зміни сформованої структури діяльності й особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку самої особистості [2].

Стосовно до працівників правоохоронних органів, професійна деформація являє собою результат викривлення професійних і особистісних якостей працівника органу правопорядку під впливом негативних факторів діяльності і навколишнього середовища. Інакше ще можна сказати, що у людини виробився стереотип поведінки, викликаний особливостями її роботи, який може приносити багато клопоту самій людині та оточуючим [3]. Професійна деформація спостерігається у більшості професій у системі "людина-людина" (лікарів, педагогів, психологів, працівників міліції та ін.) [4].

У працівників правоохоронних органів професійна деформація присутня практично завжди, і пов'язана перш за все з тим, що саме міліціонерам більше, ніж кому б то не було, доводиться мати справу з самими непривабливими проявами життя суспільства – жорстокими вбивствами, згвалтуваннями, пограбуваннями та інше [1].

Таким чином, специфіка правоохоронної діяльності, у тому числі необхідність вступати у взаємодію з правопорушниками, нерідко містить в собі елементи негативного впливу на особистість. За відсутності у працівника достатнього рівня психологічної та моральної стійкості часто спостерігається розвиток його професійної деформації. При цьому професійна деформація негативно впливає на ділове спілкування працівника та ефективність його службової діяльності, порушує цілісність особистості, знижує її адаптивність, стійкість.

У психологічній літературі виділяють три групи чинників [5], що ведуть до виникнення професійної деформації: фактори, зумовлені специфікою правоохоронної діяльності, особистісні фактори, фактори соціально-психологічного характеру.

Часто прояви професійної деформації є наслідком звернення працівника до неадекватних захисних механізмів у своїй діяльності: раціоналізації (пояснення своїх незаконних дій інтересами розкриття і розслідування злочину

тощо); зганяння (наприклад, словесного образи затриманих, побиття їх і т.п.) ; заміщення (наприклад, досягнення помилкового відчуття своєї професійної значущості за рахунок зовнішньої атрибутики діяльності тощо); ізоляції (скорочення контактів з іншими людьми поза межами своєї правоохоронної системи, звуження комунікативних зв'язків) та ін.

Метою нашого дослідження є вивчення професійної деформації і механізмів психологічного захисту персоналу ОВС з різним стажем професійної діяльності.

У дослідженні взяли участь 90 працівників ОВС із стажем роботи в органах від 7 місяців до 25 років. Першу групу склали працівники зі стажем роботи до 5 років у кількості 26 чоловік, другу групу склали досліджувані в кількості 36 осіб зі стажем роботи від 5 до 15 років, третя група – це 28 працівників зі стажем служби більше 15 років.

Для досягнення поставленої мети в дослідженні використовувалися наступні методики: «Опитувальник професійної деформації» розроблений В.С. Медведєвим, який діагностує рівень професійного вигорання і методика індексу життєвого стилю [6] Р. Плутчик і Х. Келермана який діагностує механізми психологічного захисту.

У табл. 1 представлені результати дослідження рівня професійної деформації у працівників ОВС з різним стажем служби.

**Таблиця 1**

**Показники професійної деформації у працівників ОВС з різним стажем роботи ( $\bar{x} \pm \sigma$ )**

1 група	2 група	3 група	$P_{1,2}$	$P_{1,3}$	$P_{2,3}$
83,9±16,3	92,7±20,2	111,4±17,7	0,05	0,001	0,05

З табл. 1 видно, що найвищі показники (111,4) рівня професійного вигорання спостерігаються у працівників зі стажем роботи понад 15 років, 83,9 – найменший показник професійної деформації реєструється у працівників зі стажем роботи до 5 років, середній показник (92,7) спостерігається у працівників зі стажем роботи від 5 років до 15 років. У результатах дослідження відзначаються достовірні відмінності між групами, але всі три групи входять в одну категорію з середнім рівнем професійної деформації. Це свідчить про те, що представники цих груп схильні до професійної деформації, але чудово справляються зі своєю роботою, об'єктивно оцінюють свою поведінку і вчинки. Але необхідно відзначити, що працівники ОВС 3 групи більшою мірою схильні до професійної деформації, ніж випробувані 1 і 2 груп.

Виходячи з даних табл. 1, професійне вигорання достовірно більше виражено у осіб зі стажем роботи від 15 до 25 років, ніж у працівників ОВС з меншим стажем служби, тобто досліджуваних першої і другої групи (111,4±17,7 і 83,9±16,3;  $P_{1,3} < 0,001$ ; 111,4±17,7 і 92,7±20,2  $P_{2,3} < 0,05$ ).

Результати дослідження механізмів психологічного захисту у працівників ОВС з різним стажем служби в органах представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Механізми психологічного захисту працівників ОВС ( $\bar{x} \pm \sigma$ )

Механізми захисту	Перша група	Друга група	Третя група	P <sub>1,2</sub>	P <sub>1,3</sub>	P <sub>2,3</sub>
Заперечення	61,8±28,6	58,3±31,1	74,8±25,3	-	0,05	0,01
Витиснення	61,7±31,1	64,3±28,3	65,8±22,4	-	-	-
Регресія	47,6±29,8	58,2±26,5	64,6±28,5	-	0,05	-
Компенсація	47,6±29,7	45,4±26,9	45,6±25,9	-	-	-
Проекція	72,3±22,9	75,9±22,9	74,5±26,9	-	-	-
Заміщення	61,4±29,9	51,7±25,9	45,6±27,6	-	0,05	-
Інтелектуалізація	68,7±25,6	70,1±25,9	64,9±28,0	-	-	-
Реактивні утворювання	63,2±19,7	59,4±20,1	67,9±19,8	-	-	0,05

Як бачимо з табл. 2, найбільш високі показники у випробуваних першої групи зі стажем праці до 5 років реєструються за такими механізмами захисту як проекція та інтелектуалізація (72,3 і 68,7).

Найменші показники за наступними захисними механізмами: регресія і компенсація (47,6 і 47,6). За іншими механізмами захисту визначаються середні показники у діапазоні від 61,4 до 63,2. Це свідчить про те, що працівникам органів внутрішніх справ зі стажем служби в органах до 5 років властиво приписувати оточуючим особисті риси й почуття, найчастіше – негативні, завдяки яким вони виправдовують свою агресивність або недобррозичливість. Факт надмірного «розумового» подолання конфліктної ситуації найчастіше ґрунтується на припиненні переживань, викликаних неприємною або суб'єктивно нетерпимою ситуацією.

У групі працівників органів внутрішніх справ з стажем від 5 до 15 років механізми психологічного захисту розподілилися у такий спосіб (за зменшенням показника): проекція (75,9), інтелектуалізація (70,1), витиснення (64,3), реактивні утворювання (59,4), заперечення (58,3), регресія (58,2), заміщення (51,9) і компенсація (45,4). Випробувані другої групи також схильні приписувати іншим людям неусвідомлювані й неприйнятні для них почуття й думки, які найчастіше мають негативне забарвлення, наприклад, аморальні прагнення. Дія інтелектуалізації, яка теж характерна працівникам ОВС з середнім стажем, може проявлятися в спробі знизити цінність недоступного для них досвіду або в гіпертрофованій компенсації витиснутих бажань і почуттів.

Тобто, працівникам ОВС першої та другої групи властиво у своїй поведінці використовувати, насамперед, такі механізми психологічного захисту як проекція та інтелектуалізація. При цьому почуття, неприпустимі для особистості, приписуються зовнішньому об'єкту, а у свідомість вони проникають як змінене

бачення зовнішнього миру або переживання, які викликані неприємною чи суб'єктивно неприйнятною ситуацією за допомогою логічних установок з надмірним «розумовим» подоланням конфліктних ситуацій, припиняються зовсім.

Третій групі працівників ОВС з найбільшим стажем служби в органах найбільш характерне використання таких механізмів захисту як заперечення (74,8) і проекція (74,5). У найменшому ступені вони застосовують такі механізми захисту як заміщення (45,6) і компенсація (45,6). За іншими захисними механізмами реєструються практично однакові показники в діапазоні від 64,6 до 67,9. Тобто, працівникам ОВС даної групи властиво неусвідомлювані й неприпустимі для них імпульси переводити у несвідому сферу (найчастіше це бажання, думки й почуття, які викликають тривогу, локалізуються ззовні та приписуються іншим людям). Вони схильні заперечувати певні фруструючі та тривожні обставини або особистісні риси і характеристики, які їм не до вподоби. Інформація, що тривожить і може привести до конфлікту, який виникає при прояві мотивів, що суперечать основним установкам особистості, найчастіше не сприймається. Зовні це може проявлятися у виразному перекручуванні сприйняття дійсності.

Згідно з даними, представленими у табл. 2, вірогідні розбіжності за середніми показниками механізмів психологічного захисту між першою й другою групою не реєструються.

За таким психологічним механізмом захисту як заперечення між персоналом ОВС діагностуються достовірні розбіжності. У досліджуваних третій групі виявлені більш високі показники за цим захисним механізмом, ніж у респондентів першої та другої групи ( $74,8 \pm 25,31$  і  $61,8 \pm 28,56$ ;  $P_{3,1} < 0,05$ ), та ( $74,8 \pm 25,31$  і  $58,3 \pm 31,1$ ;  $P_{3,2} < 0,05$ ). Тобто, працівникам органів внутрішніх справ з більшим стажем властиво в більшій мірі, ніж працівникам з меншим стажем роботи в органах заперечувати деякі обставини, що викликають тривогу або фрустрацію, а також власні риси, почуття й переживання, найчастіше небажані та неприйнятні.

Між досліджуваними першої та третьої групи також виявлені вірогідні відмінності за таким психологічним механізмом захисту як регресія ( $47,6 \pm 29,7$  і  $64,7 \pm 28,5$ ,  $P_{1,3} < 0,05$ ): вірогідно більш високий показник за цим механізмом зареєстровано у випробуваних третьої групи. Цим працівникам у більшій мірі, ніж працівникам з меншим стажем властиве прагнення замінити в ситуаціях фрустрації рішення суб'єктивно більш складних завдань на більш прості й доступні; їм також властива імпульсивність і слабкість емоційно-вольового контролю, відхід від дійсності шляхом тимчасового переходу на більш ранні стадії розвитку, до більш примітивних форм поведінки або мислення, що дозволяє почувати себе захищеними.

Такий вид психологічного захисту як реактивні утворювання вірогідно в більшій мірі властивий випробуваним третьої групи в порівнянні з другою. Це свідчить про більш виражену схильність працівників ОВС другої групи запобігати вираження думок, почуттів або вчинків (швидше за все неприємних і

неприйнятних для них), шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень ( $59,4 \pm 20,0$  і  $67,9 \pm 19,8$ ,  $P_{2,3} < 0,05$ ).

Працівникам ОВС зі стажем служби до 5 років у вірогідно більшій мірі, ніж працівникам ОВС зі стажем служби більше 15 років, властиво домінування такого захисного механізму як заміщення ( $61,4 \pm 29,9$  і  $45,6 \pm 27,6$ ,  $P < 0,05$ ). Як правило, дія цього механізму проявляється в розряді подавлених емоцій, найчастіше ворожості і гніву, які направляються на об'єкти, що представляють меншу небезпеку або більшу доступність, ніж ті, що викликають негативні емоції й почуття. У більшості випадків застосування цього механізму розв'язує емоційну напругу, що виникла під впливом фруструючої ситуації, але не приводить до облегшення або досягнення поставленої мети. Проте, цей механізм психологічного захисту відноситься до конструктивних, бо допускає травмуючу інформацію у свідомість, але інтерпретує її як би «безболісним» для людини способом.

За результатами дослідження професійної деформації та механізмів психологічного захисту персоналу органів внутрішніх справ з різним стажем служби можна зробити наступні висновки:

- рівень професійної деформації та функціонування різних механізмів психологічного захисту працівників органів внутрішніх справ пов'язане з різним стажем служби в ОВС;

- працівникам органів внутрішніх справ зі стажем служби до 5 років притаманний менший рівень професійної деформації, ніж працівникам з більшим стажем служби, а також вони більш схильні використовувати у своїй поведінці конструктивні механізми психологічного захисту (заміщення), ніж працівники зі стажем служби більше 15 років;

- випробуваним зі стажем служби більше 15 років властивий більший рівень професійної деформації та більш властиве використання деструктивних або дефензивних захисних механізмів (заперечення, регресія, реактивні утворювання), ніж працівникам з меншим стажем служби в ОВС.

### **Література.**

1. Анисимов С.А. Юридическая психология: противопоказания профессиональной деятельности государственного служащего / Анисимов С.А., Гусева А.С. Кандыбович С.Л., Конюхов Н.И. – М., 2000 – 354 с.

2. Барко В. І. Розвиток професійно важливих якостей поліцейського підрозділу / В.І. Барко // Практична психологія та соціальна робота. Науково-практичний та освітньо методичний журнал № 10'2004 С. 147-165

3. Большая психологическая энциклопедия / [отв. редактор Н. Дубенюк] – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.

4. Водопьянова Н.Е. Активная жизненная позиция личности и профессиональная адаптация в условиях социально-экономического кризиса / Н.Е. Водопьянова // Психологические проблемы самореализации личности. – 1998. – Вып. 2. – С. 144-154.

5. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев; [учебник для вузов]. – М.: Норма, 2005 – 512 с.

6. Методическое пособие. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля / [научный руководитель и редактор: д.м.н., профессор Л.И. Вассерман] Психоневрологический институт им. В. М. Бехтерева. – С-П., 1999. – 47 с.

## НАШІ АВТОРИ

- Афанасенко В.С.** ➤ кандидат психологічних наук, професор, заступник начальника з виховної роботи Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Бистрова К.І.** ➤ психолог групи психологічного забезпечення відділу виховної роботи Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Боєва Д.В.** ➤ студентка 5-го курсу факультету права та психології Макіївського економіко-гуманітарний інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Бойко Р.В.** ➤ викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Навчально-наукового інституту підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Бомстрак Гі (Baumstark Guy)** ➤ радник Національної жандармерії Франції з питань підготовки підрозділів підтримання правопорядку при Головному управлінні внутрішніх військ МВС України, підполковник, Франція.
- Бондаренко Я.Г.** ➤ старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Навчально-наукового інституту підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Будур І.М.** ➤ заступник начальника факультету протиповітряної оборони Сухопутних військ з виховної роботи Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Ваврисюк Ю.Б.** ➤ психолог військової частини 4114 внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Львів.
- Васищев В.С.** ➤ викладач кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, майор, Україна, м. Харків.
- Ващенко І.В.** ➤ кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, полковник, Україна, м. Харків.
- Володіна Т.Ю.** ➤ студентка 5-го курсу факультету права та психології Макіївського економіко-гуманітарний інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Воробйова І.В.** ➤ кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем будівництва та психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ НДЦ Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Гіренко С.П.** ➤ кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри загальної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.

- м. Харків.
- Гребенюк А.Н.** ➤ доктор медичних наук, професор Військово-медичної академії ім. С.М. Кірова, Російська Федерація, м. Санкт-Петербург.
- Греса Н.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Григорова І.Г.** ➤ викладач кафедри іноземних мов факультету післядипломної освіти Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Гузенко Є.В.** ➤ викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії управління МВС України, Україна, м. Київ.
- Гунбін К.Ю.** ➤ начальник факультету №4 (гуманітарного) Академії внутрішніх військ МВС України, полковник, Україна, м. Харків.
- Демент М.О.** ➤ здобувач кафедри теорії і методики професійної освіти Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків.
- Дежурний Л.І.** ➤ доктор медичних наук, провідний науковий співробітник Федерального державного закладу «Центральний науково-дослідний інститут організації і інформатизації охорони здоров'я», Російська Федерація, м. Москва.
- Дишкант О.В.** ➤ викладач навчально-методичного центру цивільного захисту і безпеки життєдіяльності Херсонської області, Україна, м. Херсон.
- Довбня В.В.** ➤ кандидат військових наук, перший заступник начальника штабу ГУВВ МВС України, генерал-майор, Україна, м. Київ.
- Досяк М.І.** ➤ старший офіцер відділу морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності (психолог) управління виховної роботи ГУВВ МВС України, підполковник, Україна, м. Київ.
- Дяченко І.М.** ➤ старший викладач кафедри військового навчання та виховання гуманітарного факультету Академії внутрішніх військ України, Україна, м. Харків.
- Жданова І.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології Навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Желаго А.М.** ➤ начальник групи зв'язків з громадськістю та ЗМІ відділу виховної роботи Академії внутрішніх військ МВС України, майор, Україна, м. Харків.
- Жуков К.В.** ➤ кандидат медичних наук, доцент Харківської медичної академії післядипломної освіти, Україна, м. Харків.
- Злотніков А.Л.** ➤ кандидат психологічних наук, начальник науково-дослідної лабораторії суспільно-політичних проблем Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Іванова О.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри



- загальної та соціальної психології Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського національного університету внутрішніх справ, Україна, м. Київ.
- Іллюк О.О.** ➤ доцент кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Ірхін Ю.Б.** ➤ кандидат психологічних наук, начальник наукової лабораторії психологічного супроводження оперативно-службової діяльності ОВС Київського національного університету внутрішніх справ, Україна, м. Київ.
- Ірхіна С.М.** ➤ кандидат психологічних наук, начальник відділу НМЦ МВС України, Україна, м. Київ.
- Карпенко З.С.** ➤ доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології управління Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна, м. Львів.
- Кислий В.Д.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та педагогіки, Харківський університет Повітряних Сил ім. І.Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Ковальчишина Н.І.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Макіївський економіко-гуманітарний інститут, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Колесніченко О.С.** ➤ ад'юнкт кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Коноплицька О.В.** ➤ психолог ВДСО при УМВС України в Рівненській області, Україна, м. Рівне.
- Корсун С.І.** ➤ викладач кафедри соціології, психології і педагогіки Національного університету Державної податкової служби України, Україна, Київська обл., м. Ірпінь.
- Кравченко О.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент кафедри військового навчання та виховання гуманітарного факультету Академії внутрішніх військ України, Україна, м. Харків.
- Кривенко О.В.** ➤ кандидат юридичних наук, заступник начальника штабу ГУВВ МВС України, полковник, Україна, м. Київ.
- Кузьмін Є.Л.** ➤ офіцер-психолог військової частини 3045, Україна, Рівненська обл., м. Кузнецовськ.
- Кушнір Л.А.** ➤ Військово-медична академія ім. С.М. Кірова, Російська Федерація, м. Санкт-Петербург.
- Лебедева С.Ю.** ➤ кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Лисенко К.І.** ➤ кандидат психологічних наук, начальник Головного клінічного шпиталю МВС РФ, Російська Федерація, м. Москва.
- Лисичкіна І.О.** ➤ кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Ліпатов І.І.** ➤ кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри оперативного застосування внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.

- Ліпатов І.Й.** ➤ викладач кафедри організації забезпечення цивільного захисту в надзвичайних ситуаціях Університету цивільного захисту України, майор служби цивільного захисту, Україна, м. Харків.
- Лоренсо Руїс А. (Dr. Alexis Lorenzo Ruiz)** ➤ доктор психологічних наук, професор Гаванського Університету і Гаванського Медичного Університету, Куба. Професор і завідувач відділенням психології Санаторію Тарара, головний фахівець у кубинській програмі допомоги дітям Чорнобиля.  
У Латиноамериканському центрі медицини катастроф:  
- Член Технічного комітету і Комітету Радників;  
- Другий начальник кафедри «здоров'я і надзвичайні ситуації»;  
- Координатор Наукового Комітету післядипломної освіти магістратури «здоров'я і надзвичайні ситуації»;  
- Представник у Латиноамериканській Федерації Психології надзвичайних ситуацій;  
- Представник у Латиноамериканській Мережі Психології надзвичайних ситуацій.  
Член національної групи психології Куби, член національної групи дитячої юнацької психіатрії Куби. Віце-Президент Наукового Суспільства Психології Здоров'я. Заступник Голови секції надзвичайних ситуацій Наукового Суспільства Психіатрії Куби. Член наукової національної постійної ради з психології Куби при Міністерстві Вищої Освіти.
- Луньов В.Є.** ➤ завідувач лабораторією експериментальної психології факультету права і психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Магда В.А.** ➤ практичний психолог Харківської загальноосвітньої школи №36 Харківської міської ради, Україна, м. Харків.
- Макаренко П.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри прикладної психології Навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Мацегора Я.В.** ➤ кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Михайлова О.Г.** ➤ кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри фонетики та граматики Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Мілорадова Н.Е.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології Навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Молдавчук В.С.** ➤ начальник управління виховної роботи Головного управління внутрішніх військ МВС України, доцент

- кафедри тактики внутрішніх військ та спеціальної підготовки факультету внутрішніх військ Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського Національного університету внутрішніх справ МВС України, Заслужений працівник культури України, полковник, Україна, м. Київ.
- Неудахін Г.В.** ➤ інструктор Європейської ради з реанімації, Російська Федерація, м. Москва.
- Овсяннікова Я.О.** ➤ науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Олійник М.М.** ➤ кандидат історичних наук, доцент, начальник кафедри соціальних та правових дисциплін Академії внутрішніх військ МВС України, підполковник, Україна, м. Харків.
- Олійников О.А.** ➤ здобувач кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Оніщенко Н.В.** ➤ кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Осьодло В.І.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри військової педагогіки та психології Національної академії оборони України, полковник, Україна, м. Київ.
- Павленко Р.В.** ➤ старший викладач кафедри соціальних та правових дисциплін Академії внутрішніх військ МВС України, підполковник, Україна, м. Харків.
- Пампура І.І.** ➤ старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ Державного науково-дослідного інституту МВС України, Україна, м. Київ.
- Пасічник В.І.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри оперативного застосування внутрішніх військ Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Пелепейченко Л.М.** ➤ доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Пенькова Н.Є.** ➤ викладач кафедри військового навчання та виховання гуманітарного факультету Академії внутрішніх військ України, Україна, м. Харків.
- Перелигіна Л.А.** ➤ доктор біологічних наук, професор, начальник кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Пилипенко В.П.** ➤ заступник начальника відділення виховної роботи (психолог) управління Східного ТрК ВВ МВС України, Україна, м. Донецьк.
- Полосенко Д.А.** ➤ магістр державного управління в сфері правопорядку, начальник фізичної підготовки в/ч 3030 ВВ МВС України, Україна, м. Київ.
- Поляков І.О.** ➤ начальник відділення впровадження психотренінгових технологій науково-дослідної лабораторії екстремальної та

- кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Попова Г.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківській політехнічний інститут», Україна, м. Харків.
- Приходько І.І.** ➤ кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії з проблем будівництва та психології службово-бойової діяльності внутрішніх військ НДЦ Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Приходько Ю.О.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Прокопенко Ю.О.** ➤ кандидат медичних наук, доцент кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Резніков В.О.** ➤ кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Рядинська Є.М.** ➤ асистент кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Савченко О.А.** ➤ заступник командувача внутрішніх військ МВС України по роботі з особовим складом, генерал-лейтенант, Україна, м. Київ.
- Симоненко Г.В.** ➤ викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Навчально-науковий інститут підготовки фахівців міліції громадської безпеки, Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Стаднік А.В.** ➤ кандидат медичних наук, полковник, доцент кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України, Україна, м. Харків.
- Стьопіна К.О.** ➤ студентка 5-го курсу факультету права та психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Сутович О.Й.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін закладу освіти «Військова академія Республіки Білорусь», Республіка Білорусь, м. Мінськ.
- Тімченко О.В.** ➤ доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Тітаренко Д.С.** ➤ науковий співробітник відділення впровадження психотренінгових технологій науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Товма М.І.** ➤ заступник начальника Академії внутрішніх військ МВС України по роботі з особовим складом, полковник, Україна,

- м. Харків.
- Тогобицька В.Д.** ➤ здобувач кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Ушакова І.М.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Харченко О.В.** ➤ аспірант кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Харченко С.В.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Хворост М.Ю.** ➤ ад'юнкт кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Хитрош Л.В.** ➤ асистент кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту, Україна, Донецька обл., м. Макіївка.
- Христенко В.Є.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Університету цивільного захисту України, Україна, м. Харків.
- Чижевський С.О.** ➤ старший офіцер (психолог) відділення виховної роботи 22 окремої бригади внутрішніх військ МВС України з охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав, магістр психології, Україна, м. Київ.
- Чурсін А.А.** ➤ кандидат медичних наук, завідувач кафедри екстремальної медицини Національної асоціації тілоохоронців Росії, Російська Федерація, м. Воронеж.
- Шаповалов Б.Б.** ➤ кандидат психологічних наук, професор кафедри вогневої та фізичної підготовки Академії управління МВС, Україна, м. Київ.
- Шаповалов О.В.** ➤ кандидат медичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, Державний науково-дослідний інститут МВС України, Україна, м. Київ.
- Шиліна А.А.** ➤ кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної і прикладної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права, економіки та соціології Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, Україна, м. Харків.
- Широбоков Ю.М.** ➤ кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки, Харківський університет Повітряних Сил ім. І.Кожедуба, Україна, м. Харків.
- Яковенко С.І.** ➤ доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна, м. Одеса.

## ЗМІСТ

### ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

*Савченко О.А.*

Актуальні проблеми психологічної роботи у внутрішніх військах МВС України ..... 3

### РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ..... 8

*Бомстарк Г. (Baumstark Guy)*

Особливості професійної діяльності персоналу ризиконебезпечних професій Франції..... 8

*Ваврисюк Ю.Б.*

Можливості використання структурно-якісного аналізу при тестуванні анкетною «Прогноз» у психокорекційній роботі з військовослужбовцями, що виявили низький рівень нервово-психічної стійкості (Авторський метод) ..... 9

*Воробьєва И.В., Мацегора Я.В.*

Реконструкція життєвого опыта как способ диагностики устойчивости к слухам (опыт применения матриц Келли) ..... 13

*Гіренко С.П.*

Конфліктологічна культура правоохоронців як чинник їх психологічної безпеки..... 27

*Гребенюк А.Н., Кушнір Л.А.*

Перспективные подходы к обеспечению безопасности пожарных и спасателей на основе оценки химического риска..... 32

*Гузенко Є.В.*

Організаційно-правові засади психологічного забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України ..... 37

*Дежурный Л.И., Лысенко К.И., Закурдаева А.Ю.*

Защита от юридической ответственности сотрудников силовых структур и персонала экстремальных профессий в случае неумышленного причинения вреда пострадавшему при оказании первой помощи. Международный и российский опыт..... 41

*Довбня В.В.*

Деякі аспекти психологічного забезпечення силових структур, можливі шляхи його покращення ..... 44

*Досяк М.І.*

Актуальність розвитку професійно-важливих якостей військовослужбовців внутрішніх військ для діяльності в ризиконебезпечних умовах ..... 49

*Желаго А.М.*

Методологічні засади дослідження психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України..... 54

<b>Ілюк О.О.</b>	
Комплексний підхід до розроблення методики оцінювання психологічної безпеки особового складу.....	57
<b>Ірхін Ю.Б.</b>	
Психосемантичні засади формування довірчих відносин в оперативно-розшуковій діяльності ОВС .....	64
<b>Карпенко З.С.</b>	
Біологічне спричинення в контексті психологічної безпеки особистості .....	69
<b>Кривенко О.В.</b>	
Адміністративно-правове регулювання психологічної безпеки особового складу внутрішніх військ при кризових ситуаціях .....	72
<b>Лоренсо Руїс А. (Dr. Alexis Lorenzo Ruiz)</b>	
Основные закономерности в оказании социально-психологической помощи пострадавшим при чрезвычайных ситуациях .....	74
<b>Луньов В.Є.</b>	
Юридичне мислення в контексті психологічної безпеки працівників оперативного розшуку .....	82
<b>Молдавчук В.С.</b>	
Удосконалення психологічного супроводу службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України .....	85
<b>Неудахин Г.В., Дежурный Л.И., Лысенко К.И., Чурсин А.А.</b>	
Оказание первой психологической помощи в экстремальных ситуациях .....	89
<b>Осьодло В.І.</b>	
Роль і місце психолога у військово-професійній діяльності.....	92
<b>Пасічник В.І., Злотніков А.Л.</b>	
Система психологічної безпеки особового складу як предмет і мета психологічного забезпечення службово-бойової діяльності .....	97
<b>Пеленейченко Л.М.</b>	
Мовна поведінка як чинник психологічної безпеки суб'єктів правоохоронної діяльності .....	98
<b>Пилипенко В.П.</b>	
Про деякі проблемні питання психологічного забезпечення під час виконання службово-бойових завдань .....	101
<b>Поляков І.О.</b>	
Проблеми психологічної безпеки у промисловому альпінізмі.....	104
<b>Приходько І.І.</b>	
Психологічна безпека особистості: феноменологія, концептуалізація, методологія досліджень .....	106
<b>Приходько Ю.О.</b>	
Особиста психологічна безпека в екстремальних умовах .....	110
<b>Резніков В.О., Ващенко І.В.</b>	
Політологічні аспекти аналізу психологічної безпеки особового складу силових структур .....	112

<b>Симоненко Г.В., Бойко Р.В.</b> Правові засади особистої безпеки працівників ОВС .....	<b>116</b>
<b>Сутович Е.И.</b> Образ професіонала в системі психологічної зашити спеціалістів екстремальних професій.....	<b>119</b>
<b>Тімченко О.В., Христенко В.Є.</b> Психосоціальна підтримка постраждалого населення – шлях до психологічної безпеки: закордонний досвід.....	<b>123</b>
<b>Харченко О.В.</b> Екстремальні фактори діяльності и их профілактика .....	<b>126</b>
<b>Шановалов О.В., Пампура І.І.</b> Психологічна безпека у професійній діяльності персоналу силових структур .....	<b>128</b>
<b>Яковенко С.І.</b> Об'єктивні та суб'єктивні чинники стану психічної захищеності персоналу екстремальних професій .....	<b>131</b>

**РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ОСВІТНІХ УСТАНОВ, ОСОБОВОГО СКЛАДУ СИЛОВИХ СТРУКТУР ТА ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ..... 133**

<b>Афанасенко В.С., Широбоков Ю.М., Кислий В.Д.</b> Суїцидологічна допомога, як напрямок підвищення психологічної безпеки військовослужбовців .....	<b>133</b>
<b>Быстрова К.И.</b> Влияние нарушения безопасности национальной культуры на стрессоустойчивость .....	<b>136</b>
<b>Бондаренко Я.Г.</b> Деякі аспекти впливу особистісної мотивації фахівців спеціальних підрозділів МВС України на психологічну готовність до дій в особливих умовах .....	<b>140</b>
<b>Будур І.М.</b> Згуртування військових колективів як запорука психологічної безпеки військовослужбовців .....	<b>143</b>
<b>Васищев В.С.</b> Вплив якості подружніх взаємин на психологічну безпеку офіцера внутрішніх військ .....	<b>145</b>
<b>Греса Н.В.</b> Особливості ціннісних орієнтацій працівників ОВС, які знаходилися під впливом екстремальних факторів .....	<b>146</b>
<b>Григорова І.Г.</b> Становлення професійної відповідальності військовослужбовців як чинник формування психологічної безпеки.....	<b>149</b>



<b>Демент М.О.</b>	
Психолого-педагогічна готовність майбутнього офіцера до взаємодії в освітньому просторі .....	<b>150</b>
<b>Дишкант О.В.</b>	
Визначення схильності до ризику працівників аварійно-рятувальних підрозділів, як спосіб прогнозування успішності виконання ними службових обов'язків.....	<b>152</b>
<b>Дяченко І.М.</b>	
Психологічна безпека особистості військовослужбовця внутрішніх військ МВС України як результат психологічної підготовки до дій в екстремальних умовах .....	<b>154</b>
<b>Жданова І.В., Макаренко П.В.</b>	
Почуття ризику як чинник психологічної безпеки працівників ОВС.....	<b>155</b>
<b>Жуков К.В.</b>	
Особливості змін психофізіологічного та стоматологічного статусу у особового складу силових структур у навчально-виховному процесі освітніх установ.....	<b>159</b>
<b>Іванова О.В.</b>	
Корпоративність підрозділу ОВС в системі психологічної захищеності особового складу .....	<b>163</b>
<b>Ірхіна С.М.</b>	
Психологічні основи професійного відбору військовослужбовців внутрішніх військ до участі в миротворчих операціях.....	<b>167</b>
<b>Ковальчишина Н.І., Боєва Д.В.</b>	
Психологічні особливості переживання самотності у працівників ризиконебезпечних професій .....	<b>171</b>
<b>Ковальчишина Н.І., Володіна Т.Ю.</b>	
Психологічні закономірності адаптації курсантів ВНЗ МВС України до умов майбутньої службової діяльності.....	<b>174</b>
<b>Ковальчишина Н.І., Стьопіна К.О.</b>	
Формування психологічної готовності співробітників ОВС до дій під час масових заходів за допомогою тренінгу.....	<b>177</b>
<b>Колесніченко О.С.</b>	
Методи та засоби підвищення рівня психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.....	<b>180</b>
<b>Коноплицька О.В.</b>	
Психологічне виснаження як проблема працівників пенітенціарної системи .....	<b>181</b>
<b>Корсун С.І.</b>	
Прогнозування ефективності діяльності оперативних працівників податкової міліції .....	<b>186</b>
<b>Кравченко О.В., Пенькова Н.Є.</b>	
Забезпечення особистої безпеки персоналу .....	<b>193</b>

<b>Кузьмін Є.Л.</b>	
Аналіз системи формування резистентності до страху та фобій у військовослужбовців ВВ МВС України .....	<b>195</b>
<b>Лебедева С.Ю.</b>	
Моделирование и технологии создания психологической безопасности образовательной среды .....	<b>201</b>
<b>Лисичкіна І.О.</b>	
Соціальний імідж правоохоронців: психологічний та комунікативний аспекти .....	<b>203</b>
<b>Ліпатов І.І.</b>	
Структурні компоненти психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ при виконанні службово-бойових завдань.....	<b>206</b>
<b>Ліпатов І.Й.</b>	
Оптимізація професійної адаптації командирів підрозділів з конвоювання та екстрадиції як складової їх психологічної безпеки на стадії становлення на посаді .....	<b>208</b>
<b>Михайлова О.Г.</b>	
Вплив субкультурного чинника на психологічну ситуацію в колективі .....	<b>209</b>
<b>Овсяннікова Я.О.</b>	
Психологічна стійкість як складова психологічної безпеки персоналу, який виконує завдання за умов впливу стрес-факторів.....	<b>211</b>
<b>Оніщенко Н.В., Магда В.А.</b>	
Психологічна безпека фахівців ризиконебезпечних професій як механізм профілактики професійної деформації .....	<b>213</b>
<b>Павленко Р.В.</b>	
Педагогічні умови формування моральної гідності та вольової готовності до дій в екстремальних умовах у майбутніх командирів внутрішніх військ МВС України.....	<b>216</b>
<b>Перелигіна Л.А., Олійников О.А.</b>	
Психопрофілактика психічної дезадаптації в період підготовки курсантів МНС України .....	<b>217</b>
<b>Попова Г.В., Мілорадова Н.Е.</b>	
Загроза емоційного вигоряння у оперативних працівників на етапі адаптації до професійної діяльності .....	<b>220</b>
<b>Прокопенко Ю.О., Олійник М.М.</b>	
Формування безпечної поведінки у військовослужбовців внутрішніх військ .....	<b>223</b>
<b>Рядинська Є.М.</b>	
Особливості психологічної безпеки фахівців державної воєнізованої гірничорятувальної служби України .....	<b>225</b>
<b>Стаднік А.В., Губін К.Ю.</b>	
Визначення чинників інформаційно-психологічного впливу, що негативно діють на ефективність виконання військовослужбовцями внутрішніх військ службово-бойових завдань з припинення масових заворушень.....	<b>230</b>

<b><i>Титаренко Д.С.</i></b>	
Проблема використання механізмів психологічного захисту особистості в умовах надзвичайної ситуації .....	<b>232</b>
<b><i>Товма М.І.</i></b>	
Формування здатності до подолання криз в процесі професіоналізації як умова психологічної безпеки особистості майбутнього командира підрозділу внутрішніх військ .....	<b>234</b>
<b><i>Тогобицька В.Д.</i></b>	
Проблема професійних деструкцій працівників МНС.....	<b>235</b>
<b><i>Ушакова І.М.</i></b>	
Проблема вигорання в практичній діяльності психолога: засоби профілактики та реабілітації .....	<b>238</b>
<b><i>Харченко С.В.</i></b>	
Механізми психологічного захисту як чинник успішної адаптації до умов навчання у ВНЗ системі МВС .....	<b>242</b>
<b><i>Хворост М.Ю.</i></b>	
Психологічні якості ефективного керівника системи МНС .....	<b>245</b>
<b><i>Хитрош Л.В.</i></b>	
Психологічна безпека та розвиток суб'єктного самовизначення студентської молоді в системі економічних відносин у навчально-виховному процесі .....	<b>246</b>
<b><i>Чижевський С.О.</i></b>	
Профілактика і подолання синдрому емоційного вигорання у офіцерів внутрішніх військ МВС України .....	<b>249</b>
<b><i>Шаповалов Б.Б., Полосенко Д.А.</i></b>	
Фізична підготовка в підрозділах спеціального призначення МВС України як засіб забезпечення психологічної безпеки персоналу .....	<b>255</b>
<b><i>Шиліна А.А.</i></b>	
Особливості професійної деформації та механізмів психологічного захисту персоналу ОВС з різним стажем професійної діяльності.....	<b>258</b>
<b>НАШІ АВТОРИ .....</b>	<b>263</b>

**НАУКОВЕ ВИДАННЯ**

**ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ  
СИЛОВИХ СТРУКТУР ТА ПЕРСОНАЛУ  
ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ**

**Матеріали міжнародної науково-практичної конференції**

**(українською, російською, французькою та іспанською мовами)**

*Друкується в авторській редакції*

*Відповідальний за випуск: І.І. Приходько  
Комп'ютерна верстка: І.В. Воробйова*

---

Підписано до друку 06.11.2009 р. Формат паперу 60x84/16. Ризограф.  
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 11,5. Облік.-вид. арк. 11,0. Тираж 100 прим. Зам. №.

---

Редакційно-видавниче відділення Академія ВВ МВС України  
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1840 від 10.06.2004 р.

Друкарня Академії ВВ МВС України

61001, м. Харків, пл. Повстання, 3